

LITERATURA ROMÂNEASCĂ
DE CEREMONIAL

LITERATURA ROMÂNEASCĂ DE CEREMONIAL

CONDICA LUI GHEORGACHI, 1762

STUDIU ȘI TEXT DE

DAN SIMONESCU

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA REGELE CAROL I
1, Strada Wilson, 1
1 9 3 9

INTRODUCERE

Nu cunosc în literatura românească veche o operă peste care să se fi trecut cu mai multă ușurință decât s'a trecut peste *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a prea înălțaților Domni* scrisă de Gheorgachi ¹ al II-lea logofăt, la 1762, în Iași, din porunca Domnitorului Grigorie Calimachi.

Indiferența cu care s'a privit până acun această operă literară este cu atât mai nedreptățită, cu cât *Condica* este nu numai o operă unică în literatura românească, în ceea ce privește genul căruia îi aparține, dar prezintă, după cum vom vedea, o mare însemnătate din punct de vedere istorico-politic, etnografic, din punctul de vedere al evoluției ceremonialului bisericesc și al limbii în care este scrisă.

Opera a intrat în patrimoniul public, prin tipărirea ei în caractere cirilice de către M. Kogălniceanu, în colecția *Letopisișile Țării Moldovii*, tom. III, Iași 1846, p. 287—328, cu următorul titlu: *Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și noue a prea înălțaților Domni care s'au făcut din poronca prea înălțatului, luminațului și iubitorului de Hristos Domnului meu și oblăduitorului a toată Moldavia Ion Grigorie Ioan V. V. Care s'au alcătuit și s'au scris de mine prea plecată slugă Gheorgachi al doile logofăt aici în orașul Iașului, la anii 1762 Noembrie 5* ².

¹ Despre numele autorului, v. mai jos p. 241, nota 1.

² Acesta este, cu oarecari modificări, titlul manuscrisului original, pe care-l împrumutase M. Kogălniceanu dela vornicul Alecsandru D. Sturza Miclăușanu, pentru a-l publica. (Vezi: *Letopisișile Țării Moldovii*, III, Iași 1846, p. 2 nenumărată dela sfârșit). Despre circulația operii în formă manuscrisă, vezi mai jos, p. 242—245.

Republicarea *Condicei*, de data aceasta în caractere latine, de M. Kogălniceanu, în 1874¹, a contribuit la o mai largă cunoaștere a ei. *Condica* începe să fie consultată ca izvor de informație istorică, mai ales în legătură cu moravurile noastre sociale și politice în secolul al XVIII-lea.

Astfel, pentru a cita pe cei mai de seamă, *Alex. Papadopol-Calimah* numește pe autor *Iordachi al doilea logofăt*, iar din opera lui scoate știri interesante despre curtea domnească din Iași². *V. A. Urechia*, descoperind un manuscris grecesc din secolul al XVIII-lea, care cuprinde între altele și 3 fragmente de ceremonial din vremea lui Mihail Suțu, compară în mod foarte sumar *Condica* lui Gheorgachi cu acele fragmente și găsește că « nu s'a schimbat mult din obiceiurile descrise de Gheogache, decât că s'a substituit boierimei române fel de fel de venetici »³. *A. D. Xenopol* găsește opera lui Gheorgachi « interesantă din punctul de vedere al moravurilor secolului al XVIII-lea » pentru că « descrie cu deamănuntul toate ceremoniile, toate serbările politice și religioase câte se făceau la curte și la biserica Sf. Neculae, de exemplu ceremonia încoronării domnilor și altele »⁴.

Gheorgachi și opera lui figurează și în istoriile literare; istoricii literari însă n'au făcut o analiză a *Condicei*, nici n'au determinat izvoarele ei. Cu excepția d-lui N. Iorga, nimeni n'a căutat să identifice autorul, nimeni n'a încercat să schițeze măcar o biografie a lui.

Unii dintre ei, cum de ex. Aron Densușianu, au avut chiar o părere ciudată despre operă: o consideră ca produsul unei epoci

¹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua edițiune*. Tom. III, București, 1874, p. 297—333.

² Alex. Papadopol-Calimah, *Amintiri despre curtea domnească din Iași*, în *Convorbiri literare*, 18 (1884), p. 408.

³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. V, București, 1893, p. 535. Asupra acestui manuscris grecesc din secolul al XVIII-lea, cu fragmente de ceremonial românesc, pe care V. A. Urechia le-a crezut dela curtea lui Mihail Șuțu, deci posterioare *Condicei* lui Gheorgachi, vezi pe larg mai jos, p. 179—187. V. A. Urechia, *Din portofoliul doctorului Sutzu (1740—1766)*, în *Ateneul Român*, 1 (1894), p. 257—268. Manuscrisul acum este la Academia Română și are cota nr. 116, fondul grecesc. (Cf. Const. Litzica, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, p. 396—398).

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia Casei Callimachi*, București 1897, p. 59—60.

de decadentă literară și atribue caracterul ei de ceremonial împrejurării că nu mai existau fapte care să merite atenția cronicarului: « De atât se mai interesau oamenii, căci domniile treceau iute, una după alta, fără fapte de valoare; tot ce se mai vedea, erau ceremoniile seci, cari se repetau la sărbători... »¹. Această concepție ciudată asupra genezei operei se datorește însă necunoașterii genului în care se încadrează opera și anume *literatura de ceremonial*, atât de răspândită la Bizantini, care este cu totul altceva decât cronica istorică, obișnuită.

Petre Rășcanu folosește deseori *Condica* lui Gheorgachi, dar greșește când afirmă că Gheorgachi a scris despre obiceiurile curții « din ordinul lui Grigore A. Ghika »².

D-I N. Iorga este cel dintâi istoric literar care acordă *Condicei* și autorului ei atenție: « Asupra cuprinsului — zice d-sa — e puțin de spus. E pe atât de prețios, pe cât de neanalizabil »³. Negreșit, într'o lucrare de sinteză ca *Istoria literaturii române*, ar fi greu să scrie cineva pe larg și să analizeze *Condica*, bogată în așa de multe amănunte; noi totuși, aici, vom încerca o analiză sistematică a *Condicei*, pentru că succesiunea diferitelor ceremonii în opera lui Gheorgachi urmează un plan bine definit.

Pe d-I N. Iorga îl preocupă însă alte două probleme și anume: identificarea autorului și determinarea izvoarelor *Condicei*. Pentru d-sa Gheorgachi nu poate fi altcineva decât Iorgachi sau Iordachi Șuțu, pentru că urmărește în operă « cu deosebită atenție și simpatie pe membrii puternicii familii a Suțeștilor »⁴. Se schițează chiar o biografie a autorului, urmărit în documente, începând cu 7 Oct. 1777 și sfârșind cu anul 1802.

Manuscrisul grecesc cu nr. 116 din Biblioteca Academiei Române, care nu este altul decât « portofoliul Dr. Sutzu (1740—1766) » studiat de V. A. Urechia⁵ (această identificare a rămas neobservată

¹ Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași 1885, p. 186 (în ed. II, Iași 1894, p. 234).

² *Leșile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document de la Grigorie A. Ghica V.V. publicat cu o introducere de Petru Rășcanu*, Iași 1887, p. III; repetă greșeala și la p. XLV.

³ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București 1901, p. 496—499 (în ed. II, *Istoria literaturii românești*, II, București 1926, p. 554—557).

⁴ *Ibidem*, ed. II, București 1926, p. 554.

⁵ Vezi mai sus. p. 6, nota 3.

d-lui N. Iorga și în ed. II, Buc. 1926) dă prilej d-sale a se pronunța și mai precis asupra autorului și asupra izvoarelor *Condicei*. Autorul, Iordachi sau Iorgachi Șuțu, este strănepotul lui Constantin Șuțu, zis Draco, fost capucehaie a Moldovei la 1711. « El a avut însă un frate — adaogă d-l N. Iorga — acest frate un fiu, poet, scriitor, diplomat, autorul interesantului carnet grecesc (ms. gr. 116), iar fiul acestui *nepot al Dracului* e Iordachi, care a redactat... *Condica de obiceiuri* »¹. Și, pentru că *interesantul carnet grecesc* cuprinde, cum am mai spus, între altele, trei fragmente² de ceremonial, faptul acesta determină pe d-l N. Iorga să ajungă la concluzia că Gheorgachi a redactat *Condica* după însemnările acestea ale tatălui său.

Deci, în timp ce V. A. Urechia socotia fragmentele de ceremonial din « portofoliul dr. Sutzu » posterioare *Condicei*, d-l N. Iorga, nu numai că le socotește anterioare, dar le consideră în strânsă dependență cu *Condica* lui Gheorgachi, căreia i-au folosit ca izvoare.

Nu voiu lămuri această controversă în *introducere*, pentru că prin ea nu urmăresc altceva, decât să arăt care este stadiul actual al cercetărilor în jurul *Condicei* ce-mi propun a o studia. Sigur este însă că și alți cercetători ai noștri au admis părerea d-lui Iorga³.

Pentru a încheia această *introducere*, trebuie să mai amintesc și părerile lui D. Russo, care a determinat, cel dintâi, genul literar în care se încadrează opera: « În timpul Fanarioșilor în special, se dădea o deosebită importanță ceremonialului și *nu*

¹ N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, Buc. 1926, p. 556; N. Iorga, *Documente private la familia Callimachi*, vol. I, Buc. 1902, p. CXVII, nota 1: *Condica de ceremonii a lui Iordachi Șuțu*.

² Academia Română ms. gr. 116, f. 7 r.: Τὴ πρέπει νὰ κάμη ἐκεῖνος ὁποῦ ὑπάγει μὲ μουκαρερίου φερμάνι καὶ γούναν εἰς ἓνα αὐθέντην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀλαγίου (Ce trebuie să facă acela care se duce cu firman de mucarer și cu blană la Domn în ziua alaiului). — F. 25 r.: ἼΙ τζερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων (Ceremonia care se face în ajunul Bobotezei). — F. 25 v. — 26 r.: ἼΗ τζερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων (Ceremonia care se face în ziua Bobotezei). C. Litzica, *op. cit.*, p. 397, n'a observat și această din urmă ceremonie.

³ Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române* (Biblioteca pentru toți), p. 169; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II, Sibiu 1930, p. 245; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Academia Română, Studii și cercetări, XVII), Buc. 1930, p. 260, în indice: « Gheorgaki, al doilea logofăt (Șuțu) ».

lipsesc anume tratate cari prescriu foarte amănunțit ceremoniile și obiceiurile ce se fac la ocaziuni solemne, ba chiar și la ocaziuni cu totul ridicule ».

D. Russo a pus într'altfel și problema izvoarelor: « în condica lui *Gheorgachi al doilea logofăt* găsim între altele: *ceremonia domniei nouă, când vine domnul în scaun, ceremoniile în ziua nașterii domnului, la Sfântul Vasile, ceremoniile ce se fac la solii străini, etc.*, ceremonii cari au fost inspirate, parte de cartea lui Constantin Porfirogenit *Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως* (Descrierea ceremoniilor curții), parte din cartea lui Pseudo-Codin: *Περὶ τῶν ὀφφικίων* (Despre demnitățile palatului) »¹.

Mergând pe urma acestor precizări și pe urma altora sugerate de d-l N. Cartoian, căruia îi aduc și pe această cale deosebite mulțumiri, am ajuns în posesia unui bogat material de investigație.

Datele pe care ni le dă d-l G. Pascu în *Istoria literaturii române din secolul XVIII*. I. *Cronicarii moldoveni și munteni*, Buc. 1926, p. 94—95, nu adaogă nimic la cele cunoscute; în ultimul rând (« opera este foarte interesantă pentru terminologia vremii »), d-sa pune însă o problemă foarte îndreptățită și însemnată, a cărei documentare va avea partea ei în monografia de față.

Problemele care rămân deci deschise unei monografii asupra *Condicei* sunt următoarele: 1. Determinarea genului de literatură — aceasta luată în sensul larg al cuvântului — din care face parte. 2. Dece acest gen a culminat în literatura românească prin *Condica* lui Gheorgachi, în vremea domniei lui Grigorie Calimachi. 3. Analiza completă a operei, care să pue în adevărata lui lumină ceremonialul politic, cel bisericesc, elementul etnografic și cel folkloric, elementul descriptiv și narativ. 4. Izvoarele. 5. Studiul limbii. 6. Autorul probabil și personalitatea lui culturală, pentrucă, dupăcum se va vedea, de o identificare a lui precisă nu poate fi vorba, lipsind documentele necesare. 7. În sfârșit, circulația operei și studiul edițiilor.

Am găsit absolut necesar, în urma studiului edițiilor, să public și textul *Condicei* după manuscrisul original².

N'am înțeles să fac un comentariu ediției, întrucât însuși studiul ce precede publicația textului constituie un fel de comentariu. Arha-

¹ D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București 1912, p. 60.

² Biblioteca Academiei Române, ms. rom. nr. 19.

isme și străinisme își vor găsi explicația în capitolul cu studiul limbii. Am găsit însă de cel mai mare folos alcătuirea unui indice de nume proprii și de lucruri, fără de care ar fi fost greu pentru cititor să găsească ce-i trebuie, ori de câte ori ar fi recurs la *Condică*.

În cuprinsul studiului, citatele din *Condică* s'au făcut pe baza ediției de față. În textul ediției am notat, la margine, numerele foilor din manuscrisul original, cât și numerele paginilor din ediția a doua a lui M. Kogălniceanu, acestea din urmă notate cu K.

LITERATURA DE CEREMONII ÎNAINTE DE GHEORGACHI

LITERATURA DE CEREMONII LA POPOARELE INVECINATE

Condica de ceremonii a lui Gheorgachi, sau «de obiceiuri vechi și nouă», cum îi zice autorul însuși, nu este o cronică propriu-zisă. Elementul informativ, deși foarte bogat și interesant, nu este de ordin istorico-politic, ci de ordin protocolar, tratând despre: încoronarea Domnilor, rânduiala boierilor și a divanului, reînnoirea domniei (mucareriu) și despre primirea solilor. Într-o altă serie de capitole autorul arată diferitele ceremonii desfășurate la curtea și biserica domnească, cu prilejul marilor sărbători, ca: Ajunul Crăciunului, Crăciunul, Sf. Vasile, Ajunul Bobotezei și Boboteaza însăși; obiceiuri în postul mare, la Înviere, la Sf. Gheorghe și la Sf. Paraschiva. În legătură și imediat după aceste capitole urmează expunerea festivităților la instalarea mitropolitului sau episcopului, precum și acelea la demiterea lor. Cu aceste numeroase festivități se întretes elemente de folklor și de cronică: obiceiuri azi dispărute sau schimbate; scurta narațiune a instalării Domnului Grigorie Calimachi, sau amănunțita povestire a petrecerii lui Hamza Pașa la Iași.

La Bizantini. Opera, prin această împătrită înfățișare în economia ei, este unică în literatura românească veche.

Genul literar în care se încadrează trebuie căutat cu câteva secole mai înainte, la Bizantini. Găsesc necesar să precizez ce a fost literatura de ceremonial, arătând și evoluția ei, nu numai pentru că opera lui Gheorgachi urmează în multe puncte cele mai

reprezentative opere bizantine ale genului, dar și pentru că la noi opera lui Gheorgachi a fost considerată ca o operă de decadență literară¹, în timp ce ea, prin sobrietatea expunerii și prin excluderea amănuntelor inutile și ridicole, întrunește toate calitățile acestui gen². Studiul operelor bizantine învederează în ce mare măsură ceremonialul bizantin a pătruns în toată lumea: «Paradele și ceremonialul bizantin trăesc până astăzi în multe curți moderne și chiar democratice, ba și ceva mai pompoase, deși mai puțin pitorești»³.

Petrus Patrikios. Pentru prima dată, puțin material de acest gen, aduce *Petros Patrikios*, supranumit și Magister, după rangul de *magister officiorum* ce a ocupat la curtea împăratului Justinian (527—565). Opera lui, *Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως* (*Despre rânduirea politică*)

¹ Vezi mai sus p. 6—7.

² Mă voiu mărgini să dau aici numai bibliografia *generală* asupra literaturii bizantine de ceremonial, pe care am și utilizat-o. Bibliografia *specială* să se vadă la fiecare ceremonial, în parte.

A. Rambaud, *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870, în 8°, 551 pag., dar mai ales capitolul *Du rôle littéraire de Constantin VII*, p. 51—78. Dr. Ferd. Hirsch, *Kaiser Constantin VII Porphyrogenetos*, în *Jahresbericht über die Königstädtische Realschule...*, sub direcția lui Franz Wenzlaff, Berlin 1873, p. 1—25.—O autoritate în ce privește studiul vieții și operii lui Constantin Porphyrogenetul este germanul Dr. Hermann Wäschke; dintre multele lui studii, de aproape interesează mai ales *Studien zu den Ceremonien des Konstantinos Porphyrogenetos*, în *Zur Begrüssung der XXXVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dessau*, Zerbst 1884, p. 6—14. Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527—1453). Zweite Auflage. München 1897 și anume: p. 237—240 despre Petros Patrikios; p. 252—257 despre Konstantin Porphyrogenetos; p. 422—427, despre Georgios Kodinos. Numeroasele informațiuni bibliografice indicate de Krumbacher măresc valoarea lucrării, dar studiile citate nu se găsesc în bibliotecile din țară; pe unele dintre ele le-am folosit în biblioteca lui Ghenadius din Atena.—H. Leclercq, *Constantin Porphyrogénète et le livre des cérémonies de la cour de Byzance*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* publicat de Fernand Cabrol și Henri Leclercq, III, Paris 1914, col. 2695—2713; aici altă bogată bibliografie, care completează în mare parte pe aceea dată de Krumbacher. Pentru materialul publicat în *Byzantinische Zeitschrift* (în primele 12 volume) vezi *Byz. Zeitschrift, General-Register zu Band I—XII*, 1892—1903 alcătuit de Paul Marc, Leipzig 1909, p. 250—251 (Konstantinos VII Porphyrogenetos).

³ D. Russo, *Lección de deshidere a cursului de bizantinologie*, Ianuarie 1915 (curs dictat).

cuprinde între altele, și descrierea festivităților la instalarea diferiților demnitari; ea însă ni s'a transmis numai atâta, cât a intrat în compoziția primei cărți din *De ceremoniis* a lui Constantin Porphyrogenetul, unde, după concluziile celor mai mulți bizantinologi ¹, alcătuește în mod sigur capitolele 84 și 85. O parte din evenimentele relatate poartă pecetea contemporaneității, amintind pe Justinian ca fiind în viață ². Pentru împărații anteriori lui Justinian se dau amănunte care nu se pot explica, decât ca fiind povestite de cineva mai din apropierea acelor evenimente. Aceasta a făcut pe bizantinologi să le atribue unui contemporan. Și, printrucă în *De ceremoniis* sunt amintite ca fiind *dintr'ale maestrului Petru*, sau numai *ale acestui Petru* ³, s'a identificat acest Petru, cu Petru Patrikios, maestru de ceremonii la curtea împăratului Justinian.

Philotheus. Pela anul 900, sub Leon-cel-înțelept (886—912), protospătarul *Philotheus* alcătuește o listă în care erau înșirați demnitarii bizantini și oaspeții străini în ordinea în care, conform rangului, luau parte la ospetele dela curtea imperială: Ἀκριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητωρίων καταστάσεως καὶ ἐκάστου τῶν ἀξιωματῶν πρόσκλησις καὶ τιμὴ συνταχθεῖσα ἐξ ἀρχαίων κλητωρολογίων ἐπὶ Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου καὶ σοφωτάτου ἡμῶν βασιλέως, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτ. γ'. ἔτους ἀπὸ κτήσεως κόσμου, ζυγ' ὑπὲρ Φιλοθέου βασιλικοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ ἀτρικλίνου. (Precizarea rânduiei ospetelor imperiale și invitarea și valoarea fiecăreia dintre demnități, alcătuită, după cletorologhioanele ⁴ vechi, în vremea iubitorului de Christos și prea înțeleptului nostru împărat Leon, în luna Septemvrie, indict. 3, anii dela facerea lumii 6408 (=900), de

¹ Krumbacher, *op. cit.*, 239. Diferitele discuțiuni sunt urmărite critic de H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2699.

² τὸν εὐσεβέστατον ἡμῶν δεσπότην Ἰουστινιανόν (... pe prea evlaviosul nostru stăpănitōr Justinian), Const. Porphyrogeniti, *De ceremoniis*, (titlul complet, v. mai jos, p. 15, nota 2) I, 95, p. 432—433 (apud Leclercq, *loc. cit.*, nota 3, unde se trimit și la alte pagini, la care găsim expresii ca: τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν δεσπότη τοῦ Ἰουστινιάνου = ale evlaviosului Domnului nostru Justinian, etc.).

³ Ἐκ τῶν τοῦ Μαγίστρου Πέτρου, *De ceremoniis*, I, 84, p. 386; Τοῦ αὐτοῦ Πέτρου, *ibidem*, I, 85, p. 388 (apud Krumbacher, *op. cit.*, p. 239).

⁴ Κλητόριον = Convivium Imperatoris, cf. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I, Parisiis & Lipsiae, 1905. *Suidae Lexicon graecae et latinae*, Halis et Brunsvigae, 1853, t. II, col. 295: Κλητόριον—ἡ βασιλικὴ τράπεζα. Κλητωρολόγιον—doctrina rituum illorum est, quibus sollenes epulae

către Philotheiu protospătarul imperial și atriclin). Dar și acest tratat al lui Philotheiu s'a păstrat datorită tot lui Constantin Porphyrogenetul, care l-a intercalat în *De ceremoniis*, unde formează capitolele 52—56 din cartea II-a. Dintre acestea, cap. 54 nu aparține lui Philotheus, ci, după cum aflăm din titlu, este alcătuit de arhiepiscopul Epifanius al Ciprului (sec. IV) și tratează despre locurile de onoare ce trebuie să ocupe patriarhii și mitropoliții la ospețele imperiale¹.

Const. Porphyrogenetul. Oricât de însemnate sunt aceste începuturi pentru evoluția genului, ele însă erau numai scrieri fragmentare și unilaterale. Nu îmbrățișau întregul ceremonial al curții imperiale și nici nu subordonau această descriere a ceremonialului unei concepții mai înalte despre viața statului și a monarhilor. Acela care a ridicat aceste simple însemnări la rang de gen de sine stătător, a fost Constantin VII Porphyrogenetul, fiul lui Leon VI cel înțelept. Născut în 905, după tată era nepotul marelui Vasile I Macedoneanul, iar după mamă nepotul Sf. Theophanes (741—775)². Încă de tânăr a arătat aptitudini și o dorință nețărmurită pentru studii. Biblioteca era locul unde-și petrecea tot timpul, înconjurat de o pleiadă de scriitori renumiți. În campanii militare pleca întotdeauna cu bibliotecă ambulantă, din care nu lipseau cărți bisericești, militare și meteorologice³. O trăsătură caracteristică a activității lui de împărat (913—959) — și chiar de scriitor — a fost *tradiționalismul*. Încercător în vechile tactice militare și în vechile formule magice, întreprinde o acțiune vastă de colectare a vechilor comori literare bizantine, cu scopul de a le folosi cât mai spornic spre binele statului și al bisericii. Urmărind aceasta, nu numai că îndemna și ajută pe scriitorii generației lui, dar el însuși a desfă-

Imp. Cptanorum celebrari solebant *De cerim.*, I, p. XXX, comentariul lui Reiskius; sau cum îi zice Leclercq (*l. c.*, col. 2700): «Traité des festins impériaux». O ediție independentă de textul lui Const. Porphyrogenetul a publicat, împreună cu un studiu introductiv, J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a revised text of the Kleterologion of Philotheos*, London 1911; textul dela p. 131—179.

¹ *De ceremoniis*, vol. I, p. 791—798: Ἐπιφανίου ἀρχιεπισκόπου Κύπρου ἐκθεσις πρωτοκλισιῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν (A lui Epifaniu, arhiepiscopul Ciprului, arătarea locurilor de onoare ale patriarhilor și mitropoliților); Krumbacher, *op. cit.*, p. 255. *De ceremoniis*, vol. II, p. 892.

² H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2696.

³ Alfred Rambaud, *op. cit.*, p. 64.

șurat o bogată activitate¹. Voiu trece peste alte opere ale lui și voiu rămâne la singura operă importantă pentru subiectul nostru, anume: [Ἐκτεσις τῆς βασιλείου τάξεως.] Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ τῷ αἰωνιῷ βασιλεῖ βασιλέως υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως σύνταγμα ἃ τι καὶ βασιλείου σπουδῆς ὄντως ἄξιον ποίημα².

(Descrierea ceremoniilor curții imperiale. Lucrare a lui Constantin iubitorul de Hristos și a împăratului întru acest Hristos veșnic împărat, fiul Impăratului Leon cel prea înțelept și în veci neuitat, fiind operă demnă de silința imperială).

Opera nu ni s'a păstrat sub forma ei inițială, ci singurul manuscris complet³, cunoscut, un pergament din secolul al XI—

¹ Krumbacher, *op. cit.* p. 252—257.

² Krumbacher, *op. cit.*, p. 254. Ediția de care m'am folosit este din *Corpus scriptorum historiae byzantinae*: Constantin Porphyrogeniti Imperatoris, *De cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, graece et latine, e recensione Io. Iac. Reiskii cum ejusdem commentariis integris*, vol. I, Bonnae 1829; vol. II, Bonnae 1830. Vol. I cuprinde: lămurirea lui Niebuhr (V—VIII) alta din partea Direcțiunii colecției (IX—X); dedicația lui Chr. Andreas Leich, primul care s'a îngrijit de o ediție a cărții *De ceremoniis* (XI—XII); prefețele foarte importante ale lui Reiskius, care, terminând ediția lui Leich, a însoțit-o de traducere și comentarii în limba latină (XIII—XXXI); studiul despre vieața și faptele lui Constantin Porphyrogenetul, alcătuit de I. Henr. Leich (XXXII—LX); textul cărții I-a (97 capitole, p. 1—443); urmează *Appendix ad librum primum. Constantini, Romanorum Imp. Porphyrogeniti, praecepta Imperatori Romano bellum cogitanti, ad castra pergenti, in castris agenti, in hosticum intranti et inde cum victoria in Urbem redeunti, observanda. Item de ipsius comitatu, sellariis, sagmariis, cibo, potu, supellectile vestiaria et culinare, vigiliis castrensibus, congiariis, aliis, expositio, ad Romanum, Imp. Porphyrogenitum, filium* (p. 444—508). Textul cărții a II-a (56 capitole, p. 509—807). Volumul II, 903 pag., cuprinde comentariile bogate în informații scrise de Reiskius (puține și de Leich); la pag. 905—940 indice de lucruri și de autori.

Ediția începută de Leich și terminată de Reiskius s'a tipărit întâi la Lipsca 1751—1754 și a fost reprodusă în *Corpus script. hist. byz.* O ediție nouă, în curs de tipărire, a dat Albert Vogt, *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies*, Paris 1935, 2 vol., în «Collection byzantine... Guillaume Budé»; restabilește textul grecesc și-l traduce în limba franceză. Până acum s'a publicat numai cartea I, cap. 1—46 și comentarii asupra ei. (Recensii: V. Grumel, *Échos d'Orient*, 35 (1936), p. 117—121. Ph. Kukules, *Ἐπετηρὶς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν*, 11 (1935), p. 458—463).

³ A rămas neobservat cercetătorilor un ms. fragmentar și nedatat, din Biblioteca orașului Hamburg; îl descrie H. Omont, în *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 7(1890), p. 364, nr. 41.

XII-lea din Biblioteca orășenească din Lipsca (Leipziger Stadtbibliothek) are interpolări ulterioare și disparate. Din cauza adaoselor ulterioare și a variațiilor izvoare utilizate, opera n'are o unitate de stil și formă (limba și planul) ¹, ci se prezintă ca « o massă foarte încurcată » ².

Nu e locul nimerit să fac aici o analiză a operei despre ceremonial a lui Constantin al VII-lea Porphirogenetul ³. Totuși e necesar să arăt în linii generale cuprinsul operei, pentrucă, după cum se va vedea ⁴, prezintă unele analogii cu *Condica* lui Gheorgachi, atât în ceea ce privește elementele de protocol, cât și în prezentarea lor.

Ceremoniile descrise sunt *religioase, civile și profane*.

În cartea întâia, primele 37 capitole descriu ceremonii de ordin religios: alaiul ce se face, când merge împăratul la Sfânta Sofia, precum și la întoarcerea de acolo la palat ⁵.

Arată protocolul desfășurat cu prilejul diferitelor sărbători: Boboteaza, Paștile, Înălțarea, Rusaliile, Sf. Ilie, Sf. Dumitru, Ziua Prăznuirii Sf. Cruci, Crăciunul și Sf. Vasile.

Capitolele 38—64 cuprind material de ceremonii civile: la încoronare, la nunți imperiale, când se naște copil de împărat, și cu prilejul înființărilor de demnități și funcțiuni superioare, sau la ziua de naștere a împăratului.

¹ Așa, cartea a II-a cuprinde în mare parte aceleași ceremonii ca și cartea I-a; dar, în timp ce pentru ceremoniile cărții I-a a consultat numai sursa literară scrisă, pentru aceleași ceremonii în cartea II-a, n'a consultat decât tradiția. Astfel, bine observă Leclercq (*op. cit.*, col. 2697): « Le livre II semble donc, en plusieurs parties, comme un *auctarium* du livre I ».

² Dr. Ferd. Hirsch, *op. cit.*, p. 23 (eine sehr verworrene Masse), sau cum o caracterizează Leclercq (*op. cit.*, col. 2696): « une compilation curieuse et indigeste ».

³ O analiză completă, bazată pe ultimele cercetări și cu o bogată informație bibliografică, a dat H. Leclercq, *loc. cit.* Se citează adesea — mie mi-a rămas inaccesibil — studiul clasic al lui Bury, *The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos*, în *The English historical review*, 22(1907), p. 209—227, 417—439.

⁴ Vezi mai jos, p. 187—194, capitolul despre *Izvoare*.

⁵ Rolul Sfintei Sofii și al palatului în viața particulară și publică a împăraților bizantini, așa cum reiese din cartea de ceremonii, s'a studiat, între alții, de J. Ebersolt, *Le grand palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*, Paris 1910 și în *Sainte-Sophie de Constantinople, Étude de topographie d'après les Cérémonies*, Paris 1910.

O parte însemnată ocupă ceremonialul profan (cap. 64—83), având informațiuni despre primirea împăratului în hipodrom¹, despre ospete, după care urmau jocuri și dansuri; despre organizarea și desfășurarea curselor, împărțirea premiilor, etc.

Materialul de ceremonial din cartea a doua, deși bogat, este însă împrăștiat în diverse capitole distanțate între ele. Astfel, în cap. 1—2 și 6—13, găsim ceremoniile recepției în palatul imperial și ale procesiunilor la diferite biserici. În capitolele 3—5, 24—25, 33—34 și 36 se arată formalitățile ce se fac cu prilejul numirilor și înaintărilor în diferite demnități și funcțiuni. Găsim și informațiuni cu o desvoltare mai redusă: nașterea, botezul și tunderea noului născut imperial (cap. 21—23); sărbătorile cunoscute sub numele de Brumalia² (cap. 18); dansuri și recepții între partidele hipodromului (cap. 32—35); lista obiectelor și hainelor scumpe păstrate în palat (cap. 40—41), etc.

Scriitorul împărat purta o grije stăruitoare să pue sub ochii tuturor vechile și uitatele obiceiuri ale patriei sale și, ca pe niște flori culese de pe ogoare, să le folosească spre strălucirea incomparabilă a Imperiului³.

Intr'altă parte, autorul afirmă că opera lui, care, poate, unora li se pare nefolositoare, nu urmărește decât să arate demnitatea imperiului într'o lumină mai strălucitoare, să o ridice la o împodobire și glorie mai mare, pentru a fi obiect de admirație nu numai străinilor, dar chiar cetățenilor bizantini⁴.

¹ Asupra hipodromului — le miroir de la société grecque au moyen âge — cum îl caracterizează A. Rambaud, a scris Alfred Rambaud o teză latină *De Byzantino Hipodromo et circensibus factionibus*, Paris 1870, rezumată apoi sub titlul *Le sport et l'hippodrome à Constantinople*, în *Revue des deux mondes*, 41 (1871), p. 761—794. Articolul s'a republicat de Ch. Diehl, cu adnotări și completări bibliografice, în A. Rambaud, *Études sur l'histoire byzantine*, Paris (Armand Colin), 1912, p. 1—61. Albert Vogt, *L'hippodrome de constantinople*, în *Byzantion*, 10 (1935), p. 471—488.

² *Brumalia* erau sărbători de iarnă la Romani, începând dela 24 Noembrie—17 Dec., adică 24 zile, după literele alfabetului grecesc; v. Dr. P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 4; extras din *Arhiva*, 38 (1931).

³ ... ἄτε διὰ τῆς ἐπαινετῆς τάξεως τῆς βασιλείου ἀρχῆς δεικνυμένης κοσμιωτέρας καὶ πρὸς τὸ εὐσχημονέστερον ἀνατρεχούσης καὶ διὰ τοῦτο δαυμαστῆς οὐσῆς ἔθνεσσι τε καὶ ἡμετέροις (*De ceremoniis*, I, p. 3—4).

⁴ ... ταῦτα φιλοπόνῳ μελέτῃ ἐκ πολλῶν ἐρανίσασθαι καὶ πρὸς εὐσύνοπτον κατῆλψιν τῶ παρόντι ἐκθέσθαι φιλοτεχνήματι, καὶ πατρίων ἑθῶν παρεωραμένων παρὰδοσιν τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἐστημίηνασθαι, καὶ ὡσπερ τινα ἄνθη ἐκ λειμῶνων δρεψαμένους εἰς ἀσύγκριτον εὐπρόπειαν τῇ βασιλικῇ παραθέσθαι λαμπρότητι (*De ceremoniis*, I, p. 4).

Opera *Despre ceremonii* a Porphyrogenetului a fost și este mult prețuită ¹ pentru bogăția informațiilor în care se oglindesc așa de bine moravurile societății bizantine. Pentru noi este și mai importantă, întrucât ea reprezintă genul literaturii de ceremonial la maximum de dezvoltare și pentrucă, după cum vom vedea mai jos (p. 63 și 191—192), a fost cunoscută în țările noastre, ba chiar a influențat pe Dim. Cantemir și pe Gheorgachi, când aceștia au descris ceremoniile curții domnești din Moldova.

Pseudo-Codinos. După bogata operă a Porphyrogenetului, genul literaturii de ceremonii nu a mai fost cultivat; de altfel, nu știm ce s'ar mai fi putut adăogi ca protocol și ceremonial la amănunțita expunere din cartea *Despre ceremonii*. Târziu, la câteva secole după opera împăratului Constantin VII-lea, se ivește o nouă lucrare de ceremonial, cunoscută îndeobște sub titlul: *Περὶ τῶν ὀφφικιᾶλιων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*. (Despre oficialitățile Palatului din Constantinopole și despre oficialitățile mării Biserici) ². Această operă, transmisă anonim de cele mai multe manuscrise, este atribuită în altele — și anume în acelea provenite din copia făcută în prima jumătate a secolului al XVI-lea de cunoscutul copist, Epirotul Andreas

¹ Operele Porphyrogenetului sunt așa de importante pentru istoria sud-estului european, încât Comisia ruso-bizantină istorico-lexicală din Rusia a hotărât, în ședința din 10 Apr. 1918, să se reediteze *De ceremoniis* pe baza colaționării cu ms. din Leipzig și cu un comentar foarte întins. A. A. Vasiliiev a tradus mult din operă și pregătește un studiu asupra lui Constantin Porphyrogenetul. (*Byz. Zeit.*, 25 (1925), p. 507—509). Vezi și studiul asupra activității literare a Porphyrogenetului, publicat de V. Latyšev, în *Vizantijskij Vremennik*, vol. 22-23 (1915—1916), p. 13—20.

² Va fi citată sub titlul *De officiis*, după ediția din *Corpus scriptorum historiae byzantinae: Codini Curopalatae de officialibus Palatii Cpolitani et de officiis Magnae Ecclesiae liber*. Ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1839, XII+435 pag. Cuprinde: dedicația lui Jacobus Goar către Arhiepiscopul Michael Mazarinus (p. V—VII). Lămurirea lui Jacobus Gretserus, primul interpretator științific al operii (p. VIII—IX). Prefața lui Goar către cititori (p. X—XII). Textul în grecește și latinește (p. 1—108). Interpretarea erudită a textului, precum și explicarea altor monumente greco-latine în legătură cu opera, redactate de Gretserus, care însă a folosit în note, și observațiuni ale lui Goar (p. 109—384). Indicele (grec și latin) sunt ale lui Gretserus (p. 385—435). Asupra operii v. Karl Krumbacher, *op. cit.*, p. 422—427, cu bogată bibliografie. Pentru studiile publicate în *Byz. Zeitschrift* (primele 12 volume) v. *Generalregister zu Band, I—XII* (1892—1903), alcătuit de Paul Marc, Leipzig 1909, p. 241 (Kodinos Georgios).

Darmarios¹ — *prea înțeleptului curopalat* (τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου), sau, luând acest nume de funcțiune² drept nume propriu, lui *Curopalat*.

Lucrurile, incurcate de Darmarios, au fost și mai mult incurcate de Franciscus Junius, editorul operii, la 1588 și 1596. Ediția din 1588³ atribue opera lui Curopalat, despre care, în

Andreas Darmarios, copist cunoscut prin procedeul de a amesteca conținutul operelor copiate, încât cu greu se putea deosebi o operă de alta (așa a făcut cu *metafizica* lui Herennios, pe care a amestecat-o cu părți din operele lui Philo, Alexandru de Aphrodisias, Proklos, Damaskios și Georgios Pachymeres), dar mai ales prin procedeul de a inventa titluri și autori la opere lipsite de aceste elemente (așa a făcut cu Ἱστορία φυσική atribuită lui Pseudo-Julius Polydeukes și cu opera lui Curopalat). Exista, de altfel, o întreagă școală de copişti cari întrebuițau aceste procedee de falsificare; v. Krumbacher, *op. cit.*, p. 363—364. 431 și 542—543 și studiul, nefolosit de Krumbacher, scris de Dr. Ludw. Schmidt, *Andreas Darmarios*, în *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 3 (1886), p. 129—136.

² Acest nume a produs multe confuziuni, până să se stabilească adevăratul lui sens. Astfel Hofer, în *Lexique de mythologie* a mers până acolo cu confuzia, încât a socotit acest nume că pe al unui zeu asociat Irenei, zeița păcii (vezi Théodore Reinach, *Un intrus byzantin dans le Panthéon hellénique: le faux dieu de Kyropalates*, în *Byz. Zeitschrift*, 9 (1900), p. 52—62). Acum în urmă M. F. Martroye, *L'origine du Curopalate*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, I, Paris 1924, p. 79—84, examinând *Notitia dignitatum Occidentis et Orientis*, editată de Böcking, revizuiind părerile lui J. B. Bury asupra sistemului administrativ imperial în sec. IX, susține că această instituție datează din secolul al V-lea, fiind creată la curtea împăratului Anastase (491—518): funcțiunea *cura palatii* sau *curae palatiorum* nu se mărginea, cum spune Du Cange, la « intendance des bâtimens », ci un fel de « maréchal du palais sacré, disposant de toutes les troupes qui en formaient la garde et dont l'effectif s'élevait... à dix mille hommes ». Cu titlul de *cura palatii* mai exista și un grad secundar și subordonat, funcțiune exercitată de diverși titulari, numiți însă, pentru un timp oarecare, la anumite palate.

³ Două exemplare din această rarisimă ediție am găsit în Biblioteca lui Ghenadius, din Atena; au adnotări cu cerneală, în latinește și franțuzește, importante pentru discuția paternității. Titlul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου, περὶ τῶν ὀφφικιάων τοῦ Παλλατίου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τ' ὀφφικίων τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας. Sapientissimi (Curopalatae, De Officialibus Palatii Constantinopolitani, & officiiis magnae Ecclesiae). Libellus Graece & Latine nunc *primum* in lucem editus, ad historiae civilis, ecclesiasticae & totius antiquitatis intelligentiam perutilis & necessarius. Ex bibliotheca viri clariss. et consultiss. Julii Pacii I. V. D. Additus in fine Notarum libellus. Cum indice rerum et verborum locupletiss. Apud Ioannem Mareschallum Lugdunensem MDLXXXVIII. (necunoscută lui E. Legrand). După *Curopalatae* urmează, scris de mână, cu cerneală (cca. sec. XVII): *Georgii*

nota dela p. 244, spune: *Curopalatae*) Κουροπαλάτου. *Hoc nomen autoris proprium videtur esse, a quo hic liber conscriptus est.* In ediția aceluiași, din 1596¹, se precizează pentru prima dată, încă din titlu: Γεωργίου τοῦ Κωδίνου. *Georgii Codini (sive, ut vulgo, Curopalatae)*, pentru ca la pag. 20, nota 3, Junius Franciscus să adauge: *Georgium Codinum*) Γεωργίου τοῦ Κωδίνου, *alii Κωδίνου prius magis probo ex conjecture et librorum probatiorum fide. De hoc autem non memini adhuc me usquam legere. Codinensem qui vertunt, a loco appellatum putent. Ego magis familiae nomen esse putaverim.* Dar, cu toată lipsa de informație asupra autorului, totuși opera este până azi cunoscută ca a lui Georgios Codinos². Tot atât de nesigur se poate fixa data scrierii acestei opere, pentru că ea nu este arătată. Krumbacher (*op. cit.*, p. 425) bazat pe « frapanta descriere » ce se face împărăției lui Ioan Cantacuzen (1344—1355), admite că nu a putut fi scrisă înainte de 1350, ba chiar presupune că autorul a trăit în timpul domniei acestuia.

Opera este de mare importanță pentru studiul ceremonialului, cât și pentru evoluția acestui gen de scrieri. Cuprinde 22 capitole, care se pot împărți, după cuprins, în patru mari grupe:

1. *Oficialități bisericești, civile și militare* (cap. 1, 2, 5, 16 și 20), tratând despre diferitele lor ranguri; despre datoriile fiecărui demnitar în parte, la palat, sau în armată.

Codini. Apoi « Franciscus Junius, éditeur de cet ouvrage c'est caché sous le nom de Nadabus Agmonius. L'édition de 1596 porte son véritable nom ». (Cf. Krumbacher, *loc. cit.*, p. 426). Pe alt exemplar al aceleiași biblioteci, pe titlu, cu cerneală: « Auctor esse dicitur Codinus ».

¹ Am consultat exemplarul Bibl. Ghenadius din Atena. Titlul grecesc, la fel ca în ed. 1588; cel latinesc: Georgii Codini (sive, ut vulgo, Curopalatae...) restul la fel ca în ed. 1588. Apoi continuă: F. Junius in Latinum sermonem transtulit, notis illustravit & recens lacunas non exiguas ope Mss. Palat. bibliothecae August. & Scileranae supplevit. Apud Hieronymum Comasselinum, Anno CIOIOXCVI (cu cerneală: 1596). Pe fișa catalogului din sala de citire se arată locul imprimării: Heidelberg, amănunt observat și de Krumbacher, *op. cit.*, p. 426; ediția însă este necunoscută lui Legrand. Alte ediții cunoscute: Paris 1625, ed. îngrijită de J. Gretserus; Paris 1648, ingr. de J. Goar; Veneția 1729; Bonn 1839, ingr. de Bekkerus (fiind ediția de care m'am folosit, am descris-o mai sus pe larg); ediția lui Migne, *Patr. gr.* 102, 563—574.

² C. N. Satha, *Νεοελληνική φιλολογία*, I, Atena 1868, p. 103 (nota 2) emite o idee foarte ingenioasă: mai de grabă crede că lui Codinos i s'a dat porecla de Curopalat, tocmai că scrisese despre oficialitățile palatului, decât să admită că ar fi obținut vreodată această demnitate.

2. *Imbrăcămintea demnitarilor* (cap. 3 și 4), descriind atât confecționarea hainelor, cât și a pălăriilor cusute cu fir de aur sau argint, din postavuri fine sau blănuri scumpe.

3. *Ceremonialul bisericesc* (cap. 6—15) cuprinde partea cea mai dezvoltată și arată alaiurile și obiceiurile la Crăciun, Bobotează, Inchinarea Sf. Cruci, Florii, slujba în Săptămâna-mare, Paștile și vizitele împăratului, făcute la diferite lăcașuri sfinte în alte sărbători ale anului.

4. *Ceremonialul privind persoana împăratului însuși* (cap. 17—19, 21—22), o parte foarte importantă din punct de vedere istoric, prin dese comparații ce le face cu formele mai vechi de manifestare protocolară. Găsim deschisă încoronarea, confirmarea lui în domnie, precum și arătarea diferitelor obiceiuri și hainele la înmormântări și logodne imperiale.

Opera lui Pseudo-Codin a fost mult căutată în orientul Europei; a fost mai răspândită chiar decât opera lui Constantin Porfirogenetul, după cum dovedesc numeroasele copii manuscrise din bibliotecile diferitelor mănăstiri ¹.

La Slavi. Bizanțul exercită o puternică influență asupra popoarelor slavice, mai întâi la Bulgari și Sârbi, apoi la Ruși, atât asupra organizării politice a statelor, asupra vieții sociale, cât și asupra literaturii și culturii în genere. Cu toate acestea, nu există în nici una din literaturile slavice o operă literară, nici istorică, în care să se evidențieze preocupările de ceremonial. Nu avem la Slavi nici o operă literară consacrată exclusiv studiului diferitelor ceremonii dela curte sau bisericești. Când se descrie cu mai multe amănunte o ceremonie oarecare, aceasta se face incidental, în cadrul unei opere pur istorice, iar nu ca preocupare de sine stătătoare, cum am văzut în literatura bizantină și cum e cazul *Condicei* lui Gheorgachi, din literatura românească.

Bulgarii. Aceasta nu înseamnă că nu se practica asemenea ceremonii. Din cercetările făcute până acum în această direcție, se constată, cum am spus, o asemenea viață de fast și protocol, împrumutată direct dela Bizantini. La Bulgari, de pildă, țarul, deși avea o putere îngrădită în marginea atribuțiunilor *boljarilor*,

¹ La Cutlumuz și Pantelimon din Muntele Athos (cf. Sp. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge 1895, p. 299, nr. 3293¹⁴ și p. 303, nr. 5658¹⁶¹).

totuși primea o venerațiune deosebită, care se manifesta mai ales prin mulțimea titlurilor onorifice ¹.

Piosul și credulul cavalier — cum îi zice Gaston Paris — Robert de Clary (lângă Amiens) ne povestește, cam pe la 1210, că la nunta fiicei lui Boril, Maria, cu împăratul franc Henric « 60 de de vite de povară au adus zestrea ei, compusă din aur, argint, mătase și podoabe; fiecare animal era acoperit cu catifea roșie, care atârna după el ca o trenă, în lungime de câteva picioare » ². O idee despre bogăția și gustul rafinat la curtea bulgară ne putem face și după darurile prețioase ce s'au făcut de țari în diferite împrejurări ³.

Georgius Akropolites (1217—1282) a petrecut din iarna anului 1260 până în vara anului 1261 la curtea țarului Constantin, ca trimis al împăratului Mihail al VIII-lea al Bizanțului. « S'au nimerit, spune el, tocmai sărbătorile Nașterii și Botezului lui Christos, cu care prilej țarii bulgari desfășoară cel mai mare fast ⁴. . . ».

Vânătoarea se desfășura la curtea țarilor bulgari cu un fast și cu o pasiune deosebite. Când Sf. Sava a venit la Trnovo — ne spune Jireček ⁵ — țarul Asan II îl întâmpină, dar imediat după îndeplinirea acestei îndatoriri oficiale, îl părăsi pentru a se îndrepta spre palatele sale de vânătoare, unde-l așteptau șoimii și ogarii dresați de un anumit funcționar, ce se numea *psari* sau *pesjaci*; iar printre darurile primite de împăratul Friederich I, la 1189, în Niș, dela Nemanja al Sârbilor, erau și animale, precum foc, mistreți și cerbi domestici.

Groznică înfrângere pe care au suferit-o Bulgarii din partea Sârbilor, în lupta dela Velbužd (Sâmbătă, 28 Iunie 1330), grăbi sfârșitul acestei vieți de fast și de bogății.

¹ Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga 1876, p. 387.

Insuși titlul vechiu bulgar de Цѣсарь era tot una cu βασιλεύς (cf. St. Romanskij, Симеоновата титла цѣсарь, în Български Прегледъ I (1929), 125—128.

² Apud C. Jireček, *op. cit.*, p. 389. Ultima ediție a operii lui Robert de Clary, *La conquête de Constantinople*, a publicat-o Philippe Lauer, Pa is 1924.

³ C. Jireček, *op. cit.*, p. 390.

⁴ Apud C. Jireček, *op. cit.*, p. 389 (folosește ed. Bonn, cap. 84, p. 187). Vezi și *Georgii Acropolitae Opera*. Recensuit Augustus Heisenberg. Vol. I, Lipsiae MCMIII, p. 175²⁶—176¹⁰.

⁵ *Op. cit.*, p. 390. Compară cu ceea ce ne informează D. Cantemir (*Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, p. 98—99) și Gheorgachi (mai jos, p. 167—168) despre vânătoarea domnilor români.

Sărbii. Scriitorul sârb, episcopul Danilo ¹ (Daniil), ne arată ce pradă bogată de veșminte, comori și cai minunați au luat Sărbii dela Bulgari. Tânguirea boerilor după țarul lor Mihail (1323—1330), căzut în luptă, este foarte semnificativă din punctul nostru de vedere și deaceia o reproduc întreagă: « unde este acum tronul tău de aur? unde este faima bogățiilor tale? unde sunt perlele tale neprețuite și giuvaerurile și feluritele tale veșminte de aur? » ². Hegemonia în Balcani trece dela această dată de partea Sărbilor.

Cu privire la Sărbi, informațiile în acest sens sunt și mai numeroase. Vecinătatea cu Italia, legăturile cu întregul Occident prin Ragusa (Dubrovnik), arteră atât de vestită în evul mediu, au contribuit ca vieța politică și socială în Serbia să se desfășoare cu o strălucire mai mare decât la Bulgarii rămași izolați și apăsați de Turci. Dela 1346, când Ștefan Dușan (1331—1355), în urma strălucitelor victorii repurtate în contra Bizantinilor, se încoronează ca *car Srbliem i Grkom* — βασιλεύς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας — în catedrala din Uskub, Serbia împrumută tot mai mult organizarea imperiului bizantin. Insuși ceremonialul încoronării, prin primirea coroanei și a sceptrului imperial, prin îmbrăcarea unor veșminte de purpură, după moda bizantină, înseamnă « o ruptură cu trecutul » ³. Demnitarii curții au împrumutat odată cu titlurile demnitarilor bizantini și costumele de ceremonii și însemnele bizantine. Ștefan Dușan schimbă până și felul vechiu de a saluta boerii pe rege: în loc să se coboare de pe cai și regele și boerul, pentru a-și da obișnuitele îmbrățișări și sărutări (era și obiceiul salutului, fiind ambii pe cai), el introduce ceremonialul

¹ Mort în 1338, a fost istoricul epocii, biograful mai multor regi și episcopi predecesori lui. A jucat mare rol în vieța statului sârb, fiind consilierul regilor și un diplomat abil. Opera lui istorică, plină de amănunte, este foarte exactă și utilizată cu multă încredere de istoricii sârbi vechi și moderni. Descrierea crâncenei lupte dela Velbužd este unul din pasagiile cele mai plastice din opera lui istorică, prin descrierea realistă a tuturor mizeriilor războiului. Cf. Pavle Popovič, *La littérature yougoslave*, Paris 1931, p. 17—19.

² Apud Jireček, *op. cit.*, p. 389.

³ Const. Jireček, *La civilisation serbe au moyen âge*, Paris 1920, p. 7 (traducere din nemțește de L. Eisenmann, cu prefață de E. Denis, în *Collection historique de l'Institut d'études slaves*, no. 1). Această carte este traducerea cap. V și VI din *Geschichte der Serben*, vol. II, Gotha 1918, p. 3—95 (în colecția *Geschichte der europäischen Staaten*).

bizantin cu sărutarea piciorului. Împăratul rămânea călare, în timp ce boerul, descălicând, săruta genunchiul împăratului ¹.

Numai când primea vizita vreunui episcop, împăratul îl întâmpina, îi conducea calul de frâu, îi ajuta să se coboare de pe cal și primea apoi binecuvântarea sfântă ².

Jireček ne dă un interesant tablou, în care se poate urmări pas cu pas tendința de a imita fastul bizantin, în ceea ce privește ceremonialul recepției ambasadurilor și solilor la curtea regală sârbă ³. Călugărul și scriitorul sârb Teodosije ⁴, precum și diferiți cronicari bizantini, ne povestesc că la mesele pe care-le da Ștefan I (+24 Sept. 1228) se putea asculta cu plăcere o muzică din tobe și flaute. Curtea lui Ștefan Uroș I (1243—1276) se prezenta destul de sărăcăcioasă. La curtea lui Ștefan Dragutin (1276—1282), soția lui, Catherina, ungueroaică de origine, a fost văzută, spre uimirea solilor, învărtind vârtelnița de depănat, îmbrăcată într'un costum simplu. La 1299, Metochites vizitează pe Uroș II, despre a cărui curte spune că era « o copie după fastul bizantin, regele fiind în costum de ceremonie, acoperit de diamante și de perle... ». Un scriitor mai fin și cu un simț al realității mai accentuat, Nicefor Gregoras, întrebuițează următoarea amară ironie față de imitația servilă a fastului bizantin, dela curtea lui Uroș III (1327): « Maimuțele lucrează după obiceiul maimuțelor, iar furnicile după acela al furnicilor; ele nu pot face aceea ce sunt obișnuiți vulturii

¹ C. Jireček, *op. cit.*, p. 89. Practica acestui fel de salut e amintită până și în cărțile bisericești sârbești. Astfel, în epilogul *Psaltirei* tipărită la Mileșeva (pe valea Lim-ului) în 1544, de ieromonahii, instruiți în arta tipăritului la Veneția, Mardarie și Teodor, aceștia spun, textual: Vă rugăm pe voi părinți și frați întru Dumnezeu și *cu genuchii ne atingem*, dacă va fi ceva greșit, nu prin mână ci prin limbă (маннм вн се ш гн ѿци я вратѣ, и колѣннмъ касаете ѿне не роукою нъ языкомъ, аще боудеть что погрѣшено. Vezi I. Karataev, Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, în Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словенсти Императорской Академій наукъ, 1883, p. 103).

² C. Jireček, *La civilisation serbe*, p. 89.

³ *Ibidem*, p. 85.

⁴ Nu se știe exact dacă Teodosije a trăit la sfârșitul secolului al XIII-lea, sau la începutul secolului al XIV. Acest călugăr, învățat la Athos și biograf al Sf. Sava, a scris o operă cu însușiri de roman; prin narațiunea naturală, prin frumoasele descrieri, prin limba clară și simplă, opera lui s'a bucurat de o popularitate mare în timpul și după evul-mediu. Cf. Pavle Popovič, *La littérature yougoslave*, p. 15.

și leii să facă. Fericit este deci cel care a venit în lume ca Elen și nu ca Barbar »¹.

Bogățiile Sârbilor se cunosc din inventarele comorilor regelui Vladislav (inceputul secolului al XI-lea), ale despotului George Brancovici (1428), dar și ale numeroșilor nobili².

Cerceii femeilor, din aur sau argint, îmbodobiți cu diamante, erau așa de mari și grei, încât se atașau de păr, în pieptănătură, cu lăntițe de metale prețioase³. Frunțile lor erau împodobite de diademe speciale, făcute din 29 plăci de argint, fiecare din ele purtând o perlă⁴.

Ar fi să depășim prea mult scopul lucrării noastre, dacă aș continua cu relevarea unor asemenea manifestări protocolare și de ceremonial la popoarele slavice sud-dunărene, după toate izvoarele care ne stau la îndemână. Am vrut numai să arăt, cu un număr mai restrâns de exemple, că aceste ceremonii politice, această viață de stat și de curte a existat, fastuoasă la popoarele sud-slavice învecinate cu noi și e de mirare cum genul literar al ceremoniilor nu se găsește reprezentat în literaturile acestor popoare. Importanța acestor constatări, pentru lucrarea de față, este că ele învederează posibilitatea împrumutului unor forme de ceremonial bizantin pe cale indirectă, dela aceste popoare slavice sud-dunărene⁵.

Polonii. Popoarele slavice, dela nord-estul țărilor românești, n'au atâta importanță, pentru noi, ca cele din sudul Dunării, din punctul de vedere al ceremonialului, pentru că la primele atingeri ale noastre cu Polonia și Rusia, noi împrumutasem formele organizării noastre interne dela Slavii sud-dunăreni. De altfel, ceremonialul dela curte n'a fost o chestiune care să predomine în preocupările cercetătorilor poloni și ruși, încât, din această cauză, ne lipsesc și izvoarele necesare.

¹ Apud Const. Jireček, *La civilisation serbe*, p. 85.

² Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 388—389.

³ Idem, *La civilisation serbe*, p. 82.

⁴ *Ibidem*, p. 82.

⁵ N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris 1929. Despre îndatoririle și originea dregătorilor sub influența aceasta bizantino-slavă, vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, 5, București 1927, p. 1—176 și același, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, București 1925.

Polonia, prin religia ei catolică, prin puternica influență a renașterii italiene, s'a izolat de masa popoarelor slavice și a primit formele culturii latine apusene. Influența ei asupra noastră trebuie considerată mai mult ca o influență occidentală decât slavică; ea a avut un caracter mai mult cultural și literar, decât de organizare politică interioară, încât nu putem găsi analogii cu ceremonialul nostru.

Fără ca ceremonialul să iasă în evidență într'o anumită operă în Polonia, totuși se găsesc pasagii interesante din acest punct de vedere în opera *Historiae Polonicae* a lui Ian Dlugosz (1415—1480), în *Kronika wszystkiego świata* (Cronica lumii întregi) a lui Martin Bielski (1495—1575) și în *Polonia sive de situ, magistratibus, legibus regni Poloniae* a lui N. Cromer (1512—1589).

Amintesc, de pildă, relațiunea lui Bielski (după Ign. Chrzanowski, *Historja literatury*, Varșovia 1920, pag. 104—106), despre moartea și înmormântarea lui Sigismund I (1506—1548). Fiecare stegar de provincie, cu steagul său și blazoanele locale, mergea pe cal în armură, urmat de 130 călăreți, îmbrăcați în brocart de colori diferite. Înaintea sicriului mergea Ian Tarto în platoșa dăruiată mai înainte regelui Maximilian al Austriei. Insemnele regale — spada, bula imperială și sceptrul — erau purtate de înalții demnitari. Măreția slujbelor religioase din catedralele Cracoviei este descrisă de Bielski cu multe amănunte: frângerea sulitei lui Sigismund, aducerea armurei lângă sicriu, înmânarea pecetei regale tânărului rege August, etc.

O altă relațiune de ceremonial, în versuri, a scris Matei Strykowski (1547—1582), tipărită la Cracovia, 1574, sub titlul: *Prze-staunego'wjazdu do Krakowa i pamieci godnej koronacej Henryka Walezius za. . . . opisanie* (Descrierea strălucitei intrări în Cracovia și a amintirei admirabilei încoronări a lui Henric de Valois). Aceasta, domnind după primul interegn (1572—1574), a fost încoronat cu atâta fast, încât l-a ispitit pe Strykowski să scrie o poemă în versuri, chiar în același an. La început autorul face o introducere, vorbind în general despre alte celebre încoronări din istoria universală. Încoronarea acestui fiu al Franței, care avea să domnească numai cinci luni, dar foarte sbuciumate, a avut loc la 21 Fevr. 1574; autorul însă descrie și intrarea lui glorioasă în Cracovia, la 18 Fevr. El arată cu multă scrupulozitate înșurirea participanților, cu steaguri, călări, sau pe jos, înfățișarea

regelui, cum i s'a oferit pâine și vin, cuvintele rostite regelui și cele răspunse de el, etc.¹.

Rușii. Rușii au intensificat raporturile cu Bizantinii, dela creștinarea lor² și până prin sec. al XVI-lea, fapt care a avut urmări binefăcătoare mai ales asupra îndrumării vieții creștine a Rușilor, asupra organizării bisericii lor și asupra formelor artistice în construcția bisericilor și palatelor care, erau de o bogăție strălucitoare. Dar treptat, Rusia iese din sfera influenței bizantine, primind reforme occidentale și această modificare a vieții Rușilor s'a arătat, mai întâi, în timpul domniei lui Alexis Mikhailovici (1645—1676).

¹ Ediții nouă: 1843, la un loc cu alte obiceiuri în Polonia, editor Kraszewski, Varșovia 1846, la un loc cu cronica lui. Nu este lipsit de interes să adaog câteva note bibliografice în legătură cu studiile de ceremonial în Polonia: Ferd. Bostel în *Elekcyja Aleksandra Jazjiellónczyka* (Alegerea lui Alexandru Iagelon) în *Przewodnik naukowy i literacki*, 15 (1887), p. 515-517, redă ceremonialul religios al încoronării după un manuscris al catedralei din Cracovia. E o scriere care s'a făcut înainte de încoronare, ca să servească episcopilor pentru oficierea serviciului divin.

Stanislaw Kutrzeba, *Koronacye Królów i Królowych w Polsce* (Incoronarea regilor și reginelor în Polonia), Warszawa 1918, 22 pag. + 10 gravuri; precizează chiar origina acestui ceremonial, ca venind dela Roma și se găsește într'o colecție de ceremonialuri, intitulată: *Ordo Romanus*. Dela Roma s'a răspândit în țările catolice, la Nemți, Francezi, Cehi, etc. Se păstrează copii în diferite biblioteci. Ungerea n'a fost întotdeauna la fel.

Multe elemente de ceremonial se găsesc în lucrarea lui Wladislaw Lozinski, *Zycie polskie w dawnym wiekach* (Vieața polonă în veacurile trecute), ediția a 5-a ilustrată, Varșovia 1934, 251 pag. + 3 planșe. E o lucrare de sinteză în care autorul s'a servit de multe și diferite izvoare, fără să le citeze întotdeauna. Vorbește de îmbrăcămintea luxoasă dela curte (p. 99); de ținuta magnaților la zile de sărbătoare; deschiderea dietei, la încoronare, serbări regești în capitală (p. 207); de ținuta cancelarului, de foi de zestre în lumea nobililor, etc. La pag. 178 se reproduce un tablou care reprezintă un banchet la curtea regelui August III (1736—1763): o masă rotundă, la care stau regele, regina, oaspeții, nelipsind taraful de lăutari, împărțiți în două colțuri ale sălii (o mică apropiere de vechile petreceri din trecutul românesc).

Mai cunosc lucrarea lui Jan Stanislaw Bystrón, *Historja obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI—XVIII* (Istoria obiceiurilor în trecutul Poloniei a veac. XVI—XVIII), t. I, Varșovia 1932, t. II, 1935 (unele informații le datorez bunăvoinței d-lui Ion Chițimia, fost bursier român la Varșovia).

² Princesesa Olga merge în 975 la Bizanț pentru a confirma împăratului și patriarhului convertirea ei la creștinism; se botezase probabil mai înainte, în Rusia. Împărat era Constantin VII Porphirogenetul care a descris în *De cerimoniis* recepția și onorurile făcute Olgăi (v. S. Platonov, *Histoire de la Russie des origines à 1918*, Paris 1929, p. 41).

Se pare ciudat când în Moscova pravoslavnică, diplomatul nobil Matveiev deschide, în acest timp, un teatru de comedii în saloanele propriului său palat, învață pe amicii lui arta dramatică și-i face să trăiască o viață de convenționalism și etichetă ca în apusul Europei. Se amintește în această epocă chiar de un *Ritual al încoronării țarilor*¹. Cu toată slăbiciunea caracterului său, Alexis Mikhailovici, înțelegând pericolul acestor « innoiri » pătrunse în mijlocul nobilimei moscovite, « pune toată energia lui pentru a menține ordinea seculară a vieții religioase și eticheta nu mai puțin seculară a vieții dela curte »².

De unde aceste reforme occidentale sub Alexis Mikhailovici și sub Fedor Alexievici (1676—1682) se mărgineau mai ales la viața galantă a nobililor și la organizarea armatei după modelul european, sub Petru cel Mare (1682—1725) aceste reforme modifică întreagă viața socială a Rușilor și pătrund întregul organism de stat.

Aceste manifestări de lux, fast și protocol din *Rusia nouă*, au pătruns la noi și au lăsat urme în diversele noastre ceremonii, cât și în limbă, în timpul veacului al XVIII-lea, prin dese atingeri ce am avut cu ei și prin dese ocupațiuni rusești³.

Din rândurile scrise până aici se desprinde origina literaturii de ceremonial, luată ca gen de sine stătător și evoluția acestei literaturi; de altă parte, am vrut să arăt viața socială și politică a popoarelor învecinate, sub aspectul ceremonialului. M'am oprit la Bulgari, Sârbi Poloni și Ruși, deoarece cu aceștia atingerile noastre au fost și mai dese și mai efective. Aceste popoare neavând o literatură de ceremonial propriu zisă, a trebuit să mă mulțumesc numai la relevarea elementelor de viață socială și politică în legătură cu ceremonialul.

LITERATURA DE CEREMONII LA ROMÂNI

După ce în paginile precedente am arătat care au fost operele istorice și literare de ceremonial la Bizantini și la popoarele slavice înconjurătoare, cred că acum se impune o privire și asupra ceremonialului în literatura românească până la *Condica* lui Gheorgachi.

¹ S. Platonov, *op. cit.*, p. 481—482. S. Soloviev, *Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ*, vol. XIII, Moscova 1879, p. 54—92.

² S. Platonov, *op. cit.*, p. 487.

³ N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Iași 1917, in 8° mic, 367 pag.

Numai privind în această perspectivă a timpului, ne vom putea da seama mai bine de noutatea pe care o aduce, la 1762, alcătuirea unui asemenea manual românesc de ceremonii; numai din studiul ambianței literare se vor desprinde mai clare nevoia și împrejurările care au determinat apariția *Condicei*.

Această privire istorico-literară se impune și din alt punct de vedere. Se va face într'un capitol întreg analiza operii lui Gheorgachi. Va fi nevoie cu acest prilej să raportăm informațiile *Condicei* și la alte informațiuni mai mult sau mai puțin similare, cuprinse în diferite opere anterioare. Pentru a nu strica unitatea analizei prin notițe sau digresiuni care să informeze pe cititor asupra acestor opere și asupra caracterului lor de ceremonial, voi arăta de acum care sunt aceste opere, cine sunt autorii lor, când le-au scris și care este valoarea lor pentru subiectul nostru. În felul acesta, la capitolul analizei, raportul lor cu *Condica* se va vedea în mod neîntrerupt.

Țin însă de acum să fac o precizare. O lucrare care studiază literatura românească veche de ceremonial, având ca punct central *Condica* lui Gheorgachi, adică punctul culminant al acestui gen, este o lucrare, în primul rând, istorico-literară. Ea deci va lua în seamă numai produsele *naționale* de acest gen și le va judeca din punct de vedere istorico-literar. Dar ideea națională în veacurile trecute n'a avut o sferă, nici un conținut, așa de clare, de precise ca astăzi, din cauza organizării însăși a statului românesc și a evenimentelor politice. Noi am început prin a avea cultura în limba slavă, pentru că și organizarea politico-bisericească era de tip slav. Încă un exemplu: din timpul Brâncoveanului, la curtea căruia au prins rădăcini atâția străini învățați, mai ales Greci, și mai departe în secolul al XVIII, o bună parte din literatura scrisă aici, *la noi și pentru noi*, a îmbrăcat forma limbii grecești, pentru că înșiși autorii erau greci sau români, cari știau grecește, fără ca aceasta să periclitizeze ideea națională de atunci. Așa se explică, dacă, în rândul operelor amintite, vor figura și din cele scrise în limba greacă. Acestea au fost scrise *la noi, pentru nevoile noastre*, au circulat *aici*; prin larga lor aplicare la viața națională s'au încetățenit, fac acum parte din istoriografia greco-română a secolelor XVII și XVIII.

Informațiile de ceremonial din memoriile călătorilor străini cari ne-au vizitat țara, sunt și ele enorm de multe și de importante.

Autorii lor, izbiți de originalitatea manifestărilor protocolare, le descriau cu deosebită atenție, ca pe un lucru rar. Ceremonialul rezultat din asemenea memorii de călătorie ar putea forma, el însuși subiectul unei lucrări deosebite, dar trece de marginile impuse lucrării noastre. Informațiunile acestora *vor fi amintite numai la nevoie*, în capitolul analizei, în raport cu informațiunile *Condicei*.

Ceremonialul la Români, până la Gheorgachi, îl găsim exteriorizat prin patru feluri de opere scrise: 1. *scrieri parenetice*; 2. *opere cu caracter geografic*; 3. *cronici și hronografe*; 4. *opere propriu-zis de ceremonial*.

Dacă asupra primelor trei feluri de opere, cercetarea poate fi și mai generală, întrucât elementul ceremonialului figurează numai sporadic în ele, asupra felului din urmă privirea va trebui să fie cât mai atentă și dezvoltată.

1. ELEMENTE DE CEREMONIAL IN LITERATURA PARENETICĂ

Operele parenetice din literatura bizantină și, prin imitație, din literatura română, urmăreau scopul de a forma o educație aleasă politică, socială și morală principilor moștenitori și viitorilor conducători ai statului¹. Această educație se făcea sub formă de sfaturi, de *învățăături* scrise. Dată fiind preocuparea acestor opere, nu ne mirăm dacă în ele se găsesc și elemente de ceremonial. Interesant este că primele noțiuni scrise asupra ceremonialului, la Români, în operele parenetice își fac apariția.

Învățăturile lui Neagoe Basarab. Fie că admitem teza d-lui N. Iorga², sau pe aceea a lui D. Russo³, *Învățăturile lui Neagoe*

¹ Literatura română parenetică este studiată de puțini: D. Russo, *Elementismul*, p. 58—60. N. Cartoian, « *Ceasornicul Domnilor* » de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara, în *Revista Istorică Română*, 3 (1933), p. 159—171 și 334—346; același, în *Literatura română în epoca fanariotă*, curs universitar ținut în anii 1932—1933 și 1937—1938, la Facultatea de litere din București, p. 312—333—și 284—300.

² Ultima formulare din *Istoria lit. românești, introducere sintetică*, Buc. 1929, p. 56: « *Și Neagoe a avut de sigur un astfel de ajutor* (ca cei cari au ajutat Porfirogenetului să scrie cartea *De administrando imperio*), dar sint fără îndoială și părți dictate de dânsul ».

³ Teza lui D. Russo se poate concentra în propriile sale cuvinte din *Studii și critice*, Buc. 1910, p. 4: autorul este un « călugăr admirator al lui Neagoe, trăind într-o mănăstire al cărei ctitor și binefăcător era el (Neagoe)

către fiul său *Teodosie* este prima operă parenetică la Români care cuprinde elemente de ceremonial. O analiză a operei din acest punct de vedere este necesară.

Capitolele care ne interesează sunt cele din partea a 5—6-a și tratează despre *cinstea boerilor și a slujitorilor, tocmirea boierilor, despre șederea la masă și despre soli* (ed. N. Iorga, tipărită la Vălenii-de-Munte 1910, pag. 184—215).

Domnului — spune textul mai întâi — « nu i să cade să aibă rudenii, ci numai slugi drepte », chiar dacă sunt recutate aceste *slugi* (demnitari, boeri) dintre cei săraci, dar « cari se silesc și se nevoiesc ». Boerul trebuie numit de Domn, după ce-i cunoaște el personal vrednicia, iar nu după îndemnul unora sau altora, căci aceștia, « ce-ți zic ție, pentru dânșii », au luat *mită*.

Ocupându-se apoi de modul « cum se cade Domnilor să șază la masă, când vor mânca și vor bea », sfaturile care se dau, au un caracter mai pronunțat de etichetă și protocol. « Dacă va avea la masa sa glasuri și cântece, să nu i se ducă mintea spre dânele, sau către jocurile cele de multe feluri ». Rezultă din text că boerii cari ședeau la masa domnească aveau locurile lor anumite: « Așj-derea, când șezi la masă și vrei să aduci la masă boierii cei mari și cei de al doilea și cei mai mici și pe alții pe toți, să li păzești locurile, ca, la a doua ședere, să nu li schimbi ». Dar interesantă este aici concepția de a privi lucrurile, pentru că pretindea să nu se schimbe locurile și rangurile la masă, nu pentru a nu se abate dela o regulă de ceremonial, ci pentru un motiv de ordin psiho-

și unde amintirea și cultul său a trăit viu prin tradiție timp îndelungat » (sec. XVII). O bibliografie cu privire la *Invățături*, reîmprospătată, a dat St. Glixelli, *Regulile de purtare la masă în românește*, în *Rev. Ist. Rom.*, 3 (1933), p. 327—336. A rămas totuși neobservată lui St. Glixelli, părerea lui P. P. Panaitescu, după care *Invățăturile* s'au scris în limba slavă, probabil în a doua jumătate a secolului al XVI, de vreun călugăr cărturar, într'una din ctitoriile lui Neagoe și au fost atribuite acestuia din cauza cultului care i se închina domnitorului în mănăstirile ridicate de el; cf. P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga 1931, p. 9—10. Adaog o notiță, pe cât de importantă, pe atât de nebăgată în seamă: în biblioteca din Blaj • se păstrează și cea mai veche traducere românească a *Invățăturilor* • (cf. Al. Lupeanu, *Blajul și biblioteca lui*, Blaj (1932), p. 9). O ediție fragmentară a publicat D. Ciurezu, *Invățăturile lui Neagoe Basarab Voevod* (București) 1938, în *Biblioteca Albina* (Fundăția culturală regală Principele Carol) nr. 4.

logic, sentimental: «dacă... tu-l pui mai jos, într'acel ceas i se întristează inima și se scârbește»¹.

Părțile privitoare la soli lasă să se vadă multe amănunte privitoare la protocolul recepției solilor. Solul este întâmpinat cu cinste, bucate și băutură din destul. Prezența dregătorilor pe lângă Domn, în acele momente, se impune ba încă «îmbodobiți frumos», în timp ce toți ceilalți, boeri mai tineri sau dregători mai mici «să stea, pe rând, care unde-i va fi locul». Solul este chemat «să-și dea solia». Urmează mai multe sfaturi de cum să trateze cu solul, dar ele nu prezintă importanță din punctul nostru de vedere. Masa se servea solilor cu cinste mare «cum este legea și obiceiul». I se mai făcea și un dar, a cărui valoare să n'o precupețească și să i-l dea din toată inima, încât să reflecteze solul: «Mare lucru! Eu de-abia aș fi văzut un lucru minunat și frumos ca acesta, iar el iată că mi l-a dăruit mie! Dar la dânsul încă câte vor fi rămas!»².

Găsim, deci, în *Învățăături* elemente de ceremonial privitoare la recrutarea dregătorilor, la săvârșirea ospetelor și la recepția solilor; însă motivele care stau la baza acestui ceremonial sunt de ordin etic, iar nu de ordin protocolar propriu zis. Apoi concepția religioasă, din care sunt privite faptele, întunecă însemnătatea lor, încât aceste elemente de ceremonial apar mai mult ca niște efecte ale înțelegerii divine.

Învățăturile lui Nicolae Mavroordat. Cam pe la 1725, Nicolae Mavroordat întocmea, după modelul bizantin, pentru fiul său Constantin, niște *Învățăături*. Deși ceremonialul figurează în ele ca element secundar, totuși, îndemnurile tatălui spre o viață simplă, modestă, lipsită de strălucirile deșarte, venind în contrast cu ceea ce a aplicat fiul din aceste sfaturi, contribuie la interesul acestor învățăături. Medicul Petre Depasta din Peloponez (mort la 1770), biograful lui Const. Mavroordat, ne spune că tatăl «îi întrepunea câte odată o învățătură preliminară, inițiând pe tânăr în lupta cea agitată a domniei» pentruca «să devină diriguitor statului și popoarelor, acel ce cândva până la sațiu fu educat în

¹ Vezi și lucrarea citată a lui St. Glixelli, la p. 31 (nota), de altfel, singura în limba română, asupra regulilor protocolare la masă, din trecut.

² Raportează aceste elemente la ceea ce ne dă Gheorgachi, v. textul, mai jos, p. 269₁—270₈ (boeriile); 281₁₀—283₂₀ (masă la Crăciun); 305₃₁—306₃₉ (recepția solului).

științi și în ocupațiunile cu dansurile și crescute în școala meditațiilor politice, consumându-și anii vieții în aceasta »¹.

Invățăturile scrise poartă titlul următor, transmis cam la fel în diferite manuscrise:² *Νουθεσία τοῦ ἀοιδίου ἀθρόεντου Νικολάου Βοεβόδα τόν υἱόν αὐτοῦ Κωνσταντίνον Βοεβόδα ἀθρόεντην δοθεῖσαι ἐν ἔτει ἄψκς-φ.* (Sfaturi ale răposatului Domn Nicolae Vodă către fiul său Constantin Vodă, date în anul 1726).

Invățatul Domnitor îi recomandă « păstrarea demnității »; dar nu aceea pe care ți-o dă forma exterioară, ci aceea rezultată din caracterul sobru, din severitate față de dregători, din vieță corectă: « Fala deșartă, multele haine, multele podoabe, mulțimea de cai, clădirile să lipsească. Darurile fără măsură, fie către străini, fie către ai tăi, aduc nume rău. . . Caută să te lipsești de clădiri; câtă vreme ești Domn, ai palate, când ești la Constantinopole, îți ajunge vatra părintească ». Intr'altă parte îi da sfat să nu risipească averea pe mese copioase, nici în vânători depărtate, nici în plimbări. Vedem în aceste sfaturi influența lecturilor bisericești care recomanda vieța austeră. Ceremonialul este deci înfățișat, dar sub aspectul lui negativ.

Nicolae Mavrocordat, Teatrul politic. Dar opera pe care și-o însușește Domnitorul și mai mult, pentru morala ei severă și religioasă, este *Teatrul politic* pe care o și traduce în limba grecească³.

¹ Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Români, în epoca fanariotă* București 1890, p. 303.

² Folosesc textul transmis de Daponte în ms. grecesc al gimnaziului Zographeion din Pera-Istambul, publicat de A. Papadopulos-Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească*, Buc. 1909 (în colecția *Hurmuzaki*, XIII), p. λθ'—μ' și 459—462. Vezi și *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria Românilor din anii 1592—1837, culese și publicate în tomul XIII din documentele Hurmuzaki...*, traduse de G. Murnu și C. Litzica, Buc. 1914, p. XLIV—XLV și 415—416. Pentru alte mse, vezi É. Legrand, *Éphémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, vol. I, Paris 1880, p. XXIX—XXX; *ibidem*, vol. II, p. XXI—XXVII; ms. gr. 87 din *Bibliothèque Nationale*, copiat tot de Daponte, după originalul Domnitorului însuși. Gh. Erbiceanu în *Arhiva Soc. științifice și literare*, Iași 2 (1890—1891), p. 372—377, despre o copie după 1770. Const. Litzica, *Catalogul ms. grecești din Bibl. Acad. Române*, p. 127 și 399 (nr. Academiei 456 și 144, ambele din secolul al XVIII-lea).

³ Ediții la 1758, 1776 (Lipsca), 1802 (Veneția) și 1933 (Volo); cf. Dan Simonescu, *O nouă ediție din « Teatrul politic » tradus de Nicolae Mavrocordat*, în *Rev. Ist. Rom.*, 4. (1934), p. 294.

În această operă sunt mai multe capitole adresate direct capetelor încoronate, subordonându-le puterea lor domnească, puterii dumnezeiești. Între altele recomandă « să unească puterea stăpânirii cu învățătura cărților..., să cinstească pe cei virtuși și învățați..., să citească cu sârguință sfintele cărți »¹.

Am spicuit elementele de ceremonial transmise în societatea românească veche prin intermediul operelor parenetice. Am văzut că aceste elemente se mărginesc mai mult la formularea principiilor generale ale ceremonialului, dar nu avem o descriere precisă a faptelor; iar într'alte opere parenetice² ceremonialul lipsește cu desăvârșire. Importanța literaturii parenetice pentru ceremonial nu este cantitativă, nici calitativă, ci *cronologică*, fiind primul mijloc literar (scris) de transmitere a ceremonialului.

2. ELEMENTE DE CEREMONIAL ÎN CRONICI ȘI HRONOGRAFE

În cronicile moldovene până la Gheorgachi găsim puține elemente de ceremonial: câteva rânduri la Miron și Niculae Costin, la Pseudo-Amiras și Neculce, despre instalări domnești, recepții de soli și despre nunți.

Aceste fragmente abia sunt observate din mulțimea știrilor politice, care preocupă într'o măsură mai mare pe cronicarii moldoveni decât pe cei munteni; ceremonialul deci nu se desprinde ca o atenție specială a cronicarilor în scopul de a ne informa despre diferitele festivități. La acestea ei asistau zilnic, le îndeplineau potrivit obiceiului transmis și tocmai de aceea nu le acordau o atenție specială.

¹ Capitolele 15—17, ed. românească în traducerea lui Gr. Pleșoianu, tom. II, p. 69—133. Titlul complet: « Theatron politicon alcătuit mai întâiu în limba latinească, apoi tălmăcit în cea grecească vorbitoare de răposatul întru fericire Domnul Nicolae Mavrocordat, iară acum în zilele prea înălțatului nostru Domn Alexandru Dimitrie Ghica. Prin îndemnarea și stăruirea iubitorului de Dumnezeu Episcopul Buzeului Kyriu Kyr Chesarie. Tălmăcindu-se în românește de D. Grigorie Pleșoianul și theorisindu-se mai pe urmă și de alții, s'au typărit cu toată cheltuiala cuviosului iconom al sf(i)nteii episcopii Buzeul, Kyr Filotheiu. În typografia sf(i)nteii Episcopii Buzeul. La anul mântuirii 1838, Octovrie în cinci. Supt direxia D. Vel pitar Vasilie Manole ».

² Cum de pildă *Pareneticele lui Agapet și Invățăturile lui Vasilie Mace-doneanul către fiul său Leon*, traduse ambele din grecește în românește în cursul veacului al XVIII-lea (cf. D. Russo, *Elenizmul*, p. 58).

Misail Călugărul. Am văzut însă, cu prilejul cercetării operelor bizantine de ceremonial, mai ales a Porphirogenetului (v. mai sus, p. 14—18) și a lui Pseudo-Codinos (v. p. 18—21), că ele cuprind și lista diferitelor demnități, atribuțiunile lor și, câteodată, chiar ceremonialul instalării în asemenea demnități. Din acest punct de vedere, observăm că istoriografia ia înaintea tuturor manifestărilor literare vechi, « prima expunere, făcută de un pământean, asupra dregătorilor moldovenști »¹ fiind interpolarea la cronica lui Ureche, asupra așezămintelor lui Alexandru-cel-Bun. Această interpolare, transmisă numai în patru msse² (din 14), grupate de Const. Giurescu, editorul cronicei lui Ureche, sub sigla M, a fost atribuită lui Misail Călugărul, care a scris-o între 1660—1667³.

Fragmentul cuprinde informații scurte, dar precise, asupra a 27 dregătorii, începând cu logofătul cel mare, terminând cu paharnicul al 3-lea, arătând atribuțiunile lor. Pentru unele din ele, în afară de atribuțiuni, se mai arată și unele obiceiuri ale dregătorilor în diferite ceremonii, obiceiuri care sunt întotdeauna în legătură cu atribuțiunile lor. Spătarul este « cu obiceiul îmbrăcat la zile mari cu haină scumpă domnească și dvorbitoriu, cu arme domnești încins, la spatele domnului... ». Paharnicul mare, « cu obiceiul să dreagă Domnului la zile mari cu păhar la masă ». Stolnicul mare « tocmește pre masă înaintea Domnului cu tipsiile » bucatele. Comisul mare împodobește povodnicii în podoabe domnești. Medelnicerul cel mare taie fripturile ce se aduc la masa Domnului. Vameșul mare duce « dulceți și cofeturi la masa Domnului la zile mari ». Interpolarea, pe lângă informațiunile acestea protocolare, mai cuprinde și altele de ordin religios: înființarea

¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii*, p. 15. Autorul în cuprinsul lucrării arată raportul dintre informațiunile atribuite lui Misail și acelea ale lui Miron Costin (în *Poema polonă*) și D. Cantemir (în *Descriptio Moldaviae*). Noi vom adăoga în capitolul analizei și raportul cu Gheorgachi.

² Mss 103, 169, 440, 2506 din Bibl. Acad. Române. În *Cronicele României* (ed. M. Kogălniceanu), I, p. 138—139 fragmentul este atribuit lui Grigore Ureche. În *Letopiseșul Țării Moldovei până la Aron Vodă* (ed. C. Ciurescu în *Comisia Istorică a României*), Buc. 1916, p. 20₂₀—24₁₄, e socotit ca interpolare a lui Misail Călugărul și deci reprodus în subsol. În *Gr. Ureche și Simion Dascălu, Letopiseșul Țării Moldovei* (ed. Const. C. Giurescu în *Clasicii români comentați*), Craiova 1934, este omis ca neavând valoare istorică, « fiind rezultatul unor confuzii sau informații greșite » (p. LVII).

³ Const. C. Giurescu, prefața *ed. cit.*, p. LV—LVIII.

mitropoliei de Suceava, a episcopiiilor de Roman și Rădăuți, întemeierea bisericii din Vaslui, a bisericii Sf. Niculae-Domnesc din Iași, a mănăstirii Sf. Dimitrie din Suceava, toate ctitorii ale lui Ștefan-cel-Mare. Ori, tocmai caracterul religios al acestor informațiuni a făcut să se creadă mai mult în paternitatea lui Misail Călugărul¹, deși s'au ridicat și obiecțiuni în contra acestei paternități².

Importanța fragmentului interpolat, pentru studiul dregătoriiilor și exactitatea lor, se poate desprinde din studiul citat al d-lui Const. C. Giurescu asupra marilor dregătorii. Când d-l Const. C. Giurescu caracterizează că « *aproape toate* interpolările din aceste patru msse *n'au valoare istorică* »³, desigur s'a gândit la excluderea din cuprinsul acestei caracterizări, tocmai a informațiunilor protocolare, utilizate de d-sa în studiul despre marile dregătorii⁴.

Informațiunile au fost utilizate și de Miron Costin în *Poema polonă*, de D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae*; prea puține au avut de adăogat aceștia la cele interpolate în cronica lui Ureche și anume ceea ce timpul adăogase ca element nou în atribuțiunile fiecărui dregător.

Miron Costin. Miron Costin admite fastul la curte în limita disponibilităților materiale. După el, podoaba și luxul arată lipsă de înțelepciune din partea celui care le practică, sau le pretinde. Scriind domnia a doua a lui Radu Mihnea (1623—1626), afirmă că el a făcut « mare pustietate țării ». Nedumerit asupra cauzei acestei memorabile sărăcii, adaogă: « Ce pricină are hi fostu, nu știu, fără de totu sburdată podoaba curții. Nime din boieri pân în cei alu treia, cu haine cevași proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copiii de case cu mari podoabe și cu fotaze la cai. . . Mare întunecare, că Domnul este să se poarte cum biruește venitul țarei »⁵.

¹ Const. C. Giurescu, *Gr. Ureche și Simion Dascălu. Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova 1934, p. LVI—LVII.

² I. Minea, *Din istoria culturii românești*, I, Iași 1935, p. 135—136.

³ Const. C. Giurescu, *Gr. Ureche și Simion Dascălu*, p. LVII.

⁴ Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni*. . . , p. 15 (ca izvor), 83 (pentru vornic), 102 (pentru logofăt), 115—116 (p. vistiernic), 127 (p. spătar), 137 (p. paharnic), 145 (p. stolnic), 152 (p. comis) și 161 (p. postelnic). Pentru valoarea istorică a interpolării, vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Buc. 1925, p. 50—52.

⁵ *Letopisețul Țării Moldovei* (1594—1662), ed. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 287.

Intr'altă parte ¹ ne descrie ceremonialul recepției solului polon, ducele de Zbaraz ² (la Miron Costin *Cneazul Desbaraj*) la Țarigrad, în 1622, probabil după izvoare polone, dar și cu elemente legendare ³. Suita era de 300 ostași, călări, pedestri și în carete; până și vizitiii — spune Miron Costin — erau îmbrăcați cu urșinice; ciuberele cu care adăpau caii erau de argint, iar potcoavele de argint erau bătute așa de slab, cu câte un cuiu, încât, căzând pe ulițele Țarigradului, să se sperie Turcii de bogăția lor. Despre trecerea solului prin țară, cronicarul spune numai că «l-au petrecut cu cinste».

Nicolae Costin. La fiul său, Niculae Costin, ceremonialul este tratat cu mai multă bogăție de amănunte. Ne vom opri, de pildă, la pasagiul de ceremonial exotic din marea lui compilație de cronici: «Despre obiceiurile Leșilor când facă crai nou» ⁴. Incoronarea se făcea la Cracovia («la Cracău»), în biserica Episcopiei lui Stanislav, cu episcopi, tot clerul și «sfetnicii crăiei». Craiul este adus dela curte la biserică cu alai, în care, firește, aveau loc și școalele. Craiul este îmbrăcat în haine episcopești, ceea ce arată atât de bine concepția divină ce aveau despre regi și împărați. Printre insemnele puse pe altar, în afară de coroană, sceptru și sabie, figurează și un măr de aur, «rotunzirea lumii închipuindă». După multe rugăciuni, cântece și orații, craiul se desbracă de hainele preoțești, primind apoi ungerea cu sfântul mir. Imbrăcat în alte haine, cele crăiești, primește pe rând insemnele, însoțite de anumite orații, «după care obârșescă orânduielele și obiceiurile coronației». A doua zi după încoronare, «ispravnicii târgului» aduc «în tipsie de aur, acoperită cu tafta roșie, cheile târgului, făcute de aur și alte daruri». Deși exotic, ceremonialul acesta este însemnat, fiind cea dintâi încercare la cronicarii noștri, de a-i consacra un capitol unitar și de sine stătător.

În privința izvorului folosit de N. Costin pentru acest pasagiu, trebuie să precizez că a urmărit traducerea în polonă a croniceii

¹ *Ibidem*, p. 284—285.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București 1930, p. 13—21.

³ Al. Ciorănescu, *Dela Gesta franceză la Miron Costin*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1 Mai 1934, p. 384—394, unde se precizează și izvoare similare din literatura medievală franceză.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 176 (nota 2)—177 și 400—403.

lui Guagnini (1538—1614), *Sarmatiae Europaeae descriptio*. Între versiunea latină și cea polonă a cronicei există mici deosebiri. În ceea ce privește tema noastră de ceremonial, versiunea latină prezintă ceremonialul de mai sus pentru încoronarea lui Henric de Valois¹, la fel reprodușă și de Pistorius². Traducerea lui M. Paszkowski prezintă același ceremonial de încoronare, însă pentru Sigismund al III-lea³, în timp ce N. Costin arată această ceremonie când scrie « de moartea lui Albert, craiul leșesc » (+1502).

Trecând la cealaltă operă a lui și anume *Cronica domniilor lui Niculae Mavrocordat și a lui D. Cantemir*, observăm că, mai mult ca M. Costin, Niculae, fiul, se ocupă de caftane, de instalări domnești, îmbrăcăminte, despre soli, despre conace, deci un material destul de bogat.

Astfel intrarea lui Niculae Mavrocordat în Iași (25 Ian. 1710) a fost « cu mare pohfală, cu alaiu împărătesc și cu iscusite podobe »⁴. Biserica Sfântului Niculae din Iași este arătată de toți cronicarii ca fiind locul unde mitropolitul făcea ungera Domnului.

Instalarea lui Dumitrașcu Vodă Cantemir (10 Dec. 1710) se face cu obiceiuri mai puțin obișnuite, pe care cronicarul le descrie cu oarecare mirare. În apropierea Iașilor boerii îi ies în întâmpinare cu tabulhana și cu alai, apoi continuă: « în loc de oarecare semn, venia înaintea lui un Turc cu o ghigă lungă de lemn, ținând a mână »⁵. După molifta de domnie, i se citește firmanul în divan, apoi boerii îi sărută mâna și poala. Caimacamii sunt îmbrăcați în caftane, apoi domnul începe cuvântarea, « că era slovednic la aceste » — adaogă Niculae Costin.

Când Sultanul îmbracă pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul cu blană de sobol, cronicarul adaogă imediat: « aceasta este cinstea cea mai mare la Turci. . . și nice odată aceasta până atunci nu

¹ *Sarmatiae Europaeae descriptio*, ed. II, Spira, 1589, f. 29—32.

² *Polonicae historiae corpus*, t. II, Basilea 1582, p. 373—379.

³ Gwanin Al., *Kronika Sarmacyey*, Cracovia 1611, p. 228—238. M. Strykowski are și el o descriere a ceremonialului de încoronare (cu prilejul întronării lui II. de Valois, petrecută la 21 Febr. 1574) sub titlul Matys Strykovijs Preconides czytelnikowi (= M. S. P. către cititor), *Kronika*, II, Varșovia 1846, p. 458—466 (v. mai sus, p. 26—27).

⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, p. 74.

⁵ *Ibidem*, II, p. 89.

se făcuse, ca să mai îmbrace pe vreun creștin cu blană, nice pe Domnă, nice pe altă cineva »¹.

Axinte Uricarul. Axinte Uricarul continuând scrierea domniei a doua a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, de unde o lăsase Nicolae Costin, ne vorbește întâi (25 Sept. 1711) despre îmbrăcarea caftanului, în « saraiul împărațesc » unde « merg domnia să sărute poala sau pământul înaintea Impăratului »;² și al doilea despre ungerea lui ca Domn, în Iași Moldova, unde făcu și masă mare, cu jocuri și cântece: « Și după ce au giucatū, au dăruit Nicolai Vodă tuturor boierilor câte un postav și câte un atlas »³.

Alexandru Amiras. *Cronica anonimă a Țării Moldovei* (1662—1733), titlu sub care a publicat-o Kogălniceanu — atribuită însă lui Alexandru Amiras, cuprinde și ea ceremonialul înscăunării lui Grigore Ghica Vodă, ba chiar cu multe amănunte. Grigorie-Vodă a intrat în Iași la 18 Dec. 1726. S'a dus la biserica Sf. Nicolae, unde l-au primit mitropolitul, episcopii și preoții, îmbrăcați în odăjdii; a intrat în altarul bisericii și, căzând în genuchi, a primit binecuvântarea care se citește de obicei în asemenea împrejurări de mitropolit. Mitropolitul i-a ținut un logos în limba moldovenească. S'au dus toți apoi la curte, unde a fost înscăunat de schemni-agasi. Apoi a îmbrăcat cu caftane pe demnitarii țării și pe caimacami⁴.

Ion Neculce. Cronica lui Neculce, atât de bogată în informații istorice, ca nici o altă cronică moldovenească, este mai puțin însemnată din punctul de vedere al ceremonialului, care nu-l atrăgea pe cronicar. Abia găsim la el câteva mențiuni, cum de pildă: despre alaiul hatmanului Buhuș « cu dobe, cu surle, ca unui hatman ce era vestit »⁵. Când are prilej să scrie mai mult, ca unul care reprezentase Moldova la nunta lui Dinu Brâncoveanu (1706), trece repede cu vorbe ca acestea: « . . . care să zicem nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască »⁶. Instalările domnești pentru Neculce se mărginesc la îmbrăcarea caftanului și numirea boierilor.

¹ *Ibidem*, II, p. 73—74.

² *Ibidem*, II, p. 128.

³ *Ibidem*, II, p. 131.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 157.

⁵ *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, colecția *Clasicii români comentați*, p. 72.

⁶ *Ibidem*, p. 225.

Despre înscăunarea aceluiași Grigore Ghica, în 1726, despre care ne-a scris Amiras, scrie și Neculce ceva mai mult¹, părăndu-i-se ceva puțin obișnuit: «Iară Grigorie Vodă după ce au agiuns la Brăila, n'au venit pre uscat ca alți domni, ce dela Brăila au șezut în două șăici și au venit tot pre apă, cu multă pohvală, zicând din trâmbițe și din naiuri și dând și din pușce, până ce au agiuns la Galați și s'au împreunat toți boierii cu dânsul după obiceiul ».

Istoriografia munteană. Trecând în domeniul istoriografiei muntene, vom vedea că și aici, ca și în cea moldovenească, ceremonialul nu figurează ca element de sine stătător, ci intercalat în expunerea evenimentelor pur politice, ca element narativ și descriptiv. Din această cauză el constituie în cronici farmecul lor literar, aducând mai multă varietate, mai multă plasticitate și comunicativitate.

Pasagiile în care sunt descrise, uneori mai amplu, alteori mai sumar, asemenea ceremonii, sunt numeroase; mă voi opri numai la câteva dintre ele, și aceasta numai pentru a vedea cum se încadra ceremonialul în concepția istorică și literară a cronicarilor munteni.

Radu Greceanu și Cronica anonimă. Ceremonialul instalării Domnului în tron este acela descris cu mai multe amănunte, pentru că acestui eveniment i se acorda cea mai însemnată atenție. Dintre instalările domnești, a Brâncoveanului (9 Noemvrie 1688) este mai importantă, fiind descrisă în două cronici: a lui *Radu Greceanu*² și în *Cronica anonimă*³ aceasta din urmă cu mai multe amănunte.

Domnul îmbracă caftanul împărătesc, i se citesc în biserică molitvele «de domnie», după care i se sărută mâinile, zicându-i-se: «mulți ani».

¹ *Ibidem*, p. 383—384.

² Cronica lui Greceanu o folosesc în ediția din *Magazin istoric pentru Dacia*, II, p. 132—133.

³ Este vorba de *Istoria Țerei Românești de la anulul 1689 încoace, continuată de un Anonimă*, publicată în *Mag. ist. pentru Dacia*, V, p. 93—134; despre instalarea lui Brâncoveanu, v. p. 95—99. Această cronică a fost atribuită de I. G. Sbiera și N. Iorga lui Radu Popescu, căruia însă i s'a contestat paternitatea de Const. Giurescu. O expunere clară a discuțiilor paternității, împreună cu vederi nouă, o analiză a cronicii și bibliografie, vezi N. Cartoian *Literatura română în epoca lui Const. Brâncoveanu*, curs ținut în anul 1931—1932, la Facultatea de Litere din București, p. 147—190.

Eșind din biserica Mitropoliei, incalecă calul « cu toată po-doaba și toți slujitorii », îndreptându-se spre curtea domnească, în timp ce răsunau clopotele bisericilor. La instalarea lui în scaun, se slobod tunurile, cântă « trâmbițașii domnești și turcești ». Ajunși la curtea domnească, intră din nou în biserică, în cea domnească, pentru depunerea jurământului « pre o foaie de hârtie scrisă », apoi sărută toți icoana. Se duc cu toții, în sgomot de clopote și de « zicături », în divanul cel mare, unde diferiții grămăticii anunță, fiecare în limba proprie, alegerea lui ca Domn. La câteva zile sosește și confirmarea Porții, adică vizirul îi aduce « cartea », caftanul, cuca, în timp ce se dau tunuri și cântă « musicile ». Sfârșindu-se și această ceremonie, vizirul este condus la gazda lui.

O încoronare care impresionează pe Radu Greceanu, căreia îi și consacră două capitole din cronica sa, este: « ...coronația lui Tukeli, cum s'au coronat a fi craiu Ardealului »¹. Incoronarea s'a făcut la satul « Cârștianul », iar nu la « Beligrad », unde este « scaun crăiesc ». Oastea se ridică din tabere « după poruncă cu gătire de alaiu, să ducă pe Tukeli Craiu cu pompă mare în sat, în Cârștianul ». Veni Brâncoveanu, Pașa, Serascheriul, au vorbit la cortul craiului « până s'au rânduit toate oștile, cu alaiu să meargă cineși după rânduiala lui. . . ». Alaiul: « . . . Pașii câți era cu oastea turcească și după dânșii Sułianul și după Sultan, Domnul Țării-Rumânești Costandin Vodă și pre urma Domnului mergea Serascheriul, iar pre urma tuturor venia Craiul ». Au intrat în biserică. « Deci numaidecât cu trâmbițele au început a zice în biserică și cântăreții cânta după al lor obicei și rânduială ». Apoi « popa cel mare al lor » ținu « predicăție »; craiul jură. « Deci pre Cabigibașa încă cu cinste mare acoloa aducându-l. îndată îmbrăcat-au pe craiu cu caftanul cel împărătesc, căptușit fiind cu cojoc de samur. . . ». « Atuncea dar și Măria Sa Costandin Vodă. . . făcut-au Craiului frumoasă orăție pentru norocirea și înălțarea ce Dumnezeu îl învrednicise și ca să-i fie într'un ceas bun crăiea și alte cuvinte frumoase ». Apoi s'au suit « sus în case » unde Serascher-Pașa îl felicită. A doua zi, craiul « făcut-au ospăț mare Mării Sale lui Costandin Vodă. . . ». « Cum au venit Capegibașa împărătesc de au adus caftane Serascheriului, Sultanului, Craiului, Domnului,

¹ Cronica lui Radu Greceanu, *ed. cit.*, p. 167—173 (cap. 20—21).

de i-au îmbrăcat pentru izbânde ce au făcut»,... «întâi pre Sultanul, Paşa-Serascheriul... l-au îmbrăcat cu caftan, apoi... pre Tukeli Craiul și după dânsul... pe Măria sa Costandin Vodă... l-au îmbrăcat cu caftan împărătesc» și pe alți 10 boeri de-ai Brâncoveanului.

Radu Popescu. Trecând la cronica recunoscută de toți ca a lui Radu Popescu ¹, observăm că ea conține multe elemente de ceremonial, și de multe ori cu note noi și pitorești. Așa, vorbind de încoronarea grăbită a lui Ștefan Cantacuzino, spune că: «nefiind cu caftan gătit, s'a desbrăcat Mustafa Aga de conțeș», îmbrăcând conțeșul în locul caftanului. Caftanul cel oficial, adus «degrab» de Bujoreanul, a fost apoi îmbrăcat cu «pompă domnească, cu toată taifaoa, cu zicăture» mergând și la curtea domnească ². De altfel singura calitate pe care o recunoaște cronicarul lui Ștefan Vodă Cantacuzino este că avea «chipul și țermoniile cum se cade» ³. Instalarea lui Niculae Mavrocordat s'a făcut și ea «cu pompă mare... și alte țarimonii» ⁴.

Un loc însemnat în înțelegerea și explicarea evenimentelor la Radu Popescu îl ocupă — cum zice el însuși — «împreunarea Hanului cu Serascheriul», întâlnire descrisă de cronicar într'un capitol întreg ⁵. Hanul Bengli-Gherei se întâlnea cu Adulah Serascheriu la Smil. Corturile și mutpacul (bucătărie < turc. mutfak) se întind cale de două ceasuri depărtare de locul întâlnirii, unde are loc și ospățul. Darurile ce-și fac, sunt dintre cele obișnuite: Serascherul primește un cal alb și un armăsar vânăt. Dela corturi, în drum spre Smil, mergeau călări, dar Hanul «puțințel mai nainte și Serascheriul puțințel mai pe urmă, ca cum ar veni capul calului Pașii drept piciorul Hanului». Numai în oraș mergea Pașa înainte «ca în chipul unui postelnic mare». Ajunși în târg, «loc ca de 100 de pași» se închină de trei ori cu mâinile la pământ, Serascherul duce pe Han în sarai cu «frumoasă țerimonie» și se slobod 12 tunuri. După ospăț, la care s'a servit «cu argintării și cu multe bucate», este rândul Pașii să dăruiască pe Han; acesta primește, deci, o

¹ Este vorba de *Cronica Țării-Românești (1714—1729)*, de Radu Popescu, publicată în *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, p. 21—62, 93—178.

² *Ibidem*, p. 30.

³ *Ibidem*, p. 38.

⁴ *Ibidem*, p. 104.

⁵ *Ibidem*, p. 160—162.

blană de samur, 3 pungi cu bani și alte « osebite daruri ». Șederea Hanului a fost de trei zile, după care se îndreaptă spre Chilia.

Nu mai puțin însemnată, ca ceremonie bisericească, este târnosirea Mănăstirii Văcărești, la 13 Sept. 1724, slujbă la care a oficiat mitropolitul Daniil însuși, « cu sfintele moaște ținându-le în creștet »¹.

Plin de uimire se arată cronicarul cu prilejul întâlnirii lui Niculae Mavrocordat Vodă cu Hrisant, patriarhul Ierusalimului, în luna lui Septemvrie a anului 1728². Marele sluger Mihalache Roset iese Patriarhului întru întâmpinare la Dunăre și-l duce până la Văcărești, unde ies înainte chiar beizadelele, Constantin și Iancu Mavrocordat; când a venit la Curte, însuși Domnitorul a eșit înainte « până în pridvor și acolo i-au sărutat dreapta ». Cronicarul apoi asistând la convorbirea dintre cei doi mari învățați, în spărtăria mică, exclamă: « ...minte a mă ajunge ca să le scriu pre largă, nu este cu puțință ».

Comparând istoriografia munteană cu cea moldoveană, din punctul de vedere al ceremonialului, observăm în cronicile muntene o bogăție mai mare de amănunte și de pasagii cu protocol, pe când cronicarii moldoveni erau preocupați mai mult de desfășurarea și expunerea evenimentelor politice. În linii generale, însă, ceremonialul ambelor țări este înfățișat la fel de cronicari.

Hronografele. Vom vedea acum ce aduc în această privință hronografele.

Aceste vaste compilațiuni de istorie universală, în care intervine deopotrivă farmecul legendelor istorice, poporane și hagiografice, au format și ele, încă din secolul al XVIII-lea, gustul literar românesc, căruia i-au strecurat câteva noțiuni despre ceremonialul curții imperiale bizantine și anume ceva din majestoasa organizare prin numeroșii ei dregători.

Ambele feluri de hronografe românești, care reflectă cele două tipuri de hronografe bizantine, al lui Dorotei de Monembasia și al lui Cigala, cuprind la sfârșit, întocmai ca în modelele lor grecești³, câteva pagini cu expunerea celor 79 dregătorii dela curtea împăraților greci, începând — fixează ele — dela Constantin-cel-

¹ *Ibidem*, p. 138—139.

² *Ibidem*, p. 152—154.

³ D. Russo, *Elenizmul*, p. 33—38, dar mai ales p. 35—37 (nota).

Mare. Iată ce spune o copie din anul 1689 în această privință: « Aicea scrisăi boeriile a Înpărățâii Grecilor, carele au miluit ș-au deplinit marele Constantin ț(a)riu și asemenea cu apostolii, începătoriu și întâiu înpărat Grecilor și creștinătățâi, carele pusă nume pre rând boeriilor și le tocmi precum sînt aici mai gios »¹. După ce înșiră 79 dregătorii, face următoarea observațiune, pe care o găsim și în modelele lor grecești: « Acestea sînt boeriile înpărățâii grecești. Iar boierii cei mari de svat au fost purtând pălării în cap după obiceiul ce-au fost având; dece, dela boeriia ce să chiamă Kesariu-pan ipersevastos au fost purtând pălării roșii cu aur, până la boeriia ce să zâce stratopedarhul; iar dela acesta, până la boeriia lui Curopalat, pre rând au fost purtându pălării prisne (prinse cu?) sârmă »².

Felul cum traducătorii³ au tradus în românește oficiile palatului din Țarigrad, arată cum se înțelegeau la noi aceste dregătorii, atât de numeroase⁴, față de ceea ce vedeau ei la curțile voevozilor noștri. Când acestor dregătorii le corespundea o dregătorie

¹ Ms. rom. al Academiei Române, nr. 86, f. 423 v. Dintre ms. de hronografe arătate de D. Russo, *op. cit.* în nota precedentă, au *Oficiile palatului constantinopolitan*, următoarele: nr. 108, f. 414 r. — 415 v.; nr. 3517, f. 571 r. — 573 r; nr. 1469, f. 401 r — 402 r.

Iată în original, mult mai simplificată decât traducerea românească, notița din hronograful lui Cigala, *Nέα σύνοψις*, Veneția 1650, p. φκς'-φκη': Τὰ Ὀφφικια τῆς Βασιλείας τῶν Ῥωμαίων, ἐποῦ ἐτύπωσεν, καὶ τὰ ἔσθησεν αὐτός ὁ μέγας Κωνσταντῖνος πρῶτος τῶν Ῥωμαίων Βασιλεὺς.

² Ms. rom. al Academiei Române, nr. 86, f. 424 v.—425 r. Și această notiță, în original, Cigala, *op. cit.*, p. φκη', este mult mai simplificată: Τὰ χρυσοκόκκινα σκιάδια τὰ ἐφοροῦσαν ἀπὸ τὴν πανυπερσέδαστον. Μέχρι τοῦ μέγα στρατοπεδάρχου. Τὰ δὲ σιρματερὰ σκιάδια ἀπὸ τοῦ μεγάλου Πριμμικυρίου μέχρι τοῦ Κουροπαλάτου.

³ Traducătorul hronografului lui Dorothei al Monembaziei, Βιβλίον ἱστορικῶν, Veneția 1631, este Grigore Dascălul Buză, iar al lui Matei Cigala din Cipru, *Nέα σύνοψις*, Veneția 1637 este Pătrașco Danovici. M. Gaster și I. G. Sbiera cunosc manuscrise în care se amintesc ca traducători pentru tipul Dorothei al Monembaziei, Nicolae sin Mihalache și Ion Buburuzăi (cf. N. Cartoian, *Legendele Troadei în lit. veche rom.*, în Anal. Acad. Rom., Mem. sect. lit., Seria III, tom. III, (1925—1927), p. 78—80; în extras p. 22—24).

⁴ În versiunile românești se numără 79 boeri, câte sunt *expuse* și în modelele lor grecești. Acestea însă *numără* greșit 80 de boierii. Greșeala, la Βιβλίον ἱστορικῶν, se explică prin repetarea dregătoriei ὁ ἀκολουθός, trecută odată la nr. νγ' și a doua oară la nr. νε'. Cigala observă repetiția, dar, ca să fie la fel cu modelul, sare pur și simplu, dela nr. 78 (οη') la 80 (π').

cunoscută și la noi, titulatura era însoțită de echivalentul boeriei dela noi:

Cigala, op. cit. :

Ms. 86 :

6. 'Ο πρωτοστράτωρ > Întâiul oștilor, adecă hatmanul.
 8. 'Ο μέγας στρατοπεδάρχης > Mare stratopedarhu de pre oastea pedeastră, adecă aga.
 10. 'Ο μέγας κοντοσταύλος > Contostavlu cel mare, adecă comisul cel mare.
 12. 'Ο πρωτοσέβαστος > Proto sevastos, adecă postlialnicul cel mare.
 13. 'Ο ἐπικέρνης > Epicurnis, adecă păharnicul cel mare.
 18. 'Ο δομέστικος τῆς Βασιλικῆς τραπέζης > Domīastihul measăi înpărūtești, adecă medelnicear mare.
 19. 'Ο ἐπὶ τῆς τραπέζης > Cei de pre giur masă, adecă medelnicearii ai doi ș'ai trei.
 20. 'Ο λογοθέτης τῶν γυναικῶν > Logofătul muerilor.
 54. 'Ο δικαιοφύλαξ > Dikeofilaxu, adecă socotitor de direplate, etc.
- Dregătoriile cărora nu le corespundeau boerii la noi, au fost traduse după înțeles:
26. 'Ο πάντων τῶν φιλοσόφων > Filosoful de preste toți filosofii.
 55. 'Ο ὀρφανοτρόφος > Orfanotrofosu, adecă hrănitoriu de săraci.
 69. 'Ο δομέστικος τῶν ἀνατολῶν θεμάτων > Logofătul de tocmealele răsăritului, etc. etc.

Alteori aceste dregătorii au fost reproduse în forma lor grecească, fără de nicio explicație, fiind complet necunoscute la noi:

1. 'Ο σεβαστοκράτωρ > Săvastu-crator.
14. 'Ο παρακοιμώμενος τῆς σφενδῶνης > Oparakimomenos tis sfendonie.
15. 'Ο παρακοιμώμενος τοῦ κοιτῶνος > Oparakimomenotu kitonos.
46. 'Ο Ἀκτουάριος > Actu ariul, etc. etc.

Dacă în operele parenetice și ale cronicarilor ceremonialul apare ca un element disparat; dacă în hronografe apare într'un mod foarte redus și numai ca element exotic, privind curtea imperială constantinopolitană, cu totul altfel vom găsi ceremonialul în operele cu caracter informativ, geografic și istoric. În acestea, scrise de Români. pentru a informa pe străini despre țările române, el apare mai individualizat și mai bine definit.

3. CEREMONIALUL IN OPERE CU CARACTER INFORMATIV, GEOGRAFIC ȘI ISTORIC

În manifestările literare vechi studiate până acum, ceremonialul s'a înfățișat disparat, ca un element de înfrumusețare a stilului și a limbii și de înviore a narațiunii. Un anumit fel de ceremonial, acela referitor numai la dregătorii, am găsit, compact, în interpolarea din cronica lui Ureche (v. mai sus, p. 35—36) și-l vom găsi deasemeni, dar mult mai bogat, într'un nou gen de opere literare vechi: în operele cu un pronunțat caracter informativ geografico-istoric asupra țărilor și obiceiurilor noastre. Aceste opere le-am desprins din rândul cronicilor, ele prezentându-se mai ales ca opere geografice. Felul cum se înfățișează ceremonialul în ele, este cu totul deosebit, în comparație cu operele de până acum.

M. Costin, Poema polonă. În ordine cronologică, prima operă de acest fel este *Poema polonă* datată de Miron Costin, din Iulie 1684, la Dazsow, unde se găsea refugiat, în preajma casei regale de vânătoare. Poema, scrisă în versuri polone și închinată regelui Ioan al III-lea Sobieski (1674—1696), cuprinde la sfârșit mai multe pagini, acestea în proză, despre *Funcțiunile Țării Moldovei*¹, care se integrează în cadrul literaturii de ceremonial. Față de elementele precedente, acestea ale lui Miron Costin sunt superioare prin: 1) o prezentare mai sistematică a lor; 2) o referire mai completă asupra atribuțiilor; 3) o tendință de a se arăta și originea dregătoriei.

1. Funcțiunile sunt clasate în patru categorii:

Clerul este compus din mitropolit și episcopii de Roman, Rădăuți, Huși și cel catolic din Bacău. Informațiunile despre episcopul catolic sunt nu numai mai bogate, decât despre ceilalți, abia menționați, dar și măgulitoare pentru Polonii catolici, pentru că, spune el, după tradiția orală a Moldovenilor, episcopul catolic « pe vremea domnilor celor vechi și înțelepți, era mai sus de cei trei vlădici și ședea în fața mitropolitului ».

Funcțiunile laice, sunt împărțite în două grupe, din punctul de vedere al participării în divan. Participă: marele logofăt, cei

¹ Citez după ediția publicată de P. P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone, despre Moldova și Țara-Românească* (1684), Buc. 1929 (extras din Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., Seria III, Tomul X, Mem. 7), p. 114—121, și anume versiunea manuscrisului bibliotecii Czartoryski din Cracovia, care, în ce privește funcțiunile, este cea mai completă.

doi mari vornici (al Țării de jos și al Țării de sus), hatmanul, marele postelnic, marele spătar, marele paharnic, marele vistier-nic. Nu participă, sau mai bine zis participă numai « în cazuri de nevoie grabnică, de pildă la orânduirea haraciului »: marii stolnici, comisul, medelnicerul, sărdarul, clucerul, sulgerul, jitnicerul, pitarul, șătrarul, armașul, aga și cei doisprezece vornici de poartă.

Funcțiunile teritoriale, în care Miron Costin înșiră pârcălabii diferitelor ținuturi, fie că unii din ei primesc alte diferite numiri, ca staroști (cel dela Cernăuți și Putna), hatman (cel dela Suceava), vornic (cel dela Botoșani). Pârcălabii au ca subalterni pe căpitani și hotnogi, « după limba turcească iusbași, adică sutași ».

2. Referințele lui Miron Costin asupra atribuțiunilor sunt mai bogate și mai precise decât cele din interpolarea croniceii lui Ureche și chiar decât ale lui Dimitrie Cantemir, din *Descriptio Moldaviae*¹. Gheorgachi, care nu tratează în *Condică* în mod special dregătoriile, ci atribuțiunile lor reies numai din *desăvârșirea diverselor ceremonii*, are, firește, date și mai puține. Miron Costin dă o deosebită importanță îndatoririlor fiecărui dregător și arată insemnele fiecăruia, prin care dregătorul se evidențiază în fața mulțimei, impunându-i o deosebită stimă; aceste insemne contribuiau nu mai puțin la imprimarea unei note de fast și solemnitate în diferite ceremonii politice sau bisericești². Logofătul cel mare purta « un baston verde, placat cu os văpsit în galben auriu ». Marii vornici aveau « baston cu împletitură de aur pe fond albastru ». Hatmanul în divan purta « baston roșu împletit cu aur », pe când în tabără avea buzdugan. Postelnicul purta înaintea Domnului un « baston acoperit peste tot cu argint », iar vornicii de poartă aveau bastoane vopsite numai în « culoare simplă ».

Un element nou de ceremonial la Miron Costin este și precizarea pentru unii dregători, a hainelor de sărbătoare și descrierea

¹ Pentru contribuția lui Miron Costin la studiul dregătoriilor, vezi citatele studii ale lui Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni... și Noi contribuțiuni...* Competența cu care sunt tratate de autor diferitele probleme în legătură cu dregătoriile, mă scutește de a relua problema, care, de altfel, privită istoric, trece dincolo de marginile lucrării de față. Un studiu numai despre personalul din cancelaria domnească (marele logofăt, logofeții 2 și 3, uricarii și diecii) a publicat Nicolai Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova, până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în buletinul *Codrul Cosminului*, 9 (1935), Cernăuți 1935, p. 129—231.

² Const. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 41—49.

lor, arătându-se uneori și însemnătatea lor simbolică. Astfel, marele spătar, la ceremoniile publice, îmbrăca o haină de brocart și o pălărie care amintește mitra princiară. O altă dovadă că el avea dreptul de a reprezenta puterea domnească (*jus gladii*), este că în urma Domnului mergea având atârnată de brațul stâng o sabie, iar cu dreapta ținea buzduganul.

Marele paharnic ședea la masa domnească în caftan de brocart, încins cu brâu de mătase roșie și umplea primul pahar la masă. Marele stolnic era îmbrăcat la solemnități într'un caftan împodobit cu ornamente în unde, un fel de ștofă cu galon; brăul care-l încegea era, ca și la paharnic și medelnicer, de mătase roșie. În schimb, caftanul marelui medelnicer avea podoabe în unde întretăiate. Vedem, deci, că Miron Costin merge până la notarea celor mai mici amănunte. Sunt preocupări cărora și reprezentanții ceremonialului bizantin, Porphirogenetul și Pseudo-Codinos, le acordau aceeași însemnătate.

3. Am spus că Miron Costin are și preocuparea savantă de a ne arăta origina unora dintre dregători: logofătul, hatmanul, postelnicul și spătarul. Funcția logofătului « a fost luată — spune el — dela împărații greci: ὁ μέγας λογοθέτης, din λόγος și φέρω adică purtător de cuvinte »¹. Hatmanul a fost importat din Polonia de Ieremia Movilă (1595—1606). Postelnicului îi corespunde mareșalul polon. Cât privește pe spătar, acesta vine tot dela împărații bizantini « cari aveau cu acelaș ceremonial pe proto-spătari ». S'a dovedit că niciuna dintre aceste afirmații ale lui Miron Costin nu rezistă criticei istorice². Pentru noi prezintă importanță numai faptul că el este primul cercetător român, care își îndreaptă atențiunea spre ceremonialul bizantin, care cunoaște literatura bizantină de ceremonial și care este izbit de analogia termenilor dregătoriilor bizantine și române. Ar fi prea pretențios lucru să cerem lui Miron Costin, la 1684, să deosebească influența bizantină

¹ Aceeași părere a susținut N. Iorga, dar a fost combătută de D. Russo, *Elenismul*, p. 63, nr. 1.

² Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 98—100 și 108: logofătul, împrumutat dela Bizantini prin intermediul Slavilor de sud și anume dela Sârbi; p. 15: hătmănia este pomenită întâi într'un document din 2 Apr. 1588, deci sub Petru Șchiopul, sau poate chiar mai de vreme (v. nota 6, p. 15); p. 162: vornicul corespundea slujbei de mareșal, iar nu postelnicul; p. 131—132: spătarul este probabil «un termen creiat în Moldova » dela spată.

indirectă, prin intermediul Slavilor sud-dunăreni, de cea directă, când astăzi, după mai bine de două veacuri, cercetătorii întâmpină dificultăți, în deslegarea acestei probleme pentru că știrile despre dregătoriile bulgărești și sârbești sunt încă insuficiente.

Importanța mai prezintă *Istoria în versuri* și din punctul de vedere al utilizării ei. Unul dintre manuscrisele operei lui Miron Costin, înfățișează aceste elemente de ceremonial, cu o bogăție de informații mai mare decât celelalte două; și anume, este un ms. fost al lui Iosif Wargalowski, secretarul polon al lui Constantin Cantemir, care l-a dat la 10 Sept. 1700 unui Polon, membru al soliei lui Rafael Leszczynski, pentru a se informa asupra Țării-Românești ¹.

D. Cantemir: Descriptio Moldaviae. A doua operă cu informații bogate asupra obiceiurilor curții domnești este cunoscuta *Descriptio Moldaviae*, a lui Dimitrie Cantemir, terminată în Rusia între 1716—1717 ². Dintre predecesorii lui Gheorgachi, Dimitrie Cantemir este cel mai de seamă, opera lui tratând, ca și *Condica de obiceiuri*, desfășurarea diferitelor ceremonii politice și bisericești; în plus față de Gheorgachi, adaogă ceremoniile câtorva acte din vieța rustică a poporului moldovean, ca logodna, nunta și înmormântarea.

Intinderea operei lui Cantemir, modul științific de a trata chestiunea, bogăția cunoștințelor și planul după care sunt dezvoltate, fac din *Descriptio Moldaviae* o operă cu mult superioară *Condicii* lui Gheorgachi, chiar în ce privește ceremonialul. Ori, tocmai această superioritate ar implica un studiu mai amănunțit și mai atent decât asupra *Condicii* însăși. Un asemenea studiu s'a și făcut de regretatul profesor Constantin Giurescu, care a expus la Universitate un curs (mie inaccesibil) despre *Descriptio Molda-*

¹ P. P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone*, p. 2—3 și același, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (extras din Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, tom. IV (1925), p. 125, nota 6).

² Dintre lucrările mai recente asupra operei *Descriptio Moldaviae* interesează subiectul nostru: I. Minea, *Despre D. Cantemir, omul, scriitorul, domnitorul*, Iași 1926, p. 79—101 și 283—284. P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 245—262 (în legătură cu *Descriptio*, p. 248, 253—255). Bibliografie completă, v. S. Pușcariu, *Ist. lit. rom. Epoca veche*, Sibiu 1930, p. 238—240.

viae¹. De altă parte, materialul pe care-l aduce Cantemir în legătură cu dregătoriile a fost și el utilizat de Const. C. Giurescu și pus în justa lui valoare². De aceea aci ne vom mărgini să privim în mod general elementul de ceremonial și numai acela care nu se găsește în *Condica* lui Gheorgachi³. Apoi vom fixa locul operei, în literatura românească de ceremonial.

În *Descriptio Moldaviae*, concepută în trei părți, numai partea a doua cuprinde elemente de ceremonial și este numită de autor *Pars politica*⁴. Din 19 capitole, câte sunt în această parte, numai 12 au ceremonial. Clasificând informațiunile lui Dim. Cantemir, le vom putea grupa în jurul a patru feluri de ceremonii:

1. *Ceremonial privitor la diferite acte ale Domnitorului.*
2. *Ceremonial privitor la boieri și dregătoriile lor.*
3. *Ceremonialul judecării proceselor și*
4. *Ceremoniile la logodnă, nuntă și înmormântare, în viața particulară, mai ales cea rustică.*

1. Actele Domnului în legătură cu viața de stat și de curte, sunt înfățișate de Cantemir cu multe amănunte: alegerea lui la Țarigrad, intronarea la Iași (cap. 3), confirmarea în domnie (cap. 4) și demiterea lui (cap. 5). Urmează descrierea alaiului când Domnul ieșea din palat, precum și protocolul meselor domnești (cap. 8), sau despre vânătorile Domnului (cap. 9). Capitolul 10, despre înmormântarea Domnului, încheie acest ciclu.

Cu privire la intronarea Domnilor, autorul deosebește datine și ceremonii *vechi și nouă*. Cât timp a existat succesiunea ereditară « era prilej de puține ceremonii », fiind nevoie « numai de o proclamațiune pentru urcarea pe tron »⁵. Mitropolitul rostea mai întâi

¹ Const. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni...*, p. 10, nr. 4 și *Contribuțiuni*, p. 16, nota 3.

² Citatele opere *Contribuțiuni...* și *Noi contribuțiuni...*, la care să se adauge studiul lui Const. Giurescu, *Despre boieri*, Buc. 1920 (publicație postumă), p. 5—9.

³ Pentru analiza părților comune *Condicei* lui Gheorgachi, v. mai jos, p. 75—111, capitolul *Analiza Condicei*.

⁴ Mă folosesc de următoarele ediții: *Operele Principelui Demetriu Cantemir, tipărite de Societatea Academică Română*, tomul I, *Descriptio Moldaviae*, Buc. 1872 (text latin, publicat de A. Papiu Ilarian). *Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei*, tradusă de Gh. Adamescu, Buc. (a. 1935), ediție îngrijită și foarte folcșitoare prin indicele de persoane și lucruri (p. 161—168), cât și prin explicațiile complementare.

⁵ D. Cantemir *Descriptio Moldaviae*, ed. Adamescu, p. 49.

o cuvântare. lăudând pe Domnul dispărut, apoi logofătul citea testamentul și proclama pe noul Domn, care, stând în picioare și cu capul descoperit, răspundea puține cuvinte. Dela curte mergea cu alaiu la biserică, unde se citeau rugăciunile obișnuite la încoronarea împăraților bizantini, apoi îl ungea cu Sf. Mir și îmbrăca caftanul. Intorși din nou la curte, Domnul primea în sala divanului felicitarea mitropolitului, a clerului, a boerilor, cari, după rang. îi sărutau mâna și poala.

Cu totul altul este modul de a se înscăuna Domnul Moldovei, zice Cantemir, de când toate s'au turburat prin tirania Turcilor. Despre înscăunarea Domnilor în timpul suzeranității turcești tratează și Gheorgachi, dar numai dela venirea alaiului domnesc la Galați, adică procesiunile locale, din țară. Condica lui Gheorgachi fiind un manual oficial al protocolului, nu înregistra decât datele folositoare boerilor, pentru procesiunile de aici. Existau, de sigur, și la Țarigrad asemenea tratate de ceremonial în limba grecească, sau în limba turcă, potrivit cărora se desfășurau numeroasele ceremonii la investitura Domnului român și unele din aceste tratate au ajuns până în zilele noastre ¹. Altfel stau lucrurile cu *Descriptio Moldaviae!* Aceasta fiind operă de pură informație pentru străinii cari nu se cunoșteau, autorul se simte dator să dea cât mai multe amănunte. Mai mult: Cantemir fiind un orientalist de seamă, cunoscând aceste ceremonii și din propria-i experiență, ca fost Domn al Moldovei, cunoscând intimitățile Curții imperiale otomane și însăși limba turcească — toate aceste împrejurări fac din opera lui Cantemir un izvor prețios prin autenticitatea lui, pentru cunoașterea ceremonialului dela curțile noastre domnești.

Fiindcă Gheorgachi nu arată ceremonia investirii Domnului la Țarigrad, voiu arăta cum o descrie Dim. Cantemir ². Vizirul este cel care sugera sultanului pe noul Domn, printr'un act scris (talhis), care trebuia aprobat de sultan și de miniștrii lui. Criteriile după care vizirul recomanda pe candidatul tronului, erau

¹ D-l Emil Virtosu îmi atrage atenția că avocatul Vlastos din Istambul are o tipăritură grecească, traducere din turcește, care tratează despre diferitele ceremonii ale Domnilor români la Poartă. D-l Vlastos a promis într'o scrisoare că va traduce în limba franceză acest tratat și-l va publica în *Revista Istorică Română*. Scrisoarea am dăruit-o arhivei *Revistei Istorică Române*.

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Adamescu, p. 52—63.

posibilitățile de a scoate câți mai mulți bani, sau însușirile lui războinice. Aprobarea sultanului luată, candidatul cerea audiență vizirului, care-l primea cu fast (funcționari și servitori, așezați în rânduală, de o parte și de alta a sălii), îl saluta cu denumirea de *Principe*. Acesta săruta un caftan, pe care apoi îl îmbrăca, săruta mâna vizirului și cerea protecția pentru el, cât și pentru reprezentantul său la Poartă (Kapu Kehaiasi). Prilejul de bucurie mai sinceră era în camera kehaiei, după ieșirea dela vizir. Cât timp kehaia îl trata, imbrogiorul vizirului aducea un cal frumos împodobit Domnului, însoțit de o sută de cavaleri (ofițeri superiori), 24 ceauși călări și patru alergători pedestri, care țineau scările calului. După ce Domnul era parfumat cu diferite mirodenii, obiceiul practicat la despărțirea cuiva, Domnul călare și cu acel alaiu, se îndrepta spre biserica Patriarhiei din Constantinopol.

Alaiul turcesc oprindu-se la intrarea în curtea Patriarhiei, Domnul trecea dela formele protocolare musulmane și păgâne, la forma de ceremonial bizantino-creștin. Clerul în frunte cu Patriarhul îl întâmpina; se cântau axionul, ecteniile, rugăciunile de încoronare a împăraților; i se ungea fruntea cu mir. După polihronion se încheia slujba, Domnul se săruta cu Patriarhul, după care era primit din nou de suita turcească, care-l conducea acasă și primea din partea Domnului diferite daruri.

Ziua a doua era destinată ceremoniilor de recepție a ambasadurilor străine, care veneau să-l felicite.

În ziua a treia Domnul se supunea din nou obligațiilor protocolare musulmane, primind steagul (sangiacy) și două coade de cal (tuiuri), dar plătind și din îndatoririle la care se obligase pentru a lua domnia. Ceremonia investiturii la Constantinopol se încheia prin prezentarea Domnului în fața sultanului, înainte de a pleca spre țară, când primea cuca, împodobită cu un surguciu din pene de struț. În fața sultanului Domnul își pleaca capul până la pământ, la al treilea și la al șaselea pas. Părăsind sala de audiențe, mergea deandaratele, nefiind permis să întoarcă spatele sultanului. Domnul primea și dela sultan un cal, cu frâu împodobit cu aur și pietre scumpe, covor cusut în aur și argint, sabie și topuz. Diferiți slujitori turci îl conduceau în alaiu din nou la Patriarhie, apoi acasă, de unde pleca spre țară, însoțit pe lângă boierii țării, de numeroși Turci, cu tabulhana.

Trecând peste capitolele cu elemente de ceremonial comune *Condicei* lui Gheorgachi (înscăunarea la Iași¹, mucarorul, ieșirea la biserică, ospețe, vânătoarea), voiui mai arăta cum înfățișează Cantemir demiterea Domnilor din domnie și înmormântarea lor.

Capugibașa vine la Iași cu două ordine, al căror conținut autorul îl reproduce în întregime, ca pe un formular. Unul se adresează în termeni foarte politicoși Domnului demis², iar celălalt caimacamilor noului Domn. După cetirea decretului, capugibașa ia de subțioară cu mare respect pe Domn și-l coboară din tron, pe un scaun mai jos. După trei zile, cu alaiu, este pornit spre Constantinopole, unde i se mai acordă — în cazul când nu i se găsește vina mare — încă privilegii deosebite, precum: calul poate fi oricât de împodobit, oamenii lui continuă a fi îmbrăcați în haine de orice culoare, (câtă vreme alți creștini n'auveau voie să poarte haine verzi, nici cisme galbene).

Dim. Cantemir, după modelul tratatelor bizantine, voia să prezinte cât mai complet actele de ceremonial domnesc, de aceea nu lipsește nici înmormântarea³. Iașii, capitala, iau un aspect de doliu ce cade asupra întregii populații, care crește în număr considerabil prin venirea din provincie a tuturor boierilor, a episcopilor, a tuturor egumenilor de mănăstiri, sau a altor călugări cuvioși. Toți au capetele descoperite până la înmormântare și clopotele sună ziua și noaptea. Cortegiul funebru este încadrat de trupe militare, care merg cu steagurile și armele plecate. Tristețea generală caută să o comunice până și cailor, cărora le provoacă lacrimi, picându-le în ochi zeamă de ceapă. Nu lipsește nici discursul funebru, rostit de un predicator în amvon. Dacă este înmormântat într'o mănăstire, însemnele se pun pe peretele bisericii și tot acolo i se pictează portretul⁴; acest din urmă amănuț

¹ O expunere amănunțită a încoronării lui D. Cantemir în întâia domnie, la 29 Martie 1693, reconstitue după *Descriptio Moldaviae*, I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, p. 345—346. Mai aproape de adevăr este reconstituirea ce face N. Iorga, după cele trei izvoare contemporane (Nicolae Costin, Neculce, Muste), care arată din contră, un ceremonial foarte redus și simplu; cf. N. Iorga, *Practica domnească a unui ideolog: Dimitrie Cantemir* (Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. III, t. XVI (1934—1935), p. 211—219).

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 70—77.

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 99—100.

⁴ Compară aceste bogate date, cu puținul ce se povestește în cronica lui N. Costin despre înmormântarea lui Const. Cantemir (M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, p. 39).

ne face să acordăm o însemnată valoare de autenticitate portretelor domnești zugrăvite pe zidurile din interiorul bisericilor.

Privind ceremonialul actelor domnești transmis de Dim. Cantemir, constatăm din capul locului că el este primul scriitor român de ceremonial, care-i acordă un interes deosebit, înfățișându-l într'un cadru mai complet și cu amănunte bogate. Această concepție despre ceremonial o vedem și în altă operă a lui, anume în *Istoria imperiului otoman*, în care intercalează numeroase descrieri și informații cu privire la protocolul curții imperiale otomane și al curților domnești române, cum de pildă investirea Domnilor români la Constantinopol¹, la fel descrisă ca în *Descriptio*.

De mare importanță în literatura de ceremonial a lui Dim. Cantemir este informația privitoare la viața de curte a Otomanilor. Importanța este cu atât mai mare, cu cât izvoarele în privința acestei chestiuni sunt reduse ca număr și de calitate inferioară². Dim. Cantemir venea cu o dublă pregătire: cunoștea foarte bine limba și viața turcească, pentru că trăise și învățase la Constantinopol; cât privește protocolul turcesc, raportat la cel românesc, îl cunoștea din proprie experiență, fiind nevoit a-l aplica, în calitate de Domnitor. Din importanța ce acordă în operele lui protocolului, deducem că a fost un Domn iubitor de ceremonii, pe care le săvârșea întocmai, după datele tradiționale și după recomandările protocolare curente. Așa se explică, de ce într'o altă operă pe care o cunoaștem numai din titlu (*De statu politico aulae othomanicae*), s'a ocupat « de Turcarum jurisdictionibus, moribus palatii, institutionibus, dogmatibus, exercituumque ordinibus, necnon de bassalatuum (pașalâcuri) numero et officialibus »³.

¹ D. Cantemir, *Istoria imp. otoman*, trad. română de Dr. Jos. Hodoș, Buc. 1876, p. 276—279, nota 43. Pentru alte informațiuni *ibidem*, p. 49, nota 11 (atribuțiunile agăi turc); p. 90, nota 11 (prezentarea în pași iuți în fața sultanului); p. 163, nota 1 (sandgiak, guvernator de provincie); p. 201 (solemnități la încoronarea lui Selim, 1522); p. 323, nota 6 (despre împărțirea bacșișurilor); p. 404, nota 13 (distincțiunea cu tugal la Domnii Moldovei); p. 427, nota 16 (atribuțiunile seraskierului); p. 542, nota 101 (procesiunea aducerii moaștelor Sf. Paraschiva la Iași); p. 581, nota 3 (buluk-agalari, comandanții regimentelor de ieniceri); p. 647, nota 10 (despre muzica militară, tubulchana); p. 700, nota 23 (despre ceauș), etc., etc.

² O numărare a lor, v. I. Minea, *op. cit.*, p. 61—62.

³ *Ibidem*, p. 64 și 286.

2. Cu privire la ceremonialul dregătorilor, Cantemir are două capitole speciale — *Despre boierii Moldovei și rangurile lor* (cap. 6), *Despre nobilimea Moldovei* (cap. 15) și găsim unele elemente însemnate și în cap. 8. *Despre ceremoniile curții când ies Domnii din palat și când dau ospețe.*

Deși autorul nu poate contesta origina slavă a termenului *boier*, totuși pentru origina instituțiilor ne trimite la Bizantini și citează opera lui Georgius Codinos¹, în care vom găsi, spune el, «aceleași nume, aceleași ocupațiuni, aceleași îndatoriri de a sta la sfat» . . . etc. Generalizarea lui Cantemir s'a arătat a fi pripită, în timp ce denumirile dregătorilor noastre implică o triplă influență: «o influență bizantină, indirectă, prin intermediul sârb (logofătul, vistierul) și bulgar (comisul), o influență sud-slavică, sârbă (vornicul, paharnicul, postelnicul) și bulgară (stolnicul) și în sfârșit, o influență ungară (banul)»².

Pe dregători îi împarte la început, în două clase: a) *boieri de sfat* sau consilieri și b) *boieri de divan*, sau ajutători.

Ordinea ierarhică a boierilor de sfat și atribuțiunile lor sunt aceleași la Dim. Cantemir, ca și la Miron Costin și anume: *marele logofăt, cei doi vornici, hatmanul, marele postelnic, marele spătar, marele paharnic și vistiernicul*. Amănunte privind atribuțiunile lor dă mai multe Miron Costin, afară de cazul vistiernicului, despre care aflăm nou la Cantemir că n'avea scaun, nici rol în sfat; chiar în chestiuni bănești era executorul hotăririlor luate de ceilalți: mai mult cu numele era al optulea între sfetnici, ne spune Cantemir; el ținea cheile sălii unde se ținea sfatul.

¹ Dacă lecțiunea «*Curopolates et Georgius Codinus* singulari commentario persecutus est» (Ed. Acad., p. 77) nu este greșala vreunui copist, care a adăugat un *et* inutil, atunci este negreșit o confuzie la D. Cantemir, când ne trimite la doi scriitori de ceremonial: *Curopolates și Georgius Codinos*, când în realitate a fost unul singur, Georgius Codinos *Curopolates* (v. mai sus, p. 18—20). Eu cred însă că mai de grabă este greșala unui copist, care, neexplicându-și titlatura *Curopolates*, l-a considerat drept nume propriu; uitând însă, potrivit interpretării lui, să acorde predicatul cu subiectul la plural, a lăsat *persecutus est*, cum era în original, în loc de *persecuti sunt*. În orice caz, interpretarea lui G. Adamescu (ed. cit., p. 77, nr. 4), care identifică pe *Curopolates*, cu Ioanes Skylitzes (la Adamescu: Scybitzes ?!), este cu totul neîntemeiată, pentru că Skylitzes n'a scris opere de ceremonial, ci numai o cronică pentru evenimentele dintre 811—1079, din istoria Bizanțului.

² Const. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 58.

Boerii de divan sunt împărțiți de cantemir în trei clase. Miron Costin nu mai făcea această clasificare a boerilor divaniți, în care numea 12 dregători. Aceștia corespund celor din prima clasă a lui Dim. Cantemir, care însă numără 18 (mai mult cu 6) și anume:

1. marele stolnic
2. » comis
3. » medelnicer
4. » clucer (în ierarhia lui Miron Costin serdarul e al 4-lea și clucerul al 5-lea).
5. serdarul
6. marele sulger
7. » jîtnicer
8. » pitar
9. » șătrar
10. » armaș
11. » logofătul al II-lea
12. » ușer
13. » aga
14. » postelnicul al II-lea
15. » logofătul al III-lea
16. » căpitanul de darabani
17. » vameșul
18. » căminarul.

{ Pe aceștia doi M. Costin îi omite, venind al 11-lea aga și al 12-lea vornicii de poartă, ultimii din divaniți, la M. Costin, dar omiși de D. Cantemir.

Cantemir precizează însă că cei dela nr. 11, 14, 15, 16, 17 și 18 erau privilegiați în această clasă, deși locul lor era mai nimerit în clasa a II-a, din cauza serviciului care-i cerea prezenți zilnic pe lângă principe; dintre ei, ultimii doi (nr. 17 și 18) nu aveau nici măcar loc hotărît în divan.

Boerii divaniți de clasa II-a sunt 13 în lista lui Dim. Cantemir, ierarhizați astfel:

1. spătarul al II-lea	8. sulgerul al II-lea
2. paharnicul »	9. jîtnicerul »
3. vistiernicul »	10. pitarul »
4. stolnicul »	11. șetrarul »
5. comisul »	12. armașul »
6. medelnicerul »	13. ușierul »
7. clucerul »	

Ierarhia celor 10 boeri divaniți de clasa a III-a este următoarea:

1. postelnicul	al III-lea	6. sulgerul	al III-lea
2. spătarul	»	7. jitnicerul	»
3. paharnicul	»	8. cămărașul de sulgerie	»
4. vistiernicul	»	9. cămărașul de jitniță	»
5. comisul	»	10. vornicii de poartă	
		(patru la număr, nu	
		12 ca la Miron Costin).	

În afară de acești dregători, recrutați toți dintre nobili, autorul mai înșiră alți 18 slujbași mai mici, numiți *boierinași*. Aceștia, spre deosebire de ceilalți, nu se recrutau numai dintre nobili, ci chiar dintre robii cei mai de jos, acordându-li-se chiar privilegiile boierești. Iată și lista acestor slujitori mai mici, după ierarhie:

1. marele cămăraș	10. cămărașul de dulceți
2. vătaful de aprozi de divan	11. cămărașul de rafturi
3. vătaful de stolnicei	12. pivnicerul
4. vătaful de păhărnicei	13. logofătul de vistierie
5. cuparul	14. cămărașul de catastife
6. ciohodarul	15. cămărașul de lumini
7. medelniceri (3 sau 4)	16. vornicul de târg
8. cămărașul dinnăuntru	17. vătaful de aprozi de târg
9. vătaful de copii	18. vătaful de paici.

Cinci dregători (doi vornici, un comis și doi cluceri) sunt în slujba Doamnei.

Ca să fim compleți în redarea acestei armate de slujitori dela curtea domnească descrisă de D. Cantemir, trebuie să amintim și pe slujitorii de serviciu zilnic, funcționari nobili cari se pregăteau « pentru demnități mai mari ».

50 camerieri ai divanului	50 aprozi de divan
24 camerieri de spătărie	24 păhărnicei
12 camerieri ai cancelariei mari	24 stolnicei
3 camerieri ai Cancelariei mici	60 armășei
7 postelnicei superiori	Ușieri (pentru găzduirea Turcilor trimiși dela Poartă și a Tătarilor Hanului).
24 (sau mai mulți) postelnicei inferiori.	

Dacă numărăm dregătorii (mari și mici) ai curții domnești dela sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, vedem că ei apropiau numărul de 450, și aceștia numai din slujitorimea civilă¹. Atribuțiunile lor sunt arătate de Cantemir aproape la fiecare, dar pe acestea le voi aminti numai în comparație cu cele constatate și de Gheorgachi, câteva decenii mai târziu, la curtea lui Grigore Calimachi. Unele din atribuțiuni și anume ale boierilor din sfat și ale divaniților de prima clasă sunt aceleași ca cele amintite de Miron Costin, analizate mai sus.

Însă relațiile lui Cantemir privitoare la felul boierimii după origina titlului de noblețe (v. cap. 15) sunt, după cum a constatat C. Giurescu², confuze, din cauza nepreciziei cu care interpretează situația răzeșilor, considerați mai bine *colonos liberos quam nobiles*. Și, în afară de răzeși, mai numără clasa *marilor boieri, a curtenilor și a călărașilor*. La toți aceștia noblețea apare ca o consecință a slujbei.

Nu mai puțin importante pentru subiectul nostru sunt informațiile lui Cantemir despre protocolul așezării boierilor în alai, când iese Domnul din palat și acela al locurilor pe care le ocupau boierii în biserică. Pentru acestea autorul, în afară de expunerea amănunțită, trimite și la o ilustrație³, care însă nu s'a găsit și deci nu există în ediția Academiei. Pentrucă a existat în intenția autorului această ilustrație, pentru a nu repeta expunerea lui Cantemir, care ar trebui făcută cu aceleași vorbe, dar mai ales pentru a fixa printr'un procedeu cât mai practic obligațiunile protocolare în cele două împrejurări amintite mai sus, voi reconstitui, după indicațiile lui Cantemir, ilustrațiile pierdute.

¹ Sistemele de clasificare și ierarhizare ale lui Cantemir au fost primite întocmai de Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria Românilor*, Buc. 1899, p. 498—499, în capitolul *Dregătoriile în Moldova* (omite însă din clasa I-a a boierilor divaniți pe serdar și căminar). Dela Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1905, p. XII, aflăm că Tocilescu a rezumat, fără să citeze, cursul lui I. Bogdan, *Vechile așezăminte române*; deci și Ioan Bogdan în acest curs ținut la Universitate la 1898, a utilizat același material dela D. Cantemir, cu privire la vechile așezăminte.

² Const. Giurescu, *Despre boieri*, Buc. 1920, p. 5—9.

³ *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu. p. 93.

I. ALAIUL IN DRUM SPRE BISERICĂ :

Soldații și alergătorii, cari cunosc drumurile

comandanții	călărimea steagurile trupa 1-lui regiment trupa 2-lea regiment	comandanții
-------------	---	-------------

călărașii și alergătorii cu șefii lor
caii și tunurile primite dela sultan

marele postelnic și postelnicea ○	beizadelele Domnul paicii: spătarul	○ comișii și șefii curții
--------------------------------------	--	------------------------------

funcționarii intimi
copiii de casă cu vătaful lor.

bulucbași ○	păharnici stolnici 3 steaguri	○ bulucbași
-------------	-------------------------------------	-------------

seimeni
(supraveghiați de ceauși)

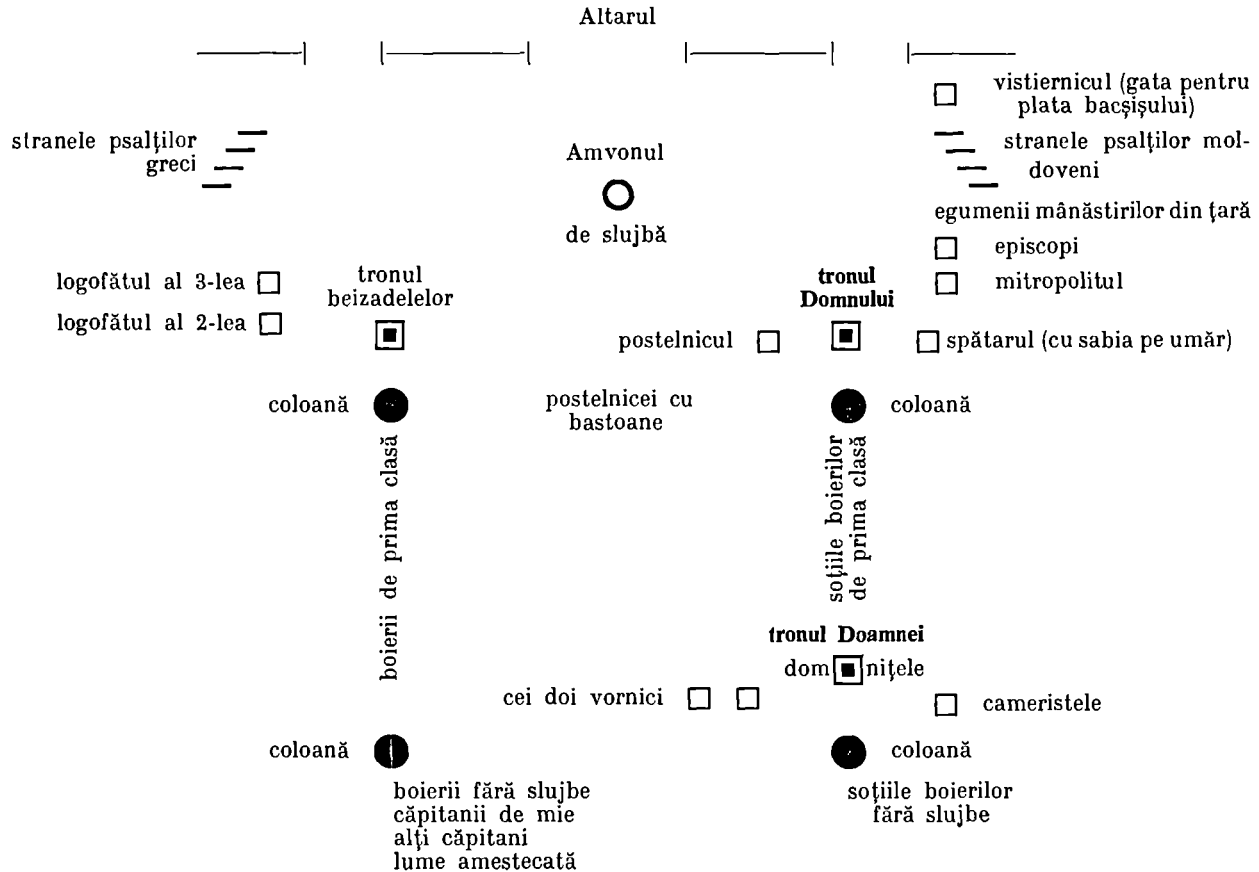
seimeni
(supraveghiați de ceauși)

armași	tabulhanaoa boierii veliți boierii cl. I • cl. II • cl. III	armași
--------	---	--------

boierii scoși din slujbă

ceată amestecată (slugi boierești, cetățeni, negustori).

2. ALAIUL IN BISERICĂ :

Această expunere « despre rânduiala scaunelor în biserică », zice Cantemir « nu va fi fără interes » (ed. Adamescu, p. 93) și într'adevăr avem posibilitatea să constatăm că cele relatate de el se practicau și la Țarigrad. Astfel, când sosea Domnul la Patriarhie la Țarigrad, pentru încoronare, descălica la o anumită piatră din curtea Patriarhiei, unde ceaușii îi adresau cuvinte solemne și « la mulți ani » (ed. Adamescu, p. 56). La aceeași piatră îl întâmpinau sau îl petreceau pe Domn toți clericii Patriarhiei. (*ibidem*, p. 57). La fel în Iași, la piatra intrării din curtea bisericii ceaușii îi strigau « întru mulți ani »; clerul îi ieșea înainte cu cădelnițe, cu Sf. cruce și Evanghelia pe care o săruta Domnul (*ibidem*, p. 33).

3. Planul după care a conceput D. Cantemir opera sa este original și larg cuprinzător, iar informațiile lui sunt foarte bogate și interesante. De pildă, cap. 12 (*Despre judecățile Domnului și ale boierilor*) cuprinde informații de două feluri: *de ceremonial*, descriind sala în care se ține divanul, înșiruirea boierilor în divan; *de organizare* strict judecătorească, arătând felul judecăților, cine le făcea, efectul lor, etc. Oprindu-mă aici numai la informațiile în legătură cu ceremonialul, reținem următoarele obiceiuri: Domnul judeca în divan de 3—4 ori pe săptămână; se suspendau procesele în zilele de sărbătoare și la marile ajunuri. Sala divanului era situată în mijlocul palatului, iar în mijlocul sălii era tronul Domnului, împodobit deasupra cu icoana Mântuitorului, drept judecător, la care ardea întotdeauna o candelă. Pe scaunele așezate de-a-lungul pereților din stânga și dreapta luau locuri mitropolitul și boierii în funcțiune, în stânga (după obiceiul Turcilor, la care locul din stânga este cel de onoare), iar ceilalți mai mici sau foști în funcțiune, în dreapta; procesele erau publice. La dreapta Domnului spătarul ținea spada. Postelnicul și postelniceii formau un șir tot în dreapta, iar alți funcționari mai mici, ca aprozii, armășeii ședeau în fața tronului domnesc. Judecata începea printr'o rugăciune rostită de însuși Domnitorul.

Datele lui Cantemir sunt exacte și esențiale. Comparându-le cu acelea ale lui Bandinus¹, care a descris un asemenea divan pe vremea lui Vasile Lupu, constatăm oarecare schimbare dela o epocă

¹ V. A. Ureche, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierei lui Bandinus dela 1646* (extras din Anal. Acad. Rom., Ist., s. II, t. 16), Buc. 1895, p. CXLVII—CXLVIII și p. 146—147: *De tribunali Principis*.

la alta ; de pildă, Bandinus arată o asistență mai mare de ostași și curteni. Felul judecării proceselor și reflexiile generale asupra severității și spiritului de dreptate al Domnitorului, sunt aceleași.

4. Faptul că D. Cantemir se ocupă în două capitole despre înmormântare (cap. 10: *Despre înmormântarea Domnilor* și cap. 19: *Despre înmormântare în popor*, aceasta din urmă punându-o alături de *Ceremoniile la logodnă și la nuntă* în viața rustică, cap. 18), ne dovedește distincția ce făcea autorul între ceremonialul propriu zis și între etnografie. Diferitele obiceiuri înregistrate în literatura de ceremonial urmăresc a ne da imagina manifestărilor externe, cu un scop utilitarist: acela de a ne conforma în împrejurări similare, potrivit protocolului cerut. Etnografia înfățișează obiceiurile, ca să redea prin ele psihologia poporului; ea ne arată anumite inclinațiuni sufletești în popor, care îl duc spre anumite feluri de superstiții, potrivit condițiilor de existență: rasa, tradiția, așezarea geografică, vârsta, sexul, etc. De aceea obiceiurile protocolare se nasc din pur convenționalism și mai ales în clasele sociale înalte, care dețin anumite demnități de stat, câtă vreme obiceiurile populare se practică în mod involuntar pe baza tradiției și mai ales în clasele sociale de jos, care stau departe de viața de stat.

Pe cât recunosc de mult importanța capitolelor lui D. Cantemir despre înmormântare, logodnă și nuntă în popor, ca preocupări etnografice, pe atât constat că sunt străine subiectului de față, care urmărește numai ceremonialul dela curte. De altă parte observăm că ceremonialul acestor evenimente lipsește în *Condica* lui Gheorgachi.

Dintre precursorii lui Gheorgachi, Cantemir este cel mai de seamă; elementele lui de ceremonial, numeroase și variate, sunt puse în strânsă legătură cu ceremonialul la Turci. El, spre deosebire de ceilalți cronicari și într'o măsură mai mare decât Miron Costin, nu socotește expunerea unui obicei protocolar drept procedeu literar și stilistic, nici ca pe un element extraordinar prin neobișnuitul lui, ci ca o informație necesară, alături de cele geografice și istorice, pentru a da o imagine completă a vieții dela curtea Domnului moldovean. Era la el o concepție istorică mai largă decât a predecesorilor, de a îmbrățișa și studiul instituțiilor, al organizării sociale și al diferitelor procesiuni. Faptele de ceremonial descrise, amintesc pe cele din literatura bizantină și mai ales pe Pseudo-Codin, citat, după cum am văzut, de Cantemir

însuși. Faptele comune cu Constantin Porphirogenetul și cu Pseudo-Codin sunt încoronarea, obiceiurile la nunți și înmormântarea ¹. Dacă nu se poate stabili o identitate de amănunte între opera lui D. Cantemir și izvoarele bizantine, apoi la acestea trebuie să ne îndreptăm pentru concepția lui largă istorică de a studia și instituțiile, procesiunile și ceremoniile ².

Descrierea anonimă Țării Românești (circa 1760). O altă operă românească istorico-geografică, dar mai puțin cunoscută, este cea publicată de N. Iorga cu titlul *O descripție a Țării Românești* ³. Importanța cuprinsului ei a arătat-o N. Iorga ⁴; rămâne să facem aici câteva observații asupra autorului și timpului în care s'a scris și să vedem, apoi, ce elemente de ceremonial aduce.

Opera ni s'a transmis fragmentară (așa de pildă, la p. 56, ed. N. Iorga, spune vorbind despre Constantin Postelnicul Cantacuzino: « Pentru care mai pe largu la rându neamului boeresc vom grăi ») și neterminată, legată greșit o parte la începutul manuscrisului 266 din Biblioteca Academiei Române, iar restul la sfârșitul lui. Din cele două table de materii rămase, se poate vedea ce capitole mai

¹ Sugestii prețioase despre un studiu al obiceiurilor la înmormântare, la Bizantini, pe baza izvoarelor bizantine și în special pe baza cărților lui Pseudo-Codinos și Constantin Porphirogenetul, a dat Phaëdon Koukoulès, *Sur les coutumes des Byzantins relatives à la mort* (în *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare*, tome 9, 1935), *Actes du IV-e Congrès international des études byzantines*, publiés sous la rédaction de Bogdan D. Filov. Premier volume, Sofia 1935, p. 238—241. V. I. Drăghiceanu, *Les coutumes d'enterrement des princes roumains*, în *Bulletin de la section historique*, 11 (1924), p. 110—114.

² Pentru lucrări străine istorico-geografice anterioare și contemporane cu D. Cantemir, v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, p. 80—82. V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, București 1937, extras din *Revista istorică*, 23 (1937), nr. 4—6. Franz Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă Ruset (1676)*, București 1937, extras din *An. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 19.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, III, Buc. 1901, p. 46—59. La pag. 47, r. 15: vorbele *Pentru zidiri vechi*, în original sunt scrise ca titlu. La pag. 56, r. 19—20: *Râmnicului la mănăstirea Hurez, ce este zidită de Constantin Voevod Brâncoveanu*, trebuiau transcrise după rândul 14, continuând cuvintele *eparhia episcopii Râmnicului...* La aceeași pagină (56) nota trebuie semnată nu după cuvântul *episcopii*, ci după cuvintele *școala, elinească*, la care se referă, potrivit originalului.

⁴ N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 502—504 (ed. II, Buc. 1926, p. 559—561).

trebuiau scrise: mărimea Țării-Românești, județele, eparhiile și ținuturile ei, despre organizarea financiară, cronologia domniilor, orașele, bisericile, aerul, apele, despre mănăstiri și episcopi și despre Cuțo-Vlahi. S'au păstrat, cu ștersături, corectări, intercalări, următoarele capitole: hotarele, numele țării și stăpânirile anterioare, despre religie, zidiri, lucruri rare, limbă, comerț, obiceiuri și școli. Nesemnată și nedată, a fost considerată ca scrisă de un « boier sau logofăt muntean, un om învățat, o inteligență clară și scriitor corect », dintr'o « epocă mai târzie » decât a stolnicului Constantin Cantacuzino ¹, cu a cărui operă se aseamănă ca plan și mai ales ca preocupări.

Opera cuprinde totuși elemente care ajută la o datare, însă aproximativă. Intr'o notiță la capitolul despre « Școle » și « vivliotichi » autorul spune că a văzut el însuși (« cu ochii noștri ») risipirea (« răpunerea ») bibliotecii lui Nicolae Mavrocordat din Țarigrad, « la casele lui, la Bata », când toate cărțile « le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiu-său Costandin-Vodă » ². Mai sus aminteste de cea « mai mare vivliotichi », cu cărți « elinești, letinești, franțozești, turcești, la Mănăstirea Mărgineni », ctitoria postelnicului Const. Cantacuzino din jud. Prahova ³. Se știe însă că până la închiderea lui Const. Mavrocordat la Șapte turnuri (1758) de către creditorii, nu se înstrăinase o carte din vasta bibliotecă părintească, măcar că o urmăreau toți anticarii și bibliofili din Occident ⁴. Deci, descrierea amintită este scrisă curând după 1758, dată la care autorul se găsea în Țarigrad. Grecismele cu care este amestecată limba, cum de pildă: *eparhii*, *protimisis*, *arhistratigul*, *parataxis*, *epistimii*, *violiotichi*, *chiverniseala*, mă fac a crede că autorul a fost vreun cărturar din apropierea curții domnești și neprieten al Mavrocordaților, ale căror slăbiciuni nu cruță a le spune ⁵.

¹ N. Iorga, *Ist. lit. rom., în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 502.

² N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 56 (nota).

³ Biblioteca dela Mărgineni a început să se împodobească cu cărți, dela începutul anului 1714, de dascălul grec Marcu Porphiropulos din Cipru și de italianul Nicolae Da Porta (N. Iorga, *Documente grecești*, în *Hurmuzaki*, XIV¹, p. 572—573).

⁴ N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Anal. Acad. Rom., ist.*, s. III, t. 6 (1926—1927), p. 137—144.

⁵ Despre Nicolae Mavrocordat spune (ed. N. Iorga, p. 56, nota), că a ridicat cărțile dela biblioteca mănăstirii Mărgineni « și le-au dus la vivliotichi al său

Capitolul care ne interesează este intitulat *Pentru obiceiuri*. Autorul, într'o românească confuză, începe prin a arăta nestatornicia obiceiului, care depinde de mila Domnului. Inscăunarea se face cu veselie, « cu tunuri, cu zicături de trâmbițe, meterhanè », apoi la 2—3 zile, întocmai cum scriu alți cronicari, ca la D. Cantemir și Gheorgachi, se dau boieriiile. « Trebile », adică atribuțiunile, sunt clasate aici după alte norme decât în operele precedente și anume: boieri judecători (« de are acea purtare de grijă a judeca ») — boieri ai fiscului (« purtare de grijă a lua, a da și a socoti pe cei ce strângeu bani ») — boieri în administrația interioară (« cercetarea de de grijă. . . ca să păzească țara de hoți, a trimite cu porunci domnești »). Vedem deci o prezentare mai generală a boierilor, orientându-se după cele trei ramuri principale de organizare a statului: judecătorească, economică și administrativă. Autorul își da seama că planul operei lui trebuie să fie mai complex, pentru că ne spune (ed. Iorga, p. 56, nota) « la rândul boierilor vom arăta acum pe fieștecare cu treaba sa » parte care, însă, nu ni s'a transmis.

Un amănunt în plus față de ceilalți, găsim cu privire la adunarea boierilor la curtea domnească, despre care spune că se făcea numai « dă dimineață », venind la curte « după mâncare, numai cei ce au treabă de a face într'acest ceas ». Despre ținerea proceselor nimic mai mult ca la ceilalți: se judecă jalba de boieri, sau « să cercetează înaintea Domnului, cându-i pricina mai mare ».

Puține cuvinte, dar esențiale, găsim privitoare și la ceremoniile bisericești. Mitropolitul este ales de Domn și boieri, primește « toiag » dela Domn și « carte » dela « Patrierșie ». Episcopii și egumenii se aleg de boieri și Domn, fără carte dela Țarigrad. Important este faptul că la alegerea de egumeni, între boieri, are drept de « protimisis » acela din neamul ctitorului. În timp ce boieriiile se schimbă la un an, egumenii, episcopii și mitropolitul nu *se scot până la moarte, fără pricină*.

Despre ceremoniile marilor sărbători, cari « mult să strămută », autorul spune doar că « se face parataxis frumoase ».

Autorul acestor puține pagini dintr'o operă mai mare, pierdută sau neterminată, era un spirit sintetic și concis, neimpresio-

ce făcuse la Țarigrad, la casele lui, la Bata»; cărțile, adaogă, le •strânsese. . . fără dreptate. . . luate, cum dela Mărgineni și dela mai mulți din boieri de țară ». Biblioteca încă nu s'a putut menține în familie, pentru că •le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiu-său Costantin-Vodă ».

nabil la cerințele protocolare, pe care le ignorează, le disprețuește, pentru că se tot « strămută ». Un plan sistematic în descrierea obiceiurilor nu găsim, ci numai o preocupare de a nota caracteristicile vremii.

4. OPERE PROPRIU-ZIS DE CEREMONIAL

Am lăsat intenționat să vorbesc despre aceste opere la sfârșitul capitolului de față, pentru că ele fac legătura directă, dela operele în care ceremonialul l-am găsit numai ca element sporadic, la *Condica* lui Gheorgachi, care rămâne ca preocupare specială de a zugrăvi, în mod oficial și de sine stătător, obiceiurile protocolare la curtea Domnilor moldoveni și, prin extindere, și la aceea a Domnilor munteni.

« *De cerimoniis* » a lui **Const. VII Porphirogenetul n'a avut răspândire la Români**. Opera lui Constantin VII Pophirogenetul n'a avut răspândire la Români, ca și aiurea; nu se găsește tradusă în limba grecească vorbită și cu atât mai mult nu s'a tradus în limba română. Opera lui, scrisă înaintea operei lui Pseudo-Codinos, a rămas învechită pe lângă a acestuia din urmă. În schimb, *De officiis* a lui Pseudo-Codinos, concepută cu mai mult simț al realității și pe un plan mai clar și mai unitar, oferea un interes practic mai mare decât *De ceremoniis* a Porphirogenetului, scrisă cu mai multă erudiție și cu numeroase digresiuni istorico-geografice; valoarea acesteia din punct de vedere practic era redusă.

Ioan Stauos despre solii. C. Litzica, descriind manuscrisul grecesc al Academiei Române cu nr. 239, găsește la f. 22 v. și « cunoscuta scriere *despre solii*, cuprinzând excerpte din istoricii greci până în sec. al X-lea »¹. Iar în indicele aceluiași catalog (p. 551) precizează că această descriere este anume din « Constantin (Porfirogenetul), despre solii ». S'a corectat însă această greșeală, afirmându-se că ea « este copiată după Βίβλος χρονικῆ περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντιδος a lui Ioan Stanos, vol. 5, p. 1 (Veneția 1767) »². Comparând într'adevăr operele, găsem că *Despre solii*

¹ Const. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești din Bibl. Acad. Rom.*, p. 423—424. Iată, în traducere românească, titlul: « Introducere adică cuprinsul scrierii despre solie, cum adică se trimeteau soli către păgâni din partea împăraților Romeilor și cum primeau pe ai aceora ».

² D. Russo, *Studii și critice*, București 1910, p. 113, *Despre compilația lui Stanos, v. același, Elenismul în România*, Buc. 1912, p. 56—57.

nu cuprinde decât p. 44—46 (numerotația cu cerneală a originalului) din manuscris și corespunde cu p. 1—2 din Stanos. Restul din manuscris, dela p. 46—265, copiază mai departe din Βίβλος χρονική, p. 3—133 (extrase din Fotie, Suida, Petru Patrikios, Priscus retorul, etc.), oprindu-se brusc, cam la mijlocul capitolului din Menandru, privitor tot la solii ¹.

«De officiis» a lui Pseudo-Codinos, la Români. Opera lui Pseudo--Codinos a avut un răsunet mai mare în țările românești. Cea mai veche traducere — din bizantină în greceasca nouă, vorbită — cunoscută până acum, datează din 28 Dec. 1691 și se datorește ieromonahului Hrisant, patriarhul de mai târziu al Ierusalimului. Invățatul Stolnic Const. Cantacuzino este acela din indemnul căruia s'a făcut această traducere. Titlul, după un manuscris din biblioteca metohului Sf. Mormânt ², este următorul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Nu putem ști sigur, din descrierea pe care o face C. Erbiceanu, dacă acest manuscris din Constantinopol este sau nu originalul lui Hrisant Notara. Manuscriptul a circulat însă mai mult timp în țara noastră pe vremea Mavrocordaților. O notiță, scrisă de ieromonahul Gavriil din Galata, arată că Niculae Mavrocordat l-a dăruit lui Anastasie Gordios din Agraf ³, el însuși traducător în greaca vorbită al unor vieți de filosofi, culese din Laertius și alții ⁴.

În biblioteca lui A. Gordios, înseamnă călugărul din Iași, s'a găsit manuscriptul. Diferite notițe dintre 1752—1760, privitoare la evenimente din Moldova ⁵ și Valahia, arată circulația lui în ambele țări, în această epocă. Cum de a ajuns apoi dela noi la Con-

¹ La pag. 265 a manuscrisului este această notă contemporană italiană: «Riveduto non fu da me; ritrovato alcuna cosa contro la religione, prencipi, e buoni costumi. Dn. Agapito Loverdo Revisor, 21 Oct. 1766; Natal dalle Laste Rev(isor)». Agapius Loverdo este însuși îngrijitorul tipăririi vol. 5 din Stanos, amintit în titlul compilației.

² L-a descoperit Const. Erbiceanu și l-a descris în *Biserica ortodoxă română*, 14 (1890), p. 423—428.

³ *Ibidem*, p. 426.

⁴ Vezi Biblioteca Academiei Române, manuscrisul grec nr. 239, p. 273—411 (cf. C. Litza, *op. cit.*, p. 424).

⁵ Notița că la 1 Iunie 1761, Alexandru Calimah a succedat la domnia Moldovei, tatălui plecat la Constantinopole, trebuie corectată, schimbând Grigorie în loc de Alexandru. *Bis. ort. rom.*, 14(1890), p. 426—427.

stantinopol, nu ne mirăm, pentrucă transportul cărților și al obiectelor de artă în întreg sud-estul Europei, în trecut, a fost frecvent. Cuprinde 21 capitole¹, cu toate ceremoniile descrise în Pseudo-Codinos (vezi mai sus, p. 20—21). Hrisant adaogă traduceri făcute 2 elegii personale, în care «deplânge soarta acestui schematism de boerii ale curții imperiale din Constantinopol, descris de Curopalat»².

Limba traducerii, ne asigură C. Erbiceanu, *este foarte corectă și îngrijită și apoi de o claritate rară*. Iarăși, bine observă, că traducerea s'a cerut «spre a se răspândi cunoștința însemnătății fiecăreia boierii și dintre care multe erau introduse și la Românii din Valahia». Stolnicul Constantin Cantacuzino, cărturarul de elită, care avea să impresioneze atât de plăcut și solemn pe oaspele străin, epigrafistul Edmund Chisthull, la 1702, pentru întovărișirea căruia fusese autorizat de Const. Brâncoveanu³, cetise mai înainte aceste regule de politeță bizantină și le-a aplicat cu prilejul recepției solului străin.

O copie după traducerea lui Hrisant Notara s'a făcut la 11 Sept. 1741 de Const. Ștefan Daponte, dascălul dela școala elină din București și secretarul Domnului Const. Nic. Mavrocordat, ceea ce dovedește necesitatea acestui tratat de ceremonii și la curtea domnească⁴.

Hrisant Notara, Περὶ τῶν ὀφφικίων (1715). Traducerea oficiilor din Pseudo-Codinos nu este singura atingere a lui Hrisant Notara cu ceremonialul, în cuprinsul țării noastre. Traducerea

¹ Și această prelucrare neogrească a operii *De officiis* are 21 capitole, iar nu 22 ca edițiile bizantine. Comparând prelucrarea neogreacă publicată de Stanos (*op. cit.*, IV, p. 313—382) cu ed. Bonn, observ că Stanos a omis cap. I, adică împărțirea oficiilor bisericești în pentade și modifică simțitor pe celelalte. Că versiunea dela Metohul Sf. Mormânt trebuie să fie la fel cu cea din compilația lui Stanos, deduc și din faptul că ambele sunt urmate de *descrierea zidirii Bisericii Sf. Sofia* (Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἁγίας Σοφίας; la Stanos, *op. cit.*, IV, p. 457—469; τοῦ Ναοῦ în loc de τῆς ἁγίας Σοφίας).

² *Bis. ort. rom.*, 14 (1890), p. 425.

³ Edmund Chisthull, *Călătorie prin Țara-Românească (1702)*, trad. din englezește de Caterina Piteșteanu, Buc. 1925, extras din *Buletinul soc. regale rom. de geografie*, 41 (1922).

⁴ Copia este în Biblioteca Camerei deputaților din Atena (ms. 35). A fost semnalată de Sp. Lambros, *Νέος Ἑλληνομνημίων*, 2 (1905), p. 234—235. Vezi și D. Russo, *Elenismul*, p. 60—61 (nota 3). N. Iorga, *Revista istorică*, 19 (1933), p. 101.

amintită cuprindea îndatoririle mai ales cele de ordin politic. Lipsa un cod al ceremoniilor religioase, care totuși erau aplicate cu multă strictețe. O asemenea culegere cu date privitoare la demnitățile și ceremoniile bisericești, urmată de instrucțiuni asupra organizării scaunelor patriarhale și mitropolitane din trecut până în vremea lui, a tipărit Hrisant în grecește, la Târgoviște, în 1715: *Περὶ τῶν Ὀφφικίων, Κληρικᾶτων καὶ Ἀρχοντικίων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀγίας Ἐκκλησίας, καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν* (Despre oficiile, demnitățile bisericești și boeriile sfintei biserici a lui Christos și însemnarea lor)¹. Izvoarele acestei culegeri, după declarațiile autorului însuși, făcute în titlu, sunt trei: diferitele manuale despre ceremonii, însemnările scrise sporadic și descoperite de el, dar mai ales studierea personală a lucrurilor într'o călătorie a sa. Comparând între ele culegerea lui Hrisant și *De officiis*, constatăm că aceasta stă la baza primei părți din culegerea lui Hrisant, adică aceea privitoare la oficiile și demnitățile bisericești: *Τὰ ἐκκλησιαστικά ὀφφίκια*. Titlurile acestor demnități în *De officiis* sunt înșirate în 9 ierarhii, fiecare din ele având câte 5 funcțiuni (pentade). Exact aceiași ierarhizare și succesiune a titlurilor urmează culegerea lui Hrisant². Numai că Hrisant, după ce înșiră aceste titluri, revine la fiecare în parte, pe pentade, expunând mai pe larg însemnătatea și rolul fiecărei demnități în ierarhia bisericească³. Restul din culegerea lui Hrisant nu mai are nimic comun cu opera lui Pseudo-Codin, precum nici cu ceremonialul însuși, ci urmează cu totul alte izvoare.

Preocupările stolnicului Const. Cantacuzino și ale lui Hrisant Notara, deci, par a fi cele mai vechi (1691—1715) în legătură cu ceremonialul, în cuprinsul țărilor românești.

Const. Rosset și literatura de ceremonii. Const. Rosset, marele boier al Moldovei și din Noemvrie 1732 socrul Domnului Const. Mavrocordat, nu știm dacă va fi văzut, sau nu, în biblioteca ginerelui său, *Codul ceremoniilor* după Pseudo-Codin (copia lui Daponte amintită mai sus), atât de folositor celor cari participau la asemenea festivități; sigur e că în biblioteca lui s'a găsit o

¹ Titlul complet și descrierea v. la I. Bianu-N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, I, Buc. 1903, p. 499—500, nr. 173.

² Pseudo-Codinos, *De officiis* (ed. Bonn), p. 3—6: Hrisant, *Περὶ τῶν ὀφφικίων* . . ., p. γ'-ε'.

³ Hrisant, *op. cit.*, p. ε'-κα'

copie a tratatului atribuit lui Pseudo-Codinos. Titlul copiei, după manuscrisul din Biblioteca Academiei Române¹ este următorul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου περὶ τῶν ὀφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ πρῶτων περὶ τῶν ὀφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Copia, în afară de primul capitol care este modificat², urmează întocmai textul bizantin al celor 22 capitole, așa cum e publicat în ediția Bonn.

Din studiul istoriografiei greco-române în legătură cu ceremonialul, până la *Condica* lui Gheorgachi, expus până acum, se poate desprinde o constatare generală: interesul pentru această literatură a fost viu la noi, începând dela 1691, dar mai ales în vremea lui Niculae și Const. Mavrocordat, până pe la 1750. Interesul s'a manifestat mai ales pentru opera atribuită lui Codinos, care a fost cunoscută *integral*. *Deci n'au fost insistențe asupra unui anumit fel de ceremonii, către care să meargă preferințele copiștilor, ale alcătuitoarelor, sau ale aceloră din îndemnul căroră scriau.*

Există însă în instoriografia greco-română și lucrări mai mici, care privesc numai un anumit fel de ceremonial, fie politic (de ex. încoronarea, numirea boierilor, etc.), fie religios (de ex. orânduiala ceremoniei la Bobotează, la Paști, etc.). Acest fel de ceremonial *divizat*, în ordinea cronologică a apariției lui, urmează celui precedent. Deci, atât din punctul de vedere cronologic, cât și din acela al cuprinsului, studiul acestui fel de ceremonial, ca manifestare istorico-literară, se impune în rândurile care urmează.

Gh. Papadopol despre încoronare. *Ceremonialul încoronării* se găsește mai întâi însemnat în limba greacă de un Gheorghe Papadopol, unul dintre mulții profesori greci ai școlii dom-

¹ Ms. grec 725, descris de Const. Litzica, *op. cit.*, p. 333, nr. 630 (725). Ultimul capitol din ms., corespunzător ultimului din Pseudo-Codin (al 22-lea ed. Bonn), se termină la f. 86 r., iar nu la 169 v., cum zice Litzica, pentrucă nu a făcut comparația textelor. Dela 86 v.—169 r. ms. cuprinde: Τάξις προκathedρίας τῶν ἀγιωτάτων πατριρχῶν (Orânduiala scaunului sfinților patriarhi), anexată de obicei la prelucrările neogrecești ale lui Pseudo-Codin, care însă nu este opera lui. Un asemenea adaos vezi și la Stanos, *op. cit.*, IV, 383—395: Γεωργίου τοῦ Κωδινού..., Περί τῶν πατρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

² Ms. are în plus următoarele: f. 3 r.—4 r., tabloul oficialităților *nu* pe pentade; f. 6 r.—9 r., aceleași oficialități, studiate mai pe larg, de data aceasta pe pentade; f. 9 r.—10 v., Ματθαίου μοναχοῦ, περὶ τῶν ὀφικίων τοῦ Παλατίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

nești din București. Fragmentul ocupă câteva pagini din manuscrisul colecției *Cornul Amaltiei* (Τὸ κέρασ τῆς Ἀμαλθείας) a lui Daponte, datează, după părerea lui A. Papadopulos-Kerameus, care l-a și publicat¹, dintre 1730—1780 și are titlul următor: Τάξις γινομένη εἰς στέψιν αὐθέντου (Orânduiala obișnuită la încoronarea Domnului). Dascălul Papadopol relatează momentele slujbei cu precizie, ca și cum le-ar fi văzut, dar, repet, numai momentele slujbei bisericești: iese arhiereul întru întâmpinarea Domnului, se opresc amândoi în mijlocul bisericii, sunt tămâiați de diacon, arhiereul intră în altar, și după cântarea rugăciunilor de încoronare (dă interg cuprinsul uneia), Domnul este binecuvântat și încoronat. Reproduce apoi și molifta post-încoronării. După ectenii, arhiereul și Domnul iau locuri în scaunele lor «după obicei», în timp ce corurile cântă, «cel din dreapta în cinstea arhiereului, iar cel din stânga în cinstea Domnului».

Calitățile literare lipsesc acestui fragment, un motiv în plus ca termenul *literatură de ceremonial* trebuie luat în accepțiunea largă a cuvântului²; nici valoare istorică n'are, rămânând o însemnare care a fost folositoare cel mult în cercul oamenilor de biserică.

Constantin Daponte despre investitura lui Ioan Mavrocordat. Secretarul Domnului Const. Mavrocordat, scriitorul cu o inteligență atât de vie și cu o activitate atât de bogată și de interesantă pentru istoria Românilor, care a fost Const. Daponte, are în Γεωγραφικὴ ἱστορία, lucrare scrisă în versuri cam pe la 1760, un pasagiu de 56 versuri în care descrie investitura, la Constantinopole, a lui Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei (Μπογδανίας). Fragmentul nu prezintă importanță din punct de vedere documentar, pentrucă adevărul istoric este subordonat elementului literar, autorul voin-

¹ A. Papadopulos-Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească*, București 1909 (în colecția Hurmuzaki, XIII), p. μα' (despre autor), 533—536 (textul). Vezi și *Scrieri și documente grecești... culese și publicate în tomul XIII din documentele Hurmuzaki...*, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București 1914, p. XLVI și 481—482.

² De aceea amintesc și Πολυχρόνιον τοῦ βοεβόδα Οὐγγροβλαχίας, Μιχαὴλ Πακοβίτζα καὶ τῆς δόμνης Ἄννης (semnalat de É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, IV, Paris 1888, p. XIV) care s'a cântat, de sigur, la încoronarea lor, lui Mihail Racoviță și a Doamnei Ana.

să înfățișeze investitura într'un ton de humor și cu un sentiment de admirație pentru « Mavrocordații săi » (οἱ Μαυροκορδατοί μου) ¹.

Amănuntele, deși neprecise, totuși prezintă valoare, judecate prin prisma ceremonialului.

Actul se petrece în Serai, într'o cameră împodobită cu arme și cu doi crocodili dela Nil, împăiați. Domnul este introdus în cameră împreună cu boierii, printre care și autorul. După ce, într'o altă cameră, convoiul salută pe vizir, ies toți în meidan. Din cele 4000 de pungi de bani, puse la ușa camerii, se plătesc soldele ienicerilor, cărora li se așterne și masă; iau apoi masă bogată și bună și boerii, cu elgizii (τοὺς Ἐλτζήδαις). După masă Domnul este prezentat Sultanului, fiind prezenți vizirul și dragomanul. Primește caftanul, cuca și un cal cu zăbale de aur, împreună cu topuzul; aici autorul accentuiază, « numai cu topuz, nu și cu sabie ». Se formează alaiul cu meterhanea de ieniceri, pe jos și boieri călări, cari conduc pe Domn la Fanar. Alt cal, la fel cu cel împărătesc, primește dela vizir, care mai dă și câte o blană de samur, atât Domnului, cât și boierilor.

Relatarea merită atențiune și din punctul de vedere al formei, fiind versificată. Este o încercare izbutită de a se face din ceremonial, element de poezie — și aceasta înainte de 1762, data apariției *Condiceii*.

Voiu termina capitolul acesta, semnalând și lucrările de ceremonial bisericesc.

Tipicuri de ceremonial bisericesc. În *Condica* lui Gheorgachi se acordă o deosebită importanță ceremoniilor bisericesti. Acestea toate urmau, în desfășurarea lor, tipicul bisericii grecești. Emil Legrand a descoperit printre manuscrisele bibliotecii Sf. Mormânt din Constantinopol și un tipic grecesc, după care se practicau

¹ Textul grecesc s'a publicat de Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, III, Paris 1881, p. 247—249; semnalat apoi de D. Russo, *Elenizmul*, p. 61 (nota 1). Despre Const. Daponte (născut pela 1713, mort la 4 Dec. 1784) vezi pe larg É. Legrand, *Éphémérides daces* . . . , 3 vol., Paris 1880—1888, dar mai ales vol. al 3-lea, în care este studiul vieții și operii lui Daponte, cu bibliografie foarte bogată. La aceasta să se adauge Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci* . . . , p. LXVI—LXIX; p. 5—63 (și pag. I—III cu note explicative); p. 87—227. O analiză amănunțită a operii Γεωγραφική Ιστορία, din care capitolul 15 tratează despre Dacia, v. Émile Legrand, *Éphémérides daces*, III, p. LVII—LXXXV.

diferitele ceremonii bisericesti la curtea palatului domnesc din Țara-Românească. Manuscrisul — pe care Legrand numai îl semnaleză ¹ — trebuie să se fi scris la curtea vreunui Domn fanariot in jurul anului 1750. Titlul este următorul:

Τάξις γινομένη τῆ ἀγία καὶ μεγάλη Πέμπτη ἐν τῷ τῆς Οὐγγροβλαχίας αὐθεντικῷ παλατίῳ, ἤτοι τοῦ ἱεροῦ νιπτῆρος, καὶ τοῦ μεγάλου Σαββάτου, τοῦ Πάσχα, τῆ Πέμπτη τῆς διακαινησίμου, τῶν Θεοφρατειῶν, κτλ.

(Rânduiala ce se face în sfânta și marea Joi, la palatul domnesc al Ungro-Vlahiei, adică a sfintei spălări (a picioarelor) și cea a Sâmbetii mari, cea dela Paști, din Joia săptămânii luminate, dela Bobotează, ș. c. l.).

Lucrarea de față prezintă o mare importanță, nu numai pentru genul literar urmărit în aceste pagine, dar chiar pentru problema izvoarelor *Condicii* lui Gheorgachi ².

Lăsând la o parte mijloacele indirecte care au răspândit noțiunea de ceremonial în rândurile claselor sociale din trecutul nostru și oprindu-ne numai asupra operelor propriu-zis de ceremonial, observăm că, înainte de *Condica* lui Gheorgachi, a existat o mulțime de mici tratate pentru determinarea ceremonialului politic, cât și cel bisericesc. S'au făcut din îndemnul Domnilor, uneori și pentru folosința de toate zilele la curte, traduceri din manualele mari bizantine de ceremonial (*De officiis*). Toate izvoarele externe, precum memoriile de călătorie ale lui Paul de Alep, ale numeroșilor soli străini pe la noi ³, ale multor străini cari ne-au cunoscut de aproape, ca Anton-Maria Del Chiaro, Bandinus, Sulzer, etc., confirmă desfășurarea diferitelor ceremonii potrivit acestor mici regulamente protocolare. Lipsea numai

¹ Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, IV, Paris 1888, p. XIII.

² Vezi mai jos, *textul*, p. 292₁₋₃₀ Joia-mare și spălarea picioarelor; p. 293₄—296₃₇ Sâmbăta-mare și zilele Paștilor; p. 296₂₆₋₃₇ Osfeștania din Joia săptămânii luminate; p. 286₁₈—290₇ Ajunul Bobotezii și Boboteaza însăși.

³ Se găsește material imens, de pildă în volumele lui N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, 4 volume, București 1930—1929. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, etc., etc. Pentru aceasta să se vadă și rara publicație neterminată a lui Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile românești 1246—1650*, București [1916] în 8°, 160 pagini (199 călători).

adunarea acestora într'un corp unitar, redat în limba română și considerat ca oficial al curții domnești. Condițiile prielnice alcătuirii unui asemenea corp s'au ivit mai ales în timpul domniilor primilor Calimachi, Ioan (1758—1761) și fiul său Grigore (1761—1764), ceea ce se va arăta mai pe larg la începutul capitoului următor.

ANALIZA CONDICEI

CEREMONIALUL POLITIC

Am văzut în capitolul precedent că unele ceremonii dela curțile domnești din țările române se făceau potrivit *obiceiului*, sau chiar potrivit unor precise indicațiuni protocolare *scrise* (mai ales ceremoniile bisericești). Am mai văzut că elementele de ceremonial nu lipsesc din operele istoriografice anterioare lui Gheorgachi, dar ele figurează mai mult ca elemente pitorești.

Primul domnitor român, care se gândește la o fixare a acestor ceremonii într'un corp unitar, este Grigore Calimachi al Moldovei, în întâia lui domnie (1761—1764) și însărcinează cu această codificare a regulilor protocolare pe Gheorgachi al II-lea logofăt (1762), care, prin atribuțiile lui la curte în calitate de fost treti-logofăt (din *Condica* lui însuși reiese că treti-logofătul făcea toate isvoadele ceremoniilor și el le rânduia) cunoștea foarte bine toate aceste ceremonii ¹.

Mediul. Fără să înfățișez aici istoria acestui domnitor ², voi arăta totuși numai acele date din viața lui și din istoria acestei domnii,

¹ Pentru elemente de ceremonial la curțile domnilor, înainte de Gr. Calimachi, v. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, București 1938, p. 124 (la curtea lui Matei Basarab), 148—159 (la aceea a lui Vasile Lupu); vol. VII, p. 86 (la curtea lui Grigore Ghica, suit în tronul Moldovei în Oct. 1726).

² Pentru domnia lui vezi A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia Casei Callimachi*, Buc. 1897, p. 55—71. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc. 1902, p. CXXVII—CLIX, cât și material foarte bogat de documente publicate în acest volum (pag.) și în vol. II (Buc. 1903, XXXVIII + 760 pag.). Același, *Istoria Românilor*, VII, București 1938, p. 177—190 (despre Theodor și Grigore Calimachi).

care explică foarte bine formalismul protocolar al acestui Domn, care a ordonat lui Gheorgachi, alcătuirea *Condicei*.

Grigore Calimachi a fost fiul lui Ioan Th. Calimachi, fost dragoman al Porții otomane (1741—1758) și apoi Domn al Moldovei (1758—1764). Tatăl a dat copiilor săi (Alexandru era mai vioiu și mai cu talent) o educație alcesă cu dascăli străini, la Constantinopol. Dintr'o sursă contemporană aflăm că Ioan Vodă își creștea copiii într'un mediu de largă sociabilitate, obligându-i să ia parte la toate festivitățile curții. Când la mucarerea Domnului s'a încins petrecerea « cu mare bucurie și veselie », beizadelele au luat parte, pentrucă, adaugă cronicarul, « orice nuntă sau zăefetu se făcea, trebuia să meargă »¹. Călătorii străini cari au vizitat casa bătrânului Ioan Calimachi și mai târziu curtea lui Gr. Calimachi, ni le arată pe acestea împodobite cu mare bogăție și cu gust artistic. Baronul de Tott a fost poftit (1767) de Gr. Calimachi pe *fauteuils*-uri de postav roșu turcesc, a fost tratat cu dulcetuuri, primire care l-a cam obosit². Abatele Boscovich ne descrie audiența pe care a avut-o la palatul lui Grigore Calimachi (1762), care i-a vorbit grecește. Exteriorul palatului lăsa de dorit, calificându-l « une antiquaille sans goût »³. A fost totuși mirat de preocupările științifice ale Domnului, care l-a dus în camera obscură pentru experiențe astronomice și a regretat că

¹ Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, publ. de M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 239.

² *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, 2 vol., Paris 1785; pasagiul citat, vol. I, p. 172. O copie din secolul XVIII, *Mémoires du Baron de Tott, seconde partie*, am văzut în ms. nr. 90 din Biblioteca Ghendadiu din Atena. Vezi și N. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, vol. II, Buc. 1928, p. 190—194. I. Hudiță, *Memoriile baronului de Tott*, în *Arhiva*, 29 (Iași 1922), p. 354—371.

³ R. P. Joseph Boscovich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*, Lausanne, 1772, p. 268—269. Pentru opera acestuia mai vezi ediția în italiană, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano 1784; ed. germană, Leipzig 1779. *Uricarul*, XXIV (Iași 1895), p. 254—333 sunt traduceri după ed. italiană. N. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, vol. II, Buc. 1928, p. 173—186. *Buletinul Ion Neculce*, 7 (Iași 1928), p. 219—239, interpretări de Gh. Ghibănescu, după traducerea făcută de Dochia Enrico Mezetti. Elena Eftimiu, *Un dalmatin prin Moldova anulul 1762*, în *Adevărul lit. și artistic*, 13 (1934), seria II, nr. 720, p. 3; nr. 722, p. 7; nr. 723, p. 3. N. Iorga, *Roșcriu Josif Boscovich și Moldova*, în *An. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 19 (1936), p. 153—165.

nu a putut prelungi discuțiile științifice cu abatele¹. Mai mirat rămâne Ruggiero Giuseppe Boscovich de palatul dela Frumoasa, care servea pe vremea aceea pentru primirea solilor. Era un palat mare și comod, mobilat cu sofale multe. La intrare se înălțau scări mari de piatră, cu coloane pictate în aur și împodobite cu sculpturi de preț. Pe lacul din jur se puteau face plimbări frumoase în gondole luxoase².

La Copou, Ioan Vodă bătrânul făcuse pentru beizadelele lui, un frumos chioșc înconjurat de grădină cu trandafiri, răcoritoare în zilele călduroase de vară³.

Numeroși străini opriți la curțile noastre domnești, încă după timpul lui Nicolae Mavrocordat au trezit și cultivat treptat gustul artistic al domnitorilor, obișnuindu-i cu vieța protocolară distinsă. Nicolae Mavrocordat a avut ca secretar pe doctorul Daniel de Fonseca, fostul medic al ambasadei franceze; Grigore Ghica (1747) pe Milo, francez; alt francez, Linchoult, pe vremea lui Scarlat Ghica. Grigore Ghica a colaborat cu italianul Gian-Pietro Nagni, căsătorit în Moldova⁴.

Grigore Calimachi avea ca secretar pe francezul La Roche, foarte devotat Domnitorului, căruia îi ținea o corespondență întinsă și variată, mai ales cu agentul clandestin din Polonia, Francesco Giuliani, căruia, când îi mulțumea pentru felicitările ce trimisese Domnitorului, când îi cerea câini de vânătoare, când lua informații despre bucătari iscusiți, când îl ruga să procure cărți latine (*Diarium Europeum*), enciclopedii voluminoase, sau hărți și globuri geografice⁵.

¹ R. P. Ioseph Boscovich, *Journal*, p. 271—274.

² Buletinul *Ion Neculce*, 7 (Iași 1923), p. 222—223.

³ N. Iorga, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 27 (1904—1905), p. 81.

⁴ Andrei Oțetea, *Inițierea consulatelor franceze în țările românești*, în *Revista istorică*, 18 (1932), p. 330—349.

⁵ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 268—269, 270, 292 (felicitări de anul nou, de mucarer); vol. II, 130 (pentru ogari); *ibidem*, p. 292 (bucătar); *ibidem*, p. 301, 306 (cărți); *ibidem*, p. 299, 306 (hărți). Pentru alte numeroase scrisori dintre La Roche și Giuliani, v. acolo *indicele*. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, București 1938, p. 189, nota 3. Cu mult folos pentru legăturile noastre politice cu Apusul se poate consulta studiul lui V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea (1749—1760)*. După corespondența agenților dela «*Secret du roi*», București 1937, în 8°, 552 pagini.

În acest mediu de civilizație importată din Occident, alături de elemente de viață orientală și-a desfășurat Grigore Calimachi cei câțiva ani de domnie săraci în evenimente politice de seamă, dar bogați în recepții și în ceremonii fastuoase.

Acest mediu a pregătit și a impus nevoia alcătuirii unei *Condici*, care să dea toată splendoarea curții și să fixeze toate regulele ei protocolare.

Condica, deși are un conținut foarte variat, totuși ceremoniile descrise în ea se grupează în jurul a două feluri de acte: politice și bisericești. Dar, în afară de ceremoniile cu caracter politic și bisericesc, mai sunt presărate elemente de un interes pur etnografic și folcloric.

O analiză completă a *Condicii* va trebui făcută, deci, din aceste trei puncte de vedere ¹.

LUAREA DOMNIEI

Investitura. Actul cel mai însemnat, care se făcea cu o deosebită ceremonie, era instalarea în domnie. Ceremonia începea la Constantinopol, când Domnul primea « steagul de domnie » ², dela sultan, continua în drumul ce-l străbătea alaiul dela Constantinopol la Iași (sau la București) și se sfârșea în capitala țării, cu încoronarea. Prima ceremonie, *investitura*, deși se făcea ținându-se seama

¹ Codul ceremoniilor la Curtea regală sub regele Carol I prevedea tot trei categorii de ceremonii, în cadrul următoarelor titluri: 1. solemnități și primiri oficiale; 2. solemnități religioase (Sf. Vasile, Boboteaza, Paști, Sf. Constantin și Elena, Crăciun, aniversările familiei domnitoare); 3. serbări la curte. Vezi (Th. Văcărescu), *Ceremonialul curței domnești a României*, București 1876, în 8°, 112 + IV pag.; ediția a II-a a apărut la 1882, după proclamarea regatului României, cu titlul *Ceremonialul Curței regale a României*, în 8°, 173 + peste 2 pag.; a treia ediție, de titlu numai, în același an.

² Cronicele vechi pomenesc des această expresie (*Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 303), precum și aceea de a lua « cărți de domnie ». Mai multe steaguri de domnie ne descrie Generalul Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la aceea a lui Matei Basarab*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (1931), p. 266; cu drept cuvânt autorul face deosebire între « steagurile de domnie » și cele de unități, (*ibidem* p. 267—268).

de numeroase reguli protocolare otomane¹, totuși în opera lui Gheorgachi nu figurează, pentru că el făcea un cod al regulilor practicate numai aici în țară. Din această cauză nu vom adăoga alte cuvinte, decât cele scrise la pag. 50—52, unde am arătat acest ceremonial după opera lui Dim. Cantemir.

Menzilul de la Constantinopol la Iași (sau București). Puține cuvinte, de asemenea, scrie Gheorgachi² și despre *menzilul* Domnului, adică despre drumul ce-l străbătea dela Constantinopol spre Moldova, până la Iași, care constituia al doilea element de ceremonial în cadrul luării domniei. Astfel, grija Domnului era să plece de acolo «cu zapt ferman și cu cărțile» domniei, însoțit de alai, din care autorul nu pomenește decât pe călărași. Inlocuitorii Domnului din țară, caimacamii, aveau grijă să trimeată Domnului rădvane, carete și care pentru transportarea în țară a «agarlâcului»³. La Galați «la vadul Dunării», Domnul era întâmpinat de boieri, care-l conduceau pe Domn în saivant «de-i săruta mâna și poala», după obiceiul căpeteniilor turcești, care sărutau la instalare poalele caftanului sultanului⁴. După această ceremonie a prezentării boierilor în saivant, mergea fiecare la gazda lui. A doua zi, Domnul împărțea dreptate norodului în «divan de judecăți» și apoi pornea cu alai la Iași. La conacele menzilului Domnul ținea iar divanuri, asigurând norodul «că vor avea toți o dreptate». Obiceiul ținerii divanurilor de judecată în drum, spre Iași, este confirmat și de alți cronicari moldoveni⁵. În apropiere de Iași, la Șanta, îl întâmpinau alte alaiuri

¹ Foarte mulți scriitori au descris asemenea investituri: D. Cantemir, M. Guer, Muradja d'Ohsson, Hammer, At. Comnen-Ipsilant, N. Șuțu, etc. O bună parte dintre aceste izvoare au fost folosite de Const. I. Karadja, *Despre investitura domnilor români*, în *Bulet. Comis. monument. ist.*, 20 (1927), p. 57—59 și de L. Șăineanu, *Infl. orientală, asupra limbei și culturei române*, I, p. CXXI—CLIV. *Hurmuzaki*, VII, p. 18—19, ceremonia învestirii lui Const. Mavrocordat, în Muntenia.

² V. mai jos textul, p. 264₃—265₁₃.

³ tr. agyrlyk = bagaj greu de transportat.

⁴ M. Guer, *Moeurs et usages de Turcs*, II, Paris 1747, p. 5.

⁵ În cronică atribuită lui Ienache Kogălniceanu, publ. de M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 229 (Const. Racoviță Cehan, la Focșani, trei zile a căutat «giudecățile săracilor»; *ibidem*, p. 231: Scarlat Grigorie Ghica «făcând divanuri locuitorilor».

pregătite de hatman, de agă și alte rufeturi. La Șanta ¹ (în vremuri mai vechi, « din giosu de Fântâna Papii » și în vremea cronicarului la mănăstirea Galata) descăleca Domnul pentru schimbarea îmbrăcămintei și pentru o tratație cu cafea. Amănuntele protocolare de acum înainte se inmulțesc, dat fiind că erau regule ce trebuiau bine păstrate de Domn și boierime. Cu acestea intrăm în a treia fază a ceremonialului luării domniei, ceremonialul *instalării*.

Instalarea și însemnele Domnului. Ceremonialul instalării avea o dublă înfățișare, după locul unde se desfășura: în palatul mănăstirii Galata și în spătăria palatului domnesc, după regule protocolare turcești; în biserica Sf. Nicolae, după ritualul bizantin, asupra căruia voiu insista însă în cadrul ceremonialului bisericesc.

A doua zi, după ce Domnul descălecuse la Galata, se făcea ceremonia instalării. Domnul îmbrăca haina împărătească numită cabanișă, punea apoi cuca pe cap. Se alcătuia alaiul ², care înconjura pe Domn și pe skemni-agasi (reprezentantul sultanului) și intrau astfel în Iași, pe la Vamă, îndreptându-se spre biserica Sf. Nicolae, care era în fața curții domnești. Străzile orașului pe unde trecea alaiul erau împodobite ³. Skemni-agasi rămânea la curtea domnească, în timpul oficierii slujbei de încoronare. După slujbă, ceremonia se continua în divanul cel mic, unde erau așezate scaune pentru Domn, pentru reprezentantul sultanului, pentru prelați și boieri. Domnul scotea din sân hatișeriful împărătesc, îl săruta, îl înălța până în dreptul frunții și-l da apoi în mâna lui divan-efendi, care, pe lângă alte atribuțiuni ⁴, avea și pe aceea

¹ *Ibidem*, p. 231, alai în întâmpinarea lui Scarlat Ghica. Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor rimate*, Buc. 1936, (extras din *Cercetări literare* publicate de N. Cartoian, vol. II) p. 18, întâmpinarea aleasă făcută lui Grigorie Ghica, tot la Șanta.

² D. Fotino, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, III, Viena, 1819, p. 436—447 descrie alaiurile tuturor ordinelor. Pentru alaiuri v. C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris—Bucarest 1925, p. 16—17. (J. L. Carra), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel 1781, p. 14—23, relatează ceremonia instalării aproape identic cu Gheorgachi.

³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 129.

⁴ Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, II, Paris 1812, p. 494 și *La Moldavie en 1785 faisant suite au journal d'un voyage de Constantinople à Iassy par le comte d'Hauterive*, publicat după ediția lui Ubicini, în *Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei prezentat... la 1787 de Comitele d'Hauterive*, București 1902, p. 356, nota 1.

de a ceti și tălmăci firmanurile și poruncile adresate Domnilor de către sultan.

După cetirea hatișerifului se slobozeau tunuri, cânta mehterhaneaua, după care urma ceremonia îmbrăcării caftanelor, obicei de origină turcească. Divan-efendi îmbrăca cu blană de samur, dăruită de Domn, pe skemni-agasi. Marele vistier cetea « tâlcuiala » hatișerifului, apoi marele postelnic îmbrăca pe divan-efendi și pe marele vistier în « blane rânduite ». Apoi marele vistier îmbrăca Turcii care însoșiseră pe Domn dela Țarigrad, « pe unii cu blane, pe alții cu caftane, pe alții cu capoturi și pe alții cu binișuri de postav, pe fieștecare după cinstea sa ».

Beizadelele și înaltul cler sărutau mâna Domnului, boierii sărutau mâna și poala cabaniței și treceau apoi toți în spătărie, să bea cafea. În spătărie Domnul mai îmbrăca și pe caimacami cu blane sau caftane — și astfel se terminau și festivitățile instalării.

Gheorgachi completează în *Condica* lui informațiile referitoare la ceremonialul luării domniei și printr'un alt capitol, de data aceasta nu cu caracter protocolar exclusiv, ci cu caracter narativ; este capitolul în care povestește instalarea lui Grigore Calimachi în scaunul Moldovei ¹, Joi 7 Iunie 1761, în locul și cu buna învoială a tatălui, bătrânul Ioan Th. Calimachi, care domnise dela 7 August 1758.

Gheorgachi, obișnuit ca domnia să se dea dela Constantinopol, în schimbul unei mari sume de bani ² și în urma unor mari intervenții, se minunează de acest procedeu excepțional al Turcilor la instalarea lui Grigore Calimachi și de aceea adaogă « ...acestă lucru, care n'au fost obișnuită nici s'au întâmplat la vreo Domnie a vremilor trecute ». Intr'adevăr, se numea un Domn român, fără să fi făcut ceremonia investiturii în capitala împărăției otomane, fără să fi obligat prin stăruințele lui pe toți dregătorii turci din jurul marelui sultan. Mai mult, sultanul însuși trimitea « fără zăbavă vreme » (cum zice Gheorgachi)

¹ V. mai jos, textul, p. 271₁₈—273₃₉.

² Se cheltuiuse totuși în această vreme, pentru ocuparea ambelor domnii, din Țara-Românească și din Moldova, ca la 800 pungi, adică 400.000 lei vechi, cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 17—18 și *Hurmuzaki*, IX, partea 2-a, p. 50.

doi oameni împărătești, pe savica spahilar-agasi și pe Ahmet-Bei la Iași cu sangeac, caftan, cucă, tuiuri și cal împărătesc cu tacâmul lui. Acest regim excepțional acordat de Turci este explicat de Gheorgachi prin voința sultanului Mustafa : « să mângâie bătrânețele bătrânului Ioan Vodă ». La această presupunere a cronicarului trebuie să adăogăm însă și explicația raportului ambasadei olandeze¹, în care se afirmă că Ioan Calimachi se bucura la Poartă de o deosebită favoare, pentru marile servicii aduse Porții, în răstimpul dela 1740—1750 și 1752—1758, când fusese mare dragoman²; ca răsplată a acestor servicii, Turcii au admis punerea în domnie a propriului său fiu.

Alți doi cronicari contemporani evenimentelor povestesc instalarea lui Grigore Calimachi. Ioan Canta povestește în termeni foarte asemănători cu aceia ai lui Gheorgachi³. Ienache Kogălniceanu, în cronica ce i se atribue, reproduce și discursul ce-l va fi rostit voevodul mazil, noului domn⁴. Gheorgachi, spre deosebire de aceștia, dă o dezvoltare mai mare elementului descriptiv, notând cu precizie diferitele momente în desfășurarea festivității. Iată aceste momente: 1. proclamarea noului Domn; 2. aducerea firmanului de către Alexandru Muruzi, îmbrăcarea lui în conteș de samur, făcându-l și mare cămăraș 3. întâmpinarea oamenilor împărătești la Frumoasa, care duceau insemnele domniei; 4. cetirea în cortul din fața mănăstirii Frumoasa a hatîșerifului; 5. alaiul dela Frumoasa la biserica Sf. Nicolăe; 6. ceremonia bisericească; 7. în divanul cel mic se cetește hatîșeriful în traducere românească și urmează ceremonia îmbrăcării caftanelor; 8. conducerea lui spahilar-agasi la logofătul Sturza, gazda lui, în timp ce Ahmet-Bei « conăcise » la Frumoasa.

Am stăruit într'adins asupra acestor momente de ceremonial, risipite într'o narațiune, pentru ca să se vadă că, în desfășurarea

¹ N. Iorga, *Documente, Callimachi I*, p. 16—17.

² A. D. Xenopol, *Ist. și genealogia Casei Callimachi*, p. 19—53. N. Iorga, *Documente Callimachi, I*, p. XXXIII—LXXXVIII și Epaminonda I. Stamatide, *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din imperiul otoman*, trad. de Const. Erbiceanu, București 1898, p. 72 și 73—74. N. Iorga, *Documente grecești*, în *Hurmuzaki*, XIV, partea 2-a, Buc. 1917, p. 1148 (At. Comnen Ipsilante despre retragerea lui Ioan Th. Calimachi).

³ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 191—192.

⁴ *Ibidem*, p. 244—245.

lor, sunt aceleași cu cele relatate de cronicar în capitolul destinat exclusiv regulilor protocolare.

Din toate amănunțele expuse mai sus răsare în mod luminos puternica influență turcească ce pătrunsese în interiorul curților noastre domnești, cât și în ceremoniile impuse de situația de Domnitor. Prezența înalților demnitari turci ca reprezentanți ai sultanului, prezența paicilor turci în alai, dar mai ales înlocuirea vechilor insemne ale domnilor pământeni (coroana, buzduganul, poate sceptrul) ¹ cu altele de origine turcească (sângeacul, cabanița, caftanul, cuca, tuiurile și calul tablabășa) sunt atâtea elemente care confirmă influența turcească asupra ceremoniei instalării Domnitorului.

Cabanița (tr. kabanitza) era o pelerină scurtă de blană scumpă, de obicei vulpe neagră, pe care o purtau sultanii la solemnități mari. Această haină de înaltă distincție o acorda sultanul numai la 3 dintre demnitarii turci (marele Vizir, Caim Mecam și Aga al ienicerilor), banului Crimeei și domnilor țărilor românești.

Caftanul (tr. kaftan) era o haină mai lungă decât cabanița, de blană de diferite animale (zibelină, hermină, răs, etc.), după rangul aceluia căruia se oferea. În ceremonialul nostru marele vistiernic era obligat să îndeplinească îmbrăcarea boierilor cu caftane.

Cuca (tr. kuka) era o cască de argint, împodobită cu pietre scumpe și pene de struț, pe care o acorda sultanul comandantului ienicerilor și domnilor noștri.

Sangeacul era un steag format din 2—3 coade lungi albe de cal, prinse printr'o capsulă de aur, de un băț roșu; deasupra globului de aur era aplicată semiluna. Acest insemn simboliza autoritatea și comanda militară și de aceea se acorda vizirilor guvernatori de provincie. Un alt termen întrebuițat la noi pentru desemnarea acestui steag, mai era și turcismul *tuiu*, iar domnilor români li se da câte 2 tuiuri (ickituilâi) ².

¹ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâi, București 1937, p. 355—357.

² Am crezut că nu este necesar să insist mai mult asupra acestor termeni, pentru că ei sunt în parte cunoscuți din numeroasele opere scrise despre Turci, dar mai ales a lui M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, vol. VII, Paris, 1824, p. 42, 106—107 (cabaniță); p. 173, 199, 497 (caftan); p. 275—276 (sangeac, tuiuri). *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672—1673) publié et annoté par Charles Schefer*, vol. II, Paris 1881, p. 114—115.

Tablabaşa era calul alb pe care-l dăruia sultanul Domnului la primirea domniei, în Constantinopol. « Tacâmul » (harnachementul) lui era alcătuit din pielea cea mai bună, iar piesele erau împodobite cu bucăţi de aur şi chiar de pietre scumpe, împodobire pe care o luase orientalii (Arabii şi Turcii) dela Bizantini, împreună cu simbolica acestor împodobiri, aşa cum a dovedit învăţatul rus Nicodim Kondakov, din studiul miniaturilor secolului al XVI-lea ¹.

Deşi amestecul Turcilor în numirea domnilor români data ceva mai de mult — după împotrivirea lui Ioan Vodă Armeanul (1574) şi mai accentuat după răzvrătirea lui Miron Barnovschi ² (1629) — totuşi aplicarea ceremonialului instalării cu fastul caracteristic otoman (ceremonia investiturii la Constantinopol, a menzilului, pe drum dela Constantinopol la Iaşi sau Bucureşti şi aceia a cetirii hatîşerifului la reşedinţa scaunului domnesc) datează numai dela începutul secolului al XVIII-lea, odată cu primii domni fanarioţi, consideraţi ca reprezentanţi supremi ai sultanului în ţările româneşti. Mai târziu, în 1832, M. Sturza îmbracă pentru prima dată hervaneaua în locul cabaniţei şi fesul în locul cucei ³.

MUCARERUL

Un alt act de seamă în viaţa Domnilor noştri era înoirea împuternicirii de a domni, acordată de sultan, act care se făcea de asemenea cu deosebită ceremonie, căreia Gheorgachi îi consacra un capitol însemnat ⁴.

În limba turcească *mükerrer* este adjectiv, şi înseamnă *répété, redoublé* ⁵, de aceea în vechea organizare politică a ţărilor româneşti, *mucarer* însemna acţiunea de reînnoire a domniei din partea Porţii otomane, obiceiul introdus din vremea lui Mihai Racoviţă ⁶.

Cronica cunoscută sub titlul *Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti* şi publicată de N. Iorga, pe numele lui Const. Căp. Filipescu, zice ⁷,

¹ Nicodème Kondakov, *Un détail des harnachements byzantins*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, II, Paris 1924, p. 399—407.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 48 şi 66—67.

³ L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, partea I, p. 68 şi 148.

⁴ V. mai jos, textul, p. 270₆—271₁₇.

⁵ S. Muhtar Alus, *Türkçe-fransızca yeni lûgat*, Ankara 1930.

⁶ L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, partea 2-a, p. 82—83.

⁷ Pag. 159.

că în timpul lui Radu Vodă Leon (1665—1669) au înființat Turcii obiceiul confirmării domniei, din 3 în 3 ani (mucarer mare), când Domnul trebuia să meargă la Poartă « să sărute mâna Impăratului, să-și înnoiască Domniia ». Afară însă de marele mucarer, mai era o confirmare din an în an (micul mucarer)¹, pentru care nu era nevoie să meargă Domnul la Poartă, ci sultanul trimetea Domnului, firește în schimbul unei sume de bani, caftanul și firmanul de reînnoire.

Ceremonia micului mucarer este descrisă de Gheorgachi în felul următor:

« Unul din boierii cei mai aleși ai Țarigradului » care însoțea caftanul, trăgea la mănăstirea Galata. A doua zi, ieșea Domnul întru întâmpinarea caftanului, însoțit de alai, « câte doi, câte trei în șireag », având în frunte pe hatman și pe agă. Alaiul se oprea la « ceardacul lui Mihai Vodă », spune Gheorgachi. Acest ceardac, cunoscut și sub numele de « ceardacul lui Ferentz, a fost ridicat pe dealurile dintre Nicolina și Cetățuia, lângă Iași, alături de o cruce mare, de Mihai Racoviță, în amintirea victoriei sângeroase ce a avut asupra oștirilor nemțești conduse de Ferentz Ernő » (1 Ian. 1717)². Lângă acest ceardac istoric se făcea un cort domnesc (sai-vant), după modelul turcesc, în care aștepta Domnul apropierea caftanului. Dregătorul turc purta pe brațele întinse caftanul și blana de samur trimise dela împărăție. Domnul lua întâiu hățșeriful, îl săruta, îl ridica în dreptul capului, îl punea apoi « la sân »; îmbrăca blana și pornea alaiul mai departe în cântecele muzicilor turcești și în sgomotul clopotelor dela biserici, până se oprea la scările palatului domnesc. Aci se scoteau tuiurile, sub care se înjunghiau doi berbeci « pentru unū semnū de biruință ».

Sacrificarea berbecilor. Obiceiul tăierii berbecilor se practica și la începerea unei domnii, adaogă Gheorgachi. Era un obicei răspândit la Turci și *Condica* de cheltueli pe anii 1763—1764, adică tocmai din vremea lui Grigore Calimachi, înregistrează sume date « pentru 2 berbeci ce s'au tăiat la Paști, când s'au scos tuiurile după obiceiul »³. Deci,

¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 70.

² D. Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissă (1716—1717)*, în *Revista istorică română*, 3 (1933), p. 133—151; dar în special p. 140, nota 1 (bibliografie). Aurel H. Golimas, *O informație nefolosită despre luptele Nemților cu Moldovenii și Tătarii pe dealul Cetățuei și Hlincea*, în *Arhiva*, 43 (Iași 1936), p. 224—227.

³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 127.

ori de câte ori se scoteau tuiurile, se tăiau berbeci. La Turci obiceiul sacrificării oilor era foarte răspândit. Sultanul însuși, de Bairam, făcea ceremonia aceasta în palat, simulând înjunghierea unui berbec cu coarnele aurite. Aveau credința că astfel cerul îi va lua sub protecția lui și vor birui în viață¹. În ajunul vreunei călătorii depărtate, a doua zi după întoarcerea dintr'o călătorie; când o familie are pe cineva bolnav; din ordinul guvernului, la deschiderea vreunei expoziții publice, sau la inaugurarea unei căi ferate, etc., iată prilejuri binevenite pentru Turci să sacrifice oi. În timpurile vechi, din oile sacrificate se pregătea mâncare și se împărțea vecinilor².

După sacrificarea berbecilor sub tuiuri ceremonia mucarului continua în divanul cel mic, unde divan-efendi cetea cu glas tare hațișeriful și după cetire Domnul săruta caftanul și-l îmbrăca. Urma cetirea traducerii «pe românie» a hațișerifului de către marele vistier și ceremonia se termina cu îmbrăcarea caftanelor dăruite de Domn demnitarilor turci, care aduseseră mucarul. În tâiu beizadelele și apoi boierii sărutau mâna și poala Domnului.

În timpul lungii domnii a lui Const. Brâncoveanu cheltuelile mucarului apăsau mult și des bugetul țării³. De asemenea în condica de cheltueli din vremea lui Grigore Calimachi se pomenesc astfel de cheltueli⁴.

Informațiunile lui Gheorgachi despre mucar sunt foarte exacte. Au rezistat, cum am văzut, puse în fața diferitelor mărturii contemporane, interne și externe. Alte izvoare narrative din Moldova, contemporane cu Gheorgachi, confirmă și ele afirmațiunile autorului nostru. Astfel, cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, înfățișează mucarul lui Ioan Mavrocordat⁵ și mai ales al lui Ioan Calimachi⁶, cu amănunte asemănătoare aceloră

¹ *Bis. ort. rom.*, 3 (1876—1877), p. 126.

² *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672—1673)*, ed. Charles Schefer, vol. I, Paris 1881, p. 103.

³ *Revista istorică a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 14. *Revista română*, 1 (1861), p. 664, 671, menționi din *Foletul novel* al lui Const. Brâncoveanu, publicat de Al. Odobescu. *Hurmuzaki*, supl. 1, vol. I, Buc. 1886, p. 705—706 (cheltueli pentru mucar în Aug. 1757).

⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 112.

⁵ Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu și publ. de M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 208—209.

⁶ *Ibidem*, p. 239.

din opera lui Gheorgachi: conăcirea la Galata a trimisului turc, întâmpinarea acestuia cu alai, cetirea firmanului la curte, ceremonia îmbrăcării caftanelor, sărutarea mâinii și poalei Domnitorului.

Mucarerul era un eveniment care avea răsunset și în străinătate. Știrea, comunicată vecinilor, aducea după sine felicitări din partea agenților diplomați străini și mulțumirile Domnului, prin secretarul său, pentru atenția de a-l fi felicitat ¹.

De altfel Gheorgachi asistase pe la sfârșitul lunii Iunie 1762 la ceremonia mucarerului lui Grigore Calimachi ², căruia îi slujea ca logofăt al 2-lea, iar la 5 Nov. din același an terminase redactarea desfășurării ceremonialului la care asistase; observațiile și impresiile erau deci proaspete.

PRIMIREA SOLILOR

Am văzut mai sus (p. 32) ce îndrumări generale, izvorite mai mult dintr'o datorie creștinească, se găsesc, cu privire la primirea solilor, în cea mai veche operă românească de ceremonial, în *Invățăturile* atribuite lui Neagoe-Basarab, către fiul său Teodosie.

Alte reguli scrise despre recepția solilor, până la Gheorgachi, nu cunosc. Domnitorii se orientau, negreșit, după tradiție. Când solul polon Rafael Leszczyński (1700) pretindea o primire mai demnă din partea lui Antioh Cantemir, acesta i-a răspuns că « obiceiturile poruncesc altfel », dar că, în contra acestor *obiceiuri*, el totuși va ceda la anumite cerințe protocolare ale solului: de a-l conduce personal la gazdă, de a trage focuri de tun, de a descăleca la sosirea solului, etc. ³. Deci existau anumite obiceiuri impuse de tradiție, după care se orientau.

Gheorgachi împarte în două instrucțiunile privitoare la recepția solilor: instrucțiuni cu privire la recepția *solilor străini* cari treceau prin Iași spre Țarigrad și instrucțiuni pentru recepția Hanului

¹ La Roche mulțumește la 14 Iunie 1762 lui Giuliani pentru felicitările trimise prin curier extraordinar « à l'occasion du moucarrer ». Cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 287—288.

² La Roche scria lui Giuliani (21 Iunie 1762): « ... le sieur Alexandre Ypsilanti est en route depuis environ une semaine avec le caftan », cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 288.

³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Acad. Rom., Studii și cercetări, XVII), București 1936, p. 100—101.

sau a Pașei cu 3 tuiuri (*iuciuțuiulun Pașa*). Aceștia din urmă nu mai erau considerați ca « străini », ci Hanul ca un egal al Domnului, în ce privește supușenia lui față de Turci, iar Pașa ca un agent de control, de a cărui părere atârna în fiecare moment siguranța domniei.

Recepția solilor. Țara-Românească, dar mai ales Moldova, situată între regatul polon și imperiul rusesc de o parte și împărăția otomană de alta, au servit nu numai drept câmp de luptă între armatele acestor popoare, dar și ca drum de trecere pentru intenșele legături economice-comerciale și pentru cele diplomatice. De aceea Gheorgachi dela început precizează, că ceremoniile care vor urma se practicau pentru « soli moschicești sau leșești », cei care treceau mai des prin Iași ¹. Cronicarul împarte acești soli în « oameni mai mici, » și « obrază de cinste » sau « sol mai mare ». Pentru soli mai mici hatmanul, cu alaiul respectiv, conducea solul din marginea Iașilor, la gazdă. Pentru soli mai de seamă, alaiurile de întâmpinare erau mai multe: hatmanul la distanță de 2—3 ceasuri de Iași; rufetul agăi cu meliterhaneaoa, paici și ciohodari. Locul de întâmpinare al primului alai nu-l arată Gheorgachi, dar știm dintr'o altă parte a *Condicei* ², precum și din alte numeroase izvoare ³, că era Scânțea, localitate înstărită și frumoasă, la trei mile de Iași, spre Sud; ⁴ era loc de conac pentru poștă. Alaiul agăi întâmpina pe sol chiar la marginea orașului, după ce, între cele două distanțe, îi ieșise marele postelnic (mareșalul palatului) înainte și îi rostise cuvânt de bună sosire. Ajuns la gazda lui (de obicei casa încăpătoare a vreunui boier mare), se slobozeau tunurile la curtea domnească. A doua sau a treia zi, avea loc audiența solului la Domn, solul șezând pe scaun la stânga Domnului, locul de cinste, după obiceiul turcesc. Până la domnia lui Matei Ghica, Domnul oferea și masă copioasă solului și acesta Domnului ⁵. Acesta mai oferea

¹ Vezi mai jos, textul, p. 305₃₁—306₃₂.

² V. mai jos, textul, p. 308₃₂, 309₁₋₂.

³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 27. J. Deny, *Les pérégrinations du Muezzin Evliya Tchelebi en Roumanie* (XVII-e siècle), în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris 1933, p. 204. *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, p. 24.

⁴ Scânțea este azi localitate în jud. Vaslui.

⁵ Pentru mese cu prilejul recepției solilor, v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10, 17, 51, 69 75, 115—116.

solului diferite daruri, la care solul răspundea cu alte daruri; se dăruiau cam aceste lucruri: casete și vase de argint, cai frumos împodobiți, bijuterii, stofe, și blănuri scumpe, tabac¹, etc. Gheorgachi amintește de solia lui «Voevoda Mazovețchie, care sol ca acesta foarte rar s'au întâmplat de au trecut» și de aceea Domnul însuși i-a ieșit călare întru întâmpinare, mergând amândoi călări, Domnul la dreapta solul la stânga. Intr'adevăr, solia lui Stanislav Chomețowski, voevodul Mazoviei, a avut loc în 1712—1714, pe vremea lui Nicolae Mavrocordat și relația de călătorie a solului, aceea a secretarului său, cât și aceea a unui participant din solie, iezuitul Francisc Gościecki, au fost publicate în limba polonă și în traducere românească, de P. P. Panaitescu, împreună cu prețioase note lămuritoare și bibliografice².

Datele lui Gheorgachi nu sunt, cum am văzut, prea multe, ele se mărginesc numai la indicarea darurilor, la întâmpinarea și la plecarea solului; instalarea lui la o gazdă și în mod sumar descrie recepția ce i se făcea la palatul domnesc.

Mult mai bogate informații găsim în rapoartele și relațiile străinilor despre călătoriile întreprinse. Ceea ce pentru Români era lucru obișnuit, deci nebăgat în seamă, constituie pentru străini un amănunt exotic, căruia îi da cea mai mare însemnătate.

Din acest punct de vedere sunt foarte prețioase relațiile celor 20 de soli poloni (1557—1843) cari au trecut prin țările noastre, publicate în limba originală, și în traducere românească de P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*.

N. Iorga, în afară de cele 5 volume din *Istoria Românilor prin călători*, a mai publicat o serie de asemenea relații de călătorie, sub titlul *Călători ambasadori și misionari în țările noastre*³. Aceste două lucrări le citez în mod deosebit, pentru că ele mi-au folosit continuu la verificarea și completarea informațiilor date de Gheorgachi.

¹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 116—117, 131.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119—146.

³ În *Buletinul Soc. geografice române*, 19 (1898), p. 51—129. N. Iorga, folosește datele lui Gheorgachi, când descrie ceremonia strălucitei ambasade a rusului Kutuzov în Moldova (1793), în articolul *Sfârșitul veacului al XVIII-lea în țările române. După o anonimă carte de călătorii*, v. *Arhiva*, 3 (Iași 1892), p. 196—220.

Obiceiul întâmpinării solului și oferirea de daruri era vechiu în ceremonialul românesc. Ștefan-cel-Mare trimitea în întâmpinarea craiului polon Albert (1497) pe logofătul Tăut și pe vistiernicul Isac, cu multe daruri¹. Întâmpinarea este pomenită în mai toate relațiile polone, începând cu secolul al XV-lea și terminând cu secolul al XIX-lea². Alaiurile care însoțeau pe sol în drum spre Iași, sau la plecarea lui, se găsesc pe larg descrise cu prilejul diferitelor călătorii: Tommaso Alberti³ (1612), Ioan Gniński⁴ (1677—1678), Mniszek⁵ (1755—1756), dar mai ales din solia lui Iosif Podoski. Iosif Podoski, solul regelui polon August al III, a trecut prin Iași spre Țarigrad în 1759, adică tocmai în timpul domniei lui Ioan Th. Calimachi, în timpul căruia, am văzut că pretențiunile protocolare au atins treapta culminantă. Două relațiuni ale acestei călătorii, franceză⁶ și polonă⁷, se completează una pe alta și arată pe bătrânul Domn ca pe un om de lume, cu mare experiență și diplomatie, amator de fast, însușire pe care dorea să o insufle și copiilor lui, pe care-i lua la toate festivitățile.

Solii trebuiau distrați, după obiceiul ceremonialului turcesc. Distracțiile erau foarte variate și din cele mai ciudate, ca și la Turci: « toboșari, cântăreți din caval, jongleuri, precum și alți muzicanți și scamatori »⁸, bufoni, vânătoare⁹. Știm bine că aceleași distracții se ofereau solilor și în Țarigrad¹⁰.

Domnia lui Grigore Calimachi însuși a fost bogată în asemenea vizite de ambasadori străini. Porter, ambasadorul Angliei la

¹ I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, Buc. 1891, p. 197.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 42, 72, 95, etc.

³ N. Iorga, *op. cit.*, din *Buletinul Soc. geogr.*, 19 (1898), p. 60—61.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 88—95 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66—79.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, din *Buletinul Soc. geogr.*, 19 (1898), p. 78—90.

⁶ N. Iorga, *ibidem*, p. 90—100.

⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174—214.

⁸ *Ibidem*, p. 32.

⁹ *Ibidem*, p. 52, 96, 201, etc.

¹⁰ « Rânduiala primirii prietenești a marelui sol al Moscoviei Procopie Voznișin », 18 Martie 1682 în Constantinopol, cf. G. Murnu și C. Litzica, *Scrieri și documente grecești privitoare la ist. Românilor din anii 1592—1837 culese și publicate în tomul XIII din Docum. Hurmuzaki, de A. Papadopoulos-Kerameus*, Buc. 1914, p. 41—42 (tradusă în românește); textul grec v. *Hurmuzaki*, XIII, p. 44—45.

Poartă, a trecut în cursul anului 1762 prin Iași, însoțit de tânărul baron de Hoche pied și de abatele Boscovich, care a și scris despre această solie ¹. În a doua lui domnie (1767—1769), în anul 1767, îl vizitează baronul de Tott ². Unii dintre acești străini nu erau amatori de primiri fastuoase și luau locuință îndepărtată de Iași « pour éviter tout cérémonial avec le prince » (cazul lui Porter) ³; alții, (cei poloni) din contră pretindeau, dintr'o mândrie și ambiție înăscute, cât mai multe onoruri și sunt dese cazurile când solii duceau prin secretarii lor discuțiuni aprinse asupra felului cum să fie primiți de domnitori: Wojciech Miaśtkowski discuta cu Vasile Lupu (1640), Rafael Leszczyński cu Antioh Cantemir (1700) ⁴.

Recepția hanului tătaresc. De o parte și de alta de gura Nistrului, uneori până peste Prut, era o rămășiță de populație tătarască, veșnic în luptă cu Moldovenii, cărora le pretindea bani, vite, grâne, de multe ori în cantități mari.

În secolul al XVIII-lea, Tătarii au ajuns să încalce chiar din pământul moldovenesc. Erau constituiți într'o unitate politică nu atât de bine definită, totuși erau temuți din cauza cruzimii lor și din cauza raporturilor bune ce aveau cu Turcii. Șeful lor era un han, care deseori se întâmpla să se facă bei turc, Bugeac-caimacan, sau Bugeac-serascher ⁵. Gheorgachi a ținut să fixeze ceremonialul recepției și a hanului tătaresc ⁶.

Întâlnirea Domnului cu hanul avea loc sub un saivant, când Domnul trebuia să se supue unui obicei tătaresc și să sărute piciorul hanului. Sărutarea se făcea cu capul descoperit, Domnul dând « gugiumanul » ⁷ unui copil de casă, care trebuia să-l pună pe capul Domnului, imediat după sărutarea piciorului; descoperirea hanului în timpul sărutării era *pro forma*, pentru că — spune Gheorgachi — « de abia numai îl (șlicul) atinge cu palma ». Apoi Domnul se așeza în genunchi pe macat și vorbeau împreună « cele de

¹ V. mai sus, p. 76, nota 3.

² V. mai sus, p. 76, nota 2.

³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 292.

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48, 100—103.

⁵ Un scurt istoric asupra Tătarilor în sec. XVIII a făcut N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 24, p. 88—99.

⁶ V. mai jos, textul, p. 307₁₋₁₃.

⁷ Căciulă de samur, cu fundul alb pentru Vodă și beizadele, sau roșu pentru boieri (tr. güğemann).

trebuiță pricini ». Se pare că în timpuri mai vechi, nu se săruta piciorul, ci numai poala hanului ¹.

Recepția Pașei cu trei tuiuri. Pentru recepția Pașei cu trei tuiuri, Gheorgachi consacră mai multe pagini; odată descrie scurt și precis recepția ²; a doua oară povestește, cum anume a primit Grigore Calimachi în Iulie 1762 pe Hamza Pașa, când trecea spre sarhatul Hotinului ³.

Cu drept cuvânt Axinte Uricarul regretă în cronica lui luarea de către Turci a cetății Hotinului, comparând această cucerire cu o rană în trupul țării, căci rana, deși la marginea trupului, dar îmbolnăvește și slăbește tot trupul ⁴. Această veche cetate românească, așezată într'un minunat punct strategic, era stăpânită când de Români, când de Polonezi, când de Ruși, când de Turci ⁵. Cucerită în 1712 de la Ruși de Turci, a fost transformată din anul 1713 în raia turcească ⁶, condusă de un Pașă împuternicit de sultan, cu 3 tuiuri ⁷. În trecerea lui dela Țarigrad la Hotin, Pașa se oprea prin Iași, unde era găzduit cu mare pompă de Domnitor. Trecerea lui prin țară, însoțit de un alai de peste 100 Turci, rămânerea lui la conace, aduceau mare cheltuială țării și de aceea în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu găsim compătimiri ca acestea de pe urma conacelor Pașii: « au trasă bieții săraci cu conăcele lor » ⁸, sau « trăgându mare supărări lăcuiorii cu trecerea acestui Pașă, atât săracii, cât și boerii » ⁹. Din punct de vedere politic, ei exercitau o continuă supraveghere asupra Moldovei, având gata oricând și armată pentru a putea face față unor eventuale nevoi ¹⁰.

¹ Axinte Uricarul povestește întâlnirea lui Nic. Mavrocordat (1713) cu hanul, v. M. Kogălniceanu, *Cron. României* II, p. 160.

² V. mai jos, textul, p. 307₁₄₋₂₆.

³ V. mai jos, textul, p. 307₂₇—312₃₀.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cron. României*, II, p. 158.

⁵ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II (v. indicele, p. 714). O descriere a Hotinului sub ocupația turcească ne-a dat Marcelle C. Karadja, *Principatele române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în *Arhivele Olteniei*, 12 (1933), p. 269—273.

⁶ P. P. Ganaitescu, *Călători poloni* p. 147

⁷ *Dcspre tuiuri*, v. mai sus, p. 83.

⁸ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 206—207 (trecerea Pașii Mosunol, sub Ioan Vodă Navrocordat).

⁹ *Ibidem*, p. 224 (trecerea lui Numan-Pașa, sub Mihai Vodă Racoviță).

¹⁰ O listă a Pașilor de Hotin a dat N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 24, p. 85—86.

Ceremonia ce a pregătit Grigore Calimachi în Iulie 1762 la trecerea lui Hamza-Pașa a fost deosebită, pentru că Pașa era ginerele sultanului Mustafa.

Vel ușerul Dumitrache știind turcește, a fost trimis întru întâmpinare cu daruri până dincolo de Dunăre, « în locurile țării turcești », iar la Galați îl aștepta « o cocie bună împodobită și cu șase telegari buni, potrivii la toate ». Acest dar era obișnuit căpeteniilor turcești, încă de pe vremea lui Const. Brâncoveanu¹. Marele ban Vasile Costachi supraveghea conacele (« conacci-bașa »). Se înșiră purtătorii de grijă ai conacelor dela Galați-Iași: Galați—Prival—Puțeni—Bârlad—Vaslui—Scânteia—Iași². La Scânteia au venit marele logofăt Ion Bogdan și marele postelnic să se intereseze de sănătatea Pașii. Domnul însuși a ieșit călare întru întâmpinare, la Ezăreni, însoțit de câțiva boieri.

Când s'au apropiat unul de altul, Pașa a încălecat (era în caretă), iar Domnul a descălecat ca să sărute « scara calului cea din dreapta », după obicei, iar boierii sărutau picioarele Pașii. După aceasta, Pașa a invitat pe Domn să încalece și a mers Domnul 2—3 pași, înaintea Pașii; din când în când Pașa chema pe Domn și ședea de vorbă « de aproape » adică fiind amândoi pe aceeași linie. Gheorgachi descrie sumar alaiul care a condus pe Hamza Pașa la palatul dela Frumoasa, unde a stat « oturac »³, trei zile. Mănăstirea Frumoasa și casele din jurul ei, reparate câțiva ani mai înainte (1753) de Matei Ghica, erau locuința de vară a Domnitorului.

Un lac mare în jurul palatului, pentru care Grigore Calimachi făcuse un frumos caic⁴, răcorea aerul și da o priveliște frumoasă ochilor. Acest loc liniștit și frumos era ales pentru găzduirea Pașilor; în timpul șederii lor la Iași, ei fiind păgâni, în « dumnezăeștile lăcașuri » nu se mai trăgeau clopotele, dar preoții săvârșeau liturghia.

Cât timp a stat Pașa, Domnul venea zilnic să-l vadă și ședea toată ziua în cortul său dela Frumoasa, iar seara venea în Iași.

¹ *Revista română*, 1 (1861), p. 673. *Rev. ist. a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 15, 103, 190, etc.

² Popasurile obișnuite moldovene, cf. N. Iorga, *Un drum la Țarigrad, în secolul al XVIII-lea*, în *Rev. ist.*, 10 (1924), p. 245—248, completează pe Gheorgachi, indicând conacele dela Focșani-Constantinopol.

³ tr. oturak « lieu ou l'on fait halte, siège, station ».

⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 129.

Cu o zi înainte de plecare, Pașa a îmbrăcat în blăni de samur pe Domn, iar pe ceilalți cu blănuri simple, cu caftane, capoturi și benișuri. Ca distracții: cânta la chindie mehterhaneaoa turcească, jocuri și « luptături de pehliveni », muzică românească, despre care, spune Gheorgachi, că « au foarte plăcut Pașei meșteșugul și zicătura » ei. La plecarea lui din Iași, Domnul l-a condus pe Pașă « până aproape de iazul mitropoliei pe, Cacaina și i-a rânduit, spre Hotin, 3 conace: la Podul lui Gherman, la Tabără și Ștefănești.

Un alt trimis extraordinar al Porții otomane, care a vizitat Iași în August 1763, fiind oaspetele lui Grigore Calimachi, a fost istoricul Resmi-Ahmed Efendi. Trimis într'o misiune științifică în Polonia și în Germania, a alcătuit jurnalul călătoriei lui, în care găsim descrierea frumosului palat dela Frumoasa, rezervat « pentru trimișii Inaltei Porți »¹. Gheorgachi, care terminase redactarea *Condicei* în Noemvrie 1762, n'avea cum să amintească despre recepția acestui sol turc, dar știm dintr'altă parte², câtă grije purta Grigore Calimachi bunei petreceri a suitei, până la hotarele Moldovei din spre Polonia.

Din expunerea critică de mai sus, rezultă că Domnitorul acorda solilor turci o atenție mai mare decât celor de alt neam, dar în același timp și Pașii turci considerau pe Domnitor, ca un reprezentant al sultanului în țările românești și de aceea Domnitorul se bucura de toată considerația.

* * *

Dacă aruncăm o privire generală asupra actelor de ceremonial analizate și studiate până aici, constatăm o însușire comună a lor. *Luarea domniei* (exceptând ceremonialul slujbei divine) cu cele

¹ Partea referitoare la Moldova, s'a publicat de B. P. Hașdeu în *Archiva istorică a României*, I, partea 1-a, Buc. 1865, p. 183.

² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, București 1895, vol. I, p. 379 (*Extraît d'une lettre du prince de Moldavie — Grigore Calimachi — au Sr. Boscamp*). În opera grecească cunoscută sub numele *Cronica Ghiculeștilor*, se povestește despre venirea în Moldova a imbrohoului Mustafa-bei (1747—1748). Amănuntele povestirii confirmă datele lui Gheorgachi: întâmpinarea la Focșani, nu la Galați, pentru că solul venea din Țara-Românească; altă întâmpinare, a beizadelor, în apropierea Iașilor; audiența la curtea domnească și vizita repetată a Domnului la imbrohor; Domnul îi dăruiește blană de samur. Cf. D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 2, p. 71—72.

trei elemente de ceremonial (investitura, menzilul, instalarea), *mucarerul* și *primirea solilor* străini și turci, se făceau toate în cadrul unor obligațiuni protocolare, influențate adânc de ceremonialul otoman. Limba actelor oficiale în legătură cu aceste ceremonii (firmanul de numire și de înnoire a domniei) era întâi cea turcească și apoi se cetea « tâlcuiala pe românie ». Persoana care prezida oficial ceremonia, era un Turc (divan-efendi).

După ce acesta, prin predarea insemnelor imperiale, împuternicea pe Domn și pe boieri, deveneau și aceștia participanți oficiali ai ceremoniei. Această stare de lucruri a durat numai în timpul domniilor fanariote, pentru că până la 1711 și 1714 amestecul Turcilor în actele de ceremonial nu se afirmase până într'atâta, iar de pe la 1832, intervenția lor ia o altă înfățișare.

În actele de ceremonial politic ce ne-au mai rămas a fi studiate (constituirea guvernului, funcționarea divanului și împărțirea darurilor de Paști) Turcii nu mai intervin direct. Aceste ceremonii descrise de Gheorgachi, se înfățișează ca niște « obicei vechi », transmise din generație în generație, câtă vreme celelalte erau « obicei nou », rezultate din noile condiții de viață politică. Se vede de aici cât de cugetat și îndreptățit este titlul pe care l-a dat Gheorgachi operei lui.

BOERIILE

Gheorgachi nu a alcătuit în opera lui ceea ce au alcătuit Miron Costin și Dim. Cantemir. Aceștia, după cum am văzut ¹, au întocmit scurte relatări asupra dregătorilor, au arătat atribuțiunile lor, precizând, aceasta mai rar, chiar rolul lor în diferitele ceremonii. Gheorgachi face numai o listă a dregătorilor și alta a slujitorilor, înșirați în ordinea lor ierarhică. Atribuțiunile lor nu le arată, iar rolul lor în diferite ceremonii ale curții domnești nu este înfățișat la fiecare în parte, într'un capitol unitar, ci reiese din descrierea diferitelor ceremonii.

Gheorgachi se ocupă în trei rânduri de boieri: la sfârșitul capitolului despre domnie nouă ²; într'un capitol separat, intitulat

¹ V. mai sus, p. 46—49 și 55—61.

² V. mai jos, textul, p. 267₂₄—268₃₉.

«Alte boerii a curții carii au osăbită rânduială»¹ și în sfârșit, într'un capitolaș care are ca titlu «Partea slujitorească ce rânduială are»².

A treia zi dela instalare, Domnul constituia, ca să ne exprimăm cu vorba de astăzi, guvernul. Data aceasta (a treia zi și în cronica lui Neculce) se schimbă la alți cronicari în a patra zi (Ioniță Canta), iar după Ienache Kogălniceanu, boieriile se împărțeau chiar a doua zi³. Gheorgachi arată că în timpurile din urmă (deci apropiate de 1762) lămurirea orânduiei boierilor se făcea cu întârziere chiar de o săptămână⁴.

Iată lista boierilor, așa cum rezultă din relatările lui Gheorgachi:

1. Marele logofăt	17. Marele medelnicer
2. » vornic de Țara de jos	18. » clucer
3. » » » » » sus	19. » serdar
4. Pârcălabul de Hotin	20. » sluger
5. » » Neamț	21. » căminar ⁶
6. » » Cetate-Noao	22. » jicnicer
7. » » Suceava ⁵	23. » pitar
8. Hatmanul	24. » șătrar
9. Marele postelnic	25. » armaș
10. » spătar	26. Al II-lea logofăt
11. » spătar	27. Marele ușer
12. » ban	28. » agă ⁷
13. » paharnic	29. » gramatic
14. » vistiernic	30. » cămaraș
15. » stolnic	31. » vameș
16. » comis	

¹ V. mai jos, textul, p. 269₁₋₂₆.

² V. mai jos, textul, p. 269₂₇₋₂₇₀₅.

³ Ioan Canta, M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 183; Ienache Kog., în M. Kog., *op. cit.*, III, p. 197, 198, 203, etc.

⁴ Zezi și Alex. Amiras, M. Kog., *op. cit.*, III, p. 157.

⁵ D. Cantemir omite pârcălabii.

⁶ La D. Cantemir ocupă rang inferior, după vel vameș.

⁷ Din timpul domniei a doua a lui Grigore Ghica (1735—1739) vel aga ocupă rang superior, după vel comiș și purta toiag în loc de baltaș.

A doua clasă :

1. Al II-lea postelnic	9. Al II-lea clucer
2. Al III-lea logofăt	10. » » sluger
3. Al II-lea spătar	11. » » jicnicer
4. » » paharnic	12. » » pitar
5. » » vistiernic	13. » » șătrar
6. » » stolnic	14. » » armaș
7. » » comis	15. » » ușer
8. » » medelnicer	

A treia clasă :

1. Al III-lea postelnic	9. Al III-lea medelnicer
2. » » spătar	10. » » clucer
3. » » paharnic	11. » » sluger
4. » » vistiernic	12. » » jicnicer ¹
5. Logofătul de vistierie	13. » » pitar
6. Logofătul de taină, zis și cămă- raș de izvoade	14. » » șătrar
7. Al III-lea stolnic	15. » » armaș
8. » » comis	16. » » ușer

Luând în seamă deosebirile dintre Cantemir și Gheorgachi, semnalate mai sus, observăm că ierarhia rangurilor boierești din secolul al XVIII-lea nu mai era întocmai aceeași ca în secolul al XVII-lea.

De altfel însuși Gheorgachi semnalează câteva deosebiri de mare importanță pentru studiul unora dintre dregătorii:

1. În urma concluziilor la care au ajuns Teodor Bălan și Const. V. Dimitriu în niște lucrări documentate și bogat informate ²,

¹ Dela jicnicer înainte nu se mai pot urmări comparativ cele două liste, pentru că, în timp ce D. Cantemir continuă în mod ordonat lista lui (v. mai sus, p. 56—57), Gheorgachi trece la o altă clasificare. Rangurile 13—16 la D. Cantemir sunt înlocuite cu cămărași de slugerie, de jiticie și cu vornicii de poartă.

² Teodor Bălan, *Vornicia în Moldova*, în *buletinul Codrul Cosminului*, 7 (1931—1932), p. 61—204; în *chestiune* p. 168—169. Const. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni* I. *Portarul de Suceava*; II. *Hatmanul și pârcălabul de Suceava*, Buc. 1935, în 8°, 136 pag. Un rezumat al părerilor mai vechi și precizări noi a făcut general Radu Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan-cel-Mare*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 4 (1924—1925), p. 396—398 (în realitate 496—498).

vedem cât de exacte sunt observațiunile lui Gheorgachi, cu privire la titulatura hatmanului: acesta se numea « și pârcălab Socevii », ba avea și vornicia acestei cetăți. Când Suceava era reședință domnească, *portarul de Suceava* era numai comandantul ei militar. Sub influența cuvântului unguresc « porkolöb » (portar), titulatura românească *portar* a devenit *pârcălab de Suceava*; atribuțiile lui nu au mai rămas pur militare, ci s'au adăogat altele de ordin general (misiuni diplomatice, judecarea certurilor între boieri)¹. Până pe la 1542, în fața titlaturei *pârcălab de Suceava*, apărea uneori și aceea de *hatman*, care deveni boierie de sine stătătoare dela 1542; se continuă totuși și după acest an, în virtutea tradiției, să se numească *hatmanul și pârcălab de Suceava*, până la 1762, după cum spune însuși Gheorgachi.

2. Marele ban, spune Gheorgachi, « nu de mult s'au adaos »; ca rang îl pune după marele spătar. Mai jos ceva, spune că Grigore Vodă Ghica, a făcut ban pe Ioan Cantemir, fiul lui Antioh Cantemir². Atribuțiile banului în Moldova nu sunt bine lămurite; erau totuși mult mai reduse ca ale banului din Muntenia.

Const. C. Giurescu consideră bănia introdusă abia în secolul al XVII-lea, din Țara-Românească³. N. Iorga o consideră « o inovație a Fanarioților veniți din București »⁴, deci în secolul al XVIII-lea. Dar s'a trecut ușor peste o parte din cronica lui Neculce, foarte însemnată pentru această dregătorie: în Febr. 1705, când vine pentru a doua oară Domn al Moldovei Antioh Cantemir, numește mare ban pe Savin Zmucilă, și apoi continuă: « Și de atunci se așază această boierie cu temeiu în Moldova, de este așezată la rând. Că mai înainte vreme, deși era la vreun Domn, uneori ședea mai sus, iar alte ori mai gios. Dupre cum le fusăse alte boierii, așa ședea și cu bănia la divan. Iar de aici înainte *i s'au așezat rândul după spatarul cel mare și i s'au făcut și venit boieriei câte un ban de drobul de sare de la ocnă* »⁵. În ce privește rangul, deci, Gheorgachi

¹ Const. V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 18—22.

² N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, Buc. 1926, p. 546, nota 3, atribue bănia lui Ioan Cantacuzino, în loc de Ioan Cantemir.

³ Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, în *Buletinul Comisiei ist. a Rom.*, vol. V, p. 66.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 13—14.

⁵ *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, Al. Procopovici, p. 220.

păstrează ierarhia lui Ion Neculce, dela care mai împrumută și precizarea venitului, cu aceleași cuvinte « un ban de drobul de sare dela ocnă ». Cum se face că Dim. Cantemir, care a scris lista boeriilor în 1715 pentru *Descriptio Moldaviae*, n'a amintit totuși această boerie, deși exista din 1705, deși el însuși numise ¹ printre boierii divanului, în 1710, pe Dabija, vel ban? Un singur răspuns se poate da. Cu toată confirmarea lui Ion Neculce, cred că bănia nu luase o formă definitivă între dregătoriile moldovenești, decât pe la 1720—1730, după ce a scris Dim. Cantemir opera lui. Acest răspuns justifică și mai bine expresia lui Gheorgachi « nu de mult s'au adaos și această boerie ».

3. Cetim printre rândurile lui Gheorgachi amărăciunea că în timpurile lui, boeriile nu-și mai păzesc cinstea și rânduiala lor. El semnaleză cazuri când Domnitorii nu mai respectau ierarhia dregătorilor, ci schimbau vornicii mari în hatman și în vistiernici, adică din al 2 și al 3-lea rang, într'al 8-lea și al 13-lea rang. Aceasta nu era propriu zis o degradare, ci simțul demnității la boieri fusese înlocuit cu lăcomia îmbogățirii rapide, luând o funcție « mai cu venit », cum zice cronicarul însuși.

4. Gheorgachi se oprește cu mai multe lămuriri asupra logofătului de vistierie și asupra logofătului de taină. Spune că logofătul de vistierie s'a îmbrăcat în caftan, dela Constantin Mavrocordat încoă, o influență vădită din Țara-Românească.

Celălalt logofăt, de taină, era funcționar în cancelarie. Avea cameră de lucru osebită, la curtea domnească, numită și ea « cămară de taină », dar în același birou scriau și uricarii și « diecii de divan », care, din această cauză, nu s'au mai numit așa, ci s'au numit « dieci de cămară ». « Zapciul lor » (adică șeful de birou) era treti-logofătul, iar toți alcătuiau rufetul (serviciul) marelui logofăt. Deși Gheorgachi nu spune cine a făcut această modificare în serviciul cancelariei, totuși, din cronică lui Ioniță Canta ², aflăm că Const. Mavrocordat, în a doua domnie (1741—1744), a ales șase logofeți de taină, care ceteau răvașele în fața Domnitorului și scriau răspunsurile indicate de Domn; răvașele erau transcrise apoi de treti logofăt în condică. Deoarece ei ceteau răvașele, adică scrisorile oamenilor adresate Domnului, erau un fel de secretari

¹ *Ibidem*, p. 263.

² M. Kogălniceanu, *Cronicele României.*, III, p. 183.

particulari ai Domnului și de aceea, negreșit, se numeau « de taină »¹.

Informațiile lui Gheorgachi despre dregătorii nu sunt numeroase, dar sunt foarte exacte. Erau, cum am văzut, unele dintre ele creațiuni ale secolului al XVIII-lea, dar în organizarea intimă a lor, în succesiunea ierarhiei, ele reproduceau obiceiul vechiu, tradiția. Comparate cu ceea ce știm dela Dim. Cantemir, aceste informațiuni se suprapun; se suprapun și altora² din cursul veacului al XVIII-lea, cum de pildă « Intâia condică de orânduiei a lui Grigore-Vodă Ghica, Domnul Moldovei (1775) »³.

* * *

Gheorgachi trecând la altă categorie de boierii cu « osebită rânduială », alcătuește următoarea listă:

1. Vornicul Doamnei.
2. Cupariul (dela Const. Mavrocordat « vel cupar »).
3. Vătaful de păhărniceii.
4. » » stolniceii.
5. » » aprozi (aprozi de târg și aprozi de curte).

¹ Pentru organizarea cancelariei domnești, vezi studiul amănunțit (totuși n'are nimic despre logofetii de taină) al lui Nicolai Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în *buletinul Codrul Cosminului*, 9 (1935), p. 129—231.

² Reforma lui Matei Ghica, din 23 Noemvrie 1754, publicată în *Uricarul*, vol. II, ed. 2-a, p. 273—283 (orig. la Acad. Rom., doc. 323, X). T. G. Bulat, *Boeriile-slujbe din Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, 4 (1932), p. 32—46, 179—203. Capitolul 33 din ms. 19 al Bibliotecii Episcopiei unite din Oradea-Mare; v. descrierea lui Dr. Iacob Radu, *Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea-Mare*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 1 (1923), p. 266: « Boeriile Țării-Rumânești și fieștecare ce purtare de grijă are supt ocârmuiala boerii sale. Boiarii curții domnului »; o copie fotografică a paginilor care alcătuiesc acest capitol, atât de însemnat pentru studiul dregătoriiilor, se găsește în biblioteca Seminarului de istoria literaturii române vechi (Facultatea de litere din București).

În *Monitorul Oficial*, 1860, p. 742, col. 1, punctul c, se pomenește de o carte a m-rii Radu-Vodă din București, intitulată « Tipicul boerilor de Crisant, în limba grecească, pentru boieri; din acest tipic — continuă notița — s'ar fi putut vedea multe obiceiuri vechi ale țării ».

³ Publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 1—14 și observațiile din introducere, p. 9—25.

6. Vel cafegiu.
7. Credinceriu.
8. Al doilea cămăraș.
9. Vătaful de copii (copiii de casă).
10. Divictariul (dela Grigore Vodă Ghica; îngrija de penele de scris și de călimara Domnului).
11. Mehtupciul (sau chiesadariu, arhivarul divanului).
12. Cibucciul (curăța, umplea și aprindea ciubucul lui Vodă).
13. Ciohadarul (îngrija de încălțăminte Domnitorului).
14. Beceriul.
15. Pivnicerul.
16. Satârbaș (căpetenia satârilor, adică grupul de ciohadari ce intrau în alai).
17. Baș-ciohadar.

Cu privire la vătaful de aprozi, cronicarul constată cu părere de rău că breasla a decăzut: nu li se mai dă cinstea de odinioară, când boierii îi primeau chiar în casele lor, ascultând porunca Domnitorului transmisă prin ei, cu capul descoperit și stând în picioare. Apoi, până și neamurile cele mai de cinste (de exemplu al Cantacuzinilor) dădeau vătafi de aprozi, iar acum ei se fac din « oameni proști », de origine joasă.

« Osăbit » în această rânduială, vedem lucrul următor: grupa este formată numai din boerinași, care făceau servicii intime ale Domnitorului, unele dintre ele creațiuni noi, sub impulsul influenței otomane (boieriile dela nr. 10—17).

Pentru a termina tabloului lui Gheorgachi cu dregătorii, va trebui să alcătuesc și lista « părții slujitorești », cum o numește el:

1. Marele căpitan de Iași.
2. Marele căpitan de Codru; comanda pâlcurile ostășești în ținutul Fălciului. Se numia « de Codru », fiindcă sub comanda lui erau Codrenii, adică locuitorii dela Codrul Tigheciului, cari în vechime erau toți ostași. Avea reședința la Târgul Fălciu ¹.
3. Marele căpitan de Coțman (era județ în Bucovina, azi încorporat la jud. Cernăuți).
4. Marele căpitan de Soroca.
5. » » » Tecuci.

¹ Melchisedek, *Cronica Hușilor și a episcopiei*, București, 1869, p. 48.

6. Marele căpitan de Ropcea (era județ în Bucovina, azi încorporat la jud. Storojineț).
7. Marele căpitan de Dorohoiu.
8. » » » Cohurlui.
9. Porușnicul hătmănesc.
10. Căpitanul de dărăbani.
11. Polcovnecul.
12. Baș-bulucbaș de curte (comandantul arnăuților și al semenilor din garda domnească).
13. Bulucbaș al doilea.
14. Căpitan de drăgani.
15. Sotnecul de Cazaci.
16. baș-bulucbaș hătmănesc.
17. » » agesc.
18. Căpitan despre Doamna (comanda un steag de călărași, puși în serviciul Doamnei).

Vedem din acest tablou că numai căpitanii câtorva județe¹ se bucurau de cinstea de a fi puși în rândul slujitorilor domnești.

Atribuțiunile mari pe care le aveau acești boieri în cârmuirea țării² nu-l interesau pe Gheorgachi, într'o operă rezervată exclusiv ceremoniilor. Rolul lor în diferitele festivități ale curții nu se arată la fiecare boier în parte, ci Gheorgachi descrie desfășurarea ceremoniei la care participau firește, mai mulți boieri și de acolo putem extrage rolul fiecăruia dintre ei. Rolul lor în ceremoniile curții îl poate urmări cetitorul din analiza critică ce am făcut fiecărei ceremonii în parte, fie politică, fie bisericească.

Din cei 95 dreăgtori domnești (mari, mici, slujitori) pomeniți de Gheorgachi în *Condica* lui, aveau atribuțiuni însemnate în cere-

¹ Despre ținuturile Moldovei (afară de ținutul Codrului, Coțmani și Ropcea), v. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâia, Buc. 1937, p. 395—404 și bibliografie p. 416—417

² Acestea au fost cercetate în amănunt de Const. Giurescu, Const. C. Giurescu, T. Bălan și C. V. Dimitriu în studiile de multe ori citate aici (v. bibliografia completă mai sus, p. 50 și 97). Adaogă: Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâia, p. 365—385 (cu bibliografie). I. B. Bobescu (Wangi), *Curtea domnească, garda domnească și ridicarea la rangurile boierești înainte de Regulamentul organic (sub Domnii fanarioși)*, în *Rev. p. ist. arch. și filologie*, 10 (1909), p. 53—57; același, *Mecanismul de guvernare al Țării-Românești înainte de Regulamentul organic, ibidem*, p. 314—323.

monial numai logofătul, vornicul Doamnei, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul și comisul, uneori cu subalternii lor. Ceilalți figurau în alaiuri la locul respectiv, dar nu aveau atribuțiuni speciale.

Iată, după Gheorgachi, atribuțiunile de ceremonial ale marilor dregători:

Logofătul cel mare: ocupă primul loc în ierarhia boierilor, 267₂₄.

Logofătul al doilea: la instalarea mitropolitului, în timp ce Domnul ședea în scaunul domnesc, în divanul cel mic, el ținea în mâini mantia, pe care apoi o preda marelui vistier, care-l îmbrăca pe mitropolit. În lipsa logofătului al 2-lea, o ținea al 3-lea logofăt, 302₂₋₄.

Logofătul al treilea: îngrijește masa egumenilor din țară, a 3-a zi după Bobotează, la una din mănăstirile grecești din Iași, cu cheltuiala Domnului, 290₅₋₇; avea ajutor dela uricari și dieci, 284₁₀₋₂₅; îngrijește ca audiențele și ceremoniile curții să se facă după obiceiul lor, 303₇₋₉; aduce la Bobotează pe egumenii greci, pe cei din țară, pe protopop, cu preoții de târg, să facă orații Domnului, 287₉₋₁₁; anunță fețelor bisericesti și boierilor ora străngerii lor la ceremonia Invierii, 293₅₋₈; pregătește familiei domnești cruci împodobite, la Inviere, 293₂₀₋₂₇; ia demisiile din mâna mitropolitului sau a episcopului și le dă Domnului, 302₂₄₋₂₅; « om învățat la talmăcirea sloveniei », avea lângă dânsul 5—6 uricari, 305₉₋₁₅.

Vornicul Doamnei: « zvoritor » mesii ce face Doamna jupânelor, la Crăciun, 283₂₇₋₂₉; la Bobotează, când vine Doamna la Iordan, vornicul merge înaintea ei, îmbrăcat în feregea de postav și cu toiagul în mână, 288₁₈₋₁₉; la Inviere, când Doamna nu coboară cu Domnul la ceremonie, vornicul ia crucea gătită de logofătul al 3-lea și o predă Doamnei, 293₂₇₋₂₉.

Hatmanul: așteaptă cu rufetul lui la Șanta pe Domn, când acesta vine să ia domnia, 265₄; la mucarer, merge înaintea tuturor dela Iași la Galata, unde a conăcit Turcul cu caftanul adus din Țarigrad, 270₁₇₋₁₈; împreună cu aga, are grija șanlicului de tunuri și puști (« foc mărunt ») la ospete, 282₂₂₋₂₃; duce cu alai pe sol la gazdă; dacă solul este persoană mai însemnată, îi iese înainte cale de 2—3 ceasuri și-l salută în numele Domnului, 305₃₄ 306₃¹.

¹ Cf. și Const. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, p. 53—54.

Postelnicul : la instalare îmbracă pe divan efendi și pe marele vistier în blănuri, 267₄₋₅; de Crăciun, la masă, stă cu toiagul în mână la spatele Domnului, îmbrăcat în caftan, 288₁₅₋₁₇; la instalarea mitropolitului, sau a episcopului, când acesta iese de la Domn pentru a merge la biserică, marele postelnic, cu toiagul, merge înaintea alaiului, până-l sue în leftică, 302₁₅₋₁₆; întâmpină solul în marginea Iașului, zicându-i vorbe de bună sosire, în numele Domnului, 306₇₋₁₁.

Postelnicul al treilea : în alai, spre biserică la Crăciun, stă alături de ceilalți doi postelnici și alături de postelnică, 274₃₅₋₃₆; tot grupul postelnicilor și cu postelnică au loc în biserică, la Crăciun, 275₃₄₋₃₆; toți postelnicii ocupau un anumit loc în palatul domnesc, numit « postelnicie », 279₂₄.

Spătarul : de Crăciun, la masă, stă la spatele Domnului (ca și postelnicul) cu sabia la umăr și cu buzduganul în mâna dreaptă, îmbrăcat în caftan, 281₂₀₋₂₂; la Bobotează, stă la stânga Domnului (cași postelnicul), în timp ce boierii ceilalți stau la spatele lui, 288_{15-16,31}¹.

Spătarul al doilea : în ajunul Crăciunului, când se pregătește Domnul să meargă la biserică, încinge sabia împărătească, ia buzduganul, primește cuca Domnului, 274₂₉₋₃₃; cu aceste insemne domnești și cu o năframă în plus, ia loc în biserică, 275₃₆₋₃₉.

Paharnicul : la Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează și la Paști oferă Domnului cupa cu anaforă; în lipsa lui, e înlocuit cu al 2-lea paharnic; Duminicile înlocuit cu vel-cuparul sau credințerul, 277₂₂₋₂₇; îmbrăcat în caftan și împodobit cu taftă naramgie peste umăr, zvorăște înaintea Domnului, la masă, 281₂₂₋₂₆.

Paharnicul al doilea : săvârșește ceremonia oferirii cupei în Ajunul Crăciunului, 277₂₄₋₂₅.

Vistiernicul : cetește firmanul de numire în domnie pe românește, 267₂₋₄; la fel firmanul de mucarer, 271₈; este îmbrăcat în caftan de marele postelnic, 267₄₋₅; pentruca apoi vel vistiernicul să îmbrace în caftane pe oamenii împărătești (de la Poartă), 267₅₋₉; oferă cuca spătarului al 2-lea, 274₃₁₋₃₃; împarte bacșișuri de Sf. Vasile, 285₃₃₋₃₄; îmbracă pe mitropolit cu mantie, 302₅₋₆.

¹ Intre manuscrisele Bibliotecii Academiei Române, fondul Gaster, nr. 171, este un în folio nedatat (copie sec. XVIII) cu 7 pagini scrise despre înlocuirea spătarului cum trebuie să fie.

Stolnicul: poartă grija cuhniei și a bucatelor: ceremonia mesiei, 281²⁷⁻³¹.

Comisul: rânduiește povodnicii domnești la Iordan, 289¹⁶⁻²⁰; apare călare pe calul împărătesc, la Bobotează, în mijlocul alaiului, 289²⁰⁻²⁶; conduce ceremonia scoaterii cailor la ciazir, 298²⁵—299¹⁹; face masă de Sf. Gheorghe boierilor, la câmp¹, 299¹⁹⁻²⁰.

Ceilalți boieri și slujitori apar foarte rar în *Condică* având atribuțiuni în ceremoniile curții; când apar, ei au atribuțiuni foarte puțin însemnate. Atribuțiunile care reies din *Condica* lui Gheorgachi, comparate cu cea ce știm dela D. Cantemir, Dionisie Fotino² și alții, sunt foarte exacte, precise și bogate. Din acest punct de vedere *Condica* lui Gheorgachi are o însemnată valoare istorică, contribuind cu foloase reale la studiul instituțiilor noastre vechi.

DIVANUL

În strânsă legătură cu organizarea instituțiilor noastre vechi este alcătuirea divanului. Deși această problemă este în mai puțină legătură cu ceremonialul, totuși Gheorgachi îi consacră câteva rânduri foarte prețioase³.

Cuvântul divan este de origine arabă; cunoscutul turcolog M. d'Ohsson îl traduce prin *assemblée*⁴. La Arabi *divan*-ul era un fel de *Consiliu de stat* cu duble atribuțiuni, administrative și judiciare. Noi am împrumutat cuvântul dela Turci⁵. În limba română înseamnă întâi: *sfatul țării*, un fel de adunare legislativă, cât și un tribunal pentru judecarea proceselor și împărțirea dreptății. Mai înseamnă și sala din palatul domnesc, unde se întrunea

¹ Aspecte locale din convoiuri militare călare și pedestre s'au strecurat în picturile mănăstirii Sucevița, cf. general Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la aceea a lui Matei Basarab*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (1931), p. 270.

² Ἱστορία τῆς πάλαις Δακίαις, III, p. 447—538.

³ V. mai jos, p. 30⁴¹⁸—30⁵³⁰.

⁴ M. d'Ohsson, *Tableau général de l'empire othoman*, vol. VII, Paris 1824, p. 211—232. Vezi mai jos, p. 222, nota 1.

⁵ L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. II, partea 1-a, p. 158—160.

acest sfat. Se mai numea această sală *divanul cel mare*, ca să nu se confunde cu *divanul del mic*, denumire atât de des întâlnită în *Condica* lui Gheorgachi și care era sala, în care aveau loc cele mai multe ceremonii, alături de *spătărie*, altă sală de ceremonii, dar mai mare.

Divanul descris de Gheorgachi este *cel mare*, pentru că spune că luau parte Domnul, «veliții boeri, cari suntă ȝudecători» și mitropolitul. Se știe dintr'alt izvor¹, cari erau acești veliți boeri judecători: vel-logofătul, cei 2 vornici, hatmanul, vel-postelnicul, vel-spătarul, vel-paharnicul și vel-visternicul. Se știe însă (și Gheorgachi însuși o confirmă), că mai participau — nu însă cu vot deliberativ — și alți boeri, precum: vel-aga, vel-armașul, vâtaful de aprozi, vtori-armașul, treti-armașul, vornicii de poartă, izbașa de divan; paicii, ciohodarii, se aflau și ei gata să împlinescă eventualele porunci ale Domnului. Domnul putea invita să ia parte în divan și pe boerii mazili «pe cari-i va Domnul», cum zice Gheorgachi însuși.

Dintre acești slujitori mai mici, unii erau chiar în atribuțiunile divanului. Astfel, vâtaful de aprozi gătea divanul; vornicii de poartă înștiințau pe pâriți și pe reclamanti («amândouă părțile dovagii»). Știm dintr'alt izvor², că slujitorul din curtea Domnului care strângea răvașele dela oameni se numea «izbașa». Dacă dăm crezare lui Bandinus, care a descris divanul moldovenesc pe vremea lui Vasile Lupu³, participau la o ședință până la 2.000 oameni. Că ședințele erau publice, ne-o spune însuși Gheorgachi: «oricine din locuitori se va trage la divan, să le fie ușa deschisă», era porunca Domnului către vâtafii de aprozi.

Gheorgachi nu precizează când se întrunea divanul. Bandinus spune că în toate zilele⁴, afară de Dumineci și sărbători; Dionisie Fotino arată că Lunea, Miercurea, uneori și Vinerea⁵.

¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 78—80.

² Cronica lui Ioniță Canta, M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 183.

³ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist, s. II, t. 16 (1895), p. CXLVII—CXLVIII.

⁴ La fel lucra Const. Mavrocordat, v. Cronica lui Ioniță Canta, *loc. cit.*, p. 183 și *Cronica Ghiculeștilor*, publ. de D. Russo, în *Bulet. Com. ist. a Rom.*, 2 (1916), p. 73—74 (și nota 1).

⁵ Ἱστορία τῆς πάλαις Δακίας, III, p. 541.

Un procedeu constant la Gheorgachi este de a arunca priviri, uneori critice și judicioase, asupra trecutului, pe care-l compară cu prezentul. În ce privește divanul, ne spune că treti-logofătul cetea jălbile oamenilor în divan până pe vremea lui « Cantemir Vodă » (de sigur Antioh). Pentru că cele mai multe procese se refereau la hotărnicii de moșii și pentru că actele de hotărnicie cele mai vechi erau scrise slavonește, « logofătul al treilea, continuă autorul, se făcea cu această alegere, să fie om învățat la tălmăcirea sloveniei, ca să poată ceti și tălmăci hrisoavele cele slavonești de moșii înaintea Domnului ».

Treti-logofătul era ajutat de 5—6 uricari, « cari trebuiau să știe și aceia slovenia ». Ce este mai caracteristic pentru psihologia de atunci (în bună parte și acum se întâmplă la fel), Gheorgachi ne spune că « acele urice domnești pe slovenie n'au nicio îndoială a nu se crede », pentru că erau « mai de cinste și mai de credință », ca cele scrise în « limba țării ». Lucru explicabil. Actele slavonești nu se puteau ușor contraface, într-un câț erau scrise într-o limbă pe care o cunoșteau foarte puțini.

Cronicarul termină capitolul despre divan, arătând în ce fel se garanta hotărîrea judecătorească luată: puneau credință Domnul, beizadelele și veliții boeri; mai în vechime și părcălabii de Hotin, Neamț, Cetatea-Nouă și Suceava figurau semnați în hrisoave, « eară dela o vreme s'au rădicatû rânduiala părcălabilor ».

Informațiunile lui Gheorgachi cu privire la divan, deși exacte și precise, totuși sunt prea puține pentru a ne putea face o idee completă de ce era divanul. Pentru acesta, deci, rămân mai prețioase informațiunile date de D. Cantemir ².

DARURI DE PAȘTI BOERIMEI ȘI ARMATEI

Acest ultim capitol, din domeniul ceremonialului politic nu constituie un capitol de sine stătător în opera lui Gheorgachi, ci figurează în cadrul ceremoniilor obișnuite la Paști ¹. A doua observație ce trebuie să facem, dela început, este următoarea: în acest capitol obiceiul în sine nu interesează, cu atât mai mult, cu cât

¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 102—107. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 2-a, p. 484—506 (cu bibliografie).

² V. mai sus, p. 61—62.

el (împărțirea de daruri boerilor și ostașilor din garda domnească, cu prilejul Paștilor) dispăruse pe vremea lui Gheorgachi, «fost-au obiceiul vechiu», iar în vremea lui «prea puțin se urma». Gheorgachi, însă, descriind sumar obiceiul, ne dă foarte prețioase informații asupra organizării gărzii domnești. Informațiile lui Gheorgachi, fiind introduse în mijlocul informațiilor despre obiceiurile la Paști, au rămas neobservate istoricilor de până acum ai armatei române¹.

Obiceiul vechiu era acesta: în ziua de Paști Domnul trimetea boierilor (dela logofăt până la comis) câte un «postav mahut» adică postav fin, negru și câte un «atlas florentin». Această mătase era fabricație italiană «de Florintia», după cum arată izvoarele timpului². Jupânesele primeau și ele daruri, ca din partea Doamnei, taftă cu fir, iar boerinașii și slugile curții, postavuri mai puțin fine, atlaze și tăfti simple. Comandanților diferitelor steaguri le da numai postavuri (Gheorgachi întrebuintează pluralul «postăji»), iar slujitorimei din steaguri (soldaților) postavuri groase și «comănace» (chipiuri) cu semnul steagului respectiv.

Avem confirmarea că Domnitorii nu așteptau ziua Paștilor să distribue aceste daruri, ci le da cu 10—12 zile înaintea Paștilor, pentru ca beneficiarii să aibă timpul necesar să-și pregătească hainele și podoabele din aceste postavuri³. De altfel Gheorgachi însuși spune că Domnitorul pretindea ostașilor din garda lui să se prezinte în Joia-Mare (după masă) în hainele cele nouă, pentru a le face «căutare» (inspecție). Cu prilejul acestei inspecții, soldații erau puși să tragă cu pușca și dacă la vreunul bătrân nu lua pușca foc, îl libera din serviciul militar, dar îl scutea de bir. Era deci această «căutare» a Domnului mai mult decât o inspecție a efectelor militare; era un prilej de reimprospătare a cadrelor militare, înlăturând pe cei bătrâni și înlocuindu-i cu elemente tinere.

¹ Bibliografie bogată asupra chestiunii v. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 2-a, p. 537—538; dela pag. 507—537 autorul face un studiu asupra organizării militare în epoca mai veche. Général R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, București 1935, p. 30—34 (cu bibliografie bogată, la pag. 193—200). Ioan C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în Principatele Române până la Regulamentul Organic*, București 1936, în 8°, 26 pag.

² L. Șăineanu, *Inf. orientală*, II, partea 1-a, p. 28—29.

³ Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București 1914, p. 58.

Impărțirea darurilor la boeri și la slujitori era un obicei vechiu, practicat și în Țara-Românească. Paul de Alep ne spune că Domnitorul îmbrăca în veștmintele de onoare pe boeri în ajunurile sărbătorilor ¹, dar mai ales de Anul nou și de Bobotează ².

În achimb condica visteriei din timpul lui Const. Brâncoveanu înregistrează sume mari de bani cu care se cumpărau dela Țarigrad, marfă (tafta, atlaze, ghete, postav) pentru a fi distribuite căpeteniilor și slujitorilor de Paști ³.

Din informațiile ce avem în acest capitol al Condicei lui Gheorgachi, rezultă următoarea organizare a ostașilor care « zvoreau » înaintea Domnitorului, adică erau gata să primească ordinele lui, în jurul curții domnești :

4 steaguri, de câte 33 oameni fiecare steag, cu zapcii (comandanții lor). Denumirea acestei unități militare « steagul », se întâmpină din secolul al XV-lea ⁴.

2 steaguri de vânători, de câte 100 oameni fiecare steag. Ele fuseseră create sub Grigorie Vodă Ghica (1726—1733), după propunerea agăi Enaki, fiul hatmanului Const. Ipsilanti. Până la organizarea lui Grigore Ghica exista un corp de vânători (de 20—30 oameni) condus de un vătaf de vânători; ei ședeau însă la țară, îngrijind de vânătoarea Domnului.

1 steag al Roșilor, de 100 oameni, condus de un polcovnic. Aceștia se numeau astfel, pentru că purtau haine roșii și bătăi arnăuțești pe cap. Îl crease tot Grigore Ghica. Cronică atribuită lui Muste confirmă spusele lui Gheorgachi: «...portul lor le-au schimbat, o samă totu cu haine verzi, alții roșii, iară în capul lor chivere negre; și era curtea împodobită » ⁵.

Toate aceste șapte steaguri erau sub comanda agăi.

¹ E. Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653—1658)*, București 1900, p. 81.

² *Ibidem*, p. 87. și 90. Cf. și general R. Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare pînă la acea a lui Matei Basarab*, II. *Organizarca*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (Buc. 1931), p. 255.

³ D. Russo, *Din corespondența Doamnei Ana Racoviță (1708-9)*, București 1911, p. 5, nota 4 (bibliografie). *Revista istorică a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 13, 38, 74, 539, etc.

⁴ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 7. General R. Rosetti, *op. cit.*, p. 265—269.

⁵ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 72.

Mai exista, înființat din timpul domniei a doua a lui Const. Mavrocordat (1741—1743), un steag al Arnăuților, care făcea slujbele « cele mai de trebuință a Domnilor ». Acest steag era în grija hatmanului. Gheorgachi, însă, nu spune câți oameni intrau în acest steag.

Deci o gardă de peste 600 oameni era la curtea domnească.

Călătorul suedez Erasm Henric Schneider de Weismantel, în însemnările lui din 1709—1714, spune că la curtea domnească din Iași erau 150 oameni călări în uniformă verde, cu armament ca al Arnăuților, iar 6.000 seimeni patrulau ziua și noaptea¹.

Gheorgachi spune că înzestrarea slujitorilor curții cu haine din cheltuiala domniei se practica în timpul domniei lui Grigore Ghica, fapt care găsește confirmarea și în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu. Acesta arată că tăia « strae câte două părechi la toți ai curței și de drum și de alaiu »². Din cauza cheltueilor de mucare, nu toți Domnii puteau face față acestui vechiu obicei și de aceea — încheie Gheorgachi — « prea puțin » se mai urma.

Rezumând cele constatate din analiza actelor de ceremonial politic, am observat mai întâi ceremonii adânc influențate de ceremonialul turcesc și ceremonii independente de acest ceremonial. În acestea din urmă, Domnul nu făcea decât să continue o veche tradiție, căreia îi mai introducea unele modificări, rezultate din prefacerea vremilor. Ca inovatori pricepuți, pătrunși întotdeauna de un simț al *progresului și al civilizației*, am văzut că se înfățișează în *Condica* lui Gheorgachi, Grigore Matei Ghica (1726—1733) și Const. Mavrocordat în a doua lui domnie (1741—1743).

Cronicarul nostru, fără să fie un *laudator temporis acti*, arată totuși oarecare admirație și aprobare pentru vechile stări și explică uitarea lor din cauza sărăciei în care căzuse Moldova, din cauza marilor biruri ce plăteau Turcilor: « cându era giugul țării mai ușoru ».

Însemnăta ea *Condiceii* din punct de vedere politic și istoric este de netăgăduit; este chiar superioară celorlalte opere contem-

¹ *Revista istorică*, 16 (1930), p. 8.

² M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 213.

porane, cronicei lui Ioniță Canta și aceleia publicată pe numele lui Ienache Kogălniceanu. În timp ce acestea două din urmă intercalau rare ori în mijlocul povestirii faptelor, câte un element cultural, sau de organizare socială, administrativă și militară, *Condica* cuprinde numai 2 capitole narrative (povestirea instalării lui Grigore Calimachi și a trecerii lui Hamza-Pașa prin Iași) pe când toate celelalte cuprind date foarte prețioase cu privire la organizarea vieții românești de stat.

Aceste date, confruntate cu alte izvoare românești sau străine ¹, s'au găsit întotdeauna exacte și precise. Astfel, *Condica* lui Gheorgachi este o operă care ne-a desvăluit multe cunoștințe din viața socială a Moldovei în secolul al XVIII-lea.

CEREMONIALUL BISERICESC

Intocmai ca operele bizantine de ceremonial, *Condica* lui Gheorgachi are numeroase elemente de ceremonial bisericesc. Se va vedea în capitolul de față desfășurarea diferitelor ceremonii, se vor compara cu starea actuală a oficerii lor și vom constata, alături de forme existente și azi, altele care au dispărut din uz.

¹ Ultimul cuvânt în privința aceasta s'ar putea spune când vom avea traduse într'o limbă mai cunoscută și referințele transmise într'un formular de ceremonial în limba turcă, pe care-l amintește Fr. Babinger, *Quelques problèmes d'études Islamiques dans le sud-est européen*, în *L'Europe Orientale*, 7 (1937), p. 95—110; titlul manuscriptului la pag. 108: *Les cérémonies et les réceptions des Princes de Moldavie et de Valachie entre les années 1725—1775*. Că literatura ceremoniilor era foarte răspândită în limba turcească, ne-o dovedesc numeroasele manuscrise de acest gen răspândite în bibliotecile lumii. Vezi, de pildă, *Bibliothèque Nationale, Catalogue des manuscrits turcs par E. Blochet*, tome I. Ancien fond n-es 1—396. Supplément n-es 1—572, Paris 1932; tome II, Supplément n-es 573—1419, Paris 1933. Vechiul fond, manuscrisele nr. 21, 35, 146; Supl. nr. 52, 53, 69, 662, 718, 880, 884, 1065, etc. *Bibl. Nationale, Catalogue de la collection des manuscrits orientaux arabes, persans et turcs, formée par M. Charles Schefer et acquise par l'état*, publié par E. Blochet, Paris 1900, nr. 1064, 1065. Charles Rieu, *Catalogue of turkish manuscripts in the British Museum*, London 1888. Se știe că Mahomet al 2-lea, cuceritorul Constantinopolei, a fost primul sultan care a organizat ceremonialul turcesc după cel bizantin, adaptându-l pe acesta la religia musulmană. Codul protocolului a fost alcătuit imitând opera *De ceremoniis* a lui Const. Porphyrogenetul și este cunoscut sub titlul *Kanounou Padichahi Sultan Mehmet ibni Mourat*. Cfr. N. Moschopoulos, *Le despotisme éclairé en Turquie*, în *Bulletin of the international comitée of historical sciences*, 9 (1937), p. 153—157. Vezi și mai sus, p. 51 nota 1.

Monografiile sau studii de istoria liturghiei românești, care să-mi ajute cercetările, lipsesc; aceasta însă se încadrează în arheologia liturghiei ortodoxe, în general; cu privire la liturghia bizantină, care stă la baza liturghiei diferitelor popoare ortodoxe, studiile sunt mai numeroase și mai competente ¹.

1. INCORONAREA DOMNULUI

Prima ceremonie bisericească amintită în *Condică* este aceea a *încoronării Domnului*. ²

După ce Domnul, venit dela Țarigrad, șezuse o noapte în saivantul dela Fântâna Papii sau la mănăstirea Galata, a doua zi descăleca la biserica Sf. Nicolae, ctitoria lui Ștefan-cel-Mare dintre anii 1491—1493 ³. Aici, la ușa bisericii, îl așteptau mitropolitul, episcopii de Roman, de Huși, și de Rădăuți, alți arhieriei, precum și egumenii mănăstirilor din Iași, îmbrăcați toți în veșmintele arhieriești și cu cârjele în mână, diaconii în stihare, cu cădelnițele, iar « citeții cu lumini aprinse în două sfeșnice ». Urcând Domnul 2—3 trepte, mitropolitul scobora alte 2—3 ⁴ și se întâlneau, ofe-

¹ Dintre acestea amintesc unele. Studii: P. Lebedew, *Liturgica sau explicarea serviciului divin*, traducere din rusește și prelucrare de Iconomul Nicolae Filip, București 1899. Dr. Badea Cireșeanu, *Tezaurul liturgic al sfintei biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, București, 3 tomuri (1910, 1911, 1912). Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica bisericii ortodoxe* (prelucrată și completată de Dr. Teodor Tarnavski și Nectarie Nicolae Cotlarciuc), Cernăuți 1929. J. B. Thibaut, *Ordre des offices de la Semaine Sainte à Jérusalem du IV-e au X-e siècle*, Paris 1926.

Reviste: *Oriens Christianus*, Roma-Leipzig, întemeiată în 1901 de Dr. Anton Baumstark, sub auspiciile «Priestercollegium des deutschen Campo Santo in Rom». *Irénikon*, Bulletin mensuel des moines de l'union des églises Prieuré d'Amay-sur-Meuse (Belgique), apare din 1926. *Échos d'Orient*, Paris—Istanbul—București, apare din 1897, ca organ al Institutului de studii bizantine din Kadiköy. Revista Institutului pontifical din Roma, *Orientalia Christiana* (Series II, De rebus christianis); apare în broșuri, din anul 1923. Dicționare: Fernand Cabrol și H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris 1907, continuă apariția în fascicule. F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, Paris, Libr. Letouzey, Paris 1910—1912, 5 volume și 3 suplimente de Louis Pirot, apărute la Paris 1928, 1930 și 1938.

² V. mai jos, textul, p. 265₂₈—266₂₈.

³ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, Buc. 1926, p. 60.

⁴ Azi biserica nu mai are un soclu așa de înalt.

rindu-i mitropolitul Sf. Evanghelie s'o sărute, în timp ce protopsaltul¹ cânta Axionul.

Domnul lua cuca din cap și mergea să se închine icoanelor împărătești și la cea a proschinitarului. Intors în mijlocul bisericii, între cele două sfeșnice, era dus de brațe, în dreapta de episcopul Romanului, în stânga de al Rădăuților și ocoleau prestolul în altar, în sunetele imnului Ἦσατα χόρευε (Isaia dănțuește). Apoi cu omoforul și ipogonationul mitropolitului pe cap, Domnul, îngenunchiat în fața altarului, primea cetirea moliftei de încoronare, după care săruta mâna mitropolitului, iar acesta săruta pe Domn în creștetul capului. La ieșirea Domnului din altar, aceiași episcopi îl conduceau de subțiori la strana domnească, în timp ce diaconul cânta ultimele cântări: Ἐλεῆσον ἡμᾶς, ὁ Θεός, (Miluește-ne pre noi, Dumnezeu...), Τὸν δεσπότην² și Πολυχρόνιον, imnul care amintește de prezența casei imperiale bizantine la slujbele vechi bisericești. După ce mitropolitul blagoslovea din ușile împărătești, Domnul ieșea afară din biserică, punea cuca în cap, și călare, însoțit de alai, mergea la curtea domnească.

Cum vedem, momentele desfășurării acestei ceremonii se petrec, pe rând, *la ușa bisericii, în naos, în altar, iar în naos, afară din biserică*. Momentele sunt descrise cu amănunte și precizie, dând mai multă atenție factorului bisericesc (rolurile slujitorilor bisericii, rugăciunile și cântările) decât factorului laic.

În comparație cu serviciul bisericesc la încoronarea împăraților bizantini³, serviciul la încoronarea domnilor români, așa cum îl descrie Gheorgachi, era mult simplificat: nu avem nici pregătirile din ajun, nu este amintit nici jurământul ce-l făcea împăratul, nici așezările pe scut, ca să nu mai insist asupra obiceiului profan de a se arunca mulțimei bani legați în basmale de pânză.

Se aseamănă însă relatarea lui Gheorgachi cu aceea a lui Dim. Cantemir, cu aceea a lui Gheorghe Papadopol, dela care se cunosc

¹ Pentru explicarea termenilor liturgici mai puțin cunoscuți, v. mai jos, p. 203—217 (capitolul despre limba *Condiceii*).

² Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλατε εἰς πολλὰ ἔτη. Δέσποτα (Preștăpânul și arhiereul nostru, Doamne, îl păzește întru mulți ani).

³ Compară Pseudo-Codin, *De officiis*, Bonn 1839, cap. XVII, p. 86—99. O traducere română a acestui capitol a publicat Ghenadie Enăceanu, *Încoronarea imperatorilor bizantini*, în *Biserica ortodoxă română*, 5 (1881), p. 472—480.

până și moliftele grecești de încoronare ¹. Asemănarea cu aceste două izvoare ne convinge de exactitatea relatării lui Gheorgachi. De altfel rânduiala aceasta s'a urmat întocmai, cu toate amănuntele ei și în Aprilie 1834, când s'a încoronat la Iași Mihai Sturza, care a venit *cu toată pomba*, a fost întâmpinat de cler, *sprijinit* de episcopi, s'a închinat de 3 ori; i s'a cântat *axionul*; *a intrat în altar*, a primit moliftele încoronării, a fost uns, s'a îndreptat spre jilț *sprijinit* de mitropolit și episcopul de Roman, apoi mitropolitul a rostit *cuvânt*. Mitropolitul a făcut otpustul, în timp ce se cânta polihronion și se trăgeau clopotele. Aproape la fel s'a procedat în Țara-Românească, la ungerea lui Gheorghe Bibescu ².

Astăzi slujba încoronării este aceeași în momentele ei principale, însă privegherea la biserică și cetirea canonului Sf. împărțășanii se fac azi în ajunul zilei de încoronare și în prezența persoanelor regale ³.

(7 Iunie 1761) ⁴. Autorul însuși a asistat la încoronarea lui Grigore Calimachi în calitate de vtori logofăt; avea loc însemnat în rânduiala boerilor din biserică, încât a putut observa slujba de aproape. Cultura religioasă pe care o aveau boerii în vremea aceea, făcea să-și dea seama de toate momentele slujbei și așa se explică, dece datele de ceremonial bisericesc din *Condică* sunt precise și exacte.

¹ Pentru Gheorghe Papadopol, v. mai sus, p. 70—71; vezi și comentarea, lipsită de interes, a lui C. Erbiceanu, în *Bis. ort. rom.*, 34 (1910—1911), p. 75—78. O altă relatare grecească a publicat K. Psachos, *Οι Φαναριώται ήγεμόνες της Μολδοδουλαχίας προχειριζόμενοι υπό του οικουμενικού Πατριάρχου* (Domnii fanarioți ai Moldovei sfințiți de patriarhul ecumenic), în *Εσπεράνης*, 7 (1910), p. 193 sq., apud *Codrul Cosminului*, 8 (1933—1934), p. 544. Pentru Cantemir, v. mai sus, p. 52—53. O moliftă românească, în ms., colecția Gaster, nr. 77, f. 50 r. — 52 v. la Academia Română.

² *Rânduiala urmată la ungerea prea înălțatului... Mihail Grigoriu Sturza Voevod în orânduirea (mitropolitului...) Veniamin Costachi, Iași 1834*, în 4°, 10 foi nenum. *Rânduiala rugăciunii la ziua ungerii M. S. Gheorghe Bibescu*, București 1843.

³ *Ceremonia încoronării. Rânduiala și Te-deumul urmate la încoronare* (la încoronarea Regelui Carol I), în *Bis. ort. rom.*, 5 (1881), p. 481—504. Pr. P. Bizerea, *Slujba încoronării Regelui*, în *Bis. ort. rom.*, 48 (1930), p. 660—667.

⁴ V. mai jos, textul, p. 271₁₈—273₃₉.

2. CEREMONIA IN AJUNUL NAȘTERII DOMNULUI IISUS CHRISTOS

Pentru desfășurarea ceremoniei¹ nu mai servește biserica Sf. Nicolae, care era în afară de curtea palatului, dar în apropiere, ci «biserica cea mare dupe poartă», numită astfel după locul unde era zidită. Potrivit vechilor tradiții bizantine, se obișnuia să se facă la curțile domnești un paraclis, având directe legături de comunicare cu palatul. Era o biserică intimă a Domnului, în care acesta putea intra direct din palat, singur sau cu alai, oficial sau neoficial; la ea slujeau preoți, ziși «domnești», iar pentru că în ea nu pătrundea publicul de rând, rămânând numai în cadrul ceremoniilor curții domnești, se mai numea și «domnească» sau «despre Domnul»².

Logofătul al treilea comunica, prin «fustași» mitropolitului, episcopilor, boerilor mari și celor de rangul al doilea, ora fixată de Domn pentru începerea slujbei, dimineața la ceasuri și liturghie. Autorul arată întâi locurile ce ocupau prelații, dând și acum locul superior episcopului de Roman, care sta la dreapta mitropolitului, câtă vreme cei de Huși și Rădăuți la stânga; apoi arată locurile boerilor.

Domnul venea la biserică însoțit de mare alai; în biserică era așteptat de mitropolit îmbrăcat în mantie, el ținea în mână paterița arhierescă, iar episcopii țineau cârjele. Sosit în biserică, Domnul se oprea în mijlocul ei, de unde făcea închinări spre icoanele tâmplii, apoi făcea înclinări către mitropolit și boeri, după care lua loc în strana domnească, înconjurat de membrii familiei și de boeri. Slujba nu este scrisă în amănuntele ei de desfășurare și nu se arată cântările, care sunt cu totul caracteristice.

Sunt amintite numai câteva obiceiuri, cum de pildă, mitropolitul, Domnul și familia lui sărută evanghelia înainte și după cetirea ei. Marele postelnic și marele cămăraș stau în stranele lor,

¹ V. mai jos. textul, p. 273₁—279₃₂.

² C. Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclis*, (extras din *Revista Soc. ist.-arheologică bisericești din Chișinău*, vol. 22 (1932), p. 18—38. Franz Babin-ger, *Robert Bargrave. Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652), în *An. Acad. Rom.*, ist., s. III., t. 17. (1935—1936), p. 151—152, nota 2 și p. 163—164, nota 5.

dar la cetirea evangheliei, la *Heruvico*¹ și la Tatăl nostru, vin de stau în apropierea Domnului. La sfârșitul slujbei « la priceasnă », în timp ce se cântă chinonicul *Unul sfânt, unul domn*, mitropolitul se închină la icoane, apoi blagoslovește pe Domn, familia lui, pe boeri și norodul; trece la icoana proschitarului și miruește pe Domn. După miruire Domnul se înclină cu smerenie către toți și se așează în strana sa. În momentul așezării, marele vistiernic pune « în blid » zece lei din partea Domnului, înscrși în vistieria domnească, bacșiș numit « pomazanie mare »². Bacșișul se reducea la sărbători mai mici, la trei zloți.

Autorul, în grija lui oficială de a înregistra toate cerințele eventuale ale ceremonialului, arată cine îndeplinea rolurile când lipseau titularii: lipsind mitropolitul, unul din arhieriei (de obicei episcopul de Roman) îl suplinea; lipsind marele vistiernic *la pomazanie* (= la miruire), va da bacșișul al doilea vistiernic, sau logofătul vistieriei. Dacă este și Doamna în biserică, la miruire, urmează ea Domnului, apoi copiii lor. Câtă vreme este vreun arhieriu străin « musafir », acesta primește întâietatea ceremoniilor, apoi Domnul.

Cupa. Un act solemn în această zi este oferirea cupei cu anaforă voevodului, Vornicul de poartă, cu un păharnicel, aduc dela cupărie cupa în biserică. Blagoslovită de mitropolit, o primește paharnicul al doilea, care « ia credință », apoi o dă Domnului, care atinge degetele de pâinea din cupă, apoi degetele le atinge de buze. Numai după darea cupii, iau și boierii miruirea și anafora.

În locul marelui paharnic (în lipsa lui paharnicul al doilea) care dă cupa cu anaforă la marile Ajunuri, cât și la Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează și Paști, la alte sărbători și Duminecile o dă marele cupar, iar în lipsa lui credincierul. Urmează indicații amănunțite despre molifta colivei, rostită de mitropolitul însuși; o ridică marele logofăt; la sărbători mai mici și la Dumineci o ridică logofătul al 3-lea. La Crăciun și la Paști o ridică marele vistier³, iar la Sf. Gheorghe marele elucer.

¹ • Carii pe Heruvimi, cu taină închipuim . . . ».

² ПОМАЗАНИЕ în slavă înseamnă miruire, ungere; pentru a bacșișul se da în momentul acesta al liturghiei, pomazania a luat și înțelesul de bacșiș.

³ Lupu, vistiernicul lui Antioh Vodă într'a doua lui domnie, se și numea din cauza aceasta « Colivarul ». V. *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, comentată de A. Procopovici, p. 220.

Prezența colivei în ziua Ajunului și a Nașterii Domnului ar însemna, după unii, că aceste sărbători între 25 Dec. — 6 Ian. sunt sărbători ale morților, zile consacrate pomenirii lor. Pentrucă în acest ciclu al sărbătorilor de iarnă, spiritele lor coboară pe pământ, există în popor o sumă de superstiții și tradițiuni în legătură cu cultivarea acestor spirite, dar și cu alungarea lor după ziua de 6 Ian. (Boboteaza)¹. Să nu se exagereze și să nu se uite însă, că coliva nu este numai o mâncare tipică pentru pomenirea morților, ci și o «mâncare specific creștinească, ce simbolizează zădărnicierea planurilor anticreștine și victoria creștinismului»².

După molifta colivei, slujba s'a terminat. Domnul, salutând pe boeri și pe mitropolit, iese din biserică și merge în spătărie, în timp ce prelații și o parte din boeri rămân în sala divanului mic.

Ceremonia continuă în spătărie, deci nu într'un cadru bisericesc, deși în parte cu slujitori ai bisericii. Dar pentru studiul acestor ceremonii, care au mai mult un caracter etnic și folcloric, tratez la capitolul respectiv.

Din expunerea critică de mai sus³, observăm că autorul, în legătură cu ceremonia din Ajunul Crăciunului, a dat prea puțin din momentele slujbei bisericești; în schimb a descris pe larg protocolul aducerii și încredințării cupei cu anafură, al ridicării colivei, al venirii la biserică a Domnitorului și al plecării lui la spătărie. Cu alte cuvinte, îndatoririle laicilor și în primul rând ale Domnitorului în acest cadru bisericesc, iată ce a vrut să fixeze autorul în opera lui de ceremonial. Serviciul religios, se știe, urma încă din secolul al XVII-lea, ritualul urmat la Constantinopol. Aceasta o confirmă Paul de Alep, deci un bun cunoscător al acestui ritual⁴. Vedem că Ajunul era socotit — ceea ce nu se întâmplă astăzi — făcând parte integrantă din sărbătorile Nașterii Domnului; se făcea slujbă specială după tipic, la care asista și Domnitorul, împreună cu toată boerimea, toată preoțimea din

¹ Dr. Petru Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 67—79.

² Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 673, unde explică și origina acestui simbol.

³ Alta, nu critică, reproducând pasagiile Condiției lui Gheorgachi, a făcut Teodor T. Burada, *Crăciunul*, în *Bis. ort. rom.*, vol. 35 (1911—1912), p. 69—75.

⁴ (Paul de Alep) în *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia*, ed. Em. Cioran, Buc. 1900, p. 81.

Iași, ba și cu egumenii mănăstirilor din țară¹. «Orele împărătești», care se cântă și astăzi în ziua Ajunului, amintesc, prin numirea lor, tocmai timpurile vechi, când împărații bizantini asistau cu mare pompă, cu familia întregă, la oficierea lor².

3. CEREMONIA ÎN ZIUA NAȘTERII DOMNULUI IISUS CHRISTOS

În ce privește desfășurarea acestei ceremonii³, asemănarea cu ceremonialul obișnuit la Bizantini este foarte evidentă. Constantin Porfirogenetul⁴ ne înfățișează cu mai multe amănunte, aceleași momente, pe care le găsim și la Gheorgachi: pregătirile de plecare dela palat, slujba și diferitele îndatoriri ale Domnitorului în biserică, unde se împărțeau și lumânări, apoi întoarcerea la palat.

De cu seară Domnul spune logofătului al 3-lea, ora când va merge a doua zi la biserică, oră pe care acesta o comunică tuturor curtenilor. Dimineața Domnul se îmbracă, dar cu «altă îmbrăcăminte și podoabă», iar pe deasupra pune cabanița împărătească (dela sultan). Astfel îmbrăcat, iese în spătărie⁵, unde-l așteaptă toți marii boieri. În fața Domnului care șade în scaun, marele vistier îmbracă în caftan pe marele postelnic și pe marele spătar, căruia îi mai pune pe cap și cuca. Marele spătar își aranjează sabia împărătească (dela sultan) în mâna stângă, buzduganul în dreapta, iar al doilea spătar ține o cecmea (năframă) în stânga. Aceste ceremonii fiind îndeplinite, merg cu alai la «biserica cea mare» (a Sf. Nicolae Domnesc).

¹ Pentru Țara-Românească ni s'a păstrat o scrisoare a mitropolitului Dositei Filiti, din 22 Oct. 1793, prin care anunță egumenii mănăstirilor din țară că «măcar odată pe an să vă arătați către Domn, către mitropolit, întru vedere de față, la sărbătorile Nașterii Domnului nostru Isus Hristos, când și episcopii vin, ca să fiți față țiemoniilor...» (v. Ioan C. Filitti, *Șapte scrisori păstorești dela Mitropolitul Dositei Filiti din anii 1793-5*, București 1934, p. 6; extras din *Biserica ort. rom.*, 52 (1934), nr. 9—10).

² P. Lebedew, *Liturgica*, 303—304. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 626—630.

³ V. mai jos, textul, p. 279₃₃—285.

⁴ Compară cu *De cerimoniis*, ed. lui A. Vogt, cap. 32, p. 119—126.

⁵ εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος,, la Bizantini (cfr. *De cerim.*, ed Bonn, cap. 23, p. 128).

Urmează utrenia, despre care dă mai multe amănunte decât despre liturghie și anume: la vremea polieleului ¹ se împart lumânări făcute din ceară, din fondurile vistieriei. Marele vistiernic însuși împarte făclii mitropolitului, Domnului, Doamnei, beizadelor și domnițelor, care primesc lumânări împletite și poleite ². Logofătul de vistierie și diecii de vistierie împart făclii, «cărueași după cinstea sa», arhierilor, egumenilor, marilor boieri, celor mazi, rufeturilor și norodului. Toți țin lumânările aprinse în mână, până ce se cetește evanghelia utreniei. Numai Domnul o dă marelui cămăraș sau celui de al 2-lea cămăraș ³, să o ție, iar beizadelele le dau la «unii din cei mai aleși copii în casă ce au».

Deși Porphirogenetul dă amănunte multe și despre oficierea liturghiei, Gheorgachi despre aceasta nu scrie decât că se face «cu toată rânduiala bisericească», de către patriarh (dacă este vreunul în țară), mitropolit, cu alți arhieri și cu egumeni rândușiți.

După oficierea liturghiei, Domnul trece în spătărie, unde continuă ceremoniile cu caracter laic și petrecerile.

În comparație cu practicile liturgice actuale, observăm în plus, în acea epocă, obiceiul de a se împărți lumânări aprinse în biserică în timpul utreniei, lumânări, adaogă autorul, făcute din banii vistieriei. Obiceiul era bizantin ⁴ și la noi a trecut din practica bisericii constantinopolitane. Negreșit că obiceiul era restrâns numai la biserică domnească și numai când venea Domnul, pentru a da slujbei mai mult fast bizantin. Nu putem admite că obiceiul era general, pentru că, întâi vistieria nu putea susține cheltuiala procurării lumânărilor în întreaga țară; al doilea, biserică, atât de tradițională în ce privește practica liturgică, n'ar fi putut uita sau desființa un asemenea obicei, dacă el ar fi pătruns în lumea și bisericile satelor. Astăzi nu se împart lumânări aprinse, decât în Vinerea-mare, în timpul cântării prohodului și la slujba Paștilor.

¹ *Polieleul*, cântarea psalmilor 134 și 135, acesta din urmă repetând refrenul πολὺς ἔλεος (*Că în veac e mila lui, Aliluia*). Se cântă numai la sărbători, afară de ale Născătoarei Domnului.

² Pentru lumânări zugrăvite, v. mai jos, p. 123, nota 3 și 4 și p. 134, nota 2.

³ τῶ πραιποσίτῳ, la Bizantini.

⁴ Const. Porphirogenetul, *De ceremoniis*, ed. Vogt, I, p. 123: ἵσταται ἐνώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ λαθῶν κηρία ἀπὸ τοῦ πραιποσίτου se așează [împăratul] în fața sfintelor uși și primind lumânări dela preposit... J.-B. Thibaut, *La solennité de Noël*, în *Échos d'Orient*, 20 (1920), p. 153—162.

4. CEREMONIA LA SF. VASILE

Ceremonialul bisericesc cu prilejul sărbătoririi acestei zile ocupă un loc foarte restrâns ¹.

În ziua Ajunului, Domnul asistă la slujba « de seară », dar autorul nu arată vreo ceremonie deosebită. În ziua Sf. Vasile, Domnul ieșea la biserică cu obișnuitul alai, iar la biserică, spune Gheorgachi, se făcea iar polieleu « cu dare de făclii de ceară ». Restul ceremoniilor care urmau, ies din cadrul strict bisericesc.

Aflăm, că sărbătoarea era întru pomenirea Sf. Vasile, arhiepiscopul Cesareei Capadociei († 379), dar și pentru că începea un an nou: boierii și slujitorimea toată mergeau « pe rânduală » și sărutau « mâna Domnului pentru anul nou ».

Față de practica liturgică actuală, constatăm din nou obiceiul împărțirii lumânărilor aprinse, care azi nu mai există.

5. CEREMONIA ÎN AJUNUL BOBOTEZEI ȘI LA BOBOTEAZĂ

În biserica creștină a Orientului și apoi în biserica românească, Ajunul și ziua Sf. Bobotezi au fost socotite zile mari de sărbătoare și se sărbătoreau — de altfel, ca și astăzi — cu mare pompă.

Din fericire, informațiile date de Gheorgachi ² se pot controla mai de aproape, pentru că se găsește un material mai bogat de verificare în legătură cu aceste zile.

Scriitorii bizantini de ceremonial descriu ceremoniile, Const. Porphirogenetul mai amănunțit ³, Pseudo-Codinos mai sumar ⁴. Arhidiaconul Paul de Alep descrie ceremonia religioasă care se obișnuia la Constantinopol ⁵ și la care a asistat, în drumul lui spre țările românești; tot el a descris ceremonia făcută chiar la Târgoviște, ⁶ în timpul lui Matei Basarab, în anul 1654. Ceva mai înainte,

¹ V. mai jos, textul, p. 285₁₀—286₁₇.

² V. mai jos, textul, p. 286₁₈—290₇.

³ *Le livre des cérémonies*, ed. A. Vogt, I, p. 35—37.

⁴ *De officiis*, ed. Bonn, cap. VIII, p. 64—65.

⁵ Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, étude préliminaire*, Paris 1927, p. 73—75 și (Paul de Alep), *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, trad. par Basile Radu*, Paris 1930, p. 140—142.

⁶ Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în țările române (1653—1658)*, București 1900, p. 87—91.

la 1647, la curtea lui Vasile Lupu din Moldova asistase la ceremonia aceleiași zile minoritul Marcus Bandinus, care a și descris pe larg desfășurarea ei ¹. Aceste izvoare au fost analizate, uneori în comparație chiar cu ce afirmă Gheorgachi în legătură cu ceremonialul acestor zile, însă sumar și fără spirit critic ², încât o nouă precizare este absolut necesară.

În primul rând voi face o observație necesară. Obiceiurile la aceste zile, chiar când nu sunt cu caracter pur religios, ele sunt oficiate numai de preoți, sau de oameni ai bisericii, încât, pentru acest motiv, ele vor fi studiate aici.

Ajunul. În ajunul Bobotezii veneau la (Iași și la fel în București) egumenii mănăstirilor din țară, greci sau români și aduceau daruri (podoabe) domnitorului: blănuri de vulpi și jderi, pește de munte, brânză de oi, smântână, produse deci ale gospodăriei lor proprii, în jurul mănăstirii. Treți-logofătul trecea în registru ploconul fiecăruia și înlesnea audiențele lor cu domnitorul, în spătărie. Aceste ofrande, amintite și de Gheorgachi, erau așa de multe, încât călătorul suedez Erasm Henric Schneider (însemnările lui dintre 1709 — 1704) ³ spune că nu puteai călca pe jos de prea multe daruri. Observăm că obiceiul exista la 1762, când s'a scris *Condica*, deși Const. Mavrocordat, câteva decenii mai înainte, interzisese ca egumenii să mai aducă plocoane Domnitorului la Bobotează ⁴.

¹ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 16 (1895), p. CXL—CXLVI și mai înainte în revista *Ateneul Român*, 2 (1895), p. 272—278.

² D. Stănescu, *Obiceiuri de Bobotează*, în *Conv. literare*, 21 (1887), p. 348—356 (dela p. 349—356 obiceiuri în popor). C. E(rbiceanu), *Tipicul serviciilor bisericesti la Români în sărbătorile mari*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 700—701. Teodor T. Burada, *Cum s'a serbat Boboteaza la Iași în an. 1910 de către I.P.S.S. Pimen Mitropolit Moldovei și Sucevei*, în *Bis. ort. rom.*, 33 (1909—1910), p. 1326—1334 (pentru epoca trecută, numai p. 1326—1332). Emil Virtosu, *Boboteaza anului 1821*, în ziarul *Comuna*, 9 Ianuarie 1938, p. 4. Nu mai amintesc articolele de popularizare ce publică ziarele aproape în fiecare an, cu prilejul acestor sărbători.

³ N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un Suedez*, în *Revista istorică*, 16 (1930), p. 1—28, 85—102 (în chestiune p. 10).

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IX, ed. III, București (1929), p. 88.

După această scurtă întrevvedere, Domnul și egumenii mergeau la biserică, la ceasuri, la liturghie și la oficierea osfeștaniei mari ¹, oficiali pe care le îndeplinea întotdeauna episcopul Romanului și la biserica curții domnești. Astăzi, în Ajun, se slujesc la biserică numai ceasurile și osfeștania, foarte de dimineată, pentru a rămâne timp preoților să umble cu Iordanul. Apoi astăzi Regele nu ia parte la slujbele religioase din Ajun.

După biserică domnitorul se retrăgea în spățarie, unde venea și mitropolitul cu boierii. Abia așezați în scaune, veneau preoții curții, cu protopsaltul și alți cântăreți, cu icoanele și Iordanul, cântând condacul și troparul obișnuit (*In Iordan botezându-te, Doamne. . .*). Mitropolitul stropea cu aghiasmă pe Domn și-i da crucea s'o sărute, apoi o da beizadelelor, arhierilor și boierilor prezenți. Când Domnul săruta crucea se slobozeau trei tunuri, după care cânta mehterhaneaoa. Și astăzi este obiceiul ca preoții să meargă la palat cu icoanele și cu botezul.

Urma apoi un obicei bine cunoscut, mai mult din relatările altora, decât dintr'ale lui Gheorgachi: rostirea orațiilor. *Orațiile* ² erau scurte cuvântări rostite de boieri sau slujitori mai mici, prin care se adresa Domnitorului o urare. Gheorgachi spune numai pe scurt, că rosteau orații: diaconul curții, un reprezentant al egumenilor greci, altul al celor de țară, altul al preoților din târg și la urmă reprezentantul preoților catolici, *pater prefectus*, care rostea discursul în latinește. Cuvântătorii primeau bacșiș din mâna marelui vistiernic, iar ceilalți, în numele cărora s'a vorbit, luau bacșișul din mâna logofătului de vistierie.

Participarea preoților iezuiți era obligatorie pela 1860, ceea ce nu era cazul la 1647, când a participat Bandinus, care greu a convins pe pater Gaspar să vie la ceremonia făcută de Vasile Lupu. Ceremonia aceasta însă a fost mult mai strălucită, cuvântând și copiii diferitelor școli ³, așa cum relatează Gheorgachi, însă pentru sărbătoarea Crăciunului.

¹ Sunt două feluri în care se sfințește apa: ὁ μικρὸς Ἀγιασμὸς, ὁ μέγας Ἀγιασμὸς, fiecare dintre ele făcându-se după un ritual deosebit și în zile deosebite ale anului.

² Cuvântul, de origină cărturărească (lat. oratio), este vechiu în limbă: din secolul XVII se găsește în *Inovățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie* (1656). Corespondentul grecesc era ἐγκώμιον. Vezi mai jos, p. 156—161.

³ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, p. CXL—CXLIII.

Boboteaza. Slujba în ziua Bobotezii are mai multe momente, după locul în care se săvârșește: utrenia, în biserica curții; osfeștania, în afară de biserică, « la Iordan ». Când vremea era rea, se făcea Iordanul în divanul curții. Doamna și jupânesele neputând ieși « pentru vreo pricină » oarecare nici în divan, se mulțumeau să privească ceremonia dela ferestre. După Iordan intrau iarăși în biserică, unde se oficia liturghia ¹.

Mai întâi fac observație că astăzi, liturghia se face imediat după utrenie, lăsându-se Iordanul la sfârșit, cu care se și încheie ceremonia. În anul 1910, la Iași, Iordanul s'a făcut în Piața Unirii ², iar la București, în prezența Regelui, a guvernului și a autorităților, se face pe malurile Dâmboviței, la începutul Căii Victoriei.

La utrenie intra Domnul în biserică, cu ceremonia obișnuită, ca la Crăciun. Se făcea, în plus, din banii visteriei, două lumânări mari, împodobite cu mătase, pe care le țineau în mână doi curteni îmbrăcați în « dulămi de taftă », înaintea icoanelor împărătești. Se împărțeau la polieleu, lumânări aprinse ³. Lumânările împărțite Domnului și Doamnei erau împodobite (« zugrăvite ») ⁴.

Cortegiul pornea dela biserică la Iordan, condus de cei 2 curteni cu lumânările. La locul Iordanului se ridica un fel de cort (sai-vant) cu scaune pentru Domn și familia lui, pentru arhieriei și boierii mari. Se mai instala o masă mare, la capetele căreia ședea cei 2 curteni cu lumânările aprinse. În fața mesei sta Domnitorul, având la stânga « șiragul bisericesc », la dreapta pe marii boieri,

¹ *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 701: liturghia la sfârșit.

² *Bis. ort. rom.*, 33 (1909—1910), p. 1332.

³ În condicele visteriilor banii cheltuiți pe lumânări împărțite la biserica domnească (a curții), reprezintă sume mari. V. de pildă, condica brâncovenească pentru anii 1694—1704, publicată de C. D. Aricescu în *Revista ist. a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 85, 176, 267, 407. etc. Obiceiul împărțirii lumânărilor era vechiu, din timpul primelor veacuri ale creștinismului, de unde vine și numirea sărbătoarei $\epsilon\omicron\omicron\rho\tau\eta\ \tau\omicron\upsilon\upsilon\ \Phi\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon\upsilon$ (= sărbătoarea luminilor). La Bizantini de asemenea se practica, cf. Pseudo-Codinos, *De officiis*, cap. 8, p. 64—65. Pentru caracterul bizantin al acestor slujbe, v. și D. P. O., *Le Bap-tême dans le rit byzantin, selon les livres liturgiques paléoslaves*, în *Irénikon*, 6 (1929), p. 397—410 și vol. 7 (1930), p. 68—72, unde se și traduce din vechea slavă rugăciunile obișnuite la Botez. J.-B. Thibaut, *L'Épiphanie*, în *Échos d'Orient*, 20 (1920), p. 278—294.

⁴ *Bibl. Acad. Rom.*, ms. rom. 5380, f. 26 verso (anul 1819): « 4 lei zugrăvitul a 2 lumânări pentru gospodar și pentru Măria Sa. doamna ».

lângă el pe postelnicul mare și pe cămărașul mare în caftane, iar la spate slujitorii curții. Până aici aranjamentul nu se deosebește mult față de ce este astăzi. Astăzi, de pildă, nu se mai țin cele două lumânări aprinse la polieleu. Dar un obicei care azi nu mai există, era aducerea icoanelor de pe la bisericile Iașilor, între care excelau icoanele făcătoare de minuni ale Precistei, dela m-rea Golia și dela Sf. Vineri ¹. Uneori se aduceau și moaște ². Gheorgachi, înainte de a trece la descrierea slujbei, ne spune că și Doamna venea la Iordan, înaintea ei mergând vornicul Doamnei, « cu toiagul în mână » și îmbrăcat în feregea de postav.

Slujba o făcea mitropolitul, în veliglas, cădind de 9 ori pe Domn — ca și azi (de 9 ori se mai cădește icoana hramului unei biserici și spre arhieriei) — și pe Doamna, numai de câte 3 ori pe beizadele.

După cântarea troparelor de 3 ori, întâi săruta crucea mitropolitul, apoi Domnul, când se slobozeau tunurile cu foc mărut, apoi cânta materhanea. Sărutarea crucii și stropirea cu aghiasmă, după Domn, se făcea în ordinea următoare: Doamna, beizadelele, arhieriei, egumenii, boierii cei mari, zapcii curții; — autorul amintește însă și obiceiuri mai vechi, prin care se statornicea rândul jupânelor la sărutarea crucii.

Slujba Iordanului sfârșea cu un obicei cu totul uitat: un fel de defilare a cailor din grajdurile domnești, încălecați de fiii de boeri, după instrucțiunile date de vel comis, care venea și el, defilând, la sfârșit, călare pe tablabașa, adică pe calul dăruit de sultan Domnitorului, la instalare. Toți erau stropiți cu aghiasmă de mitropolit. Obiceiul stropirii cailor cu aghiasmă, la Bobotează, se mai practică și astăzi, însă nu pentru caii grajdurilor regale. « Așa, în multe părți și mai ales în Moldova, este datină ca, atât când se duc, cât și când se întorc dela sfințirea apei, mai mulți feciori cu cordele la pălării și gătiți frumoși ca fetele, să alerge călări în sus și în jos » ³. Fetele văzând flăcăii călări pe cai albi, prevestesc

¹ Despre aceste icoane se dusese vestea. Astfel o amintește Chesarie Daponte, v. C. Erbiceanu, *Descrițiunea geografică a Daciei de Cesarie Daponte*, în *Bis. ort. rom.*, 14 (1890—1891), p. 358. C. Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclise*, p. 139—141.

² Despre aducerea moaștelor la Bobotează, în afară de Gheorgachi, mai relatează Paul de Alep, ed. Emilia Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 89.

³ Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. I, Buc. 1898, p. 204.

asupra vremii când se vor mărita. În alte părți (de pildă, în Câmpu-Lung, Muscel), la Iordan, în timpul slujbei, flăcării așteaptă călări în apă, plimbându-se în susul sau în josul apei. Când se aruncă crucea în apă, călări fiind, se năpustesc asupra ei s'o prindă și preoții îi stropesc cu aghiasmă.

După Iordan se întorceau toți în biserică și începea liturghia. Doamna și jupânele ascultau liturghia, însă în biserică « dinspre Doamna ». Mitropolitul însuși săvârșea liturghia ¹.

Astfel se terminau slujbele bisericesti pentru sărbătoarea Bobotezei, care era una dintre cele mai strălucite la noi, cum era și la Bizantini.

Paul de Alep mărturisește că « mulțimea și bucuria gloatelor în Țara-Românească, la Bobotează, întrece tot ce se petrece la Curțile celor mai mari principii ai creștinătății. . . » ².

De Bobotează se pare că și în bisericile satelor se practica *kerodosia* (impărțirea lumânărilor) din daniile proprietarilor de moșii și ale altor credincioși, pentru că în popor, lumânarea dela Bobotează are un termen special, *triță* (rut. *triyća*, I. A. Candrea, *Dicț.*), de care poporul a și asociat următoarea superstiție: « dacă-și pârleşte cineva părul capului cu trița, apoi nu se sparie de lupi » ³.

6. ALTE OBICEIURI VECII BISERICESTI

(Stretenia — Invierea Domnului)

Gheorgachi scrie un capitol intitulat: *Alte obiceiuri vechi ce avea Domnii cei mai denainte vremi* ⁴. Capitolul acesta pe cât este de scurt, pe atâta cuprinde date foarte însemnate și foarte numeroase, pentru o perioadă de timp destul de lungă, începând cu Stretenia (2 Febr.) și până în noaptea Invierii Domnului Iisus Christos.

Dela început trebuie să fac observația că, deși autorul spune clar în titlu, că va arăta, numai obiceiuri vechi, pe care le aveau domnii mai înainte vreme, totuși, alături de obiceiuri vechi dispărute, înregistrează și pe cele curente, uneori în comparație cu cele vechi, altelei le descrie în mod independent.

¹ Se cunosc și două relațiuni grecești cu slujba bisericască la Bobotează, în Principate. Pentru una v. pe larg, mai jos, p. 182—185. Cealaltă a fost publicată de N. Iorga, *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1040.

² Emilia Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 88.

³ A. Gorovei, *Credinți și superstiții*, Buc. 1915, p. 305, nr. 3553.

⁴ V. mai jos, textul, p. 290_a—293_a

În cele ce urmează, ne vom opri aci numai la acelea care au legătură cu biserica.

Procedeu acesta de a consemna diferitele obiceiuri și slujbe în timpul postului mare, este și în vechile tratate bizantine de ceremonial, al lui Constantin Porphirogenetul și Pseudo-Codinos cari insistă, după cum vom vedea, mai ales asupra ceremoniilor din săptămâna mare, sau a patimilor.

Nu ne vom opri, firește, asupra simbolicei acestor practice liturgice din biserica ortodoxă,¹ ci vom intra direct în subiect.

Stretenia. Prima sărbătoare amintită în acest capitol este *Stretenia* (numirea slavonească = Intâmpinarea Domnului nostru Iisus Christos), care cade întotdeauna la 2 Februarie. Biserica creștină sărbătorește în această zi atât *curățirea Sf. Mariei* (*festum purificationis*), adică ieșirea Ei la biserică, după 40 de zile dela nașterea Mântuitorului, cât și primirea lui Iisus în templu.

În această zi, mai înainte vreme, Domnul mergea la mitropolie și asista la slujbă; câteodată și Doamna însoțea pe Domn. După slujbă, în casele mitropoliei, Domnului, Doamnei, beizadelor și boierilor, mitropolitul le oferea vutcă, confeturi și cafea, apoi masă, ospăț mare. După masă, la plecare, Domnul primea dar din partea mitropolitului un cal de preț. Pe vremea lui Gheorgachi obiceiul nu se mai practica întocmai, întru cât mitropolitul nu mai da masă, nici Doamna nu însoțea pe Domn².

Lăsatul secului de brânză. Când Paștele cade de vreme, în Martie sau Aprilie, Stretenia este mai apropiată de Dumineca în care se lasă sec de brânză. În această Duminecă, începătoare a postului, Domnul mergea la biserică, apoi se întorcea în spătărie, unde al 3-lea logofăt introducea pe diaconul curții, care ținea Domnului o scurtă orăție, cerând acestuia iertare, în numele mitropolitului, arhierieilor și boierimei, pentru greșalele ce-i vor fi făcut. Domnul de asemenea cerea iertare « dela toți, cu umilință », apoi săruta mâna mitropolitului, iar mitropolitul săruta pe Domn în creștetul capului. Beizadelele, arhieriei și boerii sărutau mâna Domnului,

¹ Pentru aceasta v. *Evhologhion sive rituale Graecorum complectens ritus et ordines*, ed. Jacobus Goar, Veneția 1730; Const. Erbiceanu, *Câteva cuvinte asupra zilelor din săptămâna mare*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 1—16; Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 672—702.

² Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, ed. A. Vogt, I, cap. 36, p. 137—144, arată că la Bizantini această zi se săvârșea cu ceremonial deosebit de fastuos.

care îi trata cu cafea, iar pe unii îi oprea și la masă pregătită « în lăuntru, despre harem ».

Obiceiul orațiilor și al iertăciunilor la Dumineca lăsatului sec de brânză era o tradiție veche la curțile noastre domnești. Paul de Alep ne spune ¹, că pe timpul lui Matei Basarab « dinaintea Sărbătorii de brânză, de dimineață, la mâncate, mai multe din soțiile boierilor veniră la Patriarh (Macarie al Antiohiei) să-i ceară să le citească rugăciunea de iertarea păcatelor », aruncându-se, în hainele lor elegante, în genunchi; la fel făcură și bărbații lor, până seara târziu. Mai este amintit obiceiul și de Antim Ivireanu într'una din predicele lui, din vremea lui Constantin Brâncoveanu. Orația însă nu se făcea dimineața, după slujbă, ci spre seară: « Am înțeles cum că este obiceiul de vă adunați de seară în divan și faceți puțină orăție înaintea Domnului și după aceea cereți iertăciune... » ². Se cunoaște chiar un mic discurs de iertăciune rostit de banul Țării-Românești în anul 1775 domnitorului Alex. Ipsilante: « plecămū genuchile inimilor noastre și ceremū dela stăpânul nostru iertăciune de toate cele ce vom fi greșitū înainte M. Tale... » ³.

Cât privește sărutările cu prilejul acestor rugăciuni pentru iertarea păcatelor, ele sunt ca un simbol al păcii și al împăcării și își au originea în cuvintele Sf. Apostol Pavel (Ep. c. Rom. XVI, 16): « Inchinați-vă unul altuia, cu sărutare sfântă » ⁴.

Primele 5 Dumineci din Post. Un obicei amintit de Gheorgachi, dar dispărut pe vremea lui, era participarea Domnitorului la slujbă, pe rând, la următoarele biserici din Iași: Trei Ierarhi, Golia, Barnovschi, Sf. Sava, Sf. Vineri ⁵, iar la 25 Martie, de Buna-Vestire,

¹ Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 99.

² Antim Ivireanu, *Predice*, ed. Ion Bianu, București 1886, p. 138 (ed. P. V. Haneș, Antim Ivireanu, *Predici*, București 1915, p. 33).

³ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din ist. Românilor dela 1774—1786*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893), p. 49—50 (extrasul).

⁴ Despre asemenea sărutări frățești scrie și Paul de Alep, că se practica la curtea lui Matei Basarab, v. Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 14. Pentru interpretarea lor din punct de vedere liturgic, v. Pr. P. Vintilescu, *Incercări de istoria liturghiei*, în *Studii teologice*, 1, nr. 3, (1930), p. 87 și V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 451—453.

⁵ Hramurile și anii de întemeiere la aceste biserici, sunt: *Trei-Ierarhi* — Sf. Vasile Grigore, și Ioan, an. 1639; *Golia* — Înălțarea Domnului, cca. 1540, refăcută 1660; *Barnovschi* — Adormirea Maicii Domnului, an. 1627; *Sf. Sava* — Adormirea Maicii Domnului, an. 1625; *Sf. Vineri* — Sf. Parascheva, circa 1617, azi nu mai există, fiind dărâmată din 1878.

din nou la Golia. Obiceiul acesta, spune autorul, a fost « tăiat » de Nicolae Mavrocordat, de când Domnitorul merge numai la prăznuirea hramurilor bisericii, dar și aceasta, cu următoarea rânduială: egumenul mănăstirii vine cu plocon (cafea, zahăr) și este introdus de al 3-lea logofăt la Domn, pe care-l invită să ia parte la prăznuirea hramului bisericii. De ziua Sf. Apostoli Petru și Pavel, hramu mănăstirii Cetățuia (an. 1672) și de Înălțarea Domnului Christos, hramul Mănăstirii Galata (an. 1584), Domnul lua masa la aceste mănăstiri, ele fiind mai depărtate de oraș. Cheltuiala meselor privea pe Domnitor.

Dumineca Floriilor. Dumineca a 6-a din post este a Floriilor pe care Gheorgachi o numește *a Stălpărilor* (numită astfel după obiceiul de a se aduce la biserică stălpări înflorite de salcie¹). Se sărbătorea în prezența Domnului, se cânta polieleu și se împărțeau făclii aprinse², ceea ce azi nu se mai obișnuiește. Altceva nu ne spune Gheorgachi despre slujba acestei însemnate zile.³

Săptămâna-mare (primele denii). În primele trei zile de denii (Duminecă, Luni, Marți) din săptămâna mare Domnul mergea la biserica cea mare, cu toată boierimea, de asculta utrenia « la unú ceas din noapte »⁴, adică la 7 seara. Uneori mergea și la « biserica despre Doamna ».

Miercurea-mare. În Miercurea săptămânii mari, dimineața, Domnul făcea maslu « înăuntru cu ai lorü ; iară boierii își facu masle pe la casele lorü », obicei care astăzi nu mai există. Mai înainte

¹ *Stălpăre* e cuvânt vechiu în limba noastră. Neagoe Basarab spune (*Inv. către fiul său Teodosie*, circa 1650): « O fiul meu Petre... pentrucă tu-mi erai stălpărea mea cea înflorită... ». În cărțile vechi bisericești se întrebuițau, ambii termeni: Sămbăta *Stălpărilor* (*Triod*, Râmnic 1761, f. 269 r), și Dumineca *Florilor* (*ibidem*, f. 271 v).

² Practica cherodosiei era în ritualul bizantin, cf. A. Baumstark, *La solennité des palmes dans l'ancienne et la nouvelle Rome*, în *Irénikon*, 13 (1936), p. 3—24.

³ La Bizantini, fastul acestei zile, l-au descris Const. Porphirogenetul, *De ceremoniis*, ed. A. Vogt, I, p. 158—164; Pseudo-Codinos, *De officiis*, ed. Bonn, cap. 10, p. 67—69. Un bun studiu istorico-liturgic a scris J.-B. Thibaut, *Ordre des offices de la Semaine Sainte à Jérusalem du IV-e au X-e siècle*, Paris 1926, p. 13—24. Același, *Solennité du Dimanche des Palmes*, în *Échos d'Orient*, 21 (1921), p. 68—78.

⁴ Gheorgachi folosește întotdeauna, pentru determinarea timpului, cea-surile orientale; de aceea voi copia aici (după Basile Radu, *Voyage du Pa-*

vreme însă, maslul se făcea în spătăria mică de către mitropolitul însuși, asistat de episcopi și de preoții curții, în prezența Domnului și a boierilor. Boierii apoi, pentru a doua oară în acest post (prima dată la Dumineca lăsatului sec de brânză) « mergeau de-și luau dela Domn iertăciune » — obicei care a rămas mai târziu să se îndeplinească, după cum vom vedea, în Joia-mare. Clerul primea bacșiș din partea marelui vistiernic, în galbeni de aur.

Intr'adevăr tratatele de liturgică ortodoxă recunosc că sfânta taină a oleungerii se practică mai ales pentru tămăduirea de boale, dar amintesc și cazuri când mir-ungerea se împărtășește și oamenilor sănătoși, și anume în Joia ori Sâmbăta-mare¹. Ziua de Miercuri, indicată de Gheorgachi ca zi de maslu, pentru curtea domnească din Moldova, este arătată la fel de alții în Țara-Românească².

Joia-mare. Simbolica practicei liturgice în această zi este clar exprimată în icosul însuși-al zilei: « Apropiindu-ne toți cu frică la Masa cea de taină, să luăm pâinea cu sufletele curate, petrecând împreună cu Stăpânul, ca să vedem cum spală picioarele ucenicilor și să facem precum am văzut, plecându-ne unul altuia și spălând picioarele unul altuia »³.

triarche Macaire, Paris 1930, p. 12), tabloul care arată corespondența ceasurilor turcești cu cele occidentale:

Orele occidentale	Orele orientale	Orele occidentale	Orele orientale
6 dimineața	12	6 seara	12
7 „	1	7 „	1
8 „	2	8 „	2
9 „	3	9 noaptea	3
10 „	4	10 „	4
11 „	5	11 „	5
12 prânz	6	12 miezul nopții	6
1 după prânz	7	1	7
2 „	8	2	8
3 „	9	3	9
4 „	10	4	10
5 „	11	5	11

¹ V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 851.

² E. Cioran, *Călătoriile...*, p. 152.

³ *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 7 și *Evanghelia lui Ioan*, cap. 13, vers. 4—15.

« Pricistuirea cu sfintele Taine » și umivania, adică niptira ¹, fac obiectul serviciului divin al acestei zile, descris sumar și de Gheorgachi.

Joia-mare este amintită de cei mai mulți scriitori contemporani ca zi rezervată împărtașaniei Domnului, boierilor și slujitorilor. Paul de Alep o și numește, pentru acest temei « joia pocăinții » ² și tot așa era socotită în ritualul bisericii bizantine și slave ortodoxe ³.

Pentru vremea lui Const. Brâncoveanu ne afirmă categoric Del Chiaro: « Sfânta împărtașanie pentru tot anul nu se face decât în dimineața Joiei Sfinte » ⁴. Mitropolitul Antim Ivireanu, într'una din predicile Floriilor, se deosebește de Gheorgachi spunând că boierii se cuminecă « unii la Joi mari, alții Sâmbătă, alții Duminecă, în ziua de Paști » ⁵.

Iată, după Gheorgachi, ceremonia împărtașaniei pe la 1762: în biserica mare, sunt prezenți Domnul cu toată boierimea, mitropolitul, care oficiază liturghia (a Sf. Vasile), preoții curții și 2—3 diaconi. După ce se cântă *Τὴν γὰρ σὺν μητρᾶν* ⁶, Domnul se închină la icoane cere iertare boierilor și norodului, apoi ia sfânta împărtașanie; după el urmează beizadelele, apoi boierii. Împărtașiți, mergeau toți la spătărie, unde se da câte un pahar de vin și cafea boierilor împărtașiți.

După împărtașanie urma spălarea picioarelor, *umivania* sau *niptira*, cum îi zice Gheorgachi. Odată cu dispariția obiceiului, negreșit au dispărut și noțiunile corespunzătoare. Iată cum ne înfățișează Gheorgachi acest obicei, aproape dispărut astăzi ⁷, la noi.

¹ Pricistuire și a se pricistui <slav. причастовати = comunicare; umivania <slav. оумывание = lavatio; niptira < gr. νιπτήρ însemna în vechime basinul în care se spălau picioarele; astăzi însemnează întreagă această ceremonie.

² Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 103 și 152.

³ D. P. O., *La pénitence dans le rit byzantin selon les livres liturgiques patéoslaves*, în *Irenikon*, 7 (1930), p. 577—588.

⁴ Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (ed. N. Iorga), București 1914, p. 95—96.

⁵ Antim Ivireanu, *Predice*, ed. Ion Bianu, Buc. 1886, p. 149.

⁶ În liturghia Sf. Vasile, se cântă, pe glasul al 8-lea, în locul Axionului, acest imn: *Τὴν γὰρ σὺν μητρᾶν, θρόνον ἐποίησε, καὶ σὴν γαστέρα...* (Că zgăul tău scaun l-au făcut și pântecul tău...). Cf. *Catavasier*, grec. și rom., Sibiu 1803, p. 36 și 136.

⁷ Călugării dela Mitropolia din Chișinău mi-au povestit, că acolo se face și astăzi acest ceremonial bisericesc.

Mai întâi nu era, încă de pe atunci (1762), o ceremonie obligatorie, așa cum ne-o comunică, de pildă, Paul de Alep pentru epoca lui Matei Basarab. « De este voiea Domnului și pofteste să se facă umivanie, adecă niptira » — spune Gheorgachi — numai în acest caz coborau Domnul cu boierii, Doamna cu jupânesele din spătărie, unde se cinstiseră după împărțășanie, în curtea palatului. Mitropolitul, care oficia personal ceremonia spălării, primea din partea visteriei « o fotă de cele bune », un burete, un prosop, care după întrebuițarea lor în ceremonie, rămâneau lui. Acela care inchipuia pe Iuda Iscariotul, primea și el în dar « unū postavū de cele cotul câte unū leu » și în plus « zece lei bani ». Cu privire la desfășurarea ceremoniei, autorul însă nu ne spune nimic, decât că se săvârșea « după toată rânduiala bisericii »¹.

Consultând diferite izvoare², putem reconstitui ceremonia foarte ușor. Mitropolitul sau patriarhul alege preoții care inchipuiau pe cei 12 apostoli; aceștia se îmbrăcau toți în veștmintele lor. Ceremonia avea loc în biserică sau în curtea palatului (în alte părți, în curtea bisericii). Se așezau un vas de argint, o *umivalniță*, cu apă, alături ibrice de argint, sau de alt metal, cu apă. Unul dintre preoți sau diaconi cete, dela o înălțime oarecare, din evanghelia lui Ioan (13, 4—15), pericopa în care se povestește cina cea de taină și spălarea picioarelor apostolilor de către Iisus Christos. Cetirea se face cu întrerupere, pentru ca acțiunile mitropolitului să corespundă fiecărui verset cetit. Mai întâi desbrăca hainele arhieresti, până rămânea în stihar, își încingea mijlocul cu « o fotă de cele bune », turna apă în umivalniță și se apropia de cei 12

¹ Trioadele noastre vechi au indicații tipiconale prea reduse cu privire la ceremonia zilei, iar din cele recente lipsesc cu totul. Vezi de pildă *Triodul*, Râmnic 1761, f. 300 ; *Triod*, București 1798, f. 352 v. — 355 r.

² Paul de Alep, în ediția Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 101—103 și 152. Τάξις γινομένη τῆ ἀγία καὶ μεγάλη Πέμπτη ἐν τῷ τῆς Οὐγκροβλαχίας αὐθεντικῷ παλατίῳ, ἤτοι τοῦ ἱεροῦ νικητοῦρος (Rânduiala ce se face în Sfânta și Marea Joi, la palatul domnesc în Ungro-Vlahia), adică slujba sfintei spălări a picioarelor, publicată de N. Iorga, în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1038. *Rânduiala hirotoniei arhieresti și a spălării la Cina cea de taină*, M-rea Neamțului 1845, p. 13—16. J. B. Thibaut, *Ordre des offices*, p. 75—77, în restul paginilor studiu istorico-liturgic. Același, *Solennité de la Cène du Seigneur, le Jeudi-Saint*, în *Échos d'Orient*, 21 (1921), p. 155—167. S. Pétridés, *Le lavement des pieds le Jeudi-Saint dans l'Église grecque*, în *Échos d'Orient*, 3 (1899—1900), p. 321—326. Arhieraul Ghenadie, *Liturgica*, în *Bis. ort. rom.*, 3 (1876—1877), p. 406—407.

preoți care așteptau desculți să li se spele picioarele pe rând, la toți, ștergându-i cu fota cu care se încinsese. La Ierusalim, chiar astăzi, ceremonia are mai mult dramatism, urmând deaproape scenele evangheliei: împotrivirea lui Simon Petru, răspunsul lui Iisus, cetirea la căpătâiul apostolilor care au adormit¹. După spălare, mitropolitul se îmbrăca din nou în veștmintele arhieresti, făcea mătânii în fața vasului, înmuia degetele în apă și făcea cruce. Un preot merge cu vasul la Domnitor, care face și el cruce cu apă dintr'insul. Apoi Domnul se retrăgea în palat și boierii pe la casele lor.

Obiceiul este de mult introdus la noi, negreșit din ritualul bisericii constantinopolitane, prin intermediul călugărilor greci veniți de acolo, sau dela Muntele Athos. Pentru prima dată l-am găsit semnalat, dar în mod indirect, din secolul al XVI-lea: catastihul averii mănăstirii Galata din Iași, pentru anul 1588, înregistrează și două umivalnițe, dintre care una făcută din argintul dăruit de Petru Șchiopul², ctitorul Galatei — și aceasta curând după întemeierea ei. Pentru epoca lui Matei Basarab am văzut ceea ce ne confirmă Paul de Alep. Mai târziu Const. Brâncoveanu dăruiește clerului în Joia-mare, în 1695, cu prilejul maslului domnesc, între altele, următoarele: părintelui Vlădica, măhramă de sârmă, un tulpan de 10 coți și o *fotă* de mătase, pentru la *umivanie*³.

Nu numai în biserica ortodoxă s'a practicat această ceremonie, dar și în cea catolică, încă aici pe o scară foarte întinsă și cu deosebit fast, de multe ori făcând spălarea chiar capetele încoronate. Există o literatură foarte bogată pentru practica ceremoniei în Occident⁴.

¹ S. Pétridés, *La cérémonie du lavement des pieds à Jérusalem*, în *Échos d'Orient*, 11 (1911), p. 89—99 (toată slujba, de un pronunțat caracter dramatic, tradusă în limba franceză). At. Negoită, *Paștele la Ierusalim*, în revista *Raze de lumină*, 5 (1933), p. 27—33.

² B. P. Hasdeu, *Catastihul averii mănăstirii Galata*, în *Columna lui Traian*, anul 8, (1877), noua serie, tomul II (Buc., 1878), p. 514 și 547.

³ O listă de asemenea daruri a publicat C(onst). E(rbiceanu), în *Bis. ort. rom.*, 11 (1887—1888), p. 627—628

⁴ Se poate consulta cu mare folos: F. Vigouroux, *Dict. de la Bible*, IV, Paris, 1908, col. 132—136. A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, *Dict. de théologie*, IX, Paris, 1926, col. 15—36. Fer. Cabrol și Henri Leclercq, *Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie*, VIII, col. 2002—2009 și alte enciclopedii (cea mare franceză, britanică). D-na Eliza I. C. Brătianu mi-a comunicat că d-na Ecat. Emil Ghica (născută Florescu) a asistat la ceremonia spălării picioarelor în Joia-mare, făcând spălarea însuși împăratul Frantz Iosif, în Hofburg (Viena), etajul de jos.

Serviciul divin al acestei zile se încheia, ca și astăzi, cu cetirea celor 12 evanghelii. « La un ceas din noapte » — după orele occidentale la 7 seara — veneau la biserică (denie) mitropolitul, episcopii, alți arhieri, egumenii greci, boierimea toată; la cetirea evangheliilor sosea și Domnul. Evangheliile erau cetite în ordinea următoare: prima o cetea mitropolitul, după el alți arhieri, episcopii, egumenii, iar ultima era cetită de diaconul curții. Azi se obișnuiește să cetească prima evanghelie cel mai bătrân dintre preoți, când nu lipsesc arhiepiscopi. În biserici cu un preot, el cetește pe toate.

Vinerea-mare. Joi, ora 1 din noapte — cum spune Gheorgachi — era, după sistemul de cronologizare orientală, începutul zilei de Vineri ¹, astfel că slujba începea cu utrenia acestei zile, în care se cetesc evangheliile patimilor Mântuitorului, dela convorbirea lui Iisus cu ucenicii, la *Cina cea de Taină* (sau cea după urmă), până la sigilarea mormântului și așezarea pazei la mormânt. Prin scoaterea, în mijlocul bisericii, a crucei pe care e răstignit Mântuitorul ², se face legătura între slujba zilei de Joi cu cea de Vineri dimineața.

Trebue, mai întâi, să lămurim o chestiune. Am văzut că utrenia zilei s'a făcut încă de Joi seara, încât în dimineața zilei de Vineri se slujesc — ceea ce confirmă și Gheorgachi — numai ceasurile și vecernia, cu sărutarea epitafului și în prezența Domnului și a boierimei. Relatarea lui Gheorgachi este foarte exactă și în deplină cunoștință a practicelor liturgice. Ceasurile din această zi sunt scurte cântări referitoare la patimele Mântuitorului. Dela ceasuri cronicarul trece direct la vecernie, pentru că într'adevăr, liturghie în Vinerea-mare nu există, pentru că slujba Vinerii-mari, ca și a liturghiei, simbolizează însuși sacrificiul Mântuitorului pentru mântuirea omului.

Sămbăta-mare. Gheorgachi spune apoi, că « la șase ceasuri din noapte spre Sămbătă » începe slujba înmormântării Domnului nostru Iisus Christos. Aceasta înseamnă, după cronologia bisericească bizantină, Sămbătă, deci Sămbăta-mare, așa cum

¹ D(emetrescu Dragomir), *Săptămâna Patimilor*, în *Revista teologică*, 2 (Iași, 1884—1885), p. 10.

² La Ierusalim nu se scoate crucea, care stă tot timpul pe muntele Golgota, cfr. At. Negoiță, *Paștele la Ierusalim*, în *Raze de lumină*, 5 (1933), p. 32.

și găsim numită slujba aceasta în diferite tratate și notițe istorice ¹.

Deci slujba Sâmbetii-mari se desfășoară astfel după relatările sumare ale lui Gheorgachi:

Erau prezenți, Domnul, boierii, arhieriei și norod. Se împărțeau făclii aprinse la canonul 1 (*Valurile mării...*), singura zi, împreună cu zilele Invierii (I-a și a II-a Inviere), în care se mai păstrează și azi obiceiul aprinderii lumânărilor, pe care le țin în mână credincioșii, în timpul slujbei ². Numai că astăzi aceste lumânări nu sunt împărțite, ci cumpărate de credincioși. După slavoslovie se scotea aerul, mergând înaintea lui Domnul cu mitropolitul alături, iar în urma lor boierii cei mari și norodul. Ieșeau toți în curtea bisericii, unde erau așezate scaune pentru Domn și boieri. Sărutau toți aerul.

Relatarea slujbei din Sâmbăta-mare este cu totul sumară și chiar necompletă, la Gheorgachi; de pildă, nu amintește despre ocolirea bisericii. Mult mai complete sunt tipicurile vechi amintite mai sus, publicate, în românește de Const. Erbiceanu, în grecește de N. Iorga.

7. SLUJBA BISERICESCĂ ÎN ZILELE PAȘTILOR

Slujba Invierii ³ Domnului nostru Iisus Christos se face la începutul zilei de Duminecă, începând la 12 noaptea, sau cum zice Gheorgachi, « la șase ceasuri din noapte ».

Domnul fiind într'o continuă acțiune la participarea slujbei, Gheorgachi dă cu precizie toate amănuntele trebuincioase. Aceste amănunte, comparate cu cele scrise de Paul de Alep ⁴, cu tipicele

¹ *Serviciul la Sfânta și Marea Sâmbătă*, publicat de C(ons) E(rbiceanu) în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 701—703. N. Iorga a publicat în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1038—1039: 'Ακολουθία τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Σαββάτου (slujba Sf. și Marei Vineri).

² Boerii ofereau Domnului și Doamnei făclii zugrăvite: * 3 lei, 6 parale s'au dat de zugrăvit 4 făclii di prohod și 2 făclii pentru Vodă și Doamna ». *Condica de cheltueli a stolnicului Lupu*, 27 Octombrie 1752 (ms. rom. Acad. Rom., nr. 3258, f. 120 r. jos).

³ V. mai jos, textul, p. 293₄—298₁₀.

⁴ Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 104—106.

vechi publicate de Const. Erbiceanu și N. Iorga ¹, au multe puncte de asemănare; ultimile două tipicuri sunt însă cu totul reduse față de relatările lui Gheorgachi.

Mai de preț este, însă, descrierea ce a publicat De la Croix, fostul secretar al ambasadei franceze la Constantinopol, în vremea lui Ludovic al XIV-lea. Deși mult simplificată în ce privește practicile bisericești, totuși ea se suprapune informației lui Gheorgachi ².

Iată cum se desfășoară, după toate aceste izvoare, ceremonia în noaptea Invierii.

Noaptea învierii. Locul ceremoniei: în biserica curții domnești, apoi în Divanul cel mare, iar în biserică, în curtea din fața bisericii și iar în biserică. Asistau: Domnul, îmbrăcat în cabaniță, arhieriei, mitropolitul, episcopii, boierimea toată, norod. În timpul cântării canonului Sâmbetii mari (Pre cel ce au acoperit cu valul mării . . .) ³ se împărțeau lumânări aprinse (azi se aprind lumânări, dar și le cumpără fiecare), iar după cântarea canonului treceau toți în divanul cel mare al palatului, unde « se face ținerea de rânduiala sfântei biserici, adică începătura de cântarea sfântei Invieri ». Negreșit, o ședere de câteva minute cu începerea Invierii în Divanul cel mare, care era foarte apropiat de biserica curții, însemna o recunoaștere a sanctității Domnitorului și a acțiunilor lui, după concepția divină a împăraților bizantini ⁴. Dar în Divan slujba

¹ C. Erbiceanu, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 703—704; N. Iorga, în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1039: Τῆς ἀγίας καὶ μεγάλῃ Κυριακῆ τοῦ Πάσχα Ἐβδουμῆς καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ (La Sfânta și Marea Duminecă a Paștilor și Arătare despre a doua Inviere).

² Opera lui De la Croix nu se găsește în bibliotecile publice din țară. Titlul, după P. P. Panaitescu, care a publicat fragmentul despre serbarea Paștilor, în *Revista Arhivelor*, vol. I (Buc. 1924—1926), p. 291—292, este: *La Turquie cretienne sous la puissante protection de Louis le Grand, protecteur unique du cristianisme en Orient contenant l'état present des nations et des églises grecque, armenienne et maronite dans l'empire otoman*, Paris, 1695. Fragmentul care ne interesează (*De quelle manière on célèbre la fête de Pâques en Valachie et en Moldavie*) s'a mai publicat și de N. Bănescu, *Două știri mai vechi privitoare la țerile noastre*, în *Drum drept*, 1 (1913), p. 43—46, dar după o altă ediție, Paris, 1715.

³ *Tipic bisericesc*, ed. IV, Cernica 1925, p. 264.

⁴ Un articol bogat informat în direcția aceasta a scris Șt. Berechet, *Legăturile dintre puterea spirituală și cea civilă în Bizanț*, în *Bis. ort. rom.*, 41 (1922—1923), p. 97—104.

nu ținea mult, numai « începătura », pentrucă — continuă Gheorgachi — la începutul canonului Invierii, iarăși veneau în biserică, pentru ca apoi să iasă în curte, după cântarea svetilnii $\Sigma\rho\kappa\iota \ \upsilon\pi\nu\acute{\omega}\sigma\alpha\varsigma \ \acute{\omega}\varsigma \ \theta\nu\eta\tau\acute{o}\varsigma$ ¹.

În curte erau gătite scaune pentru Domnitor și familia lui, pentru înaltul cler și pentru boierime. Toți aceștia, afară de boieri, aveau în mâini cruci frumos împodobite și scumpe; ale Domnului și beizadelelor le alesese al 3-lea logofăt pe cele mai frumoase, dela mănăstiri sau arhieriei; iar pe a Doamnei, vornicul Doamnei.

Sărutările. « La enus » (la laude < grec. $\alpha\tilde{\iota}\nu\omicron\varsigma$) ², mitropolitul sărută crucea și evanghelia după masă, apoi le sărută Domnul, care mai sărută și crucea din mâna mitropolitului, iar acesta pe cea din mâna Domnului și apoi se sărută amândoi, *sărutarea cea duhovnicească* în care moment se trag tunuri și cântă mehterhaneoa. Mitropolitul se sărută și cu beizadelele, apoi merg toți la scaunele lor.

Fiecare după rânduială (întâi fețele bisericesti, apoi boierimea) vine de sărută evanghelia, apoi crucea mitropolitului, la Domn și la beizadele, apoi la arhieriei și egumeni le sărută crucile, dar dau și al doilea fel de sărut, « sărutarea frățească », și în sfârșit, boierii între ei se sărută « sărutarea cea obicinuită ». După sărutare intră în biserică, unde se oficiază liturgia de mitropolitul însuși, cu preoții și egumenii rânduți.

Comparând practicile liturgice descrise mai sus, cu cele de astăzi, constatăm mari deosebiri. Astăzi familia regală participă la slujba Invierii la Patriarhie, care este situată departe de Palatul Regal. În trecut, atribuindu-se puterii domnitoare, de ordin politic, și o putere de ordin divin, palatul domnesc era alăturat de biserică socotită catedrală, cum a fost a Sf. Niculae din Iași. Numai așa se putea muta oficierea bisericască din biserică imediat în sala Divanului, cum ne spune Gheorgachi însuși.

Apoi aceeași concepție divină, asupra persoanei domnitorului, făcea ca el să poarte, ca și membrii clerului, cruci (a Domnului

¹ Svetilna: $\Sigma\rho\kappa\iota \ \upsilon\pi\nu\acute{\omega}\sigma\alpha\varsigma \ \acute{\omega}\varsigma \ \theta\nu\eta\tau\acute{o}\varsigma$, 'Ο βασιλεὺς καὶ Κύριος (Cu trupul adormind ca un muritor, Impărate și Doamne...), v. de pildă, *Penticostar*, Râmnic 1767, p. 25.

² Laudele — sunt imnuri înainte de doxologie, când se cântă: « Toată suflarea să laude pre Domnul... ».

chiar cu lemn sfânt), care erau sărutate de boieri, — ceea ce astăzi nu mai poartă decât preoții.

Sărutările sfinte duhovnicești, frățești, întâi între mitropolit și Domn, apoi între arhieriei înșiși, astăzi nu se mai practică. Și ele întăresc concepția divină asupra persoanei Domnitorului, care era socotit *duhovnic* al lui Dumnezeu și frate cu arhieriei ¹. Sărutările laicilor, *obicinuite* — cum le numește Gheorgachi — între boieri și Domn nu mai au loc astăzi. Chiar pentru vremea aceea, pentru străini, ele constituiau un spectacol demn de mirare și chiar de râs, cum este cazul suedezului Erasm Henric Schneider, care a vizitat Moldova în cursul veacului al XVIII-lea ².

Astăzi mai există numai sărutările duhovnicești, între preoți, dar ele se dau azi în altar, iar nu în public ³. Cele « obișnuite » la noi, se mai practică, însă numai între rude și însoțite de urări de felicitare.

În sfârșit, la slujba liturghiei, Regele și membrii guvernului nu mai participă, oficialitatea retrăgându-se imediat după slujba Învierii, la palat.

Învierea a doua. Vecernia mare în Dumineca Paștilor se oficia, în trecut, cu o solemnitate deosebită de aceea din zilele noastre. Asistau Domnitorul și boierii la slujbă și se făcea — spune Gheorgachi — « la optă ceasuri din zi », adică la ora 2 după amiază. Când Domnitorul săruta crucea și evanghelia, se slobozeau tunurile, și începea mehterhaneaoa să cânte. Gheorgachi nu dă alte amănunte, dar din relația veche tipiconală, publicată de C. Erbicceanu ⁴, se vede că și la Învierea a doua se făcea sărutare duhovnicească cu mitropolitul țării, precum și « sărutare cu toți ».

¹ Sărutările sfinte au diferite semnificații: respect pentru demnitatea bisericii, pentru cele sfințite și se aplică pe mâini, pe picioare chiar, pe genunchi, pe umeri, pe lucrurile sfinte, cf. *Liturgia, Encyclopédie populaire des connaissances liturgiques, publiée sous la direction de l'Abbé R. Aigrain*, Paris 1930, p. 393—394.

² N. Iorga a publicat descrierea în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 10 (pasajul despre sărutări). De multele înclinări și sărutări ale preoților a mai fost impresionat și Andreas Wolf, mediculsas, care a vizitat Moldova în trei rânduri, dela 1780—1797. V. *Bis. ort. rom.*, 27 (1903—1904), p. 69—75 (în chestiune p. 74).

³ Când se sărută, preotul cel mai bătrân zice: *Christos în mijlocul nostru* la care răspunde celălalt: *este și va fi*; cfr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 452.

⁴ *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 703—704.

Astăzi este obiceiul ca evanghelia să se citească în mai multe limbi, obiceiul pe care nu-l amintesc izvoarele în trecutul nostru ¹.

A doua zi de Paști. A doua zi de Paști, Domnitorul, printre alte obiceiuri și îndatoriri ce ies din sfera ceremonialului bisericesc, își făcea totuși timp să iasă la biserică. A doua zi, nu amintea ora ieșirii la biserică, iar boerii cari nu erau prezenți acolo, trebuiau să trimită la grajdurile domnești, fiecare câte un cal frumos.

Tot în ziua a doua, mitropolitul cu arhierii mergeau la Doamna și beizadele, care trebuiau să sărute icoana sfintei Invieri. Obiceiul de a umbla în zilele Paștilor (astăzi dascăli de biserică) cu icoana Invierii există și acum, însă numai în popor.

A treia zi de Paști. A treia zi de Paști Domnul primea la palat pe egumenii greci, cari veneau să se închine cu sfânta Inviere, dar aduceau și plocon, fiecare câte un miel.

8. SLUJBA OSFEȘTANIEI (JOI DIN SĂPTĂMÂNA LUMINATĂ)

Un obicei vechiu de tot, « care până acum se păzește » — spune Gheorgachi ² — este ca în Joia din săptămâna luminată, după liturghie, să se facă « osfeștanie » în meidanul curții domnești, sau în șesul Bahluiului, sau la Păcurari, în marginea lașilor.

Această sfeștanie era mare (ὁ μέγας Ἀγιασμός) și, deci, asistau Domnul cu familia, arhierii, egumenii, boerii, și slujitorimea.

Se aduceau, întocmai ca la Bobotează, icoanele de pe la bisericile orașului și se stropeau cu apă.

Ne-au rămas indicații tipiconale, în românește ³ și în grecește ⁴, care arată amănunțit desfășurarea rugăciunilor cu acest prilej. Mai mult, obiceiul este pomenit și de diferiți scriitori cari

¹ La biserica Sf. Mormânt din Ierusalim, astăzi, se citește în limbile grecească, arabă, rusească, românească, sârbească și bulgărească, adică în toate limbile popoarelor ortodoxe. Cfr. At. Negoită, *Paștele la Ierusalim în Raze de lumină*, 5 (1933), p. 33.

² V. mai jos, textul, p. 296²⁶⁻²⁷.

³ C. E(rbiceanu), *Sfințirea apei în Joia cea mare...*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 704—705.

⁴ Τῆ Πέμπτη τῆς διακαινησίμου (Slujba în Joia săptămânii luminate), tipic publicat de N. Iorga, în colecția de documente *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1040.

ne-au vizitat în trecut. De pildă, în Țara-Românească, pe timpul lui Matei Basarab, se făcea litanie și procesiune în afară de oraș, în aceeași zi (Joi după Paști) și cu aceeași mare pompă ¹. Paul de Alep ne și precizează motivul: era ca un fel de amintire de Joia precedentă (Joia-mare) și ca o întâmpinare a Jii Inălțării. De asemenea în însemnările dintre 1709—1714 ale suedezului Erasm Henric Schneider de Weismantel este amintită procesiunea cu amănunte în plus și explicații foarte prețioase, pentru Moldova: procesiunile aveau loc în câmp și se binecuvântau holdele, ca să dea roade bune pământul. El spune că această sfeștanie se repeta în toate Joile, până la Rusalii ². La fel relatează caracterul de sfeștanie pentru fertilitatea câmpului în Țara-Românească, Anton M. del Chiaro ³, pentru epoca lui Const. Brâncoveanu.

Este aici cazul unei transformări foarte caracteristice pentru psihologia poporului românesc: o procesiune, care la 1650 se practica pentru motive pur religioase (legătura între Joia Patimilor și Joia Inălțării Mântuitorului la cer), peste 40—50 ani, devine procesiune în legătură cu preocupările agricole ale poporului, binecuvântându-se cu apă sfințită pământul, ca să fie rodnic.

Astăzi, biserica a păstrat obiceiul sfințirii mari a apei, dar nu Joi, ci Vineri, de *Izvorul tămăduirii* și în unele locuri, tot ca procesiune la câmp, în legătură cu fertilitatea agricolă: « Prin Moldova de sus, aghiasma care se face pe câmp la *Izvorul Tămăduirii* (Vineri din săptămâna luminată) pentru ploaie, se crede că are darul de a feri holdele și de viermi » ⁴.

În schimb în popor, ziua de Joi din săptămâna luminată « se serbează pentru tunete și trăsnete și mai ales ca să nu bată grin-

¹ Memoriile lui Paul de Alep, ed. Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 106.

² « Zwischen Ostern und Pfingsten gehen sie alle Donnerstage unt Bilderrfahren auff das Feld in Procession, und der Pfaffe segnet das Feld, damit es eine fruchtbare Erde bringen möge », rânduri extrase din relația publicată de N. Iorga, în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 1—28, 85—102, pasajul de mai sus, p. 88.

³ *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 109: « Tutti gli altri giovedì dalla Pasqua sino alla Pentecoste si fanno procesioni da tutto il clero, il che corrisponde alle Rogazioni presso di noi Latini, per implorare da Dio la fertilità della campagna, cantandosi le litanie istituite dalla Santa Chiesa ».

⁴ Tudor Pamfile, *Agricultura la Români* (colecția « Din viața poporului român », XVI), Buc. 1913, p. 15.

dina semănăturile »¹ sau « Joi în săptămâna luminată, botează popa. Nu se lucrează »².

Caracterul particular al acestei sărbători, după unii de origine păgână, egipteană³ așa cum s'a serbat și se serbează la noi, a rezultat din nevoia adaptării serviciului divin la interesele locale ale vieții noastre agricole. Intr'adevăr, în vechiul Bizanț, de unde radiau toate practicile liturgice în întregul răsărit-ortodox, se serbătorea Joia după Paști, cu mare solemnitate chiar, dar pentru un scop cu totul deosebit și anume: era ceremonia sărutului pascal, pe care-l da, într'o atmosferă de lux strălucitor, împăratul clerului, care-l înconjură⁴.

9. SLUJBA LA SF. GHEORGHE

Am văzut mai sus (p. 128), cum Gheorgachi spune, că egumenii veneau în ajunul hramurilor să invite pe Domn la prăznuirea hramului mănăstirii respective. De aceea nu ne mai mirăm când, scriind despre sărbătoarea Sf. Gheorghe,⁵ ne spune că Domnitorul și boierimea ieșeau sau la mănăstirea Hlincea, sau la mănăstirea Bârnova, « la hramul bisericilor ». Numai că Hlincea, terminată în anul 1660 (azi ruinată), are hramul Sf. Gheorghe, dar Bârnova are (azi) ca hram Tăerea capului Sf. Ioan Botezătorul (29 Aug.)⁶. Ambele mănăstiri fiind la distanță de câțiva kilometri de Iași, Domnul rămânea la masă la mănăstire, dar « cheltuiala era domnească, iar nu dela călugări ».

Când nu putea ieși afară « din vreo pricină », asista la slujbă « în biserica curții despre poartă » și marele clucer era obligat să

¹ Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, Buc. 1901, p. 166.

² C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului* (colecția « Din viața poporului român », VII), Buc. 1909, p. 55.

³ J. D. Ștefănescu, *Rites païens conservés dans les liturgies chrétiennes*, în *Byzantion*, 13 (1938), p. 197—200.

⁴ Const. Porphyrogenetul, *De cerimoniis*, ed. A. Vogt, vol. I, cap. 23 (14), p. 84—88 și vol. cu comentarii, p. 122—125.

⁵ V. mai jos, textul, p. 298₁₁—299₂₀.

⁶ N. A. Bogdan, partea istorică, în *Cel mai nou ghid al Iașului*, Iași 1932, p. 65 și G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, Buc. 1933, p. 96.

aducă la biserică un miel fript, în loc de colivă. Coliva trimeasă dela palat nu lipsea în nicio sărbătoare și în nicio Duminecă; cel mai mic dintre cluceri avea grija ei.

Alte amănunte cronicarul nu mai dă, în legătură cu ceremonia bisericească a zilei. Astăzi, după câte știu, nu se mai aduce miel fript în loc de colivă, dar obiceiul vechiu mi se pare foarte firesc. Dacă la Paști, până astăzi, se duc ouă roșii la biserică, dacă la Sf. Petre se duc mere și busuioc, dacă toamna, la cârstovul viilor, se duc ca ofrandă struguri ¹, este foarte firesc să se aducă miel de Sf. Gheorghe. Intr'adevăr, în fondul de credințe și superstiții ale poporului român, este o strânsă asociere între Sf. Gheorghe, sfânt de primăvară, și vieța păstorească ². Aceasta de Sf. Gheorghe își începe activitatea: tocmiri de ciobani, alesul oilor, repararea strungelor și a stânelor, etc. ³. Prin extindere, pentru că Paștile cad în primăvară, « prin județele Ialomița, Prahova, Vaslui, Tutova și Dolj... mielul la Paști se mănâncă cu mare ceremonie » ⁴.

Armenii au un vechiu obicei păgân: la anumite sărbători taie vite sau oi și împart carnea la săraci, sau ospătează din fiertură la biserică. Obiceiul acesta se practică și în biserica ortodoxă română, cum de exemplu în comunele Baia, Rădășeni, Rotopănești, lângă Suceava ⁵.

Obiceiul aducerii mielului fript în locul colivei, de Sf. Gheorghe, este, ca și « osfeștania » din Joia săptămânii luminate, o adaptare a ritualului bisericesc bizantin, la interesele vieții noastre păstorești pentru că prin aceasta se cere ajutorul lui Dumnezeu în legătură cu creșterea vitelor, a oilor.

¹ Despre aducerea acestor ofrande în biserică, m'a încredințat cucernicul și bătrânul preot Boiu din București. V. însă și Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 46—47 și Elena Costache Găinariu, *Monografia Comunei Burdujeni*, Buc. 1936, p. 54.

² I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, Buc. 1928, p. 101—102.

³ Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, Buc. 1901, p. 230—240.

⁴ A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român* (colecția « Din vieța poporului român », XXVII), Buc. 1915, p. 398, nr. 9.

⁵ (A. Gorovei), *Datinele, obiceiurile și credințele Armenilor din țările române* (după lucrările lui Dim. Dan, traduse și amplificate de Gr. Goilav), în rev. *Șezătoarea*, 12 (1912), p. 24—25. De altfel Mahomedanii au și ei la Bairam, un « agneau de Pâque » și « baisers de paix », pe care le-au împrumutat din vieța primilor creștini, cfr. Guer, *Moeurs et usages des Turcs*, vol. I, Paris 1746, p. 249—250.

10. CEREMONIA DE SF. PARASCHIVA (14 Oct.)

O ceremonie bisericească deosebită avea loc la Iași, la 14 Oct., ziua praznicului Sf. Paraschiva cea nouă, ale cărei moaște se aflau atunci depuse la mănăstirea Trei-Ierarhi ¹, unde se și făcea fastuoasa ceremonie ².

Gheorgachi amintește « anii 7148 » (= 1640) când « răposatul Vasilie Vodă », aduse « sfântele ei moaște » dela Constantinopole în Iași ³.

Bolta cu stâlpii de marmoră albă, în care era depusă racla cu moaștele; racla cu căptușeală roșie bătută în cuie de argint; covoarele și mătăsurile turcești cu care era învelită; candelile de argint și de aur care ardeau ziua și noaptea; picturile murale în aur care reprezentau muncile ei, toate aceste podoabe, măreau fala și strălucirea Sfintei, după cum ne afirmă un călător străin, care a văzut-o la câțiva ani după aducerea moaștelor în Iași ⁴. La praznicul ei, și astăzi, vin nu numai locuitorii Iașilor, dar și numeroși pelerini din țară și chiar de dincolo de hotarele țării (înainte de războiul veneau din Rusia, Bucovina, Ucraina).

În trecut, Domnul Moldovei participa la slujbele praznicului și îndeplinea următoarele obligațiuni protocolare.

Cu o zi înainte de prăznuire, egumenul mănăstirii venea cu ploconul obișnuit la Domn, ca să-l roage să-i facă cinstea « cu domneasca sa parisie » ⁵, la ceremoniile praznicului.

Slujba se făcea, la hram, în ajunul zilei și se relua în ziua însăși a Sfintei.

¹ Astăzi moaștele nu mai sunt depuse la Trei Ierarhi, ci în biserica Mitropoliei.

² V. mai jos, textul, p. 299₂₁—304₂₀.

³ Data este copiată după Miron Costin, v. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 310. Exact trebuia să puie 7149, pentru că la 1641 s'au adus moaștele la Iași. De aducerea moaștelor în vremea lui Vasile Lupu se amintește chiar în icosul al 12-lea al *Acaftistului* Sf. Paraschiva: *Bucură-te a lui Vasile Voevod și altor miluitoare, mântuitoare* (ed. IV. Tip. Sf. Mon. Neamțu, 1927, p. 19).

⁴ Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie*, ed. Em. Cioran, p. 26; ed. franceză a lui Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, p. 188—189.

⁵ Adică «cu prezența sa domnească». Din grec. *παρεμι* = a fi prezent, a asista.

În ajun clopotele mănăstirii începeau să anunțe începutul slujbei « la optu ceasuri din zi », adică la ora 2 după amiază, când egumenul și preoții ridicau racla de sub boltă, pentru a o pune în mijlocul bisericii, « în cuvucion »¹, ca să fie sărutată de norod. Urma slujba vecerniei mari, după care slujbă venea și Doamna cu alai la biserică și-i ieșea întru întâmpinare egumenul cu evanghelia. După vecernie se cânta paraclisul Sfintei și apoi toți ieșeau în curte.

Trei slujitori aveau parte mai activă în această zi.

Marele vistier trebuia să trimită la biserică, din partea Domnului, două lumânări mari de ceară, pictate. Marele șătrar avea grijă să se întindă în ograda bisericii un saivant² pentru familia domnească, iar vâtaful de aprozi aranja scaunele mitropolitului și ale familiei domnești.

În ziua însăși a Sfintei, slujba bisericească avea caracter de procesiune, de îndată ce venea Domnul la biserică. El era întâmpinat de mitropolit la ușa bisericii și i se cânta axionul și slavoslovია.

Incepând litia, patru preoți ridicau racla de sub baldachin și ocoleau cu ea biserica; afară, în curte, Domnul săruta moaștele, se miruia, puneă « în blid » zece lei, se miruiau ceilalți și intrau în biserică, unde începea liturghia. Moaștele, care șezuseră afară pentru a fi sărutate de popor, se aduceau în biserică la cântarea Herucului, când Domnul (și familia lui) trecea pe sub trupul Sfintei, care apoi, era pus pe masa sfântă, în altar. De aici moaștele erau aduse, iarăși, în mijlocul bisericii, aproape de chinonic.

Uneori, după liturghie, Domnul obișnuia să bea cafea în « chilia egumenului », alteori o bea cu toată boierimea în spătărie.

Slujba Sf. Paraschiva era cunoscută pe vremea lui Gheorgachi în grecește, ea fiind tipărită încă din 1692, la București³. Această slujbă a fost adaptată la noua situație, în care Sfânta se află pe pământul Moldovei, pentrucă la stihoavnă, mărirea are următoarea redacție: « Bucură-te în Domnul, cetatea Moldovei, în sinuri țiind

¹ În baldachin, din grec. τὸ κουβοῦκλι.

² Cort deschis, din turc. sayvan (= ombrage).

³ Ἀκολουθία τῆς τε ὁσίας Μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς Νέας, καὶ τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Buc. 1692 (titlul complet și descrierea la I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, I, Buc. 1903, p. 326—327, nr. 94).

cortul Cuvioasei »¹. Aluziuni la această situație s'au transmis și în acaftistul Sf. Parachiva, icosul 3: *Bucură-te a Moldovei luminătoare...*; condacul 10: *... rugându-te pentru țara aceasta care o păzești cu prea curat trupul tău*; icosul 12: *Bucură-te a Moldovei casnică luminătoare*², etc.

Deci, pentru Gheorgachi, sărbătoarea Sf. Paraschiva era deopotrivă de însemnată ca celelalte sărbători domnești. Prezența Domnului era, în această împrejurare, o datorie față de biserică, dar și față de amintirea unui premergător domnesc, Vasile Vodă Lupu, care adusese sfintele ei moaște, pe pământul Moldovei.

11. INSTALAREA MITROPOLITULUI SAU A EPISCOPULUI

Până aci am văzut, cum Gheorgachi ne-a înfățișat o serie de ceremonii bisericești, cu prilejul diferitelor sărbători la care participa și Domnul. Ultimele două capitole ce analizăm acum (întitulate *Ce obiceiū ȳaste cându face Domnul Mitropolitu țării sau Episcopu și Ce obiceiū ȳaste cându face Mitropolitul sau Episcopul paretisis*)³, fac excepție de capitolele precedente, în sensul că nu mai cuprind ceremonial de slujbe la sărbători, ci acela petrecut la curtea domnească, cu prilejul instalării mitropolitului, în primul capitol — și cu prilejul demisiei din scaunul arhieresc și la alegerea unui nou episcop — într'al doilea capitol.

Mai multe decenii înaintea lui Gheorgachi, Dim. Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*, a scris un întreg capitol, *De hierarchia ecclesiastica*, în care atinge și problema numirii mitropoliților și a episcopilor, în Moldova, dar nu ca Gheorgachi, din punctul de vedere al protocolului ce se desfășura, ci mai mult din acela al organizării canonice, în raport cu patriarhia din Constantinopol și Ohrida⁴. Totuși, Gheorgachi în puținele lui date referitoare la

¹ Autorul acestor adaptări ale slujbei Sf. Paraschiva, la noua situație de sălășluitoare în pământul Moldovei, este, după Const. Erbiceanu, Meletie Sirigul, cunoscutul teolog din vremea lui Vasile Lupu (v. *Bis. ort. rom.*, 17 (1892—1893), p. 708—715 (mai ales p. 712).

² *Acaftistul și viața Sf. Parascheva*, ed. IV, Tip. Sf. Mon. Neamțu, 1927, p. 7, 15 și 19.

³ V. mai jos, textul, p. 301₂₁—302₂₂ și 302₂₃—304₁₅.

⁴ George Chirică, *Cercetări istorice asupra legislației bisericei române din sec. al XVII și XVIII*, Buc. 1895, p. 43—46. Diac. Vasile Predeanu, *Existența și organizațiunea ierarhiei bisericești la Români*, Buc. 1896, p. 132—140.

formalitățile cerute de canoane, concordă cu Dim. Cantemir și dovedește că cunoștea legile sfinte, după care se conducea în asemenea cazuri biserica orientului ortodox în general și aceea a Moldovei, în special.

Alegerea mitropolitului și a episcopilor. Gheorgachi deosebește două cazuri ¹, când scaunul arhieresc (de mitropolit sau de episcop) devenea vacant (*văduve*): prin moartea titularului, sau prin demisia (*paretesis* < grec. *παραιτησις, παραιτώ* = a părăsi). Pentru ambele cazuri, înainte de Gheorgachi (*celu vechiu obiceiu*) se obișnuia ca pe episcopul de Roman, să-l facă mitropolit. Astfel, episcopul Rădăuților era înaintat ca episcop de Roman, al Hușilor devenea episcop al Rădăuților, iar la episcopia de Huși se alegea « cu sobor » un altul dintre egumenii mănăstirilor. Era deci o recunoaștere a superiorității episcopiei de Roman, ca fiind mai veche, asupra celorlalte. Prerogativele episcopului de Roman, îl apropiau pe acesta în multe amănunte de mitropolitul însuși și-l deosebeau de ceilalți episcopi ai Moldovei. Astfel, purta cârjă argintată în eparhia lui, ca și a mitropolitului; neagră, la fel cu a celorlalți episcopi, o purta numai când se afla în Capitală. De asemenea avea voie să poarte sacosul în serviciul divin și chiar mitra, dar tot numai în eparhia lui ²).

Dar, adaogă Gheorgachi, « dela o vreme încoace s'au stricatu rânduelile » acestea și alegerea mitropolitului rămânea « la socoteala Domnilor », alegându-se « cu sobor, după vrednicie, unul din episcopi ». Autorul însuși asistase la călcarea vechiului obiceiu, după care episcopul Romanului era înaintat ca mitropolit; în alte împrejurări, alegerea mitropolitului nou era pusă la cale de către Domnul însuși: cazul cu mitropolitul Gavril Calimachi al Thesaliei ³, fratele domnitorului însuși, Ioan Th. Calimachi ⁴. De

¹ Să se compare cu instrucțiunile asemănătoare grecești, referitoare la alegerea de episcop și la strămutarea de mitropolit, publicate de Ghenadie Craioveanul, *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica Sfântă*, Buc. 1886, p. 4—10; instrucțiunile datează din secolul XVIII; *ibidem*, p. 10, nota 4.

² Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, Buc. 1874, p. 110.

³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 399—407, a publicat actul lui Paisie, patriarhul Constantinopolului, din April 1745, pentru numirea lui Gavril, ca mitropolit al Thesaliei, la Salonic.

⁴ Cauzele și peripețiile acestei înlocuiri sunt descrise pe larg în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, v. M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 241—242. Hrisovul lui Ioan Theodor Calimachi pentru înlocuirea lui Iacov, l-a publicat N. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 427—429.

altfel, chiar la instalarea mitropolitului Iacov, (în locul demisionatului Nichifor, la 26 Oct. 1750) se călcase, de asemenea, obiceiul, pentru că Iacov fusese episcop al Rădăuților, iar nu al Romanului ¹.

Ceremonialul instalării mitropolitului. Trecând peste aceste observații, ajungem la ceremonialul instalării. Cel ales este chemat în audiență la Domn și vine cu ploconul obișnuit: covor, cafea, zahăr. În ziua instalării este adus la palat cu careta domnească, poftit în divanul cel mic, apoi în spătarie, unde sunt prezenți Domnul și boierii. Marele vistier, luând mantia din mâinile logofătului al 2-lea, îmbracă pe mitropolit. În acest moment Domnul, cu capul descoperit și cu cârja în mână dreaptă, merge spre mitropolit, îi dă cârja, îi sărută mâna, iar mitropolitul creștetul Domnului (astăzi Regele încredințează cârja, la investirea episcopilor, dar sărutările nu se mai obișnuesc), după care act solemn, mitropolitul face orăție « de mulțămită » (astăzi încă se mai obișnuște cuvântarea în care candidatul ales face un scurt istoric al mitropoliei — ca episcop al eparhiei — și schițează programul de activitate, la care cuvântare răspunde Regele). Terminându-se protocolul la palat, Domnul fixează alaiul care conduce pe mitropolit la « leftică » și la mitropolie. În timp ce lectica merge, se trag clopotele bisericilor, ba Domnul îi rânduiește și mehterhanca. La mitropolie este primit de toți arhieriei cu axionul (*Vrednic este*) și pus în scaunul mitropolitan, când face din nou engomion (orație) ².

Instalarea mitropolitului este, în multe privințe, asemănătoare cu instalarea episcopului și a oricărui arhieriu, în genere, pe care de asemenea o descrie, chiar mai pe larg, Gheorgachi.

Instalarea episcopului. Gheorgachi arată mai întâi formalitățile de cancelarie, de administrație, când noul instalat lua locul altuia care demisiona. Demisia o prezenta logofătului al 3-lea și acesta Domnitorului. Domnul convoca pe boieri în spătarie și trei logofătul cetea cu glas tare demisia, pe care apoi — după porunca

¹ În schimb, pentru ocuparea scaunului Rădăuților, s'a aplicat obiceiul vechiu, fiind ales, la 13 Nov. 1750, Ierotei, până atunci episcop al Hușilor; cfr. *Bis. ort. rom.*, 26 (1902-1903), p. 1367—1368.

² Compară relația asemănătoare publicată de É. Legrand, *Éphémérides daces*, II, 169, despre ceremonia instalării ca mitropolit a lui Neofit, fost al Mirelor, la 26 Noemvrie 1738.

Domnului — o așeza în condica mitropoliei ¹, pecetluită cu pecetea de ceară a Domnitorului. Pe verso demisiei Domnul nota scaunul vacant și se proceda la alegerea noului episcop.

După cum alegerea mitropoliților se făcea potrivit canoanelor bisericești, adică « cu săbor bisericesc », dar și potrivit obiceiului țării, adică « cu săbor politic », dintre episcopii țării, tot așa alegerea de episcop se făcea « cu săbor », dintre egumenii « mănăstirilor de țară ».

Ce era acest sobor, Gheorgachi nu spune, dar se știe din studiul documentelor că era alcătuit din Domnitor, boierii mari și mici, ai țării, mitropolitul, episcopii și egumenii celor mai însemnate mănăstiri din țară ². În ce privește actul alegerii, el este impus de canoanele apostolice și confirmat de cele ale sinoadelor ecumenice sau locale, anume ca episcopul să fie ales, votat și hirotonisit de mai mulți arhieri (cel puțin 2) ³. Gheorgachi însuși întrebuințează, pentru noțiunea candidat la episcopie, termenul de origine grecească *ipopsifios* (ὑποψήφιος) ⁴.

Acum, după aceste observațiuni menite să arate valoarea istorică a însemnărilor protocolare ale lui Gheorgachi, să vedem și ceremonialul însuși.

Ipopsifiosul slujea odată liturghia în biserica cea mare, slujbă la care asista și Domnul. Al 3 lea logofăt îi înlesnea candidatului audiența la Domn, căruia îi aducea obișnuitele plocoane; cu acest prilej Domnul îl și anunța că « sfinția ta te-ai ales a fi păstor acelu

¹ Condica mitropoliei Ungro-Vlahiei, înființată la 1668, în care se treceau toate instalările, cu semnături autografe, precum și alte acte bisericești mai de seamă, s'a și publicat de către Ghenadie Craioveanu, sub titlul *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica Sfântă*, Buc. 1886, în 8° de 448 + XXIV + XIV pag. Arhiereul Ghenadie Craioveanu amintește și de *Condica mitropoliei Moldovei, și Sucevei* (v. p. 2), dar ea n'a fost publicată. Aceasta datează din vremea lui Const. Racoviță, la a doua domnie (1756—1757), ne spune Gheorgachi însuși (v. mai jos, textul, p. 302₃₁₋₃₂).

² George Chirică, *Cercetări istorice asupra legislației bisericești române din secolul al XVII și XVIII*, Buc. 1895, p. 43.

³ Vezi cuprinsul acestor canoane și comentariile necesare, în Zosima Târălă și Haralambie Popescu, *Pidalion cu orânduire nouă și tâlcuiri*, Buc. 1933, p. 11—12.

⁴ În această privință, Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, ed. Toma Teodorescu, Buc. 1865, cap. 188, p. 141, spune categoric: « . . . fără psifos, adică alegeți, nu se poate face cineva arhieru ».

scaun ». Se fixa apoi ziua hirotonisirii (gr. χειροτονία = întinderea mâinii).

Hirotonisirea avea loc tot în biserica cea mare, unde venea și Domnitorul¹ (azi Regele nu mai asistă la hirotonii, ci oficiază numai investitura, la Palat). Se pregăteau de către logofătul vistieriei 3 scaune îmbrăcate cu postav roșu, așezate în mijlocul bisericii, în amfiteatru: pe cel mai înalt ședeau, la dreapta, mitropolitul, la stânga, Domnul; picioarele lor se sprijineau pe al 2-lea scaun; iar pe ultima treaptă ședeau 2 din episcopii țării, sau alți arhierei străini.

Obiceiul așezării unor scaune pentru arhierei, este și astăzi practicat; ele sunt așezate în fața ușilor împărătești².

Gheorgachi nu amintește din slujbă, decât ce este particular ei, adică actul *povelirei*, când mitropolitul chelevsește³ pe candidat, adică îl provoacă să rostească cele 3 mărturisiri. Aceste mărturisiri sunt rostite de candidat, stând în picioare pe un vultur (*pajoră gătită*), anume pregătit din postav⁴. *Arhieraticonul* (ed. II, Buc. 1899) precizează chiar că prima mărturisire o rostea candidatul șezând pe coada vulturului, a doua pe mijlocul și a treia pe capul vulturului. Arhiepiscopul Simeon al Thesalonicului (+ 1429) ne spune că pe pardoseala bisericii se zugrăveau în ipsos 3 râuri, care însemnau că « daru învățăturii la care s'a chemat, stă d'asupra cetății cci zugrăvite, care arată Episcopia lui, pre al căria vârful asemenea se zugrăvește vulturului, arătând curăția, dreptatea și înălțimea Dumnezezeștii cuvântării și închipuind pre sfântul Ioan

¹ Participa și împăratul bizantin, cfr. Const. Porphirogenetul, *De ceremoniis*, cartea II, Bonn 1829, cap. 14, p. 564—566: "Ὅσα δὲ παραφυλάττειν ἐπὶ χειροτονία πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (Cele ce trebuiesc observate la hirotonisirea patriarhului de Constantinopole). Pseudo-Codinos, *De officiis*, Bonn, cap. 18, p. 99—101: Περὶ προβλήσεως δεσπότης (Despre crearea patriarhului).

² *Arhieraticon*, ed. II, Buc. 1899, p. 21.

³ *Povelire* și *a povelii* (din slav. повлѣннѣ inseamnă același lucru cu grecesul chelevsi <κελεύω, fut. κελεύσω) a invita, a pofti, a soma, a provoca. Este vorba de a provoca arhiereul liturghisitor pe cel hirotonit, să facă mărturisirile arhierești.

⁴ Pajura (vulturul) pentru hirotonirea arhiereilor, era în unele biserici bizantine, săpată în piatră și fixată, deci, în fața altarului. Așa am văzut în *Muzeul bizantin de arheologie și artă creștină* din Atena.

Cuvântătorul de Dumnezeu și adevăritorul »¹. Aceste reguli de povelire — adaogă același *Arhieraticon* (p. 23) — « nu se mai fac acum astfel, ci precum se arată în explicațiunea următoare a I. P. S. Mitropolit al Nissei D. Mitrofan, care se săvârșește în toate bisericile lui Christos ». După mărturisiri începea liturghia, după liturghie ieșeau toți la palatul domnesc. Ultimul ieșea din biserică episcopul nou hirotonisit, îmbrăcat în mantie și cu cârja în mână și intrau în spătărie. Când intra episcopul în spătărie, toți se sculau în picioare și apoi începea tratația cu cafea. După tratație, episcopul era dus dela curtea domnească « la gazdă » cu careta domnească trasă de șase telegari. Astfel se termina ceremonia instalării episcopului, instalare care, la toate popoarele ortodoxe, a împrumutat elemente din vechiul ceremonial bizantin².

Însă Gheorgachi, înainte de a termina capitolul acesta, intercalează și un obicei vechiu în Moldova și anume: mai înainte vreme, episcopul pleca dela curtea domnească nu în caretă domnească, ci călare pe un cal alb din grajdurile domnești, împodobit în astar alb; îl însoțea un întreg alai de boieri pe străzile Iașului, în sunetul clopotelor și al mehterhanelei, în timp ce el blagoslovea poporul. Obiceiul fiind găsit *anosto* (gr. ἀνοστός = neplăcut), a fost desființat de Ioan Mavrocordat (1743—1747).

Obiceiul acesta, după cum s'a arătat³, este împrumutat de noi tot din ritualul bizantin; el exista însă și în practicele bisericii apusene, la papi⁴.

* * *

¹ Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor*, ed. T. Teodorescu, cap. 200, p. 145.

² F. Paris, *La consécration épiscopale dans le rit byzantin, selon les livres liturgiques paléoslaves*, în *Irenikon*, 7 (1930), p. 276—308. Ms. rom. nr. 2522, f. 1—5 v. din Bibl. Acad. Rom., cuprinde cea mai veche mențiune (sec. XVII) în limba română despre instalarea episcopului, anume pe vremea lui Matei-Basarab. Nu se dau amănunte de ceremonial, ci, manuscrisul fiind un Molitvenic, arată numai ritualul bisericesc. La f. 5 v. se amintește de unele îndatoriri, pe care noul ales le lua față de patriarhul «Cetății lui Costandin» pe care însă zice că «încă le-am scris în Condică, să le aiбу în viața mea».

³ Pr. C. Bobulescu, *Odinioară la instalare, Patriarhii, Mitropoliții și Episcopii erau purtați călare prin Capitala țării*, în *Bis. ort. rom.*, 44 (1926), p. 462—466.

⁴ Dom. Jules Baudot, *Le cérémonial*, Paris 1913, p. 22: «le pape arrive monté à cheval», după *Ordo Romanus*.

Concluzii. Ajungând cu analiza la sfârșitul ceremoniilor cu caracter bisericesc, cred că este necesar și metodic a vedea ce se poate desprinde ca observațiuni generale din acest capitol.

Ceremoniile bisericești reprezintă aportul influenței greco-bizantine, așa cum ceremoniile de ordin politic au reprezentat mai mult aportul influenței otomane.

Biserica românească ortodoxă, organizată încă dela întemeierea mitropoliilor românești, după biserica grecească și după instrucțiunile călugărilor din școala Sf. Munte Atos, sau din aceea a marii patriarhii din Constantinopole, a împrumutat formele de ritual bizantino-slave.

În cursul veacului al XVIII-lea influența slavă dispăruse, cea grecească se afirma din ce în ce mai mult, încât nu este mirare de ce în *Condica* lui Gheorgachi găsim formule și fragmente de rugăciuni în limba grecească și mai toți termenii liturghiei grecești. Din *Condică* reiese clar că slujbele cele mari bisericești și cele oficiale, la care asista și Domnul, se făceau numai în limba grecească.

Prin prezența acelor dese expresiuni, ca « este obicei vechiu » sau « după obicei », se dovedește că pentru determinarea practicilor bisericești nu trebuia imediat tipic scris, ci se orientau și după tradiție.

Religiozitatea profundă a oamenilor din trecut iese în mod evident din paginile analizate: rezultă nu numai din nevoia de a participa cu toții, dela Domn la slujitor, la slujbele bisericești toate; nu numai din păstrarea posturilor; nu numai din spovedania și împărtășania la sărbătorile Paștilor; nu numai din respectul ce se arăta fețelor bisericești, dându-le întâietate în anumite ceremonii. Este o altă religiozitate, superioară, care rezultă din cunoașterea rațională a Sf. Scripturi, a ritualului, a desfășurării sf. liturghii în momentele ei succesive, a cunoașterii rugăciunilor, încât ne mirăm cu drept cuvânt, cum un logofăt al 2-lea, ca Gheorgachi, a știut să însemne cu atâta precizie diferitele manifestări de ceremonial în raport cu fiecare moment din liturghie.

Am mai văzut cum slujbele bisericești se adaptau uneori la anumite condițiuni de viață națională; astfel, într'o țară cu în-deletniciri agricole, s'a înființat osfeștania din Joia săptămânei luminate, pentru rodnicia holdelor. La Sf. Gheorghe coliva de grâu s'a înlocuit cu mielul fript, ziua de Sf. Gheorghe fiind « cap de

primăvară » și începutul vieții păstorești; sau cazul desfășurării slujbei la ziua Sf. Paraschiva, ale cărei moaște sunt până azi la Iași.

Apoi biserica noastră ortodoxă s'a dovedit și de data aceasta păstrătoarea cea mai vrednică a credinței și a obiceiurilor strămoșești. De cele mai multe ori aceste obiceiuri și elemente de ceremonial bisericesc erau un bun comun al ortodoxiei întregi, după cum s'a văzut din compararea ceremoniilor noastre cu ceremoniile bisericești la Bizantini ¹.

Condica lui Gheorgachi nu este de disprețuit, nici în ce privește organizarea ierarhică a clerului, dela diaconii și preoții domnești, la egumenii mănăstirilor « de țară », la aceia greci ai mănăstirilor din Iași, la cei trei episcopi și până la mitropolit, sau până la arhieriei mari veniți întâmplător în țară. Gheorgachi arată cu toată atenția atribuțiunile fiecăruia în diferitele ceremonii oficiale. Arată când trebuia să slujească, când trebuia numai să asiste la slujbă, când să mănânce cu Domnul, când să aducă plocoane Domnului și să primească daruri dela acesta.

Adeseori ceremonialul bisericesc se confunda și se conforma unor datine populare: ceremonia icoanelor la Crăciun și la Bobotează. Alteori se mărginea numai la biserica domnească: pilda cherodosiei, adică a împărțirii lumânărilor aprinse la anumite slujbe, la care azi nu se mai împarte.

Am mai văzut cum *Condica* lui Gheorgachi are o mare însemnătate și pentru că dă numeroase informații aceluia care va vrea să alcătuiască o istorie a liturghiei românești.

¹ Astfel, un manuscris în limba siriană, din anul 1720, cu titlul *Cartea de ceremonii solemne, după biserica siriană*, cuprinde următoarele ceremonii asemănătoare cu cele practicate la noi și descrise mai sus: obiceiul iertăciunilor la lăsatul secului de brânză; ceremonia de Duminica Floriilor; spălarea picioarelor în Joia mare. Toate aceste ceremonii se făceau și la Sirieni cu mare pompă. Cfr. R. P. Paul Sbath, *Manuscrits orientaux de la bibliothèque du R. P. Paul Sbath*, în *Échos d'Orient*, 26 (1923), p. 470, nr. 101.

ELEMENTE ETNOGRAFICE ȘI FOLKLORICE

Încă din capitolul în care am analizat ceremonialul bisericesc din *Condică*, a trebuit uneori să călcăm în domeniul etnografiei și folklorului, când unele practice bisericești reieșeau ca o adaptare la condițiile particulare de viață a poporului român; viața agricolă și păstorească au impus, pe de o parte, să se facă sfeștanie Joi după Paști, la câmp, pentru îmbelșugarea recoltei și de altă parte, la Sf. Gheorghe să se aducă la biserică miel fript, în loc de colivă ¹.

Scriind despre practicile bisericești în postul Paștilor, am arătat diferite obiceiuri în trecut (iertăciunile, sărutările, împărtășania), care, de asemenea, n'au rămas numai în sfera strâmtă a curții domnești, ci la această curte se găseau ca o prelungire a obiceiurilor de obște, populare. Astfel obiceiul creștinesc din Dumineca lăsatului sec de brânză, ca boierii să-și ceară iertare între ei, apoi dela Domnitor și acesta dela boieri, a pătruns adânc în popor. În popor această Duminecă se numește și azi « a iertăciunii » și cei tineri merg la cei bătrâni să-și ceară iertare și le urează apoi sănătate. « În satul Chirnogeni, jud. Constanța, se spune serei de lăsatul secului de brânză *iertăciune*. Atunci vin fiii la părinți, finii la nași și-și cer iertare pentru supărările ce și-au făcut. Numai astfel pot intra toți cu sufletul împăcat în postul cel mare al Paștilor și se pot învrednici de Sf. Taină a împărtășaniei » ².

¹ Vezi mai sus, p. 138—141.

² *Chirnogeni*, este comună în Dobrogea de coloniști munteni și olteni (mai ales din jud. Vlașca și Teleorman). Datorz această comunicare d-rei Pisică Ana, din această comună.

De asemenea am arătat (p. 124—125) obiceiul scoaterii din grajduri a cailor domnești la Bobotează, pentru a fi stropiți cu aghiasmă, obicei pe care-l găsim și azi sub forma simplă a incurării cailor la Bobotează. Se vede de aici nevoia de a atrage atenția, că studiul elementelor de folklor din *Condică* se completează în mod firesc și cu ceea ce am scris până acum, mai ales în capitolul consacrat ceremonialului bisericesc. Rămâne să continuăm acest studiu, analizând acum și acele elemente independente de practicile bisericești.

Mai întâi însă este necesară o lămurire. Vom găsi la curtea domnească a Moldovei, singura pe care o înfățișează Gheorgachi, obiceiuri cari vin din popor, unde-și au și astăzi ființa sub diferite forme: icoanele la Crăciun, urări, stropitul cu apă Luni după Paști, alergări de cai la Sf. Gheorghe. Vom găsi, însă, altele legate strâns de protocolul curții domnești: plocoane lui Vodă, bacșișuri și daruri ale acestuia curtenilor, vânatul, mese obișnuite la curte. Și unele și altele nu intră în fondul de ceremonii impuse de o tradiție scrisă (bizantină sau turcească), cum sunt ceremoniile cu caracter pur politic, ci ele se desfășurau, după cum vom vedea, ca în popor, după datinele curat românești și rustice, uneori cu adaptările necesare unei vieți de fast și lux, ca aceea a curții domnești.

Intotdeauna cărțile de ceremonial au fost izvoare bogate de informațiuni cu privire la obiceiurile populare. Încă din 1884 Herman Wäschke, plecând dela sugestiile date de Const. Sathas în introducerea la *Κρητικὸν Θέατρον* (Veneția 1879), găsește în cartea *De cerimoniis* a lui Const. Porphirogenetul, numeroase urme de poezie populară în aclamațiile adresate împăraților; găsește nume generice pentru noțiunea de *poet, cântăreț*, și chiar cadențe ritmice (iambice) în aceste aclamații ¹.

Marele folklorist grec N. Politis recomanda, la secția bizantinologică a unui congres internațional de orientaliști ², să seculească elementele etnografice și folklorice păstrate în opera autorilor bizantini. Și, ca o aplicare fericită a acestui fapt, putem cita comunicarea făcută de alt savant grec, Phaedon Koukoulès, asupra

¹ H. Wäschke, *Studien zu den Ceremonien des Konstantinos Porphirogenetos*, în *Zur Begrüssung der XXXVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dessau*, Zerbst 1884, p. 6—14.

² N. Politis, "Ἐρευναι περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μεσοὺς χρόνους (Cercetări asupra folklorului grecesc în evul mediu), în *Λαογραφία*, 3 (1911), p. 605—610.

obiceiurilor Bizantinilor la moarte și înmormântare, așa cum rezultă din cărțile de ceremonial, a lui Const. Porphirogenetul și a lui Pseudo-Codinos ¹.

Nu mai puțin însemnată din acest punct de vedere este și *Condică* lui Gheorgachi, în al cărei titlu chiar se subliniază caracterul etnografic prin cuvintele: «Condică ce are întru sâne obiceiuri vechi și noă...».

Icoanele în ajunul Crăciunului. Ne vom opri mai întâi la obiceiul de a merge cu icoanele în Ajunul Crăciunului. Am văzut (p. 124) că icoanele făcătoare de minuni ale mănăstirilor din Iași erau scoase la Iordan; am mai văzut (p. 138) cum călugării greci veneau a treia zi de paști cu icoana Invierii la Domn. Ca un obicei în afară de ceremonialul bisericesc se înfățișează mersul cu icoanele, în Ajunul Crăciunului ².

Ceremonia nu se petrece în biserică, ci în spătărie; marele logofăt o conduce. Activează «toată partea bisericească», împărțită în trei «rândueli». Întâiu vin preoții și diaconii domnești ³ cu icoanele în mână și cu două făclii aprinse, în sfeșnice de argint, îmbrăcați în epitrahile și feloane. Cântăreții cântă troparul și condacul praznicului (*Nașterea Ta Christoase Dumnezeul nostru, răsărit-a lumii lumina cunoștinții și Fecioara astăzi pe cel prea înființat naște*). Preotul dă mitropolitului icoana să o sărute, acesta o dă Domnului, care când o sărută, se slobod tunurile și cântă mehterhaneaoa. O sărută pe rând beizadcelele, arhierii și boierii. Stau apoi toți jos și ascultă orația diaconului. După orație marele viștier dă cântăreților, preoților și diaconului câte un galben. În al doilea rând, un arhimandrit introduce egumenii mănăstirilor cu icoane în ordinea următoare: egumenii mănăstirilor închinat Sf.

¹ Ph. Koukoulès, *Sur les coutumes des Byzantins relatives à la mort*, în *Bulletin de l'institut archéologique bulgare*, 9 (1935), p. 238—241 (*Actes du IV-e Congrès international des études byzantines*), Sofia 1935.

² V. mai jos, textul, p. 278₁₃₋₂₉.

³ Pentru biserici și preoții domnești, «despre domn» și «despre doamna», v. mai sus, p. 115 nota 2; în plus v. Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, Iași, 1934, mai ales anexele în care se notează privilegiile lor. Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*, Buc. 1888, p. 28, document despre salarizarea lor, chiar sub domnia lui Gr. Calimachi (5 Aug. 1762).

Mormânt, pe Sinaiți, pe Sfetagoreți și pe ceilalți ¹. Reprezentanții ai acestora rostesc și ei orații și primesc bacșiș (ce socotește Domnul), iar cei mai mici câte un zlot. În al treilea rând vin preoții din oraș, făcând și ei, prin reprezentantul lor, orație. După aceste solemnități ies preoții din palat și rămân ceilalți în spătărie, fiind tratați, după obiceiul turcesc, cu vutcă, confeturi și cafea.

Sunt de fapt în aceste relatări ale lui Gheorgachi, două obiceiuri contaminate: al icoanei, al orației. Primul este foarte vechiu și de origine bisericească, când preoții mergeau în Ajunul Crăciunului și în zilele de Crăciun cu icoana Nașterii la creștini ².

În Țara-Românească îl constată Paul de Alep, practicat pe o scară foarte întinsă și cu mare ceremonie, încă din vremea lui Matei Basarab ³. T. Pamfile arată ⁴, cu drept cuvânt, că nu poate fi vorba prin acest obicei de colindul tinerilor din seara zilei de 23—24 Decembrie, ci de vestirea, în numele bisericii, a Nașterii Mântuitorului. Astăzi obiceiul a rămas în popor, în unele părți, dar nu mai merg preoții înșiși, ci dascălii bisericilor. « În ziua de 24 Decembrie cântăreții bisericilor umblă, din casă în casă, cu icoana ce reprezintă Nașterea lui Hristos » ⁵; cei din casă sărută toți, la rând, icoana și țârcovnicilor le dau bani, colindețe și covrigi ⁶. În alte părți (prin Romaniți, Bucovina), umblă chiar preotul, de cu noapte, însoțit de cântăreț ⁷.

Se înregistrează și o plângere contra unui preot, învinuit că nu-și îngrijește poporul cum trebuie, pentru că n'a venit în persoană cu icoana la casele creștinilor ⁸. Este clar, deci, că obiceiul dela

¹ Călugări dela Sf. Mormânt din Ierusalim, dela Muntele Sinai și dela Muntele Athos, se găseau foarte mulți în țările românești în secolul al XVIII-lea. Ar depăși cadrul lucrării notele despre relațiile noastre cu aceste centre bisericești din Orient; lucrările în această privință sunt foarte numeroase.

² Dragomir Demetrescu, *Obiceiuri vechi bisericești*, în *Bis. ort. rom.*, 31 (1907—1908), p. 1163—1171.

³ *Călătoriile Patr. Macarie*, ed. Em. Cioran, p. 81.

⁴ T. Pamfile, *Crăciunul* (Acad. Rom., *Din viața poporului român*, XX), Buc. 1914, p. 19.

⁵ Corneliu Sachelarie, *Monografia comunei Târgul Cărcinov* (Muscel), în revista *Muscelul nostru*, 3 (Noemvr.-Dec., 1931), p. 38.

⁶ C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului* (Acad. Rom., *Din viața pop. român*, VII), Buc. 1909, p. 95.

⁷ *Ion Creangă*, 4 (1911), p. 330 și 5 (1912), p. 356.

⁸ T. Pamfile, *Crăciunul*, p. 16, nota 2.

curtea domnească a Moldovei se practica și în popor, ca un vechiu obicei, pentru că numai așa se explică de ce el dăinuește și astăzi în unele locuri.

Orațiile. Obiceiul orațiilor, contaminat de Gheorgachi cu acela al alicoanelor, se practica nu numai în Ajunul Crăciunului, ci în multe alte împrejurări, după cum vom vedea. *Orația* (din lat. oratio) sau encomion (din grec. ἐγκώμιον) era un discurs scurt, pe care îl rosteau boierii Domnului, Doamnei sau mitropolitului, precum și răspunsurile și mai scurte ale acestora, rostite în diferite împrejurări. Uneori orația exprima câteva cuvinte de mulțumire, alte ori asigurarea că Domnul va fi servit cu devotament; erau însă și orații ocazionale, pentru anumite sărbători. În limba veche românească (secolul al XVII-lea) *orație* a mai însemnat și *bocet*; cu acest sens îl întrebuițează Neagoe Basarab în *Cuvânt la îngroparea oaselor mamei sale Neaga*: «Că voiu să îndrănesc să fac orație către oasele tale cele ostenitoare»¹; de cele mai multe ori, însă, orația cuprindea o *laudă* exagerată din partea vorbitorului, a calităților și virtuților Domnului. Scopul vorbitorului de a pune în cea mai strălucitoare lumină personalitatea stăpânului, determina stilul artificial, retoric, plin de epitete măgulitoare al acestor encomii. Domnitorul se înfățișa ca un «soare lumesc»; el întotdeauna conducea numai «cu multă podoabă a înțelepciunii». Vrednicia slujitorilor era mică, față de «bunătatea fără margini» a înălțimei sale. Este de mirare cum în cercetările făcute până acum asupra oratoriei naționale, nu s'a oprit nimeni asupra acestor poetice începuturi ale ei, de care cronicile noastre amintesc foarte deseori.

Iată când scrie Gheorgachi, că era în obiceiul țării să se rostească asemenea orații.

La instalarea Domnului. Când Domnul venea în țară dela Poartă, investit pentru domnie, era îmbrăcat în spătărie de spahilar-agasi cu cabaniță, peste cabaniță caftan, pe cap cuca, i se încredința sangeacul și tuiurile împărătești. Domnul făcea apoi «orație de mulțămită»² puternicului împărat (sultanului). Așa a procedat, scrie Gheorgachi, Grigorie Calimachi când a primit domnia cedată de tatăl său Ioan Theodor Calimachi, la 7 Iunie 1761. Adaogă autorul: în turcește acest mic discurs se numește

¹ *Invăț. lui Neagoe-Vodă*, ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 160.

² V. mai jos, textul, p. 272³⁰⁻³².

dovvâ (*duvâ* și *dova* = rugăciune)¹. Acest fel de orație era rostit după obiceiul turcesc și cuprindea cuvinte de laudă la adresa sultanului și încredințarea că va fi servit cu devotament; însemna însă, și rugăciunea ce făcea lui Alah².

De altfel, și la instalarea împăraților bizantini era obiceiul rostirii unui encomion, pentru slăvirea noului împărat. Se cunoaște, de exemplu, encomion-ul rostit de cunoscutul teolog bizantin, Nicolae Cabasilas, la instalarea împăratului Matei Cantacuzino (anul 1354?), pe care-l lauda pentru origina lui nobilă, pentru binefacerile, virtutea, mila și evlaviea lui³.

În Ajunul Crăciunului. Dacă orația rostită de Domn, la instalare, era mai mult cu caracter politic și de origină străină, apoi orația rostită în spătărie de diaconul curții, după ce se făcea sărutarea icoanei vestitoare a Nașterii Mântuitorului⁴, era un « vechiu obicei al țării », cum spun chiar textele vechi. După diacon, care vorbea în numele preoților domnești, rostea « orația sărbătorii » egumenul « cel mai procopsit la învățătură », și în al treilea rând rostea în numele preoților din Iași un preot și el mai « procopsit ». Orația egumenului se adresa de obicei Doamnei; toți oratorii primeau apoi bacșișuri, înscrise în catastifele visteriei.

Gheorgachi nu mai dă, alte amănunte dar avem prilejul să precizăm mai de-aproape, ce fel erau aceste orații. S'a păstrat în Biblioteca Academiei Române un ms. (fond. rom. nr. 5360), care cuprinde mai multe orații, dintre care cele din Ajunul Crăciunului ocupă foile 1r.—8v. și sunt, unul către Domn, două către Doamnă. Nu se precizează autorul lor, nici data și locul rostirii; în același ms., orația dela Sf. Vasile are data 1741 și arată, ca alcătuitor al ei și orator, pe Ștefan Văcărescu (f. 11 v.). Fiind toate scrise cu aceeași grafie, deducem că și orațiile pentru Ajunul Crăciunului

¹ L. Șăineanu, *Infl. orientală asupra limbei și culturai române*, II, partea II-a, p. 50.

² Cronica atribuită lui Amiras, M. Kogălnicenu, *Cronicele României*, III, p. 157 și cronica lui Neculce, *ibidem*, II, p. 324.

³ M. Jugie, *L'éloge de Mathieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas*, în *Échos d'Orient*, 13 (1910), p. 338—343, după ms. grec al Bibl. Naț. din Paris, nr. 1213 f. 289—292: Εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐγκώμιον.

⁴ V. mai jos, textul, p. 278₂₇—279₁₀.

sunt din aceeași epocă și de proveniență din Țara-Românească, ceea ce arată practica obiceiului și aici, ca și în Moldova ¹.

Cuvântarea era însoțită de înmânarea unor daruri, ceea ce Gheorgachi nu spune. Textul acestor orații era uneori bilincv, în românește și cu extrase grecești din cărțile bisericești. Aveau la început caracter profund religios, arătându-se însemnătatea sărbătorii și la sfârșit urmau urările, laudele adresate Domnului și Doamnei, care erau rugați să primească darurile.

In ziua de Crăciun. In această zi ² Domnul avea obiceiul să dea masă boerilor. La masă, mitropolitul ridica paharul de vin, făcând orații pentru slava lui Dumnezeu, pentru însemnătatea sărbătorii și pentru sănătatea familiei domnitoare.

A doua zi de Crăciun veneau la palat dascălii cu ucenicii lor cei mai distinși și rosteau de asemenea orații în chipul următor: întâi, doi dascăli ai școlii grecești cu discipolii lor. Orațiile erau rostite în grecește de discipoli. În urmă se prezenta și dascălul școlii slavonești cu elev rânduie, ca să rostească orația în românește.

Obiceiul ca școlarii să rostească orația la Crăciun și la alte sărbători era mai vechiu la curțile domnești, decât din timpul în care scrie Gheorgachi (1762). Bandinus îl amintește, după cum am văzut (p. 122) la curtea lui Vasile-Lupu, în ziua Ajunului Bobotezii. Anton-Maria del Chiaro relatează obiceiul, într-o cântec schimbat, la curtea lui Const. Brâncoveanu. Domnul era felicitat în ziua de Crăciun printr'o orație, dar nu de școlari, ci de boieri, în numele cărora logofătul rostea orația. Aceasta însă era însoțită de prezentarea unor daruri ca: covoare din Persia, vase orientale, de argint și în filigramă ³.

Obiceiul orațiilor a intrat și în popor. Pentru prima dată ele sunt amintite în anul 1747. Harnicul călugăr Laurentie al Hurezului tipărea la sfârșitul unui *Catavasier*, Râmnic 1747, un cântec de stea urmat de *două orații*. Ca un adevărat premergător al metodei științifice de colectare a materialului folcloric, Laurentie prevenea pe cetitor că dacă «vei ceti, cupoeti ca vei socoti și de

¹ Am în curs de pregătire un studiu complet asupra acestui foarte vechiu formular de orații, important atât pentru ceremonial, cât mai ales pentru folclor, într-o cât conține și orații la nuntă.

² V. mai jos, textul, p. 282₁₅₋₁₈.

³ A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București 1914, p. 66.

nu vor veni la număr (silabele versurilor), bine să știi că *noi precum le-am, găsit, așa le-am și tipărit*. . . »¹. Orațiile sunt evident alcătuirii culte făcute de oameni ai bisericii, din motive de inspirație religioasă. Ele însă au plăcut atât de mult poporului, încât le găsim în unele locuri, mai ales în Bucovina, într'o formă care amintește chiar obiceiul rostirii lor de școlari:

Iată-l vine cel dorit,
Iată-l vine umilit
Către ai săi ucenici,
Cel mai mare peste mici.

Mișcați buzele spre bine
S'arătăm de învățătură.
Vom începe câte-și doi
Versuind cântări din gură².

În popor, *orațiile* au luat denumire de *urații* (dela « a ura »), iar în Oltenia se mai numesc și *proorocea*, articulat *prooroceaua* și folkloristul Tudor Pamfile a publicat mai multe asemenea *urații*³.

Obiceiul orațiilor trebuie că a trecut și la casele boierilor și ascultau asemenea orații dela copiii lor, cari învățau la școli, dela dascălii copiilor lor, sau dela alte persoane obligate lor. Este desul, dintre multele exemple de aceste cazuri, să amintim orațiile pregătite de Naum Râmniceanu, unele grecești, altele românești⁴, pentru școlarii lui.

La Sf. Vasile. Gheorgachi nu amintește despre orații făcute în această zi; spune însă⁵, că în Ajunul Sf. Vasile, (dar mai de vreme decât de « réveillon »-ul actual) se făcea la palatul domnesc

¹ Mai pe larg, despre aceste prime mențiuni *tipărite* de a se merge cu steaoa, v. Dan Simonescu, *Cântece de stea, tipărite înainte de Anton Pann*, în *Rev. Soc. Tinerimea Română*, 51 (Dec. 1932), p. 114—118. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. vol. II, București 1938 p. 202—219 (despre cântece de stea, cu bibliografie), p. 224—232 (despre orațiile de nuntă, cu bibliografie). N. Cartoian, *Colindele cu steaua* (extras din Buletinul Imprimeriilor Statului, nr. 6), Buc. 1938.

² Tudor Pamfile, *Crăciunul*, București 1914, p. 133.

³ *Ibidem*, p. 134—154.

⁴ Const. Erbiceanu, *Vieța și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu*, București 1900, p. 57—58, pentru elevii Dimitrie Constantinid, Iancu Porumbaru și Matei Coșescu, din 25 Dec. 1827 și 1829; v. orația grecească compusă de dascălul Dimitrie Zisu și publicată de boierul Manolache Persianul, *Συνοπτική περιληψις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων . . . τοῦ Νικολάου Πέτρου Μαυρογένη Βοεβόδα* (Rezumat sinoptic al faptelor vitejești ale lui Nic. Petru Mavrogheni), București 1789, p. 30—34, de Crăciun.

⁵ V. mai jos, textul, p. 285₁₀—286₁₇.

tratație boierilor cari veneau să facă « țărămonia anului nou ». Apoi se duceau cu *nobet* (un fel de paradă militară, după obiceiul turcesc) la Doamna. Alte izvoare vechi dovedesc, că se rosteau și cu acest prilej orații. Când jupânesele duceau daruri soției lui Const. Mavrocordat, la 1 Ianuarie 1741, vornicul Ștefan Văcărescu rostea o asemenea orație, care ni s'a păstrat în manuscriul mai sus amintit (Acad. Rom., fond rom., nr. 5360, f. 11 v. — 13 v.). Se mai cunosc și alte orații pentru această zi, alcătuite de Naum Râmniceanu dar rostite de elevi ai lui ¹.

In Ajunul Bobotezii. Ne-am ocupat de obiceiul orațiilor în această zi și la p. 122, în cadrul ceremonialului bisericesc. Puțin ne mai rămâne să mai adăogăm aci. In această zi, ² spuneau orații diaconul curții, apoi reprezentantul egumenilor greci, al celor pământeni, protopopul în numele preoților din Iași și la urmă « popii ungurești (pater prefectus) ». Obiceiul este, cum am văzut, descris pe larg de Bandinus și data încă de pe vremea lui Vasile-Lupu, când făceau orații nu numai persoanele înșirate mai sus, dar și discipolii diferitelor școli, câtă vreme Gheorgachi ne spune că discipolii școalelor rosteau orații numai la Crăciun. Acești călugări minoriți locuiau în mai multe centre ale țării, dar mai ales în Bacău și la Iași; documentele timpului amintesc deseori de amestecul lor în vieța românească ³. Obiceiul orațiilor în Ajunul Bobotezii nu a supraviețuit. Astăzi se obișnuște numai în ziua Bobotezii să meargă copiii cu ciurlezul, obicei care n'are nimic comun cu orațiile din trecut.

La Paști. In ziua a doua a Paștilor ⁴, după ce Domnul trata pe boieri în spătărie cu vutcă, confeturi și cafea, logofătul al treilea introducea pe dascălii școalelor cu discipolii lor în spătărie. Ucenicii rosteau « engomiile către Domn, spre lauda și bucuria sărbătorii », după rostire primind fiecare bacșiș. Școlile amintite de Gheorgachi

¹ Const. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 54—57, pentru elevii Grigorie, Elencu și Marioara Grădișteanu, 1 Ianuarie 1823.

² V. mai jos, textul, p. 287⁷⁻²⁰.

³ Intre altele vezi: N. Iorga, *Studii și documente*, I, p. XLIV—XLV, 73, 112, 121, 123, 128 (vol. I și II din această colecție cuprind material referitor la istoria catolicismului în țările românești). N. Iorga, *Oaspeți străini ai Principatelor în secolul XVIII*, în *Lit. și artă română*, 5 (1900—1901), p. 25—42.

⁴ V. mai jos, textul, p. 295¹⁹⁻³³.

încă cu prilejul obiceiului la Crăciun, erau: cea elinească și slovenească (la aceasta din urmă se învățau slovele chirilice, dar pentru limba românească)¹.

La instalarea mitropolitului. Se obișnuia și cu acest prilej² orația. O făcea mai întâi mitropolitul către Domn în spătărie, după ce acesta îi da în mână cărja; mitropolitul mulțumea Domnului. De acolo pornea cu alai la mitropolie, unde era suit în scaun și i se făcea engomion. Manuscrisul rom. al Acad. Române, nr. 5360 — de care am mai vorbit — cuprinde la f. 11 r. — 11 v. un fragment, nedatat, cu o asemenea orație adresată mitropolitului, probabil la instalare, pentrucă textul pomenește de această « prea luminată veselie care ăste și țere monie politicească și taină bisericească ».

Însuși cuvântul, de origină latină *orație*, ne dovedește că acestea constituiau un vechiu obicei românesc. Prilejurile am văzut că erau diferite și mai ales la sărbători, deci în legătură cu viața bisericească. Biserica se dovedește și de data aceasta ca o bună păstrătoare a obiceiurilor și tradițiilor vechi.

UDATUL A DOUA ZI DE PAȘTI

Gheorgachi amintește în *Condica* lui³, că Luni, a doua zi de Paști, era obiceiul « de să uda cu apă și să trăgea la văi cu apă unii pe alții și mai în toate breaslile era căstă obișnuită ». Mai mult, Gheorgachi adaogă că « s'au purtat cuvântul din oameni bătrâni », cum că lui Vodă însuși îi ziceau boierii că-l vor trage în vale, pentru a fi stropit cu cofele cu apă. Nu se împăcau cele două partide — cei ce trăgeau, cu cei trași — decât dacă aceștia din urmă da celor dintâi vedre de vin, ouă și pască. Obiceiul se practica mai mult între femei, care se adunau în număr de 20—30

¹ Pentru școlile sec. al XVIII-lea, în afară de cunoscutele lucrări ale lui V. A. Urechia și N. Iorga, vezi și Th. Athanasiu, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμηνίᾳ (1644—1821), Atena 1898. Cronica atribuită lui Muste, M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 73. Raportul Patriarhului Hrisant asupra reformelor școlare în Moldova, l-a publicat Const Erbiceanu în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 577—587.

² V. mai jos, textul, p. 302₁₀₋₁₁ și 19-20.

³ V. mai jos, textul, p. 295₂₄—296.

și trăgeau pe bărbați la vale, udându-i cu apă. Se întâmplau însă în aceste învălmășeli glumețe, și certuri, omoruri chiar, încât Antioh Cantemir (1705—1707, a doua domnie) a interzis să se mai practice obiceiul. Gheorgachi termină relatarea, spunând că pe vremea lui femeile încă mai păstrau acest obicei.

Este, precum se vede, un obicei care iese din cadrul ceremonialului dela curte, referindu-se numai la practica lui în popor.

Obiceiul era vechiu în Moldova, pentru că-l amintește și călătorul suedez Erasm Henric Schneider de Weismantel care ne-a vizitat la începutul veacului al XVIII-lea și și-a scris însemnările între 1709 — 1714. El spune, cu mirare, că în zilele de Paști, se stropeau bine tinerii cu apă și făceau tot felul de nebunii și fleacuri, ba că băgau în apă până și pe preoții lor. Cei stropiți cu apă, ca să scape, ofereau de mâncare, adevărate ospețe, celor cari îi stropeau ¹.

Trebue că se iveau cu acest prilej certuri, bătăi; se îmbolnăveau oamenii, pentru că răceau, mai ales când Paștile cădea în lunile Martie-Aprilie. S'au luat măsuri, deci, pentru stârpirea obiceiului. În afară de măsura luată de Antioh Cantemir, relevată de Gheorgachi, mai cunoaștem și o altă intervenție în acest sens, de data aceasta ea venind însă dela un om al bisericii. Mitropolitul Moldovei Iacob I Putneanul (1750—1758) în cunoscuta lui carte *Synopsis, adecă adunare de multe învățături*, Iași 1757, cap. 3, p. 52 combătea « trasul în vale » ce se obișnuia a doua zi de Paști, nu numai pentru temeiturile arătate mai sus, dar și pentru că vedea în acest obicei ceva păgânesc; anume, demonstra el, vine dela Elinii păgâni, cari adorau zeii apelor, izvoarelor și ai bălților și în cinstea cărora oamenii se stropeau odată pe an cu apă ².

Cu toate aceste intervenții, obiceiul exista pe vremea lui Gheorgachi practicat mai ales de femei și mai există chiar astăzi în Bucovina, unde se practică tot în Lunea Paștilor și se numește « la udat ». Fetele așteaptă pe flăcăi, cari vin și salută prin *Christos a înviat*. Apoi flăcăul zice, că i-ar fi sete și scoate cu o ulcică din cofă apă, pe care o varsă imediat, fie în fața, fie pe gâtul fetei,

¹ N. Iorga a publicat fragmente din aceste însemnări în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 1—28 și 85—102 (în chestiune p. 88).

² Comp. cu Icon. C. Eftimie, *Vieașa și activitatea mitropolitului Moldovei Iacob I-iu Putneanul*, Buc. 1900, p. 49—50.

rostind următoarele cuvinte: « Să-ți fie inima curată ca apa! Apa să te ferească de orice boală și tot lucrul să-ți meargă ca din apă. Pentru aceasta, băietanul primește 4—10 ouă roșii și e găzduit prietenește »¹. Dacă nu vine flăcăul la udat, atunci fata e tristă. În Marțea Paștilor fetele udă pe flăcăi, dar numai dacă-i întâlnesc întâmplător, fără a merge la ei acasă, « pun mâna pe ulcica cu apă pentru a-i improșca ».

Întru câtva deformat, obiceiul există și în alte părți. Gheorghici însuși ne spune că în Țara-Românească se practică obiceiul la Sf. Ioan. La fel în comuna Rășinari (Ardeal), flăcăii prind fără de veste pe un altul « gata-gata să-l arunce în râu și numai o cinste bună îl poate scăpa de soarta ce i-au pregătit-o fărtații »².

În Muntenia flăcăii se numesc *iordânitori*, iar obiceiul derivă din practica bisericească de a umbla cu botezul. Au credința că dacă se stropesc, vor fi sănătoși tot anul și vor trăi mult³. Într'alte părți, obiceiul este pus în legătură tot cu ciclul sărbătorilor Paștilor, dar se practică în Joia Mare⁴, sau Vinerea Mare, numită și *Vinerea seacă*. De cei scâldați nu se va prinde în cursul anului « nici un fel de bubă, friguri sau altă boală rea » și apoi vor fi deplin curați să primească Sfânta Inviere⁵. Pentru același motiv, de prevenire a boalelor, se mai scaldă oamenii în ziua Sf. Gheorghe⁶, dar de data aceasta obiceiul stă mai mult în legătură cu vieața păstorească.

Acest obicei se practică și la alte popoare din jurul nostru, la Ruși, Sârbi, Bulgari⁷, Ucrainieni. Un bun cunoscător al obiceiurilor și credințelor din Rusia subcarpatică, Pierre Bogatyrev⁸,

¹ Leonida Bodnărescu, *Câteva datini de Paști la Români*, Cernăuți 1908, p. 22.

² V. Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu 1915, p. 189.

³ Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, I, p. 226—227.

⁴ *Șezătoarea*, 6 (1901), p. 21.

⁵ Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. II, p. 299—303; în vol. III, p. 64—68 amintește de scâldat chiar în zilele Paștilor.

⁶ Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. III, p. 281 și I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folklor*, Buc. 1928, p. 105 și 109.

⁷ Dr. Petru Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 78.

⁸ Pierre Bogatyrev, *Actes magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique*, Paris 1929, p. 75—77; la pag. 77 constată obiceiul și în ziua de Sf. Gheorghe.

ne înfățișează obiceiul la Ruși, exact cu aceleași amănunte ca în *Condica* lui Gheorgachi și ca în Bucovina (relația Leonida Bodnărescu): are loc Luni după Paști, când flăcăii stropesc pe fete și Marți, când fetele stropesc pe flăcăi; cei udați dau ouă roșii (la Gheorgachi și vedre de vin, pască) celorlalți. Bogatyrev arată și origina obiceiului, așa cum i-au comunicat-o locuitorii în unele sate (Smerekova, Vyšnij, Bystryj, Verchovina Bystra): când Mântuitorul a înviat, Evreii au stropit cu apă o mulțime de credincioși, adunați în jurul mormântului, probabil pentru a nu putea vedea bine învierea, ca să n'o poată comunica și altora. Deci cei cari stropesc reprezintă pe Evrei. Bogatyrev se miră apoi de acest rar proces folkloric, de a se crea un obicei, tocmai din imitarea unor fapte de obicei respinse în folklor.

Apropierea dintre obiceiul, așa cum este practicat la Ucraineni și la Ruși de o parte, în Moldova și Bucovina de alta, mă face să cred într'o împrumutare a lui dela Ucraineni și dela Rușii subcarpatici.

SCOATEREA CAILOR LA CIAIR (SF. GHEORGHE) ¹

În ziua Sf. Gheorghe, sau câteva zile mai târziu, când câmpul este « încheietu cu iarbă » ², marele comis își îndeplinește a doua mare și solemnă paradă a sa ³, în fața Domnitorului: scoate caii la cîair, la câmp. Cuvântul (turc. çair=pășune, câmp; neogr. τζάρσι = pășune; cu aceeași semnificație în alb., bulg., sârbă, polonă, cfr. L. Șăineanu, *Infl. orientală*, II₁, p. 120), ca și obiceiul pe care îl vom descrie mai jos, sunt de origină turcească. Ciairurile grajdurilor imperiale otomane aveau în jurul Constantinopolului o întindere foarte mare, până la Adrianopole, în Europa și până la Brussa în Asia ⁴. Gheorgachi nu spune care erau domeniile de pășune ale Domnului, dar știm dela alți cronicari ⁵, că ciairurile

¹ V. mai jos, textul, p. 298₂₅—299₂₀.

² Expresia este pur populară și se zice astfel câmpului, la Sf. Gheorghe; Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, p. 276, nota 4.

³ Cealaltă paradă o pregătea la Bobotează; v. mai sus, p. 124.

⁴ M. d'Ohsson, *Tableau général de l'empire othoman*, VII, p. 16—18 (*le grand și le second écuyer*).

⁵ De pildă Miron Costin, *Letopiseșul* (1594—1662), în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. I, p. 365 și alții.

domnești erau câmpul Socolei și al Bahluiului, la Iași; la București spre Plumbuita, Herăstrău, Teiul Doamnei și Colentina¹,

Origina turcească a obiceiului. Ceremonia se desfășura astfel: marele comis îmbrăcat de Domn cu caftanul și având ișlicul de sobol în cap, mergea la grajduri și rânduia alaiul, care defila în curtea domnească « în privala Domnului, a Doamnei, a beizadelilor și a toată boierimea ». Convoiul este foarte amănunțit înfățișat de Gheorgachi și denumirile celor cari luau parte sunt toate turcești (telegari, sacabași, armași, iuruc-bairactar, sărmaciul povodnicilor, zapcii, tablabășa, etc.) ceea ce arată origina turcească a obiceiului. La sfârșitul convoiului venea marele comis călare pe tablabășa (« calul împărătesc »); calul era împodobit cu podoabe din « ceale mai alese »² și înconjurat de toți subalternii comisului și ei frumos gătiți. Când ajungeau în dreptul Domnului, se închinau acestuia. Alaiul ieșea în câmp, unde erau corturi întinse; caii erau așezați în rânduială și ceremonia se termina cu o masă, la care marele comis aştepta « o seamă de boeri ».

Rezultă de aici că Domnul lua parte numai la defilarea alaiului în curtea palatului; la fel nu se arată participarea Domnului la câmp, nici în alte izvoare, care mai fac mențiune despre acest obicei³. Este posibil să fi mers și Domnul, când era vreme frumoasă și pentru el, negreșit, se întindeau corturile amintite de Gheorgachi.

Influența populară asupra lui. Dionisie Fotino, un bun cunoscător al vieții orientale, ne asigură că scoaterea cailor la caira, se

¹ D. Caselli, *De Sf. Gheorghe la chioșcul și cișmeaua lui Mavrogheni*, în *Universul*, Vineri 24 Aprilie 1936, p. 15.

² Aceste împodobiri erau imitate dela Turci, iar aceștia le-au împrumutat, în parte, dela Bizantini; cfr. F. Cumont, *L'uniforme de la cavalerie orientale et le costume byzantin*, în *Byzantion*, 2 (1925), p. 181—191.

³ « Orânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai la caira » din vremea lui Mihail Const. Șuțu (circa 1783) a publicat V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, I, Buc. 1891, p. 302—303. Asemenea plimbări cu caii la câmp se mai făceau și în alte zile; vezi « Orânduiala alaiului la ieșirea Domniei afară la Biniș » (turc. biniș = paradă militară călare), publicată de V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 303—305. Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel 1781, p. 285, spune că asemenea plimbare se făcea « à la cérémonie du jour des rois ». Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, Paris 1812, vol. II, p. 483. Dionisie Fotino, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακλίας*, vol. III, p. 499—502. Adaogă și bibliografia dată de L. Șăineanu, *Infl. Orient.*, I, p. CLXVII, nota 1.

făcea « după asemănarea ceremoniei cailor îmăprătești la Constantinopole » și afirmația lui este exactă, dacă luăm în seamă denumirile turcești ale participanților la ceremonie. Însă alegerea zilei de Sf. Gheorghe, pentru săvârșirea ceremoniei, este dictată de condiții proprii de viață românească și în aceasta văd o puternică influență populară.

La noi, ziua Sf. Gheorghe este socotită ca început al primăverii și deci al vieții de câmp, al activității agricole și al celei păstorești. I. A. Candrea, profesor la Universitatea din București, pe baza a numeroase izvoare folklorice, a arătat caracterul acesta al sărbătoarei în folklorul românesc ¹. Nu numai pentru cai, dar și pentru alte animale, ziua Sf. Gheorghe este aleasă la noi pentru începerea pășunatului. Cu acest motiv de început al primăverii s'a contaminat un alt motiv folkloric: faptul că Sf. Gheorghe s'a luptat călare și a învins balaurul, a făcut ca el să fie socotit ca protector al cailor ². La noi se vorbește de *caii lui Sf. Gheorghe* și de puterea lor misterioasă: « Când pe aceste margini aleargă caili lui Sf. Gheorghe, vara, iarba și codrul înverzesc, pământul se deschide ³. ». Într'o orație de nuntă se face clar aluziune la protecția Sf. Gheorghe asupra cailor:

La cai să dați fân, ghisdei verde
Cosit din noaptea sântului Gheorghe
Cu roua neluată
Cu floarea nescuturată
Strâns în sărbători
De două fete surori ⁴.

Este aici un proces interesant de folklor: la un obicei, împrumutat în ce privește felul lui de desfășurare dela Turci, se adaogă elemente noi din viața proprie a neamului. Se scoteau caili la cîair, ca la Turci, dar la noi se fixează această ceremonie după datele străbune, la Sf. Gheorghe, care simbolizează în popor, începutul primăverii și al activității de pășunat în viața păstorească și pentru că Sf. Gheorghe, tot după credințele poporului, exercită un fel de protecție asupra cailor.

¹ I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folklor*, Buc. 1928, p. 100—111.

² *Ibidem*, p. 100.

³ Tudor Pamfile, *Pământul după credințele poporului român*, (Din viața pop. român, XXXII), Buc. 1924, p. 19.

⁴ *Kalendară pentru toți, profetic, amuzant și popular pe 1866*. Edit. Wartha, București, p. 88.

VÂNATUL

Despre acest obicei, adânc înrădăcinat în firea Românilor și care se practică la noi din cele mai vechi timpuri, Gheorgachi nu spune decât, că: «...la cele patru praznice împărătești, cându iase Domnul din biserică în divanul cel mic, iaste obicei, căpitanul de vânători și cu câțiva vânători, stau în rându cu vânatul lor, pus de-a-rândul ȝos. Vânatul lor este: cerbi, țețe, capre, râmător sălbatic, epuri și alte păsări ce pot vâna »¹. Autorul arată că aceste daruri se aduceau, mai ales în Ajunul Crăciunului. Este un obicei străvechiu², despre care mai avem și alte referințe. Paul de Alep arată³ că la curțile domnești din secolul al XVII-lea, era obiceiul ca în Ajunul Crăciunului, să se servească la masa de prânz a Domnului, mâncare din propriul său vânat, sau să se aducă vânat de către curteni. Pe Antioh Cantemir ni-l arată cronicele ca pe un mare amator de vânătoare⁴. Iar Dim. Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*⁵, se ocupă în mod special de vânătorile domnești, care, ca și în *Condica* lui Gheorgachi, se făceau în patru epoci ale anului, și anume înaintea celor patru posturi ale bisericii ortodoxe. Că înșiși Domnii din familia Calimachilor, — în vremea cărora a trăit și pentru care a scris Gheorgachi *Condica*, — iubeau vânătoarea și păstrau obiceiul acesta, ne confirmă documentele timpului. În sărbătorile Crăciunului, anul 1759, Ioan Vodă trimetea la vânătoare 242 oameni, dintre cari mulți erau boieri mari⁶. Grigore Calimachi, prin prietenul său La Roche, scria lui Giuliani, interpretul polon, să-i procure 20 câini de vânătoare *dogues de Saxe* (în turcește *Samson Kiupek*)⁷, Domnul însuși re-

¹ V. mai jos, textul, p. 277³⁴⁻³⁹.

² Pentru restabilirea vânătoarei în timpuri mai vechi, v. Otto Witting, *Vânatul și vânătoarea în Țara Bârsii în secolul XVI*, în *Rev. pădurilor*, 41 (1929), p. 823—838 și 42 (1930), p. 22—31.

³ Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 81.

⁴ *Cronica Ghiculeștilor*, ed. D. Russo, în *Bulet. comisiei ist. a României*, II, Buc. 1916, p. 60; *Cronica lui Ion Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, p. 166. Cronica atribuită lui Muste, ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 27.

⁵ Traducerea de Gh. Adamescu (Buc., Cartea Rom., fără an), p. 98—99 și 91 (aici despre organizarea corpului de vânători).

⁶ N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 568—569.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 306, nr. 172 și p. 130, pentru alți 3 ogari.

înoindu-și rugămintea ¹, iar la începutul anului următor (1763), trimelea om special, să ia câinii comandați ².

Obiceiul vânatului, în special înaintea celor patru posturi, n'a avut răsunet în popor, deși lua parte și acesta la vânătorile domnești, ci a rămas numai un obicei al curții domnitoare.

DISTRACȚII: HALCAOA, PEHLIVANII, MUZICA

S'a putut vedea și până acum felul cum Domnitorul își petrecea timpul. În zile de lucru ocupat în divan cu judecarea proceselor; în zile de sărbătoare la biserică; la praznice împărătești, după slujbă, lua în spătarie, împreună cu boierii, tratații de vutcă, cofeturi, dulceață și cafea. Uneori da și masă, cu lăutari țigani, cu jocuri și zicăături.

De câteva ori pe an avea loc parada scoaterii cailor la câmp.

Halcaoa. Însă, afară de aceste petreceri ocazionale risipite în mai toată opera, Gheorgachi ne descrie amănunțit jocul halcaei ³, care avea loc a treia sau a patra zi de Paști, în șesul Bahluiului, sau la Copou.

Se făcea în câmp un frumos saivant pentru Domn și se așezau scaune pentru boieri. « Pe cine din boeri rânduia Domnul, încăleca pe cal domnesc » și « în repegiunea calului » trebuia să ia cu suliața cercul halcaei (turc. halka = inel, Țrățară, verigă de fier).

Cel care câștiga jocul, se închina Domnului și-i săruta mâna și poala. Primea apoi în dar « câte o lastră sau canavață cu fir și un postav » — când era boier mare; când era boier « mai de gios » primea postaj și atlaze, iar celor mici le da numai postaj. În tot timpul jocului mehterhaneaoa cânta, iar după joc « urmau alte chipuri de glume ».

Acest joc, împreună cu altele obișnuite în trecut, dar nedescrise de Gheorgachi, au fost împrumutate la curțile noastre domnești, dela Turci ⁴.

¹ *Ibidem*, vol. II, p. 307, nr. 173 (Post-scriptum).

² *Ibidem*, vol. II, p. 310, nr. 180.

³ V. mai jos, textul, p. 296₁₂₋₂₅.

⁴ L. Șăineanu, *Influența orientală*, I, p. CLXVII—CLXXI. O prezentare generală a lor a făcut T. T. Burada, *Priveliști și datini strămoșești*, în *Arhiva* 20 (Iași 1909), p. 289—306 (halcaoa, geritul, pehlivanii, măscăricii, suitarii, etc).

Obiceiul acesta este amintit pentru prima dată la noi în cronica lui Azarie (1575), care spune că Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, era « meșter în a învăța sulița », iar mai departe, că petrecea cu boierii « în glume și jocuri și se îndeletnicea cu alergări de cai »¹. Ion Bogdan și după el V. Grecu² contestă autenticitatea informației ca pentru Bogdan Lăpușneanu și dovedesc că Azarie a reprodus aici cuvintele din hronograful lui Manasses, potrivite pentru Tzimisches, împăratul bizantin. Informația s'a transmis și în cronica lui Grigore Ureche³. În schimb, obiceiul apare în secolul al XVII-lea, în documente a căror autenticitate nu poate fi pusă la îndoială (Varlaam, *Cazanیا* 1643)⁴. Mai des și mai precis apare jocul în cronicile din secolul al XVIII-lea. Astfel, Ienache Kogălniceanu confirmă spusa lui Gheorgachi asupra locului unde avea loc obiceiul. Grigore Matei Ghica făcuse un foișor în dealul Copoului, « făptură de Țarigradū cu tot felul de boiele și mergea adese la dânsul de se eglendisîa (ngr. ἐγλενδίζω = a petrece, a se amuza), făcându în toți anii halca acolo »⁵.

Un răspuns la chestionarul lingvistic trimis de B. P. Hasdeu pomenește un joc de copii în Tulcea, cu numele: *de-a'n hălca*. Pentru că jocul nu este descris, nu putem spune dacă el este o rămășiță a vechiului obicei practicat la curtea domnească din Moldova⁶.

Pehlivanii. Într'altă parte Gheorgachi spune că Vodă, ca să distreze pe Pașă cât timp a stat la Iași, a pus să se facă și « oarecare luptături de pehlivani »⁷. Acești pehlivani (turc. pehlivan = atlet, luptător) erau aduși la curțile domnești tot din Turcia. Cam ce fel

¹ Ion Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie (Anal. Acad. Rom., ist., s. II., t. 31 (1909), p. 154 (extras).*

² Ion Bogdan, *ibidem*, p. 35; V. Grecu, *Influența bizantină în literatura românească*, Cernăuți 1933, p. 14.

³ *Letopiseșul țării Moldovei până la Aron-Vodă (1359—1595)*, ed. Const. Giurescu, Buc. 1916, p. 215—216.

⁴ Apud *Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat sub auspiciile Academiei Române (cuvântul hălca).

⁵ Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 198. N. Iorga, *Cea d'întăiu vizită domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Matei Vodă-Ghica*, în *Bulet. Comisiunii monum. ist.*, 19 (1926, p. 143—146.

⁶ *Dicționarul limbii române*, ed. Acad. Române (cuvântul hălca).

⁷ V. mai jos, textul, p. 311₂₇₋₂₉.

de reprezentație puteau ei da, aceasta o știm din mai multe izvoare contemporane, dar mai ales din cronică publicată de N. Iorga pe numele lui Constantin Căpitanul Filipescu: în afară că jucau pe funii, dar «punea de rând 8 bivoli și se răpiziia iute, și sărind peste ei, să da în văzduh peste cap și cădia în picioare de ceia parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, își lega chica de coadă-i, și-l bătea comișălul cât putia și nu-l putia să-l miște deloc»... și continuă multe alte ca acestea, câte s'au petrecut la nunta domnească a lui Ștefan, fiul lui Radu Vodă Leon, cu Catrina lui Duca Vodă ¹.

Printr'un proces semantic foarte explicabil, cuvântul azi nu se mai întrebuințează cu sensul vechiu de luptător (azi zicem *acrobat*, *saltinbanc*), ci cu acela de *șarlatan*, *panglicar*, adică acela care vrea să scoată efecte multe cu sforțări minime, ca și scamatorii.

Muzica. Vom semnala, când vom studia ceremonialul meselor domnești, că țiganii erau muzicanți căutați în trecut. Nu este nimerit să insist asupra acestui element de distracție la curțile noastre domnești, pentru că chestiunea s'a studiat cu competență și pe baza unui material de informație foarte bogat ². Trebuie să reținem însă că țiganii, chiar dacă se influențau în cântecele lor de melodiile turcești, ei constituiau totuși muzica națională a Domnului, cu zicăturile ei vechi și însoțite de jocuri sgomotoase.

Afară, însă, de muzica aceasta națională, voevozii români aveau, ca și pașii turci, o trupă de muzicanți turci, care în toate serile (la chindie) cânta cântece militare turcești în curtea palatului ³.

Când veneau pașii în țară, aduceau cu ei mehterhaneaoa lor și atunci nu mai cânta la chindie, sau nobetul, mehterhaneaoa Domnului, ci a pașii. Gheorgachi povestește cum iuciuțiuțulun pașa a vrut să audă și pe mehterbaș al Domnului «ce meșteșug are» și

¹ *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, ed. N. Iorga, Buc. 1902, p. 158—159.

² C. Bobulescu, *Lăutarii noștri, din trecutul lor. Schiță istorică asupra muzicii noastre naționale corale, cum și asupra altor feluri de muzică*, Buc. 1922. R. Ortiz, *Lăutari e giullari, în Omagiu lui I. Bianu*, Buc. 1927, p. 263-276.

³ Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, Paris 1812, vol. II, p. 496, nota 1. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, VII, Paris 1824, p. 22—23. L. Șăineanu, *Infl. orientală*, I, p. CLXII—CLXIV. D. C. Ollănescu, *Teatrul la români*, partea I (extras din *Anal. Acad. Rom. lit.*, s. II, t. 18 (1897), p. 71—79).

i-a cântat deci un « pestref » (turc. peşref = morceaux turcs qu'on joue au commencement d'un concert; S. Muhtar, *Dictionnaire*, ed. 1930) care a plăcut Paşii. « Zăcându un scopos (gr. ὁ σκοπὸς = arie muzicală) ca acela », paşa a poruncit slujitorilor să-l îmbrace [pe mehterbaş] cu biniş de postav¹.

Acestea sunt elementele noi ce se pot extrage din analiza *Condicei* lui Gheorgachi, cu privire la muzica curţii domneşti.

O S P E Ţ E

Trataţii şi cafea se serveau foarte des la curtea domnească în trecut; ospeţe domneşti erau mai rare. Cronicarii noştri amintesc deseori de ele, dar fără să dea atenţie elementului descriptiv². Nici chiar cunoscuta operă atribuită lui Neagoe Basarab, *Invăţăturile către fiul său Teodosie*, deşi are vreo zece pagini cu regulile mesei, nu cuprinde totuşi regulă asupra modului de a mânca, nici asupra serviciului (cum cuprind operele similare din Occident)³, ci o serie de precepte morale, cum de pildă sfatul de a nu se bea vin mult⁴.

Din punctul de vedere al ceremonialului cu care se ofereau aceste ospeţe, sunt mai preţioase, în ordinea vechimei, relatările

¹ V. mai jos, textul, p. 311³¹⁻³⁴.

² Miron Costin, *Letopiseşul* (1594—1662) în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 311. (la nunta Mariei, fata lui Vasile-Lupu, cu Radzivil, anul 1645). Radu Grecianu, *Viaţa lui Costandîn-Vodă Brâncoveanu*, ed. Şt. D. Grecianu, Buc. 1906, p. 100 (la nunta Saftei Brâncoveanu cu Iordache Creţulescu, anul 1700); *ibidem*, p. 113, masa oferită de Brâncoveanu lordului englez Paget, anul 1702. Jurnalul acestei călătorii s'a scris şi tipărit în englezeşte de Edmund Chisthull, 1747; părţi din el s'au tradus şi în româneşte de Caterina Piteşteanu, *Călătorie prin Ţara-Românească* (1702), Bucureşti 1923, extras din *Buletinul Soc. Regale Române de Geografie*, 41 (1922): despre masă la pag. 5, data 25 Aprilie. Ioan Neculce, *Cronica*, ed. A. Procopovici, Craiova 1932, p. 289—290, masa oferită de D. Cantemir lui Petru cel Mare, anul 1710.

³ Ştefan Glixelli, *Les contenances de table*, în *Romania*, 47 (1921), p. 1—40.

⁴ Ştefan Glixelli, *Regulile de purtare la masă în româneşte*, în *Rev. ist. rom.*, 3 (1933), p. 327—333.

lui Paul de Alep ¹, Del Chiaro ² și ale lui Dim. Cantemir ³. Un loc aparte în literatura de ceremonial asupra meselor și tratațiilor domnești în genere ocupă *Condica* lui Gheorgachi, atât prin amănuntele pe care trebuia să le dea, ca manual al protocolului, cât mai ales prin arătarea tuturor recepțiilor, când se ofereau asemenea tratații în palatul domnesc, în spătărie.

Gheorgachi spune că se ofereau mese și tratații în următoarele împrejurări: masă la instalarea Domnului (text, p. 264₂₅₋₂₆) ⁴; în Ajunul Crăciunului, tratație (text, p. 279₁₁₋₂₄); masă în Ajunul Crăciunului și la Bobotează (text, p. 279₂₄₋₃₂) ⁵; Crăciun, tratație (text, p. 280₃₄—281₂); masă în ziua de Crăciun (text, p. 281₁—283₂₆) descriere amplă; masa Doamnei și a jupâneselor în ziua de Crăciun (text, p. 283₂₇—284₁₀), cu indicații și despre mesele obișnuite în vechime la Sf. Vasile, la Bobotează și la Paști; masa egumenilor, a treia zi după Bobotează (text, p. 284₁₀₋₁₆); tratație, cu muzică, în Ajunul Anului Nou (text, p. 285₁₅₋₂₇); în ziua Anului Nou, tratație (text, p. 286₁₋₁₇), uneori masă; iarăși despre tratația la Bobotează (text, p. 289₃₁₋₃₅) și despre masa egumenilor (text, p. 290₂₋₅); mitropolitul oferea masă Domnului în ziua Stretenei (text, p. 290₉₋₁₄); la Paști, tratație, uneori masă (text, p. 294₃₂ și 295₃₋₆); în Lunea Paștilor, tratație (text, p. 295₂₄₋₂₅); la Sf. Gheorghe, marele comis da masă hoerilor (text, p. 299₁₉₋₂₀); odată se făcea masă solilor și aceștia Domnului (text, p. 306₂₁₋₂₅).

Ceremonia cafelei. Cea mai simplă formă de tratație la curtea domnească, pomenită de Gheorgachi, este servirea cafelei, care se

¹ Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 20—21, de sosire, la curtea lui Vasile-Lupu; p. 85, la curtea lui Matei Basarab; p. 138—139, de Bobotează, descriere amplă.

² A.-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni dele la Valachia*, ed. N. Iorga, p. 59—64. Pentru luxul și serviciul meselor, v. și foile de zestre ale fetelor lui Const. Brâncoveanu, articolele pentru «rânduiala mesei», publicate de Șt. D. Grecianu, *Viața lui Cost. Vodă Brâncoveanu, de Radu vel loșofăt Grecianu*, p. 287, 292, 295, 299, 303, 307 și 312.

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Gh. Adamescu, p. 95—98.

⁴ Obiceiul era vechiu; v., de pildă, despre masa oferită de Alex. Movilă la instalarea lui în Iași (1611), ce au scris Joppecourt și Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tesaur de monum. ist.*, II, Buc. 1863, p. 35.

⁵ Ospețele se făceau încă din vechime în Moldova: «Ospețele și hărăziturile (sub Răzvan-Vodă, 1595), ce suntu obicinuite la Paști și la Botezul Domnului nostru Iisus Christos să se facă din venitul țării», cfr. M. Costin, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 480.

făcea totuși cu o ceremonie deosebită, după obiceiul turcesc. Cafea se servea uneori numai cu dulceață: în Joia-mare, după împărtășanie, în Dumineca lăsatului sec de brânză, în ziua Sf. Paraschiva, în chilia călugărului. De cele mai multe ori ea însă încheia o masă copioasă și anunța apropierea sfârșitului ospățului. Marele cafegiu punea înaintea Domnului *peșchirul* (turc. *peşkir* = prosop, ștergar) sau *foțà* (rău transcrie M. Kogălniceanu *șifotà*; turc. *foțà* = ștofă vărgată de origine indiană). Da apoi cafea Domnului și copiii din casă o ofereau arhierilor și boierilor. Cafea se bea uneori împreună cu « vutcă » (un fel de liqueur), pe care o servea marele cupar, întâi Domnului, apoi la beizadele și în urmă celorlalți. După cafea se scula mitropolitul, făcea aplecarea în fața Domnului și pleca, ceremonie pe care o repetau apoi arhierii și boerii.

Ion Neculce povestește că logofătul Ioan Tăutul a fost trimis de Bogdan Vodă, urmașul lui Ștefan-cel-Mare, la sultan, ca să închine țara Turcilor. Vizirul l-a desculțat, lăsându-i numai ciorapii, l-a așezat pe covor, după obiceiul turcesc, în fața lui și i-a dat cafea: « și-au sorbit felegeanul ca altă băutură » rostind și închinarea « să trăiască împăratul și vezirul »¹.

Această legendă povestită de Neculce, dar răspândită mai ales prin prelucrarea plină de humor a lui Bălcescu², este importantă că ne arată cafea ca o băutură necunoscută la noi la începutul secolului al XVI-lea. În izvoarele scrise la noi în secolul al XVI-lea n'am găsit obiceiul tratației cu cafea, care însă este pomenit des în memoriile lui Paul de Alep și ale altor călători din secolul al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea marele cămăraș avea sub ordinele lui pe toți acești slujitori cari serveau cafea, cu accesoriile ei: șerbetul și ciubucul³.

Ceremonia tratațiilor. Dăm acest titlu acelor ospețe care fac trecerea dela cafea, cea mai simplă formă de tratație, la mese, cel mai îmbelșugat osăpț. Tratațiile acestea erau, cum am văzut,

¹ *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, îngrijită de Al. Procopovici, vol. I, p. 16.

² *Ioan Tăutul mare logofăt a Moldaviei*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, I (1845), p. 135—137.

³ Vel ciubucciu, vel cafegiu, vel sofragiu, vel șerbeciul, vel ibrictarul și vel peșchieru, primeau 20 lei leafă pe lună, fiecare. Cfr. Petru Rășcanu, *Leșile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document dela Grigorie A. Ghica*, Iași 1887, p. 77.

foarte dese, pentrucă de «cându era giugul țării» mai greu, ele înlocuiau mesele bogate și dese de odinioară. La ele erau invitați mitropolitul, episcopii, boierii în funcțiune și cei mazili. Domnul ședea în scaunul lui, în spătărie și era salutat, în rânduială, de invitați. Marele cupar servea paharul cu *vutcă* Domnului, copiii din casă serveau arhierilor și hoierilor. După *vutcă* serveau diferite «cofeturi» (le mai zice și *cofeturi* și *cofețioane*). Aceste tratații erau însoțite de cântecele mehterhanelei, care «zicea în meidanul dinlăuntru curții».

Atenția pe care o acordau Domnii pentru angajarea unor bucătari și cofetari iscusiți, era mare. Din documente cunoaștem nume de cofetari vestiți¹. Insuși Grigore Calimachi, cel care a pus la cale alcătuirea *Condicei* de ceremonii, cerea în scris din Polonia un bucătar bun, căruia îi oferea 50 piaștri pe lună, haine și obiecte în valoare de 300—400 piaștri pe an și un apartament de locuit cu familia, aproape de palatul domnesc. Corespondența Domnitorului pentru bucătar se poate urmări de aproape, dela trimiterea omului și banilor de drum, la recomandăția să aducă «certains moules pour les ménues patisseries et autres outils» și până la instalarea bucătarului la curtea domnească, unde «il est actuellement occupé a dresser la cuisine selon son idée»².

Masa. Divanul cel mic era locul unde se așeza masa³. Invitații, arhierii și boierimea până la logofătul al doilea, împreună cu doi vornici de poartă, erau trecuți în «isvod cu pecete domnească». O salvă de tun anunța așezarea Domnului la masă. *Postelnicul mare* și *spătarul mare* stau în exercițiul funcțiunii («zvorindu») la spatele Domnului, primul cu toiagul în mână, al doilea cu sabia și buzduganul, ambii îmbrăcați în caftane. Alți boeri care mai «svoresc» în timpul mesei sunt: *cuparul* pune vinul și *vutca* în cupe, iar *marele paharnic*, îmbrăcat în caftan și împodobit la umeri cu 7 «coți taftă naramgie», dă paharele Domnului. *Marele stolnic*, ia «credință» din «blidul» cu mâncare, ce urmează a fi așezat înaintea Domnului pe masă; și el este împodobit, ca și marele

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 299: «Cârstian cofetariul» (Iași 9 Iunie 1721) și la pag. 300 «Ilie cofetariul, feciorul lui Cârstian» (20 Ian. 1752).

² N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 298—303 (nr. 146, 155, 156, 157) și deosebit, p. 292, nr. 135.

³ Iau ca bază descrierea amplă pe care o face Gheorgachi mesei din ziua Crăciunului, v. textul, p. 281₁₀—283₂₇.

paharnic, în caftan și taftă. Marele *medelnicer*, la fel îmbrăcat, pune în « talgere » mâncare și schimbă talgerele, fiind ajutat de *al doilea medelnicer*. *Marele clucer* aduce el personal mezelurile din « beciul domnesc », ia credință din ele și le servește Domnului, fiind și el îmbrăcat în caftan și împodobit la umeri cu taftă naramgie.

Gheorgachi trece apoi atribuțiile « boerilor zvorelnici » fără caftan. *Marele vameș*, are grija, ca să zic așa, a *dessert*-ului, aducând și așezând pe masă « confeturile ».

Dela al treilea pahar mării boeri amintiți mai sus trec și ei la masa pe care le-a pregătit-o separat marele cămăraș, locul la servit luându-l boerii de rangul al doilea. Sunt obligați să vină numai la închinarea paharelor, la rostirea orațiilor.

Primul pahar îl ridică mitropolitul pentru slava lui Dumnezeu, când chiar cântă protopsaltul și cântăreții bisericești. Al doilea pahar îl ridică Domnul pentru slava împăratului otoman, când cântă mehterhaneaoa și muzica din sala mesii; atunci se face și « șănlâc » — adică se sloboade tunul și puștile (« foc mărunț »). Al treilea pahar îl ridică mitropolitul pentru Domn și familia lui. La acest pahar ceremonia atinge culmea ei. Se face « șănlâc » de tunuri și puști; cântăreții intonează polihronion (« la mulți ani »). Boerii vin, toți pe rând, de sărută mâna Domnului, bând cu Domnul câte un « coboc de vin », dres de cupar. La urmă vin cântăreții bisericești, cari primesc bacșiș un galben de aur. Închină apoi Domnul pentru mitropolit, pentru arhieriei, pentru boeri, după care boerii făceau « mulțămită Domnului » și mai închinau și boerii între ei « unii către alții ». Ospitalitatea Domnului era largă, încât boerii mai luau din mezeluri și confeturi în năfrâmi și pentru acasă, de duceau copiilor.

Terminându-se masa, Domnul se spăla pe mâini în spătărie, turnându-i marele *medelnicer*; boerii se spălau în sala mesii, adică în divanul cel mic. Cafeaoa se servea în spătărie. După cafea, de multe ori, Domnul (« țânea (pe boeri) pân în sară, punându-i la joc, încă și Domnul să prindea la joc ». Gheorgachi încheie referințele despre masă, arătând cum trebuia să fie îmbrăcați al doilea paharnic și al doilea *medelnicer*: taftă de-a-curmezișul, peste caf-tane; vâtafii de păhărniceii și de stolniceii: caftane fără taftă.

Masa Doamnei. Gheorgachi descrie, însă cu mai puține amănunte și masa ce da Doamna separat jupâneselor. « Zvorelnicii » mesei erau vornicul Doamnei și ceilalți slujitori ai haremului,

după influența turcească ce atinsese până și organizarea interioară a palatului domnesc. Doamna ridica paharul întâi, răspundea logofeteasa cea mare și celelalte jupânesse îi sărutau mâna, drept « mulțămită ».

Cele două grupe de meseni, bărbați și femei, se întruneau apoi în *maibent*¹, unde făceau « un joc de obște, Domnul cu Doamna și boerii cu giupânessele ».

Vedem din cele de mai sus, că Gheorgachi a urmat un plan bine definit în expunerile lui asupra mesei, dezvoltând patru puncte necesare ceremonialului: 1) atribuțiunile boerilor zvorelnici; 2) succesiunea închinărilor paharilor și ceremonia lor; 3) sfârșitul mesei (ceremonia spălatului pe mâini, cafeaoa); 4) masa Doamnei.

Dacă comparăm relatările lui cu acelea ale lui Pseudo-Codinos² privitoare la mesele împăraților bizantini, sau cu acelea ale lui Mouradja d'Ohsson,³ cu privire la masa sultanului, observăm puține asemănări și numai de ordin general: pregătiri pentru invitarea persoanelor (mai complicate la Pseudo-Codinos), lux în ce privește serviciul (mai puțin la sultan, care întrebuința foarte rar serviciul de argint și aur), numărul mare de slujitori (mai puțin la Turci), eticheta așezării la locurile convenite (foarte complicată la Bizantini).

Gheorgachi ne interesează, în plus, prin tendința precizării următoarelor elemente locale: atribuțiunile slujitorilor, îmbrăcămintea lor, combinarea elementului laic cu cel religios, prin cântările protopsaltului și ale cântăreților bisericești, alături de lăutele țiganilor⁴; supunerea boerilor către Domn și a jupâneselor către Doamnă, prin sărutarea mâinilor lor, obiceiul pământului al nesfârșitelor toaste, la ridicarea fiecărui pahar; în sfârșit, încheierea mesei prin unirea mesenilor bărbați și femei, pentru ca să încingă un joc cu zicături și glume, până seara târziu. Jocul acesta național atrăgea atenția mai ales a străinilor, cari participau la masă. Ungurul Ianoș Kemeny, care reprezenta pe Racokzi la nunta fetei

¹ *Mabei, maibent* (turc. mabeyn = ce qui est entre) era încăperea personală a Domnului, situată între harem și camera ofițerilor de serviciu.

² *De officiis*, ed. Bonn, cap. VII, p. 55—64.

³ Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, VII, p. 139—141.

⁴ Atât Paul de Alep cât și D. Cantemir în operele și la locurile citate, spun că nu lipseau din sala de mâncare o icoană învelită și o candelă aprinsă întotdeauna, deasupra capului Domnitorului.

lui Vasile-Lupu cu Radzivil, descrie impresionat acest joc: « Vreo cincizeci sau șasezeci de părechi de boerice și cocoane, singure prinzându-se de mâni, acuș rotogol, acuș de-a-lungul, au întins danțul românesc . . . , la care numai s'au uitat bărbații, nu s'au amestecat între ele, ci înaintea lor oarecare stolnic bătrân, cu comănac pe cap și cu baston a mână săria cât putea » ¹.

În schimb, relatările lui Gheorgachi sunt întocmai cu ale lui Paul de Alep și Dim. Cantemir, care au descris mese într'o epocă mai veche decât aceea a lui Gheorgachi. Aceasta este o dovadă că obiceiurile se transmiteau prin tradiție, fără ca să fie nevoie de o consemnare a lor în scris.

Concluzii. Am analizat o serie de ceremonii, care amintesc mai mult de legăturile noastre politice cu *Poarta otomană*, dela care le-am și împrumutat în elementele lor esențiale (investirea, mucarorul, felul de a primi solii, etc.). Am trecut apoi la analiza ceremonialului bisericesc, care s'a resimțit în mare măsură de ritualul ortodox al bisericii constantinopolitane. Dar aceste ceremonii se înfățișează în *Condică* strâns legate între ele; autorul trece pe nesimțite, în descrierea unei ceremonii, dela aspectul ei politic, la cel bisericesc, iar clasificarea adoptată în analiza *Condicii* s'a impus numai din punct de vedere metodic.

Ceea ce a făcut mai strânsă legătura între cele două aspecte diferite ale ceremoniilor, a fost intervenția elementului etnic. Aceste ceremonii repetându-se de fiecare Domn în parte, în virtutea tradiției, au devenit *obiceiuri ale noastre*; ele au pătruns în țesătura condițiilor noastre de viață și subliniază fondul și interesul național al *Condiciei*.

Dacă subordonăm termenului de folklor pe acela al etnografiei tradiționale ², constatăm cu surprindere din cele analizate în capitolul acesta, că opera lui Gheorgachi prezintă o mare importanță și din acest punct de vedere. Ea ne-a transmis date prețioase asupra multor obiceiuri din trecut.

Unele dintre acestea se prezintă în strânsă legătură cu viața noastră bisericească: mersul cu icoanele la Crăciun, rostirea unora dintre orații, cu prilejul sărbătorilor celor mari. Aceste obiceiuri,

¹ Apud Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, ed. II-a, 1886, vol. III, p. 68.

² Aceasta e chiar concepția actuală a folklorului, cfr. Paul Sébillot, *Le Folk-Lore. Littérature orale et Ethnographie traditionnelle*, Paris 1913, p. 4—12.

practicate la curtea domnească, nu erau altceva decât forme mai protocolare ale unor obiceiuri pur populare și populare au rămas până în zilele noastre.

Alte obiceiuri se prezintă în strânsă legătură cu viața proprie a învățământului românesc: aducerea ucenicilor să rostească orații în fața Domnitorului.

Am întâlnit obiceiuri care oglindeau admirabil de bine sfătoșenia, spiritul de vervă și glume al poporului românesc: cazul numeroaselor cuvântări și închinări de pahare, la ospete.

Gheorgachi nu s'a mulțumit să înfățișeze numai din obiceiurile curții domnești, ci, descriind obiceiul udatului în văi în Lunea Paștilor, ne-a înfățișat un obicei, existent în pătura țărănească, nu numai a poporului nostru, dar și a popoarelor slavice din jurul nostru.

Trecând apoi la obiceiurile rămase mai mult în jurul curții domnești, am văzut că acestea, deși erau inspirate la origină, din atmosfera imperială a curților bizantină și otomană, totuși se adaptau la curțile noastre domnești, condițiilor proprii de viață românească: pilda scoaterii cailor la ciază în ziua de Sf. Gheorghe; sfârșirea sumptuoaselor ospete domnești cu încingerea horei românești; larga ospitalitate a Românului, manifestată prin numărul mare de mese oferite de Domn într'un mod așa de îmbelșugat.

Toate aceste obiceiuri, comunicate de Gheorgachi, dintr'o epocă și dela o curte în plină stăpânire fanariotă, ne dovedesc triumful caracterului nostru etnic-tradițional asupra elementelor de imprumut bizantino-otomane.

Acestea din urmă se manifestau mai mult în domeniul ceremonialului pur politic, dar erau întreșuate, formând un tot unitar, plin de pitoresc și patriarhalitate, cu elementele noastre etnico-tradiționale.

Condica lui Gheorgachi este, fără îndoială, cea mai puțin întinsă dintre operele cronicarilor, dar în același timp și cea mai bogată în date, care oglesc admirabil de bine starea socială a poporului românesc din secolul al XVIII-lea; aspectul triplu al acestei societăți româno-bizantino-otoman revine aproape în fiecare pagină a *Condicii*, formând ca un mozaic, în care varietățile de forme și colori se armonizează unele prin altele.

IZVOARELE

După ce am văzut mai întâi, în ce constă literatura de ceremonial și că cele mai de seamă opere care aparțin acestui gen de literatură sunt de origină bizantină¹, am făcut apoi o analiză critică a *Condicei* lui Gheorgachi, pentru că în literatura românească de ceremonial ea reprezintă culminația genului.

În acest capitol se cuvine să stabilesc raporturile dintre opera lui Gheorgachi și modelele ei bizantine.

Dar, pentru că asupra izvoarelor *Condicei* lui Gheorgachi s'au emis și alte păreri, să vedem dintru început care sunt aceste păreri și ce poate rămânea din ele.

Manuscrisul 116 grec din Bibl. Acad. Rom. Prin anul 1892, V. A. Urechia dăruia Academiei Române «un portofoliu manuscris în limba greacă al unui medic din secolul al XVIII-lea. Portofoliul cuprinde multe însemnări interesante despre populațiunea țării, corespondențe cu Domni și boieri, rețete, etc»². Donatorul, care tocmai pregătea volumele din *Istoria Românilor*, a dăruit manuscriptul, cu condiția ca personalul Academiei să-i libereze copii și traduceri după texte. Textele au fost traduse de prof. Gh. Murnu, pe atunci funcționar la secția manuscriptelor. Pe baza acestor traduceri, V. A. Urechia a semnalat cel dintâi, dar în mod sumar, cuprinsul acestui manuscript și importanța lui³. Peste un an dela această primă semnalare, V. A.

¹ Despre acestea, v. pe larg, mai sus, p. 11—21.

² *Analele Acad. Rom., Partea administrativă și debaterile*, seria II-a, t. 15 (1892—1893), p. 22.

³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. 5 (1786—1800), Buc. 1893, p. 512—513, 529—530, 535—536.

Urechia reveni asupra manuscriptului, de data aceasta, într'un articol mai dezvoltat ¹. Manuscriptul a trecut în fondul de manuscripte grecești ale Academiei Române, cu numărul 116. Din conținutul variat al lui ², în chestiunea noastră nu interesează, decât trei texte de ceremonial. Pentrucă aceste texte n'au fost copiate și publicate în grecește de V. A. Urechia, care s'a mulțumit să publice numai traducerile făcute de Gh. Murnu și pentrucă aceste texte îmi vor servi pentru documentarea unei alte păreri, decât aceea admisă până acum, cu privire la izvoarele *Condiceii*, voiu reproduce aci și textul grecesc, pe care-l voiu traduce în românește:

I.

- Γ. 71 *Τί πρέπει νὰ κάμη ἐκεῖνος ὁποῦ ὑπάγει μὲ μουκαρῶερῖον φερμάνι καὶ γούναν εἰς ἓνα αἰθέρτην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀλαγίου.* *Ce trebuie să facă acela care merge cu firman de mucarer și (cu) blană la un Domn, în ziua alaiului.*

Ἄφ' οὗ φανῆ μακρόθεν ὁ Ἄ-
Θέντης (sic) πέρνεις ἐπάνω εἰς
τὰ δύο σου χέρια τὸν ποχτζᾶν
μὲ τὴν γούναν καὶ ἐπάνω εἰς τὸν
ποχτζᾶν βάνεις τὸ φερμάνι μὲ
τὸ διπανάρον πουγγί, ὠντας καθα-
λάρης ἐπάνω εἰς τὸ ἄλογόν σου,
τὸ ὅποῖον κρατεῖ ὁ δοῦλός σου

Indată ce s'a văzut Domnul
de departe, iei în mâinile tale
bocceaua cu blana și deasupra
boccelii pui firmanul cu punga
de diba ³, tu fiind călare pe
calul tău, pe care-l ține servi-
torul tău, care merge pe jos.

¹ V. A. Urechia, *Din portofoliul doctorului Sutzu (1740—1766)*, în revista *Ateneul Român*, 1 (1894), p. 257—268.

² Const. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, din *Bibl. Acad. Rom.*, București 1909, p. 396—398; autorul nu arată, ceea ce ar fi trebuit să știe, că ms. a fost studiat de V. A. Urechia.

³ Diba = ștofă de mătase, brocart. V. *Dictionnaire Turc-Français* par Samy-Bey Frascbery, Constantinopol 1885, p. 512. L. Șăineanu, *Inf. orientală*, II, partea 2-a, p. 47. Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare*, ed. italiană, Paris 1709, sub voce ροῦχον. În grecește: τιπᾶς, τιμπᾶς, διμπᾶς, plural διμπᾶδες, de unde adjectivul διπαδέ(η)νιο = făcut din diba.

Cuvântul revine în limba greacă, la plural, sub forma τιπᾶδες, în Ioachim Cipriotul, *Κριτικὸς πόλεμος* (ms. inedit al Academiei Române, nr. 37, fond grecesc, f. 5 v.): καὶ περισσὰ ποστάδια μὲ παραρκουὸς σαγιᾶδες καὶ εἰς ἄπειρα σεντούκια γεμάτα μὲ τιπᾶδες = și multe postavuri cu saicle stacojii și nenu-mărate lăzi pline de *dibale* (datorez informația regretatului prof. D. Russo).

πεζός. Σάν πλησιάσης δὲ κοντὰ εἰς τὸν αὐθέντην, καὶ ἰδῆς πῶς εἶναι καιρὸς νὰ κινηθῇ ἡ ὑψηλότης του διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς προῦπάντησιν τοῦ φερμανίου, ξεπεζεύεις εὐθύς καὶ οὕτω ἔρχεσαι πρὸς τὴν ὑψηλότητά του, ἀπλώνωντας εἰς αὐτὸν τὰ δύο χέρια σου μὲ τὴν γούναν καὶ φερμάνι καθὼς τὰ κρατεῖς.

ἽΟ αὐθέντης δὲ πέρνει εὐθύς τὸ φερμάνι καὶ φιλώντας το τὸ βάλλει πάλιν ἐπάνω εἰς τὸν ποχτζᾶν μὲ τὴν γούναν ὅποῦ κρατεῖς εἰς τὰ δύο σου χέρια, καὶ εὐθύς σὲ τραβοῦν ἄλογον αὐθεντικὸν μὲ 4-ρας ἢ καὶ περισσοτέρους τζοχαδάριδες οἱ ὅποιοι κρατοῦν καὶ τὸ ἄλογόν σου, καὶ εὐθύς γιουρουνδίζεις καὶ κινᾷς ἔμπροσθεν τοῦ αὐθέντου, ὃ δὲ σὲ ἀκολουθεῖ ἀμέσως, καὶ ἔτσι ἔρχεσθε ἕως τὴν κούρτην· φθάσαντες δὲ ξεπεζεύεις εἰς τὴν σκάλαν καὶ γιουρουνδίζεις πάλιν ἔμπροσθεν τοῦ αὐθέντου, ἕως οὗ νὰ καθίσῃ ἡ ὑψηλότης του εἰς τὸν θρόνον του εἰς τὸ διβάνι. Καὶ στέκεσαι ἴσια ἔμπροσθεν αὐτοῦ κρατῶντας ὁμοίως τὴν γούναν καὶ φερμάνι | εἰς τὰς δύο σου χεῖρας. Τότε ὁ αὐθέντης ὀρθὸς ὦν πέρνει τὸ φερμάνι, καὶ φιλώντας το τὸ δίδει τῷ Διβάν Ἐφενδισῆ, ὃ δὲ τὸ ἀναγινώσκει. Σὺ δὲ ἐν τοσούτῳ στέκεις ὀρθὸς εἰς τὸν τόπον σου κρατῶντας τὴν γούναν εἰς τὰ δύο σου χέρια ἕως νὰ τελειώσῃ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ φερμανίου. Καὶ τότε πέρνει ὁ Διβάν

Când ajungi lângă Domn și vezi că este timpul ca Înălțimea Sa să pornească întru întâmpinarea firmanului, descaleci imediat și astfel vii spre Înălțimea Sa, întinzând către ea ambele tale mâini, cu blana și firmanul, așa cum le ții.

Domnul ia îndată firmanul și sărutându-l, îl pune iar deasupra boccelii, cu blana pe care o ții cu ambele tale mâini și îndată îți aduc un cal domnesc cu 4 sau mai mulți ciododari, care țin și calul tău și îndată pornești și treci înaintea Domnului. Iară acesta te urmează îndată și astfel veniți până la curte. Când sosiți, descaleci la scară și treci iarăși înaintea Domnului, până când Înălțimea Sa se așează în tronul său, în divan. Și stai drept înaintea lui, ținând la fel, pe ambele tale mâini, blana și firmanul. Atunci Domnul, stând în picioare, ia firmanul și sărutându-l, îl dă lui Divan Efendisi, iar el îl citește. Tu, în acest timp, stai în picioare la locul tău, ținând blana în ambele tale mâini, până să se sfârșească citirea firmanului.

Și atunci Divan Efendisi ia blana din mâinile tale și im-

Ἐφενδισῆ τὴν γούναν ἀπὸ τὰς χεῖρας σου καὶ τὴν φοραίνει τὸν αὐθέντην. Καὶ εὐθὺς ὁ αὐθέντης φοραίνει γούναν τὸν Διδὸν Ἐφενδισῆ, καὶ μετὰ ταῦτα φοραίνει καὶ ἐσένα σαμουροπατζᾶν, ἰστάμενον εἰς τὸν α-ον σου τόπον, μεθ' ὃ διαλύεσθε.

bracă cu ea pe Domn. Și îndată Domnul îmbracă pe Divan Efendisi cu blană și după aceea te îmbracă și pe tine, cu pacea de samur, pe când tu stai în locul tău dintâi și după aceasta, vă retrageți ¹.

II.

f. 25r Ἡ τσερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων.

Ceremonia care se face în Ajunul Bobotezii.

Τὸ πουρνὸ εὐγαίνωντας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης εἰς τὴν μεγάλην σπαθαρίαν, ἀθέται εἰς τὸν θρόνον, καὶ πρὶν νὰ πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς ταῖς ὥραις ἀνταμώνει τοὺς ἡγουμένους τῆς τσάρας κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, μετὰ τὰ πεσχέςσια ὁποῦ φέρνουν. Καὶ συνομιλῶντας μαζὴ τους, τοὺς ἐρωτᾷ πῶς πορεύονται καὶ πῶς ἀπερνοῦν εἰς τὰ μοναστήριά τους. Ὁρθιοὶ ὅμως στέκονται καὶ καλῶς δὲν τοὺς δίδει.

Ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης εὐθὺς ἀφ' οὗ εὐγουν οἱ ἡγοέμενοι ἀπὸ τὴν σπαθαρίαν, μετὰ ὅλην τὴν παράταξιν πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς ταῖς ὥραις, φορῶντας ὁ β-ος σπαθάρης τὴν κούκα. Τὴν ἡμέραν τῆς παραμονῆς ὁ δεσπότης εἰς τὴν ἐκκλησίαν δὲν ἔρχεται, ἐπειδὴ καὶ ἔχει τὰ πρωτεῖα ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Ῥωμάνου,

Dimineața, ieșind prea înălțatul Domn la spătăria cea mare, se așează pe tron și înainte de a merge la biserică, la ore, se întâlnește cu egumenii țării, cari, după vechiul obicei, aduc peșcheșuri (daruri). Și întreținându-se cu ei, îi întreabă cum le merge și cum o duc în mănăstirile lor. Însă ei stau în picioare și cafea nu le dă lor. Prea înălțatul Domn, îndată ce ies egumenii din spătărie, se duce la biserică cu tot alaiul, la ore, ducând al 2-lea spătar cuca. În ziua Ajunului, Vlădica nu vine la biserică, pentru că (atunci) întâetatea o are episcopul Romanului și face și sfințirea cea mare a apei, după săvârșirea

¹ Compară cu Gheorgachi, textul, p. 270_q—271₁₇.

καὶ κάμνει καὶ τὸν μέγαν ἀγιασμόν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας: ἀφ' οὗ ὁμοῦ εὐγγὴ ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πηγαινόμενος εἰς τὴν σπαθαρίαν κάθεται εἰς τὸν θρόνον, καὶ ὁ μητροπολίτης μετὰ τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ μετὰ τοὺς μεγάλους ἄρχοντας, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν σπαθαρίαν στέκονται ὀρθοὶ καὶ πρῶτον ἐμβαίνουν οἱ ἱερεῖς τῆς αὐθεντικῆς ἐκκλησίας μετὰ τὸν σταυρόν, ὕστερον ἐμβαίνουν οἱ ἡγούμενοι τῆς τσάρας μαζῆ μετὰ τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων τοῦ Γρηγορίου, μετὰ τοὺς ἡγουμένους, ἐμβαίνει ὁ πρωτόπαπας μετὰ τοὺς ἱερεῖς τοῦ παζαριῦ, μετὰ τὸν πρωτόπαπαν, ἐμβαίνουν οἱ φραγκοπαπατέραις μετὰ τὸν σταυρόν, καὶ ἀφ' οὗ εὐγουν οἱ φραγκοπαπατέραις δίδεται πλέον καλθές.

sfintei liturghii. Ci, după ce prea înălțatul Domn iese din biserică (și) merge la spătărie, se așează în tron și mitropolitul cu arhieriei și cu marii boeri venind innăuntru, în spătărie, stau în picioare. Și mai întâi intră preoții bisericii domnești cu crucea, apoi intră egumenii țării, dimpreună cu egumenii mănăstirilor din Iași; după egumeni intră protopopul cu preoții târgului, după protopop intră părinții catolici cu crucea și după ce ies părinții catolici, se dă, în sfârșit, cafea ¹.

III.

f. 25v *Ἡ τερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων.*

Ceremonia ce se face în ziua Bobotezii.

Τὸ πουρνὸ εὐγαίνωντας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης εἰς τὴν μεγάλην σπαθαρίαν κάθεται εἰς τὸν θρόνον καὶ φορῶντας τὸν ἄρχων μέγαν σπαθάρην καθβάδη, ὁμοίως καὶ τὸν ἄρχων μέγαν ποστέληνον εἰσέρχεται εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν μετὰ τὴν αὐθεντικὴν παράταξιν καὶ μετὰ δύο λαμπάδαις ἀναμμένας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐμπρός

Dimineața, prea înălțatul Domn mergând în marea spătărie, se așează pe tron și îmbrăcând pe boerul marele spătar cu caftan, precum și pe boerul marele postelnic, intră în biserică cea mare cu alaiu domnesc și cu două lumânări aprinse înaintea Domnului, la dreapta și la stân-

¹ Compară cu Gheorgachi, textul, p. 286₁₈—287₂₀.

τοῦ αὐθέντου. Πρὶν νὰ ψαλθῇ ὁ πολυέλεος, καὶ ἀφ' οὗ ὁ ψάλτης ἀρχίσῃ τὸν πολυέλεον, γίνεται ἡ καιροδωσία, καὶ μετὰ τὴν καιροδωσίαν τὰ ἀντίφωνα, τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπίλοιπη ἀκολουθεία. Καὶ μετὰ τὴν τελείωσιν τῆς δοξολογίας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης μαζῇ μετὰ τὸν δεσπότην, μετὰ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντας εὐγαίνοντας ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, κατεβαίνουνσι κάτω εἰς τὴν αὐθεντικὴν αὐλὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς δόμνης, ἐκεῖ ὁποῦ καὶ ὁ θρόνος τοῦ ὑψηλοτάτου εἶναι ἔτοιμος, ὁμοίως καὶ τοῦ δεσπότη, τῶν ἀρχιερέων, καὶ ἀρχόντων καὶ γίνεται ὁ μέγας ἁγιασμὸς παρὰ τοῦ δεσπότη. Καὶ ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ ἁγιασμὸς ἀσπαζόμενος ὁ ὑψηλότατος τὸν σταυρὸν καὶ ῥαντίζωντάς τον ὁ δεσπότης μετὰ τὸν ἁγιασμὸν, ῥίχνονται τὰ τόπια καὶ γίνεται καὶ τὸ ἐπίλοιπον σενλήκι καὶ ὁ μεκτερχανές. Καὶ ἀφ' οὗ ῥαντισθοῦν οἱ ἀρχιερεῖς, ἡγούμενοι καὶ ἄρχοντες παρὰ τοῦ δεσπότη, ἀρχινᾷ καὶ ἡ παράταξις τῶν αὐθεντικῶν ἀλόγων νὰ εἰσέρχονται στολισμένα καὶ νὰ ἀπερνοῦν κατέμπροσθεν τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου, ῥαντίζοντάς τα ὁ δεσπότης. Ἐπάνω εἰς τὰ ἄλογα ὅμως καθαλικεύουν ἀρχοντόπουλα, στολισμένα μόνον μετὰ τὰ καθάδια, καὶ ἀφ' οὗ ἀπερᾶσουν ὅλα τὰ ἄλογα, εἰσέρχεται

f. 26^r καὶ | ὁ μέγας κόμησος μετὰ τὴν συνηθισμένην παράταξιν καὶ εὐθὺς ἀναβαίνει ὁ ὑψηλότατος μαζῇ με

ga. Înainte de a se cânta polieleul, precum și după ce cântărețul începe polieleul, se face împărțirea de lumânări și după împărțirea de lumânări se cântă antifoanele, evanghelia și restul slujbei. Și după săvârșirea doxologiei, prea înălțatul Domn, împreună cu Vlădica, cu arhierii și cu boerii, ieșind din biserică, se coboară jos, în curtea domnească, în spre locuința Doamnei, unde și tronul prea înălțatului (Domn) este gata, precum și al Vlădicei, al arhierilor și al boierilor și se face sfințirea cea mare a apei de către Vlădica. După sfințirea apei, pe când Domnul sărută crucea și Vlădica îl stropește cu apă sfințită, se trag salve de tunuri și se face și restul șenlicului și cântă mehterhaneaua. Și după ce arhierii, egumenii și boerii, sunt stropiți de Vlădica, începe și alaiul cailor domnești, împodobiți și trec pe dinaintea înălțatului Domn, Vlădica stropindu-i cu apă sfințită. Însă pe cai, călăresc boernași (fii de boieri), împodobiți numai cu caftane și după ce au trecut toți caii, intră și marele comis cu alaiul obișnuit și îndată se urcă Domnul,

τὸν δεσπότην ἐπάνω εἰς τὴν ἐκ- dimpreună cu Vlădica, sus în
κλησίαν καὶ ψάλλεται ἡ θεία καὶ biserică și se cântă dumnezei-
ιερά λειτουργία. iasca și sfânta liturghie¹.

V. A. Urechia consideră ms. 116 posterior Condiceii. Manuscrisul Acad. Rom., fondul grec, nr. 116, din care am reprodus aceste trei texte grecești, a fost al unui membru al familiei Draco-Șuțu (după V. A. Urechia, un doctor), pentrucă într'o notiță a manuscrisului se spune « unchiu meu Dracu Șuțu »². Textele datate sunt dintre 1745 (narațiunea în versuri, sub formă de epistolă, a unei călătorii, iarna) și 1776 (« Marche-route » Moscova-Constantinopol, dela 25 Ian. — 5 Aug. 1776), dar mai sunt și altele nedatate. V. A. Urechia înclină a socoti fragmentele de ceremonial posterioare *Condiceii* și în consecință exclamă: « Dar la curte, ce mai parăzi la toate ocaziunile! Nu s'au schimbat mult din obiceiurile descrise de Gheorgachi, decât că s'a substituit boierimei române fel de fel de venetici »³. Mai mult, manuscrisul este folosit de V. A. Urechia pentru istoria domniei lui Mihail Șuțu în Moldova (1793—1795).

În rezumat, meritul lui V. A. Urechia a fost că a descoperit manuscriptul (nu spune unde); a atras atențiunea asupra lui, publicând și traducerea lui Gh. Murnu a celor trei texte de ceremonial; a întrezărit asemănarea între acele texte și *Condica* lui Gheorgachi.

N. Iorga consideră ms. 116 izvorul Condiceii. Mai târziu N. Iorga, cercetând manuscrisele Academiei Române în vederea alcătuirii celei mai bune sinteze ce avem despre *Istoria literaturii române*, dă peste manuscrisul grec 116 și, necunoscând studiul scris de V. A. Urechia asupra manuscrisului, afirmă că acest « interesant carnet grecesc » este scris de tatăl lui Gheorgachi, iar acesta « a redactat [*Condica*] după însemnările tatălui său »⁴. Pe ce s'a întemeiat ca să ajungă la această constatare, autorul nu arată; probabil, a socotit că amănuntele nu-și au locul într'o lucrare de sinteză. Noi însă într'adins am reprodus textul și traducerea celor

¹ Compară cu Gheorgachi, textul, p. 287₂₁—289₃₉.

² Ms. grec. 116, f. 173 r.; mai este amintit și la p. 163 v., 164 r., 171 r., și 173 r.

³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, V, p. 535.

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii romine în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc. 1901, p. 499 (în *Ist. lit. rom.*, vol. II, ed. II-a, Buc. 1926, p. 556).

trei fragmente de ceremonial, pentru ca să se vadă clar că Gheorgachi nu a redactat *Condica* după acele însemnări. Iată argumentele:

Ms. 116 nu a servit ca izvor lui Gheorgachi. 1. *Condica* are, cum am văzut, o sumă nesfârșită de ceremonii mari și mici, petrecute la curtea domnească. Incepe cu instalarea; trece la instalarea deosebită a lui Grigore Calimachi; arată obiceiul alegerii boerilor și slujitorilor, dând liste ierarhice; continuă cu ceremonia micului mucarer; ia, pe rând, sărbătorile împărătești (Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează, Floriile, Săptămâna-mare, Paștile, Sf. Paraschiva) și ajunurile acestor sărbători. Se ocupă apoi de demisiile și instalările înalților prelați; descrie o ședință a divanului, pentru ca să termine cu ceremoniile primirii solilor străini și a trimișilor turci. Cum se poate susține că niște scurte însemnări și numai despre mucarer, Ajunul Bobotezii și Bobotează, au servit lui Gheorgachi să redacteze *Condica*?!

2. Dacă comparăm numai aceste 3 ceremonii, din multele descrise de Gheorgachi, constatăm deosebiri între redacțiunea lui Gheorgachi și aceea a ms. 116.

Instrucțiunile despre mucarer în ms. 116 sunt adresate Turcului care aduce firmanul, căruia i se adresează mereu la persoana II: «iei în mâinile tale», «pui și firmanul», «tu fiind călare», etc. Mai de grabă cred că aceste instrucțiuni sunt traduse grecește din turcește, pentru că numai în limba turcă i se puteau da asemenea instrucțiuni protocolare. Că existau asemenea tipicuri turcești de ceremonial, aplicate curților domnești din Principate, aceasta am arătat în mod documentat în paginile anterioare¹. Asemănările de practică protocolară între cele două redacțiuni provin din tradiția ceremonialului, care se făcea mereu în același chip.

Mai mari sunt asemănările cu privire la ceremonia din Ajunul Bobotezii și la Bobotează. Momentele se succed aproape la fel în ambele redacțiuni, dar ele se explică, pentru că ambele redacțiuni reproduceau tipicurile bisericesti grecești. Dar acolo unde tipicul bisericesc nu le mai servea ca model, se deosebește o redacție de cealaltă. Astfel în redacția grecească a ms. 116 se omite ceremonia rostirii orațiilor de către diacon, egumeni și alți preoți și distribuirea bacșurilor. Mai omite ordinea în care asistența săruta la Iordan

¹ V. mai sus, p. 51, nota 1 și p. 111, nota 1.

icoanele; de asemenea nu pomenește niciun rând măcar despre ceremonia venirii Doamnei la această procesiune, cu vornicul ei în fruntea alaiului; nu amintește nimic despre locul unde se făcea Iordanul, în cazul când vremea era rea. Gheorgachi de asemenea mai are în plus despre obiceiurile în ziua a doua și a treia după Bobotează. Gheorgachi are alt plan în desfășurarea acestor ceremonii, alternând cele trecute în cadrul bisericesc, cu cele făcute în palat, în cadrul laic. Și acum, după ce am văzut că asemănările sunt puține și numai când decurg dintr'un tipic bisericesc comun; după ce am văzut că redacția ms. 116 este mult mai sumară și lacunară față de Gheorgachi, cred că logic este să nu mai vedem niciun raport de depedență între *Condica* lui Gheorgachi și acele însemnări din ms. 116. Tocmai de aceea am reprodus însemnările aici, în original și într'o nouă traducere, pentru ca fiecare, comparându-le cu ceremoniile respective din Gheorgachi, să se convingă singur că acesta *nu* a redactat *Condica* după acele însemnări.

D. Russo și problema izvoarelor. Să adâncim acum cealaltă părere asupra izvoarelor și să vedem, în ce măsură s'a inspirat Gheorgachi « parte de cartea lui Constantin Porfirogenit, "Εκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (Descrierea ceremoniilor curții), parte din cartea lui Pseudo-Codin, Περὶ τῶν ὀφφικίων (Despre demnitățile palatului) »¹.

Am văzut că din operele acestora, fusese cunoscută în Moldova, lui Dim. Cantemir, numai opera lui Pseudo-Codinos². Mai știm că opera acestuia s'a tradus în limba grecească aplă de Hrisant, când era ieromonah, adică la 1691 și că o copie după această populară traducere a pregătit Daponte pentru stăpânul său, domnitorul Constantin Mavrocordat, în anul 1741³. Acest an este semnificativ, pentru că din însăși analiza *Condicei* lui Gheorgachi reiese că Const. Mavrocordat, într'a doua lui domnie (1741—1743), a început o reformă radicală a curții domnești și a

¹ D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, Buc. 1912, p. 60.

² V. mai sus, p. 55.

³ Νέος Ἑλληνομνήμων, 2 (1905), p. 234—235 și D. Russo, *Elenismul în România*, Buc. 1912, p. 60—61, nota 3.

vieții noastre sociale. ¹ Voia Domnitorul să se documenteze asupra reformei ce plănuia și din studiul operii despre demnitățile palatului bizantin. Deci, cu toată siguranța putem afirma, că și în mâna lui Gheorgachi au căzut aceste opere de ceremonial bizantin, a doua tradusă chiar în limba grecească nouă.

Gheorgachi nu traduce ad litteram operele bi antine, ci împrumută numai planul. Din capul locului trebuie să spunem că, comparând textele celor doi scriitori bizantini, cu textul *Condicei* lui Gheorgachi, am ajuns la concluzia că nu poate fi vorba de o traducere cuvânt de cuvânt a acestuia din urmă, după cei dintâi. Nu poate fi vorba nici măcar de o prelucrare a celor 2 opere bizantine. Gheorgachi n'avea ce să traducă, n'avea ce să prelucreze. Ceremoniile curții domnești din Moldova erau frumoase, dar nu se puteau compara cu cele dela curtea imperială bizantină. Cadrul sublim al Mării de Marmara și al Bosforului se înlocuia umilitor de palid, cu patriarhalul lac dela Frumoasa, cu caicul lui! Sgomotoasele alergări de cai, desfășurate cu ceremonie de sărbătoare pe hipodromul Constantinopolului, abia dacă erau amintite prin jocul halcaiei depe câmpul Bahluiului, sau prin acele încurări de cai la Bobotează, sau la Sf. Gheorghe!

Ceremoniile religioase se desfășurau la Iași, în biserica Sf. Nicolae, câtă vreme la Bizanț abia de ajungeau încăperile largi și înalte ale Sf. Sofia. Din prezentarea unor asemenea ceremonii *în cărți* care, cum am văzut, au circulat prin țările românești,—ce putea împrumuta Gheorgachi și ce a împrumutat?

În limba românească nu exista o carte de ceremonii, care să servească lui Gheorgachi de model. În primul rând, deci, Gheorgachi a trebuit să vadă *planul general*, după care scriitorii bizantini scriseseră despre ceremoniile curții imperiale bizantine și după *același plan* să descrie și el ceremoniile curții domnești din Iași.

Astfel, toate ceremoniile din scrierile bizantine de ceremonial se regăsesc în *Condica* lui Gheorgachi.

Ordinea în care se înșiră ceremoniile nu corespunde la fel în toate trei operele, decât în ce privește ceremoniile bisericesti, cu

¹ Confirmă aceasta și Ioan Canta, în M. Kog., *Cron. Rom.*, III, p. 183—185. Pseudo-Enachi Kogălniceanu, *ibidem*, p. 203—205. *Cron. Ghiculeștilor*, în *Buletinul Com. ist. a României*, vol. 2, p. 73—77, pentru a treia domnie, 1748—1749.

prilejul diferitelor sărbători. În ce privește această ordine, Gheorgachi se apropie mai mult de opera lui Pseudo-Codinos.

Pentru a documenta și mai bine că Gheorgachi a împrumutat planul operelor bizantine de ceremonial, voi arăta aceasta printr'un tablou comparativ; ordinea va fi întotdeauna Gheorgachi — Const. Porphirogenetul — Pseudo-Codinos:

1. « Orânduiala Domnii noao »¹ — "Όσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ στεψίμῳ βασιλέως (Observanda in coronatione Imperatoris), *De cerim.*, I, cap. 38. — Περὶ στεφηφορίας βασιλέως (De coronatione Imperatoris), *De offic.*, cap. 17.

2. « Orânduiala boeriilor ». — "Όσα δεῖ παραφυλάττειν, τοῦ βασιλέως προβαλλομένου δομεστικούς . . . ἢ λοιποὺς ὀφφικιαλίου (Observanda quando Imperator domesticos . . . reliquosve officiales creat), *De cerim.*, II, 3. — Τὰ τῶν ὀφφικιαλῶν τοῦ Παλατίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀνόματα (Nomina officialium palatii Cpolitani), *De offic.*, 2.

3. « Orânduiala la zioa Aḡunului Nașterii » și « în zioa Nașterii ». — Ἀκτα τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων (Acclamations in festo nativitatis Domini), *De cerim.*, I, 2. — Περὶ τῆς τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν [τάξεως τῆ καὶ τοῦ Δεκεμβρίου μηνός] (Sequuntur feriae quas in palatio ferari solent; et primum de festo nativitatis Domini), *De offic.*, 6.

Gheorgachi în acest capitol descrie masa Domnului (textul, p. 281₁₀—283₃₇). Pseudo-Codinos are cap. 7 întreg, Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως τραπέζης (De mensa Imperatoris).

4. « Tărămoniia ce să face la Sfete Vasile ». — "Όσα δεῖ παραφυλάττειν τῆ α' Ἰαννουαρίου μηνός, τοῦ ἀγίου Βασιλείου (Observanda primo mensis Ianuarii, in S. Basilii), *De cerim.*, I, 24. — La Pseudo-Codinos, lipsește.

5. « Orânduiala în zioa Aḡunului și în zioa de Bobotează ». Ἑορτῆ τῶν Φώτων (Festum epiphaniae), *De cerim.*, I, 3. — Ἑορτῆ τῶν Ἐπιφανείων *De offic.*, 8.

6. « Alte obiceiuri vechi ce avea Domnii cei dinainte », sub care titlu Gheorgachi tratează pe scurt, ceremoniile bisericesti din Postul-mare, dela 2 Febr. (Stretenia) și până la Inviere. "Όσα δεῖ παραφυλάττειν τῆ ἑορτῆ καὶ προελεύσει τῆς ὑπαπάντης (Observanda in

¹ Reproduc titlurile din *Pinax*-ul lui Gheorgachi, omis de Kogălniceanu în edițiile lui; v. mai jos, textul, p. 26₂₈—263₁₅

festo purificationis S. Mariae Virginis), *De cerim.*, I, 27 și continuă în cap. 28—35 ceremoniile din Post: Floriile, Săptămâna-mare. — Tot așa Pseudo-Codinos începe cu 'Εορτή τῆς σταυροπροσκυνήσεως (Festum adorationis crucis), *De offic.*, 9; trece la 'Εορτή τῶν Βαῖων (Festum palmarum), cap. 10; termină cu 'Ακολουθία τῆς μεγάλης ἑβδομάδος (Officium magnae hebdomadae), *De offic.*, 12 și 13.

7. «Orânduiala la zioa Invierii». — 'Ακτα τῆ ἑορτῆ τοῦ ἁγίου Πάσχα (Acclamations in sancti paschatis festo), *De cerim.*, I, 4.— 'Ο ἄρθρος τῆς μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα (Horae magnae dominicae paschalis), *De offic.*, 14.

8. «Orânduiala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop. .». — "Όσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ χειροτονία πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *De cerim.*, II, 14. — Περὶ προβλήσεως Πατριαρχῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων (De electione et inauguratione patriarchae aliorumque patriarcharum et episcoporum), *De offic.*, 20.

9. «Țărămoniia ce să face la solii cei streini ce trec pin Eși». — "Όσα δεῖ παραφυλάττεσθαι, ὅτε μέλλει δέχεσθαι τοὺς αὐτοὺς πρέσβεις (Observanda, quando Imperator eosdem excipere vult legatos), *De cerim.*, I, 88 și mai ales "Όσα δεῖ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις ἐπὶ τοῦ πρεσβευτοῦ παραφυλάττεσθαι (De iis, quae oportet per ceteros dies, quos legatus in Urbe transigit, circa eum observari), *De cerim.*, I, 90.

Pseudo-Codinos nu tratează ceremonia primirii solilor.

Intre punctul 2 și 3 din tabloul acesta, Gheorgachi intercalează în planul lui, ceremonia mucarerului și aceea a instalării lui Grigore Calimachi, capitole care n'au nimic comun cu ceremoniile bizantine. Intre punctele 7 și 8 Gheorgachi introduce două ceremonii, aceea din ziua Sf. Gheorghe și la moaștele Sf. Paraschiva, din Iași. Acestea fiind legate de împrejurări locale de viață românească, n'au nici ele nimic comun cu operele bizantine. În schimb, are și Pseudo-Codinos un capitol despre ceremoniile altor sărbători legate de viața bizantină, când împăratul făcea vizită unora dintre bisericile Constantinopolei¹.

După punctul 8 Gheorgachi introduce și ceremonia demiterii mitropolitului sau a episcopului, care nu există în operele bizan-

¹ *De officiis*, cap. 15.

tine. În sfârșit, tot ca o urmare a împrejurărilor politice românești, este ceremonia primirii în Iași a hanului tătarăsc și a pașei dela Hotin, pentru care, deci, Gheorgachi n'a găsit model în operele bizantine.

Gheorghachi omite din operele bizantine. *Condica* lui Gheorghachi, comparată cu întinsa și variata operă a lui Const. Porphirogenetul (are 153 capitole și 2 mari apendicii la cartea întâia), am văzut că ea cuprinde ceremonii asemănătoare numai din 25 capitole ale Porphirogenetului, rămânând cu totul străine modestului maestru de ceremonii al curții domnești din Moldova, restul de 130 capitole.

Chiar față de opera mai restrânsă a lui Pseudo-Codinos (are numai 22 capitole), opera lui Gheorghachi este mai redusă în numărul ceremoniilor ce descrie; omite capitolele despre oficialitățile bisericești¹; despre îmbrăcămintea demnitarilor²; îndatoririle fiecărui demnitar³; ceremonii la diferite alte sărbători⁴; îndatoririle demnitarilor din armată⁵; îmbrăcămintea de doliu a împăraților⁶ și, în sfârșit, ceremonia logodnei imperiale⁷.

Influența operelor bizantine. Fără ca Gheorghachi să fi tradus cuvânt de cuvânt din operele bizantine ale lui Const. Porphirogenetul și Pseudo-Codinos, rămâne totuși dovedit că aceste opere au fost cunoscute lui Gheorghachi, căruia i-au și folosit pentru sistematizarea ideilor într'un plan și într'o ordine bine determinată. Fără aceste modele bizantine, *Condica* lui Gheorghachi ar fi rămas desigur un simplu formular de ceremonii, fără unitate desăvârșită. Modelele bizantine folosite de autor au ridicat opera lui din rândul cronicelor narative, la rangul unei opere exclusive de ceremonial, unică în literatura românească.

Când am analizat cuprinsul *Condicei*, am arătat că unele obiceiuri descrise de Gheorghachi se găsesc și în ceremonialul bizantin, ele fiind descrise și de Const. Porphirogenetul sau de Pseudo-Codinos. Acele obiceiuri intraseră însă în ceremonialul românesc,

¹ *De officiis*, cap. 1.

² *ibidem*, cap. 3—4.

³ *ibidem*, cap. 5.

⁴ *ibidem*, cap. 15.

⁵ *ibidem*, cap. 16.

⁶ *ibidem*, cap. 21.

⁷ *ibidem*, cap. 22.

înainte de a fi fost cunoscute la noi operele bizantine. De pildă, obiceiul spălării picioarelor în Joia-mare, descris de Gheorgachi, este un obicei creștin, practicat la Bizantini, descris de Pseudo-Codinos (*De officiis*, cap. 12) și transmis nouă prin intermediul călugărilor atoniți. La noi, cum am văzut, se găsește amintit încă de prin anul 1588, deci cu peste o sută ani înainte de a fi pătruns la noi opera lui Pseudo-Codinos (1691). În asemenea cazuri, deci, Gheorgachi lua cunoștință de existența obiceiului, nu din opera bizantină, ci din practica tradițională a obiceiurilor la noi. Din opera bizantină a luat numai încadrarea obiceiului în ciclul de ceremonii referitoare la Săptămâna-mare.

Procedee stilistice ca la Pseudo-Codinos. Dar în afară de gruparea ideilor într'un plan metodic și bine definit, Gheorgachi a mai împrumutat din literatura bizantină de ceremonial și anume din opera lui Pseudo-Codinos, *Περὶ τῶν ὁφφικίων*, următorul procedeu stilistic.

Gheorgachi de multe ori (de 21 ori) se oprește din descrierea unei ceremonii actuale, pentru ca să-și întoarcă privirea asupra unui obicei mai vechiu, asupra unei ceremonii care se desfășura în alt chip, mai înainte vreme.

Expresiile lui în asemenea cazuri sunt: « Obiceiul vechiu au fostu... », « au fostu vechiu obicei... », « obiceiul cel mai vechiu au fostu... », « iară în vechile vremi... », « avut-au Domnii vechi și acestu obicei... », etc. Aceste mici digresiuni, în care sunt descrise și obiceiuri mai vechi, autorul le face în două moduri: uneori le intercalează în mijlocul capitolului, alte ori la sfârșitul lui.

În mijlocul capitolului: când veneau Domnii dela Țarigrad, investiți cu domnia, descălicau în vechime la Fântâna Papii, nu la Galata, unde descălicau pe vremea lui Gheorgachi (textul, p. 265₆₋₁₃); în vechime domnii închiriau căruțe la Țarigrad, pentru aducerea agarlicului, iar ei veneau călare până la Dunăre (textul, p. 267₁₆₋₁₉); înainte vreme nu exista hatmanul, ci portarul de Suceava (textul, p. 267₂₈₋₃₀); înainte vreme da Domnul masă la Crăciun (textul, p. 281₁₀₋₁₈).

La sfârșitul capitolului: în ajunul Crăciunului și la Bobotează făceau Domnii masă fără caftane și dvoreală (deci mai intimă), numai cu cântări bisericești, de metherhanea și de țigani (textul, p. 279₂₄₋₃₂ și 290₃₋₇); mese domnești pentru egumenii mănăstirilor din țară nu se mai fac dela Const. Mavrocordat încoă (textul, p. 284₂₃₋₂₅); în vechime, episcopul, după hirotonire, mergea călare de binecuvânta

poporul, iar acum (pe vremea lui Gheorgachi) mergea în leptică (textul, p. 304₉₋₁₅). Obiceiul de a merge mitropolitul sau episcopul călare, era practicat la Bizantini și este amintit de Pseudo-Codinos ¹. Se mai poate înmulți numărul exemplelor pentru ambele procedee stilistice.

Natura, fondul acestor obicei vechi ieșite din uz, aparține investigațiilor lui Gheorgachi, care muncise ca să le descopere. Însă îmbrăcarea lor într'o anumită formă stilistică, încadrarea lor, când la mijlocul capitolelor, când la sfârșitul lor; efectul literar pe care-l urmărea, opunând formei descriptive, stilului rece și precis, aceste scurte narațiuni evocatoare ale unui trecut mai îndepărtat, aceste procedee de stil erau imitate după Pseudo-Codinos.

Intr'adevăr, găsim, și în opera acestuia scurte popasuri pentru a evoca un obicei mai vechiu dispărut. Aceste intercalări narative le făcea tot la mijlocul textului, sau la sfârșitul capitolului.

La mijlocul textului: Pseudo-Codinos, pornind dela descrierea obiceiului de a se înoi de Paști harnașamentul cailor imperiali, povestește o întâmplare veche a împăratului Theofil: acesta, pe când călărea pe calul său frumos împodobit, fu oprit de o femeie, care pretindea că este al ei calul călărit de împărat. Făcându-se o anchetă, împăratul află că într'adevăr eparhul răpise femeii calul, pe care apoi l-a oferit în dar împăratului. Acesta descălecă imediat și restituî femeii calul, luând măsuri, însă, și pentru schimbarea obiceiului plimbării cailor împărătești ². Expresia lui Gheorgachi «era obiceiul vechiu» este imitată după expresia lui Pseudo-Codinos: ἦν μὲν οὖν πάλαι συνήθεια, cu care începe cronicarul bizantin uneori aceste pasaje narative ³. Expresia lui Pseudo-Codinos ἦν δὲ πρότερον μὲν συνήθεια (p. 97) sau Ἦν μὲν οὖν πάλαι συνήθεια ⁴ (era mai înainte obiceiul) este și ea imitată de Gheor-

¹ *De officiis*, cap. 20, p. 104.

² *De officiis*, cap. 5, p. 30—31; să se vadă cap. 14, p. 75—76, povestirea obiceiului, de când Venețienii nu mai sărutau împăraților la Paști piciorul, mâna și obrazul drept.

³ *Ibidem*, cap. 14, p. 76—77, despre încetarea obiceiului vechiu de a se da împăratului, la Paști, 100 libre aur din tezaurul bisericii (1 libră = 333 grame, deci peste 30. kg aur).

⁴ *Ibidem*, cap. 17, p. 97, despre simplificarea împodobirii calului imperial, față de ce era altădată.

gachi. Digresiuni narrative puse la sfârșitul capitolului întrebunțează mai rar scriitorul bizantin ¹.

În ce privește, deci, izvoarele folosite de Gheorgachi, am arătat că el datorează o bună parte operelor bizantine de ceremonial; mai puțin a folosit opera "Εκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως a lui Const. Porphirogenetul, mai mult opera Περί τῶν ὀφφικίων a lui Pseudo-Codinos. Din tehnica acestor opere și-a făurit autorul arhitectura operei lui și a imitat unele procedee stilistice.

Operele bizantine i-au dezvoltat apoi spiritul de observație, interesul pentru amănunt, spiritul de ordine și precizia în înfățișarea diferitelor ceremonii.

Multe obiceiuri ar fi trecut neobservate lui Gheorgachi, prea obișnuit cu ele, dar au fost operele bizantine, care i-au atras atenția și i-au deșteptat interesul pentru cele mai mici amănunte. Fără cunoașterea acestor opere, Gheorgachi n'ar fi putut realiza o operă de sine stătătoare și unitară de ceremonial.

Tradiția și experiența. În ce privește sursa diferitelor informații din descrierile lui, Gheorgachi nu lasă să întrevedem decât: *tradiția*, pentru obiceiurile mai vechi și dispărute — *experiența* personală, pentru cele contemporane.

Tradiția joacă un rol foarte însemnat în practica ceremoniilor, ca și în practica oricărei acțiuni umane, care se repetă la anumite intervale de timp. Am văzut, când am analizat opera lui Gheorgachi, că mai multe obiceiuri și ceremonii domnești nu ne duceau, în ce privește origina lor, spre lumea bizantino-otomană, ci spre obiceiuri tradiționale românești, transmise din generație în generație ².

În ce privește experiența, am văzut de asemenea că Gheorgachi descria ceremonia la care el însuși asistase, în calitate de slujitor al curții domnești. Luase parte la ceremoniile instalării în domnie a lui Grigore Calimachi, instalare fixată cu precizie, ca de un martor ocular: « la anul 1761, luna lui Iunie, în 7 zile, gioi », când tatăl « cu mâinile sale luând de mână pe fiul său și dându-i părinteasca blagoslovenie, l-au așezat în Domnescul și părintescul său scaun ».

¹ *De officiis*, cap. 6, p. 53—55; cap. 7, p. 63—64.

² V. mai sus, p. 152—178.

Cu privire la ceremonia recepției lui Hamza-Pașa, în Iulie 1762, el însuși spune: «cum s'au și întâmplat de amă văzut, s'au scris aice mai gios». Cum confirmarea domniei lui Grigore Calimachi s'a făcut în Iunie 1762, Gheorgachi asistase deci și la ceremonia mucarului. Nu mai amintesc de ceremoniile bisericesti, care se repetau anual.

Izvoadele logofeției. Gheorgachi amintește că unele alaiuri se făceau «pe rânduiala izvodului»¹, obicei care s'a păstrat până târziu, pela începutul secolului al XIX-lea. Cunoaștem multe asemenea liste de alaiuri la diferite ceremonii². Negreșit, pentru precizarea alaiurilor în *Condică*, Gheorgachi a folosit și acele izvoade, care erau chiar în cancelaria logofeției, deci în departamentul lui, el fiind al 2-lea logofăt.

Munca lui Gheorgachi în alcătuirea *Condiceii* a fost mare, tocmai pentru că îi lipseau modele în lăuntru literaturii naționale. Bazat ca tehnică și metodă pe operele bizantine, a trebuit să reimprospăteze tradiția, să observe bine desfășurarea festivităților la care asista, să consulte scriptele logofeției pentru precizarea amănuntelor, pentru ca apoi, din toate acestea, să alcătuiască un cod unitar al diferitelor obligațiuni protocolare.

¹ V. mai jos, textul, p. 270₁₅, 286₂₄.

² V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din ist. Românilor dela 1774—1786*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893), p. 283—290, 300—305, 312—313, 378—379, etc.

L I M B A

Limba *Condicei* lui Gheorgachi nu se deosebete de aceea a celorlalte opere contemporane moldovenești, cum de pildă cronica lui Ioan Canta, sau aceea atribuită lui Ienache Kogălniceanu.

Cercetarea de față nu se va referi atât la constatarea particularităților fonetice, morfologice sau sintactice ale limbii, pentrucă din aceste puncte de vedere limba românească dela sfârșitul secolului al XVIII-lea nu prezintă diferențieri prea însemnate față de limba actuală; mai atent voi privi lexicul *Condicei*.

Fonetica. Unele particularități fonetice din limba *Condicei* aparțin și astăzi graiului moldovenesc:

a) rostirea diftongului *ea* ca *a*, în cuvinte ca: privască 289₃₈ (privească), privală 297₃₀ (298₃₃ priveală), va 306₄ (vrea >vra> va), sosască 270₂₂ (sosească), etc.;

b) întunecarea lui *i* median, după consoanele fricative *s*, *ș*, *z* și după oclusiva *ț*: ține 280₁₃ 302₃ (ține), zile 306₁₆ (zile), zis 310₆ (zis), singur 270₈, 306₃₃ (singur), șarag 270₁₆ (șirag), etc.;

c) întunecarea lui *a* final după consoana fricativă *ș*: ași 305₁₅, 307₅, 309₃₃ (așa);

d) pronunțarea lui *j* provenit din latinește prin *ǵ* (= gi): ȝos 272₁₈, 309₂₈ (jos), ȝoi 274₂₃, 292₁ (joi), repeȝune 296₂₀, etc.;

e) reflexivul *se* se pronunță întotdeauna *să*: să să facă 292₁₂ (să se facă), etc.

Pe de altă parte, *Condica* păstrează următoarele particularități fonetice, caracteristice limbii vechi românești din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea ¹:

a) sunetul *e* netrecut la *i* în prepozițiile: den 280₂₄, pen (prin) « petrecându-i *pen* meidanul cel mare » 298₃₄, « au fostu *pen* pu-

¹ Pentru limba secolului al XVI-lea vezi O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II. Le seizième siècle, Paris 1938. Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Buc. 1932 (cu prețioase informațiuni bibliogra-

tință » 311₁₅ (Al. Rosetti, *Recherches*, p. 59—65 vede în aceasta nu un fapt fonetic, ci unul ortografic);

b) sunetul *e*, caracteristic pluralului feminin și neutru, se întonecă (un fel de *ă*): « gătescu rădvane, carătă și cară pentru agârlăc 264₈₋₉ (carete, care).

c) disimilații: *e—e* > *e—i* în cuvinte ca: ginerile 271₃₆ (ginerele); *e—e* > *i—e*: fratele 310₉, 311₁₀ (fratele), piste 282₁, 283₂₂, 299₁₂, 304₂ (peste);

d) *ă* neasimilat în *e*, *i* în cuvintele: fămeile 296₄₋₉ (femeile) și rădica 282₁₅₋₁₉ (<eradicare), întocmai ca în textele din secolul al XVI-lea (Al. Rosetti, *L. R.*, 38—39, D. Pușchilă, *Molit.*, 16);

e) asimilația *î—i* > *i—i* în cuvintele: întimpinat 270₂₄—308₇ (tympanare) și în derivatul substantival, întimpinarea 309₂₂ (întâmpinarea), întocmai ca în limba moldovenească din secolul al XVII-lea (D. Pușchilă, *Molit.*, 17).

Morfologia. Din acest punct de vedere, limba *Condiceii* prezintă și mai puține particularități, ea apropiindu-se mai mult de limba actuală. Voiu releva ce este mai caracteristic din aceste particularități morfologice și anume ceea ce apropie limba *Condiceii* de limba mai veche românească.

Substantivele următoare, de origină latină, au un plural arhaic:

luptă (<lucta), pl. luptături «și oarecari luptături de pehliveni au fostu » 311₂₈. Este un plural pe care dicționarele noastre nu-l înregistrează (Tiktin dă numai *lupte*), dar care este o formă verbală cu sufixul *ură*, derivat din participiu, obișnuit în limba română: luptat > luptătură, împușcat > împușcătură etc. (G. Pascu, *Sufixe*, 58);

mână (<manus), pl. art. mânule «cu mânule sale luând de mână pe 271₃₀, 302₄. Acest plural în *u* dovedește existența singularului mân, mânu, cum de altfel se mai păstrează și astăzi dialectal (I. A. Candrea și Ov. Densușianu, *Dicționarul etim.*, 169) ¹.

face, până la zi); același, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistrizza* (Transilvania), București 1926. același, *Recherches sur la phonétique du Roumain au XVI-e siècle*, Paris; 1926. Pentru limba secolului al XVII-lea: D. Pușchilă, *Molivenicul lui Dosoștei*, în *An. Acad. Rom.*, lit., s. II, t. 36 (1914).

¹ Sever Pop și Emil Petrovici, *Mână cu pluralul*, în *Dacoromania*, VII, (1931—1933), p. 95—102.

Adverbe care se găsesc și astăzi în graiul moldovenesc: *acolea* 270₂₈, *acumu* 306₁₉, *din-ceputul* 305₁₅ (fonetică sintactică: *din începutul*), *cevaș* 276₃₉, *oareșce* 310₂₂, 311₈ ca adverb de timp în expresiunea « zăbovindu (sau șazându) oareșce la voroavă » (câtva timp).

Sintaxa. Declinarea atributului genetival neraportată la genul și numărul substantivului pe care-l lămurește, în exemple ca acestea: *alți boerinași a curții (ai curții)* 274₂₃₋₂₄, *scaonul părintescu a domnii (al domniei)* 271₂₄, *zapcii, întâi a curții, a hatmanului, apoi a agăi (ai curții, ai hatmanului, ai agăi)* 286₉, *meidanul cel mare a curții (al curții)* 298₃₄.

Unele prepoziții au alte sensuri decât astăzi, în legătura ce stabilesc între verbe și substantive:

cătră (= spre) « să meargă cătră strana sa » 276₂₂; dar și pentru o acțiune care nu presupune mișcare: « face shimă de smerenie cătră toți » 276₂₃.

de cătră (= de lângă, din-spre) « stă lângă icoana... de cătră vel vister » 276₂₁.

despre (= la, pentru) « face un nobet și despre Doamna și la beizadeale » 285₂₄₋₂₅; folosit în flexiunea substantivelor, pentru a arăta genetivul sau dativul: « merge la bisearica despre Doamna » 291₂₆ sau « despre Poartă », a Domnului; (traducerea genetivului slav, *господина* și *госпожди*),

dreptu (=aproape de, în dreptul ...) se construște întotdeauna cu nominativul, în loc de genetiv: « cându așunge dreptu dânsul » 277₃₃₋₃₄, « merge... dreptu scaonul său » 301₃₋₄, « dreptu scaonile lor » 301₃₋₄, « sosește pașa dreptu Domnu » 307₁₉, « au fostu Pașa dreptu boiari » 310₅¹.

Dintre conjuncțiuni, *de* are dublă întrebuintare; introduce o acțiune subordinată și anume o condițională (dacă), dar are și rolul unei conjuncțiuni copulative.

Condițională: « și de are Domnul frați » 275₃₁, « și de iaste praznic împărătesc » 276₁₉₋₂₀, « dar de nu să întâmplă vel visterul la bisearică » 276₂₆₋₂₇, etc.

Copulativă: « după Domnu merge Doamna de să închină » 276₂₉₋₃₀ « merge Domnul de ia anaforă » 276₃₆ (merge și se închină, merge și ia anaforă), etc. (Al. Rosetti, *L. R.*, 121—122, 125—126).

¹ Excepții: « acolea, în dreptul Frumoasii » 310₁₉, « au fostu în dreptul curții » 312₁₇₋₁₈.

LEXICUL

Dacă din punct de vedere fonetic, morfologic și sintactic, limba în care a scris Gheorgachi nu are o prea mare însemnătate, formele gramaticale particulare nefiind nici prea numeroase, nici mult deosebitoare de formele actuale, în schimb, din punct de vedere lexical, *Condica* lui Gheorgachi are o înfățișare cu totul ciudată, deosebită de limba de astăzi, prin întrebuintarea și încrucișarea cuvintelor de origină grecească, turcească și slavonească. De aceea, o cercetare a cuvintelor din punct de vedere al originii lor și al sensului lor ¹ în această operă, se impune, pentru două motive: întâi, nu putem înțelege opera fără precizarea exactă a sensului cuvintelor. Sunt diferiți termeni tehnici de ceremonial, de obiecte bisericesti, sau din îmbrăcămintea luxoasă și bogată a Domnului și a boierilor, care n'au rămas în limbă, au dispărut odată cu aceste obiceiuri protocolare. Toți acești termeni vor fi explicați în capitolul de față. Apoi, origina cuvintelor ne arată, pe lângă structura materială a cuvântului și ceva din vieța lui; ne îndreaptă spre cutare sau cutare popor, dela care am împrumutat noi, odată cu noțiunea, și obiceiurile noastre mai vechi de ceremonial. Aceste obiceiuri au alcătuit specificul și pitorescul curților noastre domnești în trecut, descrise uneori cu atâta mirare și interes de călătorii străini, care le vedeau atunci pentru prima dată.

Ordinea în care se va studia limba *Condicei* din punctul de vedere al lexicului va fi următoarea: elemente latine, slavone, grecești, turcești, ungurești, rusești, polone ² și elementele obscure.

ELEMENTE LATINE

Astăzi nimeni nu se mai îndoește de însemnătatea dominantă a fondului latin din limba română. Deși *Condica* lui Gheorgachi este o operă de ceremonial și ca atare prezintă acțiuni și

¹ Dau aci titlurile dicționarelor limbii române consultate: H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, în 3 tomuri, Buc. 1903—1924, 1834 + XI pag. Academia Română, *Dicționarul limbii române*, lit. A-Crâșca, F-Lacustru, Buc. 1913—1938. I. A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (Dicționarul enciclopedic ilustrat «Cartea Românească»), Buc. 1931.

² Pentru toate aceste influențe străine, să se vadă expunerile generale scrise de O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Buc. 1929, p. 237—287, 357—388; t. II, Paris 1938, p. 420—569. Voiu adăoga și bibliografie specială, la fiecare capitol în parte.

obiecte de importanță străină turco-bizantină, totuși elementul latin trăiește și-și impune vigoarea lui în limba scriitorului, în mijlocul atâtor grecisme, turcisme și slavonisme. Dacă mi se îngăduie o comparație, aceste elemente latine sunt ca pietrele rare, dar mari din fundul apelor limpezi de munte, care rămân veșnic pe fundul apei, fiind în stare să schimbe și cursul ei, câtă vreme elementele străine sunt ca pietrișul și nisipul mult, dar mărunț pe care-l duce apa din loc în loc, până la dispariție.

Studiul elementelor latine din *Condică* prezintă interes pentru sensul lor de atunci, în comparație cu sensul ce-l au azi. Apoi ne mai interesează din punctul de vedere al circulației lor în limbă, unele dintre ele fiind azi mai puțin întrebuințate ca atunci: *strae* (haine), *carte*, *cărți* (scrisoare), *orație* (cuvântare) etc.

Elementele latine din limba română sunt bine studiate, în evoluția istorică a sensurilor lor ¹.

<i>aduna</i>	(a se —272 ₁ ... « merge solul... de să adună cu Domnul »; 306 ₁₆₋₁₇ ; <adūno, āre. Sensul este « a se întâlni » cu cineva, a se duce la cineva mai mare în audiență. Cu același sens la Miron Costin și Ispirescu (apud Tiktin).
<i>călăraș</i>	264 ₄ (slujitor care mergea călare); <caballaris, em, cu sufixul nom. agent. aș. Când erau sub comanda directă a hatmanului, se numeau « hătămănești ».
<i>cămară</i>	« de taină » 268 ₃₆ (biuroul uricarilor și al diecilor); <greco-lat. camara-καμάρα. Răspândit în limbile slavice кама́ра, E. Berneker, <i>Slav. etym. Wört.</i> 555—556; Weig., <i>Jb. des Instituts für rum. Sp.</i> , XV, 108—109.
<i>camaraș</i>	268 ₂₃ derivat din cămară, prin suf. nom. agent. aș; în ung. kamarás = cămăraș.
<i>cărțile</i>	<i>carte</i> 264 ₅ (scrisorile de întărire în domnie, din partea sultanului); <charta (gr. ὁ χάρτης).
<i>căutare</i>	297 ₂₀ « socotiia, de făcea căutare la toată slujitorimea » (inspecție, vizitare); <cautare <cautum part. lui caveo-ere. I. A. Candrea, <i>Romania</i> , XXXI, 305.

¹ Am consultat, în afară de dicționarele citate, următoarele: Dr. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg 1905, în 8°, XV + 235 pag. I. A. Candrea, și Ov. Den-sușianu, *Dicționarul etimologic al limbii romine. Elemente latine*, Buc. 1907, în 8°, 224 pag. (ultimul cuvânt: a putea).

- credincer* 260^o₂₁₋₂₂ (slujbaș care înmâna Domnului cupa în biserică, înlocuit uneori cu cupariul sau paharnicul); derivat din *credință*. Azi, pentru noțiunea aceasta, se întrebuințează ungur. « chezaș ».
- credință* 1) lua credință paharnicul, sau cuparul din băuturi 277₆₋₇, 279₁₄; stolnicul lua din mâncare 281₃₀; clucerul din mezeli 282₄; 2) încredere 305₁₇; 3) confirmarea Domnului într'un act scris 305₂₁ și a boierilor 305₂₉; <credentia.
- cupă* 277₂₂₋₂₇ (potir din care primea Domnul împărășania); <cuppa (ngr. *κοῦπα*). Cuvântul este mult răspândit în limbile slavice (după Th. Capidan, Bulgarii au luat cuvântul dela noi, v. *Dacorom.*, III, 208), în ung. kupa și în limba turcă: kova, koga, kupa (v. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 50).
- cupărie* 277₁ (apartament din palatul domnesc); derivat din cupă.
- cupariul* 269₂ (slujitor care purta grija cupei, mai mic decât paharnicul); derivat din cupă.
- facție* 278₁₇, 280₁₇ etc. (lumânare de ceară; se împărțeau gratis în biserica domnească); <facula, am. Răspândit în limba slav. *ѣаклнѣ*, Mik. 1085.
- fițor* 283₁₃ (slugă, slujitor în palatul domnesc); <*fetiolus, diminutiv din fetus.
- fustaș* 275₁₅ (soldat din garda personală a Domnului, cu îmbrăcămintă împodobită); derivat din fuște (bâton, lance, baionnette); <fustis, em. = băț.
- galbăn* 278_{31, 32} (monedă de aur); <galbinus. Bulgarii au împrumutat termenul galbin dela Români, v. Th. Capidan, *Dacorom.*, III, 231.
- împreuna* (a se) 286₂₅ (a se întâlni cu Domnul în audiență); <în + lat. per unam.
- închietu* « câmpul închietu cu iarbă » 298₂₅₋₂₆ (acoperit cu iarbă); <inclavare. S. Pușcariu, *Dacorom.*, IV₂, 707—710 nu cunoaște și sensul acesta, dar derivă din inclavare <clavus, cuiu, nū clavis; deci în legătură cu sensul de cuiu, nu cheie.
- încoronare* 266₁₃; <corono-are, cu prefixul in.

- judecător* «boeri gădecători» 304₂₄₋₂₅; derivat din a judeca <ju- dico-are.
- lature* 306₃₅ (margin); derivat din pl. laturi <latora (= clas. latera).
- mărunț* «foc mărunț» 282₂₀₋₂₁ (tragere cu pușca, foc de pușcă); <mănutus (*mănut > mănunt > disimil. mărunț).
- oarece* «stau puțin oarece în piçoare» 276₉ <*volet (clas. vult) + quid.
- orație* 272₃₁, etc. (cuvântare, cu prilejul diferitelor ceremonii); <oratie, onem (urăciune). Comp. cu pol. oracya.
- purcede* 300₂₆—308₃₇; purcegând 309₂₇—310₁₂ (a porni spre, a pleca); <procēdo, ăre. Formele purceg, purcegând se explică prin analogie cu aleg-alegând, dreg-dregând.
- purceadire* 311₇ derivat din verbul a purcede.
- purces* 312₁₅ (ca substantiv, în sensul de plecare: purcesul); <procēssus.
- rade* «se rade de pe izvod» 297₃₃ (a fi șters de pe listă; expresia ne arată mijlocul de a șterge din listă, prin radere); <rado, ăre.
- repegune* 296₂₀ (repeziciune; pronunția aceasta este caracteristică graiului moldovenesc); derivat din repede <rapidus + suf. ione (iune). G. Pascu, *Sufixele*, 46—47.
- semn* «semnile Domniei» 272₂₃—274₃₄ etc. (totalitatea armelor sau a obiectelor care constituiau simbolul puterii domnești sau boerești, insemne); <signum.
- strae* 265₃ (haine); <*sternium, dela sterno, stratum.
- tăia* 279₃₂ «s'au tăiat acest obicei» . . . s'a desființat); <lat. vulg. talio, are.
- tituluș* 267₂₇ (titlul); <titulus. Sufixul uș este considerat de Tiktin ca influențat de pronunția ung., pe când G. Pascu (*Sufixele*, 360) îl consideră de orig. slavă. Cred că nu este un sufix, ci un dublet lingvistic: titlu, tituluș, cfr. N. Drăganu, *Dacorom.*, VI, 260.
- ușăr* 268₂₈ (pronunție moldovenească, pentru ușer; slujitor în palatul domnesc, deschidea ușile, porțile); derivat din ușe, ușă <ustium, ostium, ustia.
- vânător* «steag de vânător» 297₂₃ (mai înainte slujitori, însărcinați cu vânătoarea; mai târziu, soldați în garda palatului domnesc); <venator.

- visternic* 267_{2,5}, etc. <vestiarius + suf. nic. Am văzut în studiul ceremoniilor (v. mai sus, p. 104) că vistiernicul n'avea numai atribuțiuni în legătură cu finanțele țării, dar el îmbrăca în caftane pe diferiți demnitari și de aceea cred că trebuie pus în legătură și cu lat. vestis = haină.
- zicătură* 285₂₁ (un fragment dintr'o operă muzicală, cântec; astăzi se întrebuințează: «zi-mi un cântec»); <dico, ăre + suf. ura și el de orig. latină. Pascu, *Sufixele*, 3.

ELEMENTE SLAVE

Ne-am aștepta ca numărul mare de grecisme și turcisme, caracteristice operelor din epoca Fanarioților, să înnece cuvintele mai vechi din limbă, de origine slavă. Examinând însă de aproape limba *Condicei* și din acest punct de vedere, observăm că elementele de origină slavă sunt numeroase, ele au intrat mai adânc în limba română și unele dăinuiesc până astăzi.

Cele mai multe cuvinte de origină slavă sunt în legătură cu viața noastră bisericească. Se știe că, încă din secolul al XIV-lea, noi am împrumutat dela Bulgari forma exterioară a serviciului divin și organizarea bisericii noastre s'a dezvoltat sub influența bisericii bulgare, în același secol. Dar se știe că aproape tot din vremea organizării noastre bisericești datează legăturile noastre cu Grecii, fie prin călugării slavi, ucenici ai bisericii grecești din Muntele Athos (Sf. Nicodim), fie prin călugării greci ajunși conducători ai bisericii române (Iacint Critopol). De aceea este greu de multe ori a deosebi, dacă un cuvânt a intrat în limba română din limba slavă (medio-bulgară) sau din limba grecească. Cert este că vorbele în legătură cu viața bisericească sunt multe de origină slavă, precum: *blagoslovește*, *blid*, *cădește*, *cârjă*, *diac*, *dveră*, *molitfă*, *moștii*, *năstav*, *nebeder-niță*, *oltariu*, *osfeștanie*, *otput*, *peveți*, *pomazanie*, *povelire*, *praznic*, *prăznuire*, etc., etc.

Cu toate formele nouă de funcțiuni aduse de Fanarioți și Turci din viața greco-turcă a Țarigradului, totuși vechile forme împrumutate din organizația politică a Slavilor (Medio-bulgari) dănuiau și în secolul al XVIII-lea. Astfel, altă grupă o formează cuvintele denumiri de funcțiuni, sau acte oficiale de stat: *căminar*,

clucer, izvod, jalbă, jic nicer, jupâneasă, medelnicer, paharnic, pecete, postelnic, postelnicie, sulger, steag, etc.

Mai întâlnim diferiți termeni din viața de toate zilele, ca: breaslă, griji (a se), haină, norod, poclon, pohfală, a popri, prijmă, prost, rânduială, smerenie, tocmală, trudit, etc., etc.

Filologia slavă a ajuns la o mare înflorire, încât cercetările lexicografice în acest domeniu sunt încununată de succes¹. Chiar pentru domeniul împrumuturilor slave în limba română nu lipsesc studiile cele mai temeinice².

blagoslovește (a blagoslovi) 266₂₁ < БЛАГОСЛОВИТИ = benedicere. Mik. 27; *Sl. E.* 14.

blid pentru bacșiș 276₂₄; pentru mâncare 281_{29, 34} < БЛЮДО = lanx, vasum. Mik. 32; *Sl. E.* 15.

breaslă 269_{7, 20} (corporațiune); < БРАТЪСТВО = fraternitas. Mik. 44. D. Scheludko, *Balk.-Ar.*, I, p. 160 < ucr. bratstwo, pol. bractwo.

cădește, cădit (a cădi) 288_{23, 26-27} < КАДИТИ = suffitum facere. Mik. 278; *Sl. E.* 24.

căminar 268₁₈ (slujitor care strângea dijma de ceară pentru domnie); < КАМЕНЬ = lapis. Mik. 281; *Sl. E.* 24.

cârjă pl. «cârjăle» 265₃₂ < КРИЖА = crux. Mik. 311; КРИЖАЛЬ = cârjă episcopască.

¹ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862 (prescurtat: Mik.). Același, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886. Dr. Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Band (A-L), Heidelberg 1913, 760 pag (ed. II-a 1924) și *Lieferung 11* (M-Mors), Heidelberg (1914), 80 pag. N. Gerov, *Rěčnik na bǎlgarski jazik*, Plovdiv 1895—1904 (4 vol.).

² Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien 1861, in folio, 70 pag., extras din *Denkschriften der Kaiserlichen Ak. der Wissenschaften Philosophisch-historischen Classe am 18 Juli und 17 October 1860* (prescurtat: *Sl. E.*). Același: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung*, Wien 1876, in folio, 58 pag., extras din memoriile aceleiași Academii, vol. 24. Hubert Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaus im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache zu Leipzig*, XIX—XX (1913), p. 65—131 (prescurtat: H. Dumke). Peter Skok, *Slave et roumain*, în *Revue des études slaves*, III (1923), p. 59—77. Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în *Dacoromania*, III (1923), p. 129—233.

- citeț* pl. « citeții » 265₃₆ (persoană din cler, care se hirotonisea ca cetitor în biserică); <ЧИТАТИ = legere. Mik. 1118.
- clucer* 268₁₅ (slujbaș cu diferite ocupații, dar mai ales cu conservarea proviziilor curții domnești); <КЛЮЧАРЬ = claviger, « cel care păstrează cheile ». Mik. 291.
- diăcon* al curții 287₉, etc. <ДИАКОНЪ = diaconus. Mik. 162.
- diac* 268₃₆₋₃₇ (cântăreț în biserică; la Gheorgachi are sens de învățat, scriitor în cancelarie domnească); <ДИАКЪ = diaconus. Mik. 162; *Sl. E.* 21.
- dvera* 266₁₀ (ușa împărătească, cea mare, a altarului, în biserică); <ДВЪРЬ = ianua. Mik. 157.
- gâlceavă* pl. « gâlcevi » 296, <ГЛЪКА și ГЛЪКЪ = tumultus, sonitus. Mik. 130. Tiktin, îl derivă din ung. gercsáva = Streit, v. însă rectificarea lui P. Skok, *Revue des études slaves*, III, 72.
- griji* « să grijăște » 265₃ (a se pregăti); <ГРЪЖА = cura. Mik; 147; *Sl. El.* 20.
- iconom* « întră *iconomul*, (adecă) cel ce ăaste arhimandrit », 278₃₃ (cel care îngrijea de averea unei mănăstiri, a unei moșii; la Gheorgachi, cel care conducea în palatul domnesc pe călugării străini, cu prilejul ceremoniei aducerii icoanelor, la Crăciun). Cuvântul este vechiu în limbă, v. Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581 (apud Ov. Densușianu, *Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul*, curs universitar editat de Alex. Vasiliu, anul 1932—33, p. 176—177), încât cred că a intrat în limbă din slav. ИКОНОМЪ <gr. οἰκονόμος. Mik. 254.
- împotrivă* « de nu ăaste vreamea împotrivă » 296₂₇₋₂₈; (Gheorgachi mai întrebuințează acest cuvânt și pentru a arăta *verso* unei foi, în opoziție cu « prijmă » = *recto* foaiei: 302₃₆); în față, vis-à-vis 274₁₆; <ПРОТНЪЖ = versus, obviam secundum. Mik. 709; *Sl. E.* 40.
- ispravnic* 308₂₃ (slujitor, fie în serviciul bisericii, dar mai ales în administrația țării; prefect); <ИСПРАВНИКЪ = magistratus. Mik. 266. H. Brüske, *Weig. Jb. des Instituts für rum. Sp.*, XXVI—XXIX, p. 28, îl derivă din rusește.

- izvod* 265₂₃, 270₁₅, etc. (ordin, document cu pecete; în limba veche, *izvod* și verbul *izvodi* mai însemna și a alcătui dintru început); <ИЗВОДЪ = origo, archetypon. Mik. 241; *Sl. E.* 23.
- jicnicer* 268₂₇ (slujitor care îngrijea de magaziiile cu grâne și cămărilor palatului domnesc); <ЖИТЪНЪ = frumendi, ЖИТЪНИЦА = horreum. Mik. 199. Inrudit cu *jitar* <ЖИТАРЪ = Feldhüter, H. Dumke, 22.
- jupâneasă* «ğupâneasile» 283₂₇, etc. (interesantă transformare semantică: soția boerului); origina cuvântului în limba română a fost mult discutată, unii filologi considerându-l ca slavonism <ЖУСПАНЪ, Mik. 201, și A. Rosetti, *Bulletin linguistique*, V, 221—222, anume un sârbo-croat. G. Giuglea, *Dacorom.* III, 606—610, de altă părere.
- leșasc* 305₃₃₋₃₄ (adj., pentru polonez); derivat din Leah, pl. Leși <ucr. Іjach. H. Brüske, 30.
- mantie* 275₂₂ (haina sfântă a mitropolitului); <ΜΑΝΤΙΝΙΑ = mantellum; în slav. din gr. μαντίον, μαντήλα = grand fichu, mantille. Mik. 362. În primele veacuri ale creștinismului μαντήλα era postavul cu care episcopul își usca mâinile, când se spăla în timpul unei ceremonii; îl băga pe mâneci, ca să-și protejeze hainele sfinte. Clugnet, *Dict. grec-français des noms liturgiques*, 93-94.
- medelnicer* 268₂₈ (slujitorul care îngrijea de cele trebuincioase pentru spălarea Domnitorului; îi turna să se spele, înainte și după masă); derivat din МѢДЪНИЦА = fabri aerarii officina (lighean). Mik. 390; *Sl. E.* 31.
- moștii* 290₂₈, 300₃₆ (moaște) <МОШТИ = reliquiae. Mik. 382.; *Sl. E.* 30.
- năstāv* 274₂₈ «din—dumnezăescu» (impuls, îndemn); <НАСТАВЪ derivat din verbul НАСТАВИТИ = a îndrepta într'o direcție. Mik. 414. I. A. Candrea, *Ps. Sch.*, I, CCXXXI.
- nebederniță* 266₁₄ (ipogonation; un carton în formă de romb, împodobit cu broderii și cu o cruce, sau icoană, care se poartă la înălțimea genunchiului drept, prinsă printr'o panglică de umărul stâng, sau de brâu. Se poartă de demnitarii bisericii. Clugnet, 158); <НАБѢДРЪНИЦА = mappula. Mik. 398.

- obraz* 292₂₃, 302₂₅, etc. etc. (la Gheorgachi are sensul de persoană: «obrazе bisericești»); <ОБРАЗ = species, persona. Mik. 473; *Sl. E.* 33.
- oltariu* 266_{7, 17} (altar); <ОЛТАРЬ = altare. Mik. 502. *Sl. E.* 33. Th. Capidan, *Dacorom*, III, 181—182.
- osăbit* 269₁ (deosebit, ales); <ОСЕБИТЬ, ОСЕБИТО.
- osfeștanie* 286₃₁ (slujba pentru sfințirea apei); <ОСКЪШЕНИЕ = baptisma. Mik. 516.
- otrust* 266₂₄ (sfârșitul slujbei bisericești); <ОТЪПУСТЪ = dimissio. Mik. 540.
- paharnic* 267₃₃, etc. (slujitor care turna băutura în pahare, la ospetele Domnului); <ПАХАРЬНИКЪ = pincerna; s'a transmis și în limba ungară: pohárnok. Mik. 558. Th. Capidan, *Dacorom*, III, 223. Ov. Densușianu, *Histoire*, I, 368. N. Drăganu, *Dacorom*, VI, 247—249 argumentează contra etim. ung. propusă de Treml, *Ung. Jb*, IX, 282—283.
- pateriță* 275₂₃ (baston de episcop, la mâner are doi șerpi întorși unul spre altul, între ei o cruce pe un glob); <ПАТЕРИЦА = cârjă pastorală.
- pecetea* 302₃₈ <ПЕЧАТЬ = sigillum. Mik. 561.
- pecelluituri* «pecetluiturile ceale de sare» 290₈ (ordine scrise și confirmate prin punerea pecetiei, că Domnul autoriza să se dea egumenilor anume cantități de sare); <ПЕЧАТЬКЪТИ = obsignare. Mik. 562.
- peveți* «cu alți peveți» 282₁₇ (cântăreț bisericesc, mai mic în grad); <ПѢВЦЪ = cantor. Mik. 760.
- pitar* 268₁₆ (funcționar care îngrija de aprovizionarea palatului cu pâine); <ПИТАРЬ = dignitas in aula principum Valachiae. Mik. 565.
- pivnicer* 269₂₅ (slujitor care îngrija de pivnițele domnești); derivat din pivniță <ПИВНИЦА = cella vinaria. Mik. 563.
- poclon* 284₁₂, 285₄, etc. etc. (cuvântul a rămas în limbă până astăzi, dar cu metateza plocon); <ПОКЛОНЪ = inclinatio, donum, tributum. Mik. 609.
- pohfală* 273₃₇ (laudă, elogiu; la Gheorgachi are mai mult sensul de pompă solemnă); <ПОХВАЛА = laudatio. Mik. 649.

- pomazanie* « mare », « mică » 276₂₄ 27 (bacșiș pe care-l da Domnul, prin vistiernicul său, în biserică, slujitorilor ei; miruire, ungere) < ПОМАЗАНІЕ, Tiktin; în slavă însemna și ungere, miruire; v. mai sus, p. 116).
- popria* (a popri) 283₃₄ (forma arhaică pentru a opri); < ПОДЪПРЪТНІ и ПОПРЪТНІ = fulcire. Mik. 601, 627.
- postaj* 296₂₃ (forma arhaică pentru postav); < ПОСТАВЪ = textura, pannus. Mik. 638.
- postelnic* 267₃₀ (mareșalul curții și al palatului domnesc, în deosebi îngrijea de mobilierul camerelor de dormit); < ПОСТЕЛНИКЪ = praefectus cubiculi, cubicularius, din ПОСТЕЛА = lectus. Mik. 638. N. Drăganu, *Dacorom.*, VI, 248.
- postelnicie* 279₂₄ (partea din palatul domnesc, în care postelnicul își avea birourile); substantiv derivat din postelnic.
- povelire* « după povelirea episcopului » 303_{25-26, 31-32} (cuvântul mai este cunoscut și sub forma p o v e l e n i e și înseamnă împuternicirea cuiva într'un anumit mandat, poruncă); < ПОВЕЛЕНІЕ = voluntas, praeceptum, mandatum. Mik. 584.
- povodnic* 289_{15, 16} etc. (cal care era purtat de frâu într'o ceremonie; era frumos și scump împodobit); < ПОВОДЪ, — ДНИК = equus manualis. Mik. 585.
- praznic* « — împărătesc » 276₁₉₋₂₀ (sărbătoare mare); < ПРАЗДЪНИКЪ = festum. Mik. 657.
- prăznuire* 280₆ (sărbătoare, sărbătorire); substantiv derivat din praznic.
- preastol* 266_{8, 11} (formă arhaică pentru prestol, jertfelnic; masa din altar); < ПРЪСТОЛЪ = thronus. Mik. 746.
- pricistuește* (a se pricistui) 292₇ (a lua sfânta împărtașanie); < ПРИЧАСТВОКАТИ = comunicare. Mik. 688; *Sl. E.* 39.
- primă* 302₃₇ (Gheorgachi întrebuințează acest termen pentru a arăta prima pagină a foaiei de scris, ceea ce numim astăzi « recto »; « împotrivă » pentru verso 301₃₆). Tiktin omite acest sens; origina cuvântului nu este slav. bis ПРЪЖДАНЬ = prior (Tiktin), ci adverbul ПРЪЖДЕ = ante. Weigand, *Jb.* XIV, 111. Mik. 728.

- prost* 269₂₁ (de origină de jos, născut din oameni de rând); <простъ = simplex, vilis. Mik. 706—707; *Sl. E.* 40.
- raclă* 300₃₆ (cutie, uneori îmbrăcată în argint sau alte metale prețioase, în care se țineau moaște); <ракла = dulap. H. Dumke, 75.
- rânduială* 265₂₂ etc. (ordine); subst. derivat din verbul a rându-i + suf. ială; <оурядити = disponere și оурядъ = ordo. Mik. 1064; *Sl. E.* 50.
- săbor* 301_{28 30} (adunare); Gheorgachi face deosebire între «săbor bisericesc» și «săbor politicesc» 303₃: primul era o adunare numai din oameni ai bisericii, al doilea cuprindea numai adunarea boierilor. Pentru confirmarea mitropolitului era nevoie de ambele săboare; <съборъ = conventus. Mik. 909; *Sl. E.* 47.
- șătrar* 268₂₇ (boer onorific, fără anume îndatorire; general de artilerie); derivat din șatră <шатра = șatră, cort.
- șfetilna* 293₁₅ (cântec bisericesc, care alcătuește o parte din liturgia postului; azi i se mai zice și luminânda = φωταγωγιχόν); <скѣтильна = lux, laterna. Mik. 830. În grecește φωταγωγιχόν, pentru că revin des cuvintele φῶς și φῶτισον. Clugnet, 162.
- slavoslovie* 292₃₅ (pentru sens, v. cuvântul doxologie); <славо-словаіеніе = collaudatio. Mik. 855.
- slavoslovește* 282₁₇₋₈ (a slavoslovi, .. a aduce laude lui Dumnezeu); <славословити = laudare. Mik. 855.
- slobozire* 266₃₇, etc. (de tunuri, cu prilejul diferitelor ceremonii); substantiv derivat din verbul a slobozi <слоבודити sau संबодити = liberare. Mik. 827, 857; *Sl. E.* 44.
- smerenie* 272₃₀ <сѣмкріеніе = humiliatio. Mik. 938.
- steag* 297_{10, 11, 12}, etc. (grupă, unitate militară); <стѣгъ = vexillum. Mik. 900; *Sl. E.* 47.
- stolnic* 267₃₃₋₃₄, etc. (șeful bucătarilor și al bucătăriilor); <стольникъ = praefectus mensae. Mik. 885; *Sl. E.* 46.
- stretenie* 290₁, (Intâmpinarea Domnului, se sărbătorește la 2 Febr.; <съркѣтєніе = occursus. Mik. 953; v. mai sus, p. 126.
- sulger* sulger 268₂₆, etc. (funcționar însărcinat cu aprovizionarea curții domnești); <слоужаръ = magistratus quidam. Mik. 859; *Sl. E.* 45.

- svint* «svîntile icoane» 288₂₃; «svânta aghiazmă» 289₂₆ <свѣтъ = sanctus. Mik. 833; *Sl. E.* 44.
- tâlcuială* 267₃ (traducere); derivat din verbul a tâlcui <bulg. ТѢЛКУВАМЪ = a tâlcui, — НИЕ = tâlcuire.
- telegar* 289₁₂₋₁₃ (cal care se înhăma pentru a lua parte în vreun alaiu); derivat din teleagă = căruță cu 2 roate <ТѢЛГА = currus. Mik. 987; *Sl. E.* 48.
- tocmală* 268₈₋₉ (condiție); derivat din a tocmi <ТѢКЪМЪТИ = aequiparare; despre trecerea sufixului -eală, ală, v. G. Pascu, *Sufixele*, 233. Mik. 1017; *Sl. E.* 50.
- oiag* 281₂₀, etc. (unul din insemnele boerilor); <ТѢАГЪ = baculum. Mik. 998; *Sl. E.* 49.
- trebuiță* pl. «trebuițile» 264₃₁ («cu ce chip să potu rădica trebuițile», adică necazurile, nevoile); <ТРЕБУВАТИ = opus habere. Mik. 1010; *Sl. E.* 49.
- trudit* 310₃₁ (obosit), din a trudi <ТРОУДИТИ = vexare, laborare, languere. Mik. 1004; *Sl. E.* 49.
- umivanie* 292₁₂ (v. niptira; ceremonia spălării picioarelor, în Joia-mare); <УМЫВАНІЕ = lavatio (v. mai sus p. 130—133).
- utrăne* 280₃₁ (astăzi se zice utrenie, slujba în biserică de dimineață); <УТРЪНІА = officium matutinum. Mik. 1077; *Sl. E.* 50.
- văhod* «cel mic» 276₅₋₆; «cel mare» 301₁₂₋₁₃ (ή μικρά εἴσοδος, când scoate evanghelia din altar; ή μεγάλη εἴσοδος când transportă pâinea și vinul sfințite dela proscomidie la masa altarului. Clugnet, 43—45); <ВЪХОДЪ = introitus. Mik. 113.
- vecernie* 292₃₂, etc. (serviciul divin de seară) <вечеръ = sera.
- veliglas* 271₄ (cu glas tare); <велий = magnus și гласъ = vox; ГЛАСОМЪ ВЕЛИЕМЪ (în gura mare). Mik. 58, 129.
- velit* «veliți boeri» îmbrăcați în caftane 273₃₀ (boerii cei mari); <великъ = magnus. Mik. 59; *Sl. E.* 17.
- volnic* 283₁₇ (liber a face ceva); <вольный = spontaneus, voluntarius, Mik. 72. Derivat din voie <воля = voluntas. *Sl. E.* 17.
- volnicie* 295₃₁ (libertate); derivat din adjectivul volnic.

- vornic* 267₂₄, 269₂, etc. (mare slujitor la curtea domnească, îngrijind mai ales de împărțirea dreptății); <ДВОРНИКЪ = comes palatii. Mik. 156; *Sl. E.* 24.
- vorovă* 273₂, 310₂, etc. (vorbă, cuvânt, slujbă, funcțiune); <ДВОРЬБА = servitium. Mik. 156. Pentru cuvântul rom. vechiud vorbă, v. Weigand, *Jb.* XIII, 106—108. H. Brüske, 44 <ucr. hovor. « das Sprechen ».
- zăbavă* 286₁₅₋₁₆ (fără vreme de pierdut, fără întârziere); <ЗАБАВА = petrecere, recreație, ЗАБАВЛЕНИЕ = întârziere.
- zvorând* 276₁₃, 278₆ (a zvorii . . , se zicea și dvorind, a dvori = a fi în slujbă, a servi pe cineva, a sta pregătit să primești ordinele stăpânului tău); <ДВОРИТИ = servire. Weigand, *Jb.* XIII, 106—108.
- zvorelnic* 282₆₋₇ (boierii zvorelnici, adică boierii cari sunt în slujba Domnului; se mai zicea și dvorean); <ДВОРИЩИКЪ = aulicus.
- zvoritor* « să află zvoritor » 281₃₄, 282₃₇ derivat din verbul « a zvorii »

ELEMENTE GRECEȘTI

Cuvintele de origină grecească sunt foarte numeroase în opera lui Gheorgachi, ca și în operele celorlalți cronicari din secolul al XVIII-lea. Aceste cuvinte sunt, în majoritatea lor, în legătură cu ceremonialul bisericesc, arătând diferite obiecte și ierarhii bisericești. Puține dintre ele ies din sfera bisericească și arată diferite funcțiuni în ierarhia dregătorilor noștri: *comis*, *logofăt*, *spătar*. În sfârșit, a treia categorie de grecisme — și ea puțin numeroasă — cuprinde termeni abstracti din sfera protocolului: *parataxis* (ordine), *parisiia* (prezență, asistență), *politie* (felul de purtare), *politică* (etichetă).

Pentru cercetarea acestor elemente, dintre care unele datează în limba română din epoca bizantină, altele din epoca neogrecescă, avem numeroase și bune dicționare ¹. Pentru explicarea termenilor bisericești din ritualul ortodox, am consultat studiul, pe cât de rar,

¹ Am folosit: Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lugduni 1688 (reeditat la Paris, 1905). *Αγγελος Βλάχος, Λεξικόν ἑλληνογαλλικόν, Atena 1897. Dr. Hector Sarafidi, *Dicționar grec-român*, Constanța 1935.

pe atât de bun al lui Léon Clugnet ¹. Cât privește studiul cuvintelor grecești în limba românească, acesta a fost obiectul preocupărilor prof. G. Murnu ². O mare greutate întâmpină cercetătorul limbii române, când trebuie să determine epoca și mai ales calea directă sau indirectă, prin care a pătruns un cuvânt străin în limba românească. Se observă, de pildă, numeroase elemente grecești împrumutate în același timp de limbile bulgară, sârbă, albaneză, română și chiar turcă. În limba română au pătruns aceste cuvinte direct din limba grecească, sau dintr'una din celelalte limbi balcanice? Pentru lămurirea unor asemenea probleme mi-au folosit studiile lui Kr. Sandfeld, profesor la Universitatea din Copenhaga ³.

<i>aer</i>	292 ₃₆ scoaterea lui în Vinerea-mare 292 ₃₁ —293 ₃ < ἄήρ = linge du saint calice; port-potir.
<i>aghiasmă</i>	289 ₂₆ < τὸ ἀγίασμα = eau bénite. Kr. Sandfeld, <i>Linguistique balkanique</i> , 20 și P. Skok, <i>Dacorom.</i> , VI, 346, susțin că a intrat în limbă pe cale literară.
<i>anaforă</i>	277 ₂₇₋₂₈ < ἡ ἀναφορά = sacra oblatio (Du Cange; Kr. Sandfeld, <i>Linguistique balkanique</i> , 20).
<i>anosto</i>	304 ₁₁ (urît, neplăcut); < ἄνοστος, η, ο, = qui manque de sauveur, fade, insipide.
<i>axion</i>	se cântă la instalarea Domnului 266 ₁ și la Sf. Paraschiva 300 ₃₁ ; < ἄνοστος, η, ο = digne de, qui mérite. *Ἀξίον ἐστίν = « Cuvine-se cu adevărat ».
<i>canon</i>	din Vinerea-mare 292 ₃₄ ; din Sâmbăta-mare 293 ₉ ; al Invierii 293 ₁₁ ; < ὁ κανὼν = règle; la Gheorgachi, imn religios, care face parte din serviciul utreniei (Clugnet, 75—77).
<i>catastif</i>	domnesc 289 ₂₀ ; pentru bacșișuri 295 ₁₈ < τὸ κατάστιχον = registre.

¹ *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*, par L. Clugnet, Paris 1895, în 8°, XII + 186 pag.

² G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română*, București 1894.

³ Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, în 8°, 242 pag. (în *Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris*, XXXI); autorul însuși spune (*Avant propos*) « le présent volume est la deuxième édition, un peu remaniée et notablement augmentée, de mon livre danois *Balkanfilologien*, paru en 1926 ». V. capitoulul *Les mots d'emprunt. Mots grecs*, p. 16—45.

- chelevsi* « chelevsindu-l pe episcopul ales » 303₂₅ <κελεύω, fut. κελεύσω = commander, ordoner; acțiunea de a confirma hirotonisirea unui episcop (v. mai sus, p. 146—149).
- cherodosie* « dare de lumânări de țiară » 287₃₀; <τὸ κερὶ = cire, bougie și ἡ δόσις = action de doner, don.
- chivernisi* « — trebuințele, nevoile » 264₃₁; <κυβερνώ, aor. ἔκυβέρνησα = gouverner, commander, administrer (v. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 19).
- cofeturi* 285₁₇; *cofeturi* 279₁₂ și 17-19, 282₅; *cofețioane* 279₁₂; se întrebuințează numai la plural, cu sensul de bomboane, tot felul de zaharicale, care se serveau la sfârșitul mesei domnești; <τὸ κονφέτον, κονφέτα, κουφέτα, prin mijlocirea lui *confetto* (it.) = acadea, bomboană. Sufixul *o a n ă*, *o a n e*, din *cofețioane*, este de orig. gr., introdus prin cuvinte ca *cocoană* (κοκκῶνα), *coloană* (κολῶνα). G. Pascu, *Sufixe*, 390—391.
- comănac* comanacile Roșilor 297_{26, 27}; <τὸ καμηλαῦκι = grand bonnet... qui portent les membres du clergé engagés dans les ordres majeurs, Clugnet, 72. La Gheorgachi are însă sensul de pălărie, capelă militară.
- comis* 267₃₄ etc. <ὁ κόμης = dregător peste grajdurile imperiale, la noi peste cele domnești. Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii*, p. 151, arată că prin mijlocirea Bulgarilor a trecut la noi această dregătorie — și deci și cuvântul — de origină bizantină.
- condac* din Ajunul Crăciunului 278₂₀, Ajunul Bobotezii 287₂ (« *volume*, c'est-à-dire, *parchemin roulé* autour d'un petit baton »); imn religios care conține pe scurt subiectul sărbătoarei respective. Intr'un canon, el urmează după oda a șasea, Clugnet, 86); <τὸ κοντάκιον.
- dascăl* 284_{27, 28, 31, 34} etc. <ὁ δάσκαλος = maître d'école (Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 18 și St. Bezdechi, *Dacorom.*, IV₂, 1280).
- doxologie* 287₃₂, 303₂₂ <ἡ δοξολογία = hymne de grâces, Te-Deum; imn care începe cu cuvintele Δόξα ἐν ὑψίστοις obișnuit în serviciul utreniei. Duminicile și sărbătorile se cântă doxologia mare (—μεγάλη), în alte zile se cântă cea mică (—μικρά), Clugnet, 38.

- engomion* 279₁ etc. (se întrebuințează nearticulat, urmat de prep. *la*, ex. « encomion la Paști », etc.; v. mai sus, p. 156—161; < τὸ ἐγκώμιον = éloge, louange. Imn funebru ce se cântă în Sâmbăta-mare, având ca subiect suferințele, moartea și înmormântarea lui Isus. Clugnet, 40. La Gheorgachi, orice cuvântare, adică « orăție ».
- engritos* 276₁₂; « icoanele ceale alese, adecă engritos » < ἔγκριτος, η, ο = choisi, distingué.
- epitaf* sărutarea lui 292₃₂₋₃₃; < τὸ ἐπιτάφιον = sarcophage richement décoré et couvert de fleurs, qui représente le tombeau du Christ, Clugnet, 54.
- epitrafil* 278₁₇; < τὸ ἐπιτραχήλιον = étole. N. Drăganu, *Dacorom.*, IV₂, 772 (notă) îl socotește intrat în limbă prin intermediul limbii vechi bulgare. Forma populară *patrafir* < gr. popular *πετραχῆλι* (cf. D. Russo, *Un cuvânt despre lexicografia greco-română*, prefața la *Dicționarul* lui Sarafidi, p. VII).
- felon* (pl. *feloane*) 278₁₇ < τὸ φελόνι = chasuble de prêtre, de unde a trecut în vechea slavă bisericească (Tiktin, Miklosich).
- florintin* 297₁ « atlas florintin » (de fabricație italiană, din Florența); < φλωρεντεῖνος.
- gramatic* 268₂₃, 274₂₃ (scriitor într'o cancelarie publică sau privată): < ὁ γραμματικός = secrétaire, grammairien.
- herusico* 276₃₂; se întrebuințează nearticulat; < ὁ χερουδικός (τὸ χερουδικόν) = hymne que l'on chante à la Messe pendant la grande Entrée; *μεγάλη Εἰσοδος*, Clugnet, 164.
- hirotonisi* 303_{12, 13, 33}; < χειροτονῶ, aor. — *νήσω* = ordonner un prêtre, un diacre; sacrer un évêque, consiste principalement dans l'imposition des mains faite à l'ordonnant par l'évêque, Clugnet, 164.
- ipogonation* sau nebederniță 266₁₄ < τὸ ἐπιγονάτιον, desfigurat în τὸ ὑπογονάτιον = coussin à mettre sous les genoux; v. nebederniță (element slav).
- ipopsifios* 303_{23, 29} episcopul care candidează la scaunul episcopal; < ὁ ὑποψήφιος = candidat, aspirant; celui qui a été choisi par voie de suffrage pour remplir de hautes fonctions ecclésiastiques, Clugnet, 159.

- kuvuclion* 300₅ al Sf. Paraschiva < τὸ κουδοῦκλι (din cubiculum) = baldaquin, Du Cange; Une sorte de monument ou de chapelle ardente que l'on dresse dans chaque église le Vendredi-Saint et qui figure le véritable κουδοῦκλιον de Jérusalem, Clugnet, 87.
- logofăt* 267₂₄ etc.; < ὁ λογοθέτης; v. Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători*, 91—108.
- meghistan* 272₅ împărătești; < μεγιστάν, οἱ μεγιστᾶνες, -οι = seigneurs, grands, magnats.
- niptira* 292₁₃ spălarea picioarelor în Joia-mare, v. mai sus, p. 130—132 și 210, sub voce *umivanie*; < ὁ νιπτῆρ = lavabo, lavoir, din νίπτω = laver; cérémonie propre au Jeudi-Saint, Clugnet, 108.
- omofor* 266₁₂; < τὸ ωμοφόριον, τὸ ωμόφορον = pallium; din grecește a trecut în vechea slavă bisericească омофоръ (Miklosich).
- orthrul* 312₂₉ (numai forma articulată); utrenie, slujba de dimineață; < ὁ ὄρθρος = grand matin, aube.
- parataxis* 274₃₄ «orânduiala boerimii» < ἡ παράταξις = revue militaire, parade, procession, cérémonie, pompe.
- paretisis* 263₂₄, 302₂₃, 24, 28 sau p a r e t e s i s, demisia mitropolitului sau a episcopului; < παραίτησις = demission; verbul παραιτῶ = abandoner, quitter.
- parisiia* «cea domnească» 291₁₃, 299₃₂₋₃₃; numai forma articulată și înseamnă «în prezența Domnului», asistând Domnul la ceremonie; derivat substantival din v. πάριμι = être présent.
- pască* 296₃ se împarte la Paști; < τὸ πάσχα = (non modo est dies resurrectionis Domini, sed et sacra eucharistia, Du Cange). Dr. D. Scheludko, *Balkan-Archiv*, I, 167 îl consideră cuvânt intrat din limba ucrainiană: *paska* «Osterbrot».
- pinax* 263₈ (numai forma nearticulată); cuprinsul; < ὁ πίναξ = tableau, table, liste.
- polieleu* 280₁₆, imn religios alcătuit din psalmii 134—135 la un loc; < ὁ πολυέλεος = très-miséricordieux, très-clément; numit astfel după cuvintele ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, cu care termină fiecare verset al ps. 135 (în rom. «că în veac este mila Lui»).

- politie* «slujba politiei 282₁₄»; < ἡ πολιτεία = état, conduite, manière d'agir.
- politică* 284₁, etichetă, ceremonie publică «politica meselor»; la facerea mitropolitului 301₂₃₋₂₄; apare și ca derivat adjectival *politicesc*: «obișnuită și politicăscă cinste» 304₈; < ὁ πολιτικός = civil, public.
- polihronion* 266₂₄, 282₂₆ formulă de felicitare care începea cu vorbele πολυχρόνιον ποιῆσαι κύριος ὁ θεός; < τὸ πολυχρόνιον = souhaits de longue vie.
- primicher* (cântăreț ajutor protopsaltului) ὁ πριμμικήριος = primicerius. La Bizantini primicherul ocupa o demnitate bisericească mai importantă (Du Cange). Cuvântul a pătruns în folklor, ca numele conducătorului al doilea în jocul călușerilor, v. N. Drăganu, *Anuarul arhivei de folklor*, II, p. 17.
- procopsit* 279₁₋₉ la învățătură; < προκόπτω, aor. — κόψω = faire des progrès.
- pronie* 271₂₅ < ἡ πρόνοια = providence.
- proschinitar* 266₄, 276₂₁ iconostas; < τὸ προσκυνητάρι și τὸ προσκυνητάριον = lieu de pèlerinage, din v. προσκυνῶ = se prosterner devant, adorer și προσκύνημα = prosteration respectueuse.
- prosop* 292₁₉ la umivanie; < τὸ προσόψι = essuie-mains, serviette de toilette.
- protopsaltis* 266₁, 278₁₉ etc. «cel întâi cântăreț» < ὁ πρωτοψάλτης = première chantre.
- scopos* 285₂₁, 311₃₂ melodie; < ὁ σκοπός = air de musique, arie musicale.
- shimă* 272₃₀, 275₂₈, etc. «shimă de smerenie»; înfățișare, gest; < τὸ σχῆμα = révérence par laquelle un ecclésiastique salue un supérieur, ses égaux ou le chœur, Clugnet, 147; S. Pușcariu, *Dacorom.*, V, 417.
- spătar* 267₃₀, etc.; < ὁ σπαθάριος sau σπαθήρης, derivat din τὸ σπαθί = grande sabre, épée (Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători*, 122—132).
- spătărie* 267₁₂, etc. parte din palatul domnesc, unde se făceau diferite ceremonii; derivat din *spătar*.
- stihar* 265₃₆, < τὸ στιχάριον = tunique de prêtre.

- trapezare* 284₁₃, azi trapezărie = sala de mâncare la o mănăstire, sau la un castel; < ἡ τραπεζαρία = salle à manger, din ἡ τράπεζα = table; a trecut și în slava bisericească τραπεζα (Miklosich).
- tropar* 278₁₉, 287₂ imn religios, pentru fiecare sărbătoare în parte; aceste tropare — versificate — s'au diferențiat apoi în diferite alte imnuri: εἱρμολί, ἐδιόμελα, αὐτόμελα, ἀπολυτίκιον; < τὸ τροπάριον, Clugnet, 153—155.

ELEMENTE TURCEȘTI

Mai numeroase decât elementele grecești sunt cuvintele de origine turcească, în limba *Condiceii* lui Gheorgachi. Numărul lor și varietatea manifestărilor de vieță pentru care se foloseau aceste cuvinte, arată în ce mare măsură pătrunsese influența turcească în cultura și limba românească, în cursul veacului al XVIII-lea. Nu există operă românească în acest secol, care să aibă un colorit lexical mai turcesc decât *Condica* de ceremonii. Ceremoniile curților noastre domnești — cu excepția ceremonialului bisericesc — erau, unele de origine turcească, altele numai influențate de ceremonialul turcesc. În limba română lipseau termenii corespunzători și odată cu ceremoniile am împrumutat și termenii. Pe măsură ce obiceiurile dispăreau, în aceeași măsură au dispărut și acești termeni, încât azi sunt considerați ca elemente străine și arhaice în limba noastră.

Se poate foarte ușor face o clasificare a elementelor turcești din *Condică*:

1. o grupă este compusă din cuvinte care arată numiri de funcțiuni: agă, becer, bulucbaș, cafegiu, caimacam, chiesedar, ciauș, ciubucciu, ciohodar, divanefendi, divictar, etc.

2. altă grupă cuprinde termeni în legătură cu desfășurarea ceremoniilor și numirile însemnelor domnești: agarlâc, alaiu, buzdugan, cabaniță, caftan, ceair, cioian, conac, gugimana, hatișarif, mazil, etc.

3. cuvinte care arată numiri în legătură cu locuința Domnului: ceardac, divan, harem, meidan, mabei, saivant. Termenii acestor categorii sunt aceia care au dispărut mai întâi din limba noastră.

4. cuvinte în legătură cu îmbrăcămintea, dintre care unele au rămas până azi în limba română: a star, atlas, biniș, cacum, capot, cecmea, cherachea, chiostece, feregea, macat, mahut, năframă, peșchir, șarvana, taftă.

5. cuvinte în legătură cu diferite distracții: chindie, halcă, mehter, mehterhanea, mehterbaș, nobet, pehlivan, pestref.

Pentru studiul elementelor turcești în limba noastră avem numeroase opere lexicografice străine¹, cât și în limba română; ele mi-au ușurat mult cercetarea. De mare folos în domeniul acesta mi-au fost lucrările temeinice ale lui L. Șăineanu² și Löbel³.

¹ Am folosit totuși pentru verificarea sensurilor unor cuvinte în limba actuală turcească dicționarele: Marcel Grisard, *Türkçeden fransızcaya lûgat*, Paris 1930 și S. Muhtar, *Türkçe-fransızca yeni lûgat*, Ankara Cadessi 1930 (ed. II-a, 1935). Studii străine: Dr. Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den Südost-und Osteuropäischen Sprachen* (griechisch, albanesisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, grossrussisch, polnisch). Erste Hälfte, Wien 1888, in folio, 88 pag. (lit. A-M); zweite Hälfte, Wien 1890, in folio, 194 pag. (lit. N-Z), extrase din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, vol. 34 și 35. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893. P. Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris 1912. A. A. Papadopoulos, Τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δάνεια τῆς τουρκικῆς (Imprumuturile grecești în limba turcească) în *Ἀθηνᾶ*, 44 (1932), p. 1—27 arată rolul limbii române în privința trecerii cuvintelor grecești în limba turcească (apud, *Byz. Zeitschrift*, 33 (1933), p. 421).

² Lazăr Șăineanu: *Statistica elementului turcesc în limba română*, în *Lui Gr. G. Tocilescu, Omagiu*, Buc. 1900, p. 9—10. *Elemente turcești în limba română*, Buc. 1885, în 4°, trei paginajii 1—146; 646—701; 195—284, pentru că au fost extrase din *Revista pentru ist., arh. și fil.*, an. II, vol. IV și an. III, vol. V. *Influența orientală asupra limbei și culturai române*, I. Introducerea, București 1900, 335 pag.; II. Vocabularul, 1. Vorbe populare, Buc. 1900, 406 pag.; III. Vocabularul, 2. Vorbe istorice. Imprumuturi literare. Indice general, Buc. 1900, 279 pag. (prescurtat: Șăineanu). Toate aceste studii, rezumate în limba franceză sub titlul: *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*, I. *La langue. Les éléments orientaux en Roumain*, Paris 1902, în 8°, 77 pag., extrait de la *Romania*, t. 30 et 31; II. *La civilisation. Le régime et la société en Roumanie pendant le régime des Phanariotes (1711—1821)*, Paris 1902, în 8°, 32 pag., extrait de la *Revue Internationale de Sociologie*.

³ D. Theophil Löbel, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinopole-Lipsca 1894 (prescurtat: Löbel) și *Contribuțiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești*, extras din *Analele Academiei Române*, lit. s. II, t. 30 (1908), 39 pag. (prescurtat: Löbel, *Contribuțiuni*).

- agă* 265₅, 268₁₇ etc. funcțiune la curtea domnească, un fel de prefect de poliție; <aga = officier, commandant (Șăineanu, II₂, 1—2).
- agarlâc* 264₉ bagaj greu de transportat; <agyr = greu și agyrlyk = greutate (Șăineanu, II₂, 2).
- alaiu* 310₂₈; al Levenților 311₂₋₃; <alây = regiment, cortegiu, pompă (Șăineanu, II₁, 14—17).
- arnăuți* 298₆ numai la plural: steagul arnăuților (corp de voluntari albanezi, care alcătuiau garda domnească); <Arnaut = Albanais (Șăineanu, II₁, 25—26).
- astar* 304_{2, 11} pânză groasă de căptușit haine; <astar = dublure (Șăineanu, II₁, 27—28).
- atlaz* 296₂₃ (pl. atlaze <atlaz și atlas = satin; ștofă fină de mătase și lucie (Șăineanu, II₁, 28—29).
- <*bărată*> 297₁₃ pl. *bărăți*; capelă de Arnăut <bareta = it. berretta, Mütze (Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 51).
- baș* 270₁₋₃ prefix la o titulatură, spre a-i arăta superioritatea în grad; <baș = chef, supérieur, premier (Löbel, *Contribuțiuni*, 11—12; Șăineanu, II₁, 39—40).
- becer* 269₂₅ slujbaș care purta grija beciului dela palatul domnesc; derivat din *beciu* (Șăineanu, II₁, 43).
- beciu* 282₃ pivnița palatului servea nu numai ca o cămară, dar și ca închisoare bine păzită); <element cuman, béč = urbs munita; în turcește, numele orașului Viena (Șăineanu, II₁, 42—43)¹. Löbel, *Contribuțiuni*, 12 — după Vámbéry — îl socotește slav sau neogrec.
- biniș* 267₈ pl. binișuri <biniș = action de monter (à cheval), de unde însemna și haina ce se purta la parăzi și ceremonii, mai ales fiind călare (Șăineanu, II₁, p. 52—53; Löbel, 14).
- bulucbașă* 275₉ căpitanul unei companii de Arnăuți sau de Seimeni; <bölük-bașy = capitaine qui commandait à cent hommes (Șăineanu, II₁, 62—63); bölük = partie, troupe, compagnie (Muhtar).
- buzdugan* 280₉₋₁₀ <boz = gris și dogan = faucon; massue (Șăineanu, II₁, 65—67).

¹ Cf. și L. Sainéan, *L'influence orientale*, I, p. 6.

- cabanită* 265₁₇, 272₂₇, 280₂, etc.; <kabanitza (kapaniča) = robe de gala fourrée, pour l'ordinaire, de renard noir, dont le Sultan se revêt dans les grandes solennités (Șăineanu, II₁, 67—69; v. mai sus, p. 83).
- cacum* 309₃₈ (nearticulat; cubur de — 311₁₁₋₁₂); și *c a c o m*; <kakum = hermine, l'animal et la peau. Era un animal asemănător dihorului, cu blana albă și scumpă, vârful coadei fiind negru (Șăineanu, I, § 84; II₁, 70).
- cafea* și *cahfea* 264_{22, 24}, 265₁₁, 267₁₂, etc.; <kahve = café (Șăineanu, II₁, 71—72).
- cafegiu* 269₂₁ obișnuit « vel cafegiu » = cafegi-bașa; <kah-veği = cafetier.
- kaftan* 267₇, 270₇, etc.; <kaftan = vêtement de dessus, vêtement d'honneur (Șăineanu, I, § 56; II₁, 73—75).
- caimacam* 265₉, 267₁₄, etc., împuternicitul Domnitorului, numit sau trimis din Constantinople, ca să administreze veniturile țării, până la sosirea și instalarea lui în tron; <kaimakam = lieutenant du grand vizir (Șăineanu, II₁, 77—78). Despre origina caimacamiei la Români, v. Aurel H. Golimas, *Diarhii sau caimacamii? Interpretări și ipoteze*, Iași 1938 (extras din *Arhiva*, vol. 45, anul 1938).
- cair* 298₂₇, caii la —, adică la câmp); <čajr = prairie, champ (Șăineanu, II₁, 120).
- capot* 267₈, 273₂₂ pl. capoturi; <kapot = manteau (Șăineanu, II₁, p. 87).
- ceardac* 270₁₉ <čardak (čar = patru + tag = stâlp, coloană) = belvédér d'une maison, balcon (Șăineanu, II₁, 123—124); Löbel, p. 27.
- cecmă* 275₃₉, 280₁₂ cecmea, un fel de basma, năframă; <čekme = tiroir, action de tirer, chose tirée, din čekmek = tirer. (Muhtar). Sensul a alternat între îmbrăcăminte și încălțăminte, iar în limba română s'a restrâns numai la un singur obiect de îmbrăcăminte: basma.
- cherachea* 311_{10, 20} (numai nearticulat) mantie de gală împodobită cu fir; <kerakè = vêtement de dessus de cérémonie à manches longues et larges, fabriqué de schali d'Angora et bordé de broderies aux extrémités (Șăineanu, II₂, 37).

- chiesadar* 269₂₄ arhivarul divanului; <kesedar = le payeur de la chancellerie d'État qui est en même temps archiviste (Șăineanu, II₂, 37).
- chindie* 305₆ «vreamă de —» (spre seară); <ikindi = le temps entre le midi et le coucher du soleil; la prière de l'après-midi (Șăineanu, II₁, 113—114).
- chiostece* 282₃₄ (numai la plural) brâu, un fel de cordon, care se punea calului la picioare ca să meargă în buestru <köstek = entraves, chaine de montre (Șăineanu, II₁, 115).
- ciauș* 266₁₈, 275₅ slujitor, ușier la curtea domnească; <čauș = huissier, appariteur; corps de 630 huissiers du palais, qui marchaient en tête du cortège dans les solennités publiques (Șăineanu, II₁, 125—126).
- cioian* 275₆ «čioianile a mână» bastoanele ciaușilor» <čö(g)ian bâton recourbé, crosse (Șăineanu, II₂, 41).
- ciubucciu* 268₂₄₋₂₅; <čubukču = fabricant de pipes; domestique chargé de l'entretien et de la préparation des pipes (Șăineanu, II₁, 137—138).
- ciohodar* 269₂₅ slujitor care îngrijea de încălțăminte Domnului și a slujitorilor domnești; <čohadar = domestique du Palais (Șăineanu, II₁, 130).
- conac* 308_{25, 29, 31, 33}, etc. pl. conacile; loc de popas, stație; <konak = lieu où l'on descend, hôtel, logis, station (Șăineanu, II₁, 142—144).
- conăci* verb derivat din subst. conac: conăcește la Galata 270₈ la Frumoasa 271₈.
- contăș* 282₂₈ pl. contășile; un fel de haină boerească; <kontoș = Art Kleid (Miklosich, *Türk. Elem.*, I, 65).
- cubur* 311₁₁ nearticulat; un fel de haină boerească, de blană; <kubur = étui, fourreau (Șăineanu, II₂, 43). Comp. cu rus. kobúra > rom. cobur «Pistolenhalter» Dr. D. Scheludko, *Balkan-Archiv*, I, 162.
- cucă* 265₁₈, 266₂₇ etc. <kuka = bonnet orné de plumes et enrichi de pierreries que portaient autrefois les princes de Valachie et de Moldavie, ainsi que le commandant des Janissaires (Șăineanu, II₁, 147—148).
- davagiu* 304₂₁ «amândoaio părțile davagii... față» părțile implicate într'un proces; <da'va y = demandeur en justice (Șăineanu, II₂, 45).

- divan* 264_{25,27} simple judecăți; cel mic 266₂₈₋₂₉, 270₃₆ 273₉, etc.; divanul cel mare 275₁₀₋₁₁, 304₁₆—305₃₀; (v. mai sus, p. 105—107)¹; <divan (pers.) = assemblée de dignitaires, salle du conseil (Șăineanu, II₁, 158—160).
- divan-efendi* 266_{38,39} 265₄, etc. secretar turc în serviciul divanului și al Domnului; <divan-efendisi = secrétaire du conseil (Șăineanu, II₂, 47—48).
- divictar* 269₂₂ boerinaș care îngrijea de penele de scris și de călimara Domnului; <divitdar = officier de la maison du grand Vizir, qui a soin de tenir prêt tout ce qui est nécessaire pour écrire (Șăineanu, II₂, 48).
- dova* 272₃₂ rugăciune; <duvâ, ar. du' a = prière (Șăineanu, II₂, 50).
- dulamă* 287₂₆ pl. dulămi; tunică lungă de postav roșu, purtată de boeri; <dolama = sorte d'habit long en drap, habit de dessous que les janissaires portaient en grande tenue (Șăineanu, II₁, 163—64).
- edec* 310₁₃₋₁₄ pl. edecurile; cal de paradă; <yedek = cheval de main (Șăineanu, II₁, 223).
- feregea* 288₁₉, 309₃₈ (nearticulat) haină largă, domnească sau boerească, din șaiū de Angora, ce se purta mai ales vara; <fereğa = robe large de camelot moiré d'Angora, qu'on porte pendant l'été (Șăineanu, II₁, 169).
- fotă* fotă 279₁₉, 292₁₈ <fota (ar. futa) = étoffe rayée importée de l'Inde, tablier ou serviette dont on se sert dans les bains. În limba veche românească, fotă însemna nu numai fota țărănească de astăzi, dar și șervet de șters, peșchir (Șăineanu, II₁, 174).
- ghecit* 264₁₄ trecătoare, vad; <geçit = gué, défilé, passage (Șăineanu, II₂, 56).
- gugimana* 275₃₈ (numai articulat); gugimantul 307₆ șlic, căciulă de samur, pentru Domn și beizadele; <güğeman = coiffe de femme (Șăineanu, II₁, 191—192).

¹ Se zice, că șahul Persiei, pe când se apropia de Sala de coroană, din care se auzeau strigătele miniștrilor, a spus secretarului său: *inan divan end* (= aceștia sunt nebuni), de unde a rămas adunării miniștrilor numele de *divan* (= în pers. nebun). Vezi N. Moschopoulos, *Le despotisme éclairé en Turquie în Bulletin of the international Comité of historical sciences*, 9 (1937), p. 154 (nota 2).

- halcâ* 296₁₄ (nearticulat), joc care consta din trecerea geridului printr'un inel de fier; halka = anneau, bague (Șăineanu, II₁, 199—200).
- harem* 283₂₉, 291₂, 294₃₃ parte din palatul domnesc rezervat Doamnei, domnițelor și suitei lor; <arm. harem = chose sacrée, appartement des femmes (Șăineanu, II₁, 240).
- hatâr* 273₂₉; <hatyr = bienveillance, égards, plaisir (Șăineanu, II₁, 241—242).
- hاتی‌ش‌ر‌یف* 266_{34, 37}, 270₂₆ etc., ordin scris al Sultanului către Domnitor; <hatt = écrit; şerif = illustre (Șăineanu, II₂, 62).
- hazdran* 275₂₄ cârja episcopului; <hazaran = canne de bambou (Șăineanu, II₂, p. 63—64).
- haznatar* 272₂₂₋₂₃ slujitorul care purta grija tezaurului Domnului; <haznatar = trésorier (Șăineanu, II₂, 63).
- iuciutuinlun (Pașă)* 307_{2, 27} Pașă cu 3 tuiuri, titlu dat vizirilor și în special marelui vizir; <üçi-tuylü = à trois queues (Șăineanu, II₂, 72).
- iuruk-bairac* 289₁₃₋₁₄ steag alb domnesc întrebuințat la paradă, pentru a se vedea direcția alaiului; <yürük = qui marche și bayrak = drapeau (Muhtar; Șăineanu, II₂, 72).
- izbaş* 275₅, 304₂₉ condicarul curții domnești și în special al divanului; <yazbaşy = maître de l'écriture (Șăineanu, II₂, 62).
- levant* 311₂₋₃ alaiul Levenților; corp de călăreți voluntari în Moldova; <levant = soldat volontaire (Șăineanu, II₁, 235—236).
- mabei* 274₂₈ « maibentu » 283₃₅ camera personală a Domnului, situată între harem și selamlicul palatului, în care intrau numai oamenii din serviciul Domnului; <mabeyn = ce qui est entre (Muhtar; Șăineanu, II₂, 73—74).
- macat* 281₇ covor pe care sta Domnul; <makat (din ar. mak'ad = lieu où l'on s'assied) = couverture de sofa avec frange (Șăineanu, II₁, 240).
- mahut* 297₁ « postav mahut » în dar, postav bun, cunoscut; <ma'hud = connu, conventionnel (Șăineanu, II₂, 74; Muhtar).

- mazîl* 274₂₀ destituit; <ar. ma'zul = privé de sa dignité, ou de sa charge (Șăineanu, II₁, 253—254).
- mehter* 311_{18,21} muzicant; <mehter = musicien de la garde particulière du Sultan (Șăineanu, II₂, 77).
- mehterbaş* 311_{17-18,20} șeful mehterilor; <mehter başy = directeur de la musique militaire du séray (Șăineanu, II₂, 77).
- mehterhanea* 266₃₈, 278₂₄ etc., muzică turcească; <mehter hanè = ancienne musique des janissaires (Șăineanu, II₂, 77; Muhtar).
- mehtup* 272₂₅₋₂₆, 308₈ scrisoare oficială a vizirului; <ar. mektub = lettre, écrit (Șăineanu, II₂, 78; Muhtar).
- mehtupciu* 269₂₄ scriitor turc la divan; secretarul Divan-Efendisului; <mektubçi = écrivain, secrétaire général (Șăineanu, II₂, 78).
- meidan* 265₇ etc., câmp întins, românicizat m a i d a n; <meidan = place, endroit, champ inculte (Löbel, 60).
- memlechet* 310₇ « boerii memlechetului » țară, patrie; se întrebuița în special pentru Muntenia și Moldova; <memleket = royaume, province (Șăineanu, II₂, 78).
- menzîl* 264₅, 267₁₉ etc., stație de poște, în vechime; <menzil = lieu où l'on descend, étape (Șăineanu, II₂, 79; Muhtar).
- mezel* 282₂, 283₈; <meze = aiguisement d'appétit, confitures salées (Șăineanu, II₁, 258—259; Muhtar).
- mucarer* 270₈ confirmarea domniei, v. mai sus, p. 84—87; <mu-karrer = rétabli, confirmé, répété (Șăineanu, II₂, 82-83) Muhtar).
- năframă* « numită cecmă » 275₃₉, 283₁₂, 285₃₂ etc., hasma pe care o puneau jos pentru bacșișuri; sau împodobeau cu ea lumânările, sau puneau în ea confeturi; <mahrama = mouchoir, essuie-mains (Șăineanu, II₁, 248—249).
- naramgie* 281₂₃, 299₁₂ « taftă— » de culoare roșie-orange; <narenği = couleur d'orange (Șăineanu, II₁, 269).
- nobet* 285₂₅, n u b e t 311₁₉ la Gheorgachi, un fel de muzică militară, care cânta în curtea palatului, în vremea chin-diei; mai însemna și rânduială; <nöbet = tour de rôle; musique militaire qui se fait à cette occasion (Șăineanu, II₂, 90).
- oturac* 310₃₃ ședere, rămânere, popas; <oturak = lieu où l'on fait halte, siège, station (Șăineanu, II₂, 92—93).

- paic* 265₂₀, 275₁₂, etc., soldat în garda Domnului, încins cu brâu; purta lance și sabie cu vârful de argint aurit; <peyk = messenger, envoyé, laquais (Șăineanu, II₂, 95).
- pașalâc* 308₂ provincie guvernată de un Pașă și reședința lui; <pașalyk = dignité, gouvernement d'un Pacha (Șăineanu, II₁, 286—287).
- pehlivan* 311₂₈ pl. pehliveni; la Gheorgachi, saltimbanc care distra publicul; <pehlivan, din pehlu = force și van = possesseur (Șăineanu, II₁, 288).
- peștref* 311₃₁ preludiu, în muzică; <peşrev = morceaux turcs qu'on joue au commencement d'un concert (Muhtar. Șăineanu, II₂, 95—96).
- peșchîr* 279₁₈ «ce să chiamă și fotă»; <peşkir = serviette (Șăineanu, II₁, 293—294).
- răși* 301₃₄ (sing. r a s ă ?) un fel de postav gros: «închină și oarecare obișnuite pocloane, adecă covor, răși, cahfea și zahăr». Este vorba de plocioanele pe care le aducea Domnului, candidatul la mitropolia sau la episcopia țării, înainte de ceremonia instalării; <turc. rașa = Art grobes Tuch: it. rascia, von der Stadt Arras (v. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 55).
- rufet* 265₅, 268₃₇, corp de ostași, sau de slujitori, de ex. rufetul marelui logofăt; <rufet = métier, corps d'artisans (Șăineanu, II₁, 302—303).
- sabica* 272₄, pus înaintea unui cuvânt, care arată o funcțiune, o demnitate, înseamnă f o s t în acea demnitate, ca slav. сѣк; <sabika = précédément, passé, ancien (Șăineanu, II₂, 110. Muhtar).
- saivant* 264₁₅, 265₈ etc., corț deschis; <sayvan = ombrage, ombelle, din saye = ombre și van = possesseur (Șăineanu, II₁, 308. Muhtar); azi saivan, săivan adăpost construit din scânduri, pentru vite, în regiuni muntoase.
- sangeac* 272₆, s â n g e a p 311₁₁; la Gheorgachi, o ștofă cu care se îmbrăceau Turcii; <sanğak = drapeau à une seule queue de cheval (Șăineanu, II₁, 313—314; II₂, 102—103).
- saracibaș* 309₁₄ vătaful rândașilor grajdului domnesc; <sarağ başy = le chef des palefreniers (Șăineanu, II₂, 103).

- sarhat* 263₂₈, 308₁ cetate turcească la frontieră, pe care Românii erau datori a o ține de provizii; <ser-hadd =frontiere, limite (Șăineanu, II₂, 108; Muhtar).
- satâr* 276₄ și s a t â r b a ș 269₂₅, 275₁₂ soldat în garda domnească și căpetenia acestor soldați; <șatyr = estafier, laquai; nom de huit coureurs qui marchent auprès du cheval du grand vizir (Șăineanu, II₂, 113—114).
- sărdar* 268₁₅ rang boeresc, peste călărime; <pers. serdar = commandant des janissaires d'un district (Șăineanu, II₁, 319—320; Löbel 85).
- sărmaciu* 289₁₅ « iurukbairac în mijlocul tuurilor, răsunându în trâmbițele domnești, cu *sărmaciul* povodnicilor, trec pe dinaintea Domnului... », cel care cântă din surlă, un fel de flaut. P. Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris 1912, p. 98. L. Șăineanu, II₁, p. 331—332, sub voce *surlă*. Tikin, s. v. *sîrmaciu*. Candrea, *Dicționar*, s. v. *sîrmaciu*; derivat din turc. surna (zurna)=espèce de flûte.
- schemni-agasi*, 265₁₉, 266₃₀ etc., funcționar turc ce ținea scăunelul sultanului, când încăleca sau descăleca; de aceea era delegat să « înscăuneze » și pe Domn; <iskemni-agasi = le seigneur du tabouret; iskemni, însemna scaun (Șăineanu, II₂, 104; Muhtar).
- seimen* seimeni de curte 297₃₆ hătmănești 297₃₆₋₃₇, soldați la curtea domnească; <seymen = soldat du XXXV-e régiment des janissaires (Șăineanu, II₂, 105—106).
- seiz, seizbașa* 299₁₂₋₁₃ rândaș la curtea domnească și căpetenia lor; <seyis = palefrenier (Șăineanu, II₁, 318—319).
- seleam-agasi* 309₂₂ reprezentant al sultanului, însărcinat să întoarcă salutarea ce i-a adresat cineva: « au trimisu pe al său seleam-agasi întru întimpinarea Domnului »; <selam = salut, salutation (Șăineanu, II₂, 107; Muhtar).
- spahilar-agasi* 272_{5, 21, 37}, 273₂₅ etc., comandantul spahiilor; <spahiler agasi = commandant de la cavalerie (Șăineanu, II₂, 110).
- șarvană* (pl. șarvanale) 269₁₀ un fel de haină scumpă; <pers. șerbane = vêtement de nuit (Șăineanu, II₂, 113).
- șanlıc* 274₇, 273₁₅, 294₄ etc., petrecere publică, cu tragere de tunuri și puști; <șenlik = fête publique, illumination (Șăineanu, II₂, 114; Muhtar).

- șlic* 269₁₃, 278₁₁, « șlicul a mână » căciulă domnească sau boerească; <başlyk = vêtement de tête, bonnet, cu aferezarea silabei inițiale. Forma șlic, întrebuintată în Moldova (în Muntenia işlic), a fost împrumutată din limba rusă sau polonă, şlic, iar nu direct din turcește (Șăineanu, II₁, 229—230).
- tablabaș* 272₇, 289₂₂, 299₁₀, etc., cal frumos împodobit, pe care-l dăruia sultanul Domnului român; <tabla = étable și başy = premier, chef; cheval de l'étable impérial (Șăineanu, II₁, 340—341).
- tacâm* 272₇, 310₂₈, 311₂ « tacâmul calului împărătesc », mai multe obiecte care formează un tot; la Gheorgachi, harnașamentul calului; <takym = suite de choses, et de personnes, instruments; (Șăineanu, II₁, 341—342).
- taftă* 281_{23, 32}, 299₁₂, ștofă cu o țesătură specială; <taftă = taffetas (Șăineanu, II₁, 343; Muhtar).
- tahtârvan* 309₂₃ litieră persană purtată de 2 cai sau catâri; <pers. tahty revan = siège ambulat, balançoire (Șăineanu, II₂, 117).
- tărzămănie* 273₃, funcția de terziman, dragoman; <terğiman = interprète. Terziman este o formă grecizată (Șăineanu, II₂, 120—121).
- teslim* 272₂₉ « i-au făcutu tuiurile teslim » a da, a preda; <teslim = livraison, remise, action de livrer (Șăineanu, II₂, 122; Muhtar).
- tipsie* 279₁₃ tavă de argint; <tepsi = plateau en argent pour servir de la confiture (Șăineanu, II₁, 361—362; Muhtar).
- topuz* 268₂₂ buzdugan; măciucă scurtă, terminată la unul din capete cu argint și împodobită cu pietre scumpe; <topuz = massue, scèptre, bâton (Șăineanu, II₁, 364—365; Muhtar).
- tuiu* 270₃₃, 307_{14, 30}, (pl. tuiurile), etc. steag făcut din 2-3 cozi lungi de cal; v. mai sus, p. 83; <tuy (tug) = queue de buffle ou de cheval, peinte en rouge et en blanc et attachée à une hampe rouge, laquelle est surmontée d'une boule d'or (Șăineanu, II₂, 124—125; Muhtar).
- zapciu* 268₃₈ funcțiune administrativă, subprefect, sau militară, căpitan; executor polițienesc; <zabtčy = administrateur (Șăineanu, II₁, 383—384).

zapt-ferman 264₆ ordin din partea Sultanului, de punere în posesie; <zabt fermani = ordonnance de mise en possession, din zabit, zapt = action de tenir, de dominer și ferman = ordonnance (Șăineanu, II₂, 130; Löbel, 100).

ELEMENTE UNGUREȘTI

În opera lui Gheorgachi sunt puține cuvinte românești de origine ungurească; ele se referă la numiri de funcțiuni, pe care le-am împrumutat în timpuri mai vechi, dela Unguri.

Unii cercetători au încercat să exagereze importanța influenței ungare în limba română¹, dar filologii români au corectat aceste exagerări². De însemnat folos, deși vechiu, este studiul lui Simeon Mândrescu, deseori citat în lucrarea de față³.

aprod 275_{1,6} <ung. apród = paj, curtean. N. Drăganu, *Dacorom.*, VII, 210. Treml, *U. Jb.* IX, 283—284. Mândrescu, 133—134.

ban 267_{30,33} este vorba de înaltul demnitar care ținea bănia; bán = ban (al Croației). Dicț. Acad. consideră origina nelămurită. Probabil că a venit odată cu funcția, dela Unguri, mai întâi în Muntenia și de aci în Moldova. N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes.*, I, 135. Treml, *U. Jb.*, IX, 283; v. mai sus p. 98—99.

¹ L. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în *Ungarische Jahrbücher*, 8 (1928), p. 25—51 și 9 (1929), p. 274—317; același, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în *Bulletin linguistique* publié par A. Rosetti, 2 (1934), p. 34—66 (cu bibliografie). C. Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în *Revue des études hongroises*, 6 (1928), p. 16—45, însemnat mai ales pentru bogata și sigura informație bibliografică (trimite la studii similare ale lui P. Hunfalvy, Gy. Alexics și H. Schuchardt).

² N. Drăganu a recensat studiile citate mai sus în *Dacoromania*, 7 (1931—1933), p. 195—218 (Treml) și p. 259—261 (Tagliavini).

³ Simeon C. Mândrescu, *Elemente ungurești în limba română*, Buc. 1892, în 4°, 198 pag. A. Scriban, *Lista ungurizmelor limbii românești*, în *Arhiva*, 30 (Iași 1923), p. 273—286. Ca dicționare am folosit; Ion Gheție, *Dicționar maghiar-român, Magyar-román szótár*, Budapesta 1906 și Gombocz Zoltán & Melich János, *Magyar etymologiai szótár*, Budapesta 1914—1936, ultimul cuvânt: foglár.

- cocie* 307₁₉, 312₂₈ trăsură cu acoperiș și frumos împodobită, pentru Domn, mitropolit sau solii străini; <kocsi = trăsură. Tit Bud, *Poezii pop. din Maramureș*, p. 6 și nota 7.
- dărăban* 297₃₇ corp de soldați, dorobanți; numele unor locuitori după numirea veche a satului, *Dărăbani*, azi Miroslăvești; <darabant = dorobanț. Șt. Pașca, *Dacorom.*, VII, 162. Treml, *U. Jb.* VIII, 49, nota 1, la cuv. *darabant*, *darabont*.
- dardă* 275₁₅ sulită de asvârlit; <dârda = lance, sulită. Ov. Densușianu, *Histoire*, I, 371.
- gazdă* 306₁₂ <gazda = stăpân, proprietar. Treml, *U. Jb.* IX, 289.
- gingășiia* 289₃₇ «gingășiia gerului» ger aspru, pe care-l simți foarte ușor și repede; derivat din gingaș; <gyöngö și gyöngedség = delicat, slăbuț, impresionabil. Mândrescu, 157.
- meșteșug* 311₃₀ cu iscusință la cântat; <mesterség = meserie, măiestrie, artă, abilitate. Mândrescu, 172—173. Treml, *U. Jb.* IX, 294—295.
- părcălab* 267₂₅₋₂₈ administrator; <porkoláb = staroste, comandant de cetate. Mândrescu, 176—177. S. Pușcariu, *Dacorom.*, VI, 520. Treml, *U. Jb.* IX, 313—314.
- șărag* 265₁₅, 275₁₄₋₁₅ șir, ordinea într'un alaiu; <serég = ceată, gloată, armată, rând, șir. Mândrescu, 181—182.
- uricar* 268₃₆ scriitor de urice; uric = act scris, mai ales acelea prin care se lasă moștenire pământ, cu hotare bine stabilite din moși-strămoși; <örök = moștenitor, veșnic. Mândrescu, 114. Treml, *U. Jb.* IX, 281—282. N. Drăganu, *Dacorom.*, VII, 210 și 213.
- vameș* 268₂₃ slujitor însărcinat cu controlul și taxarea mărfurilor trecute prin vamă; <vámos din vám = vameș. Mândrescu, 187. Treml, *U. Jb.* IX, 304—305.

ELEMENTE RUSEȘTI

Legăturile noastre cu Rușii au fost mai puternice în Moldova, care era mai în drumul lor. Aceste legături au fost mai ales de arme, încât ne-au lăsat în limbă termeni cu caracter militar: căpitan, polcovnec, porușnic, sotnec. Careta

și rădvanul erau trăsură luxoase, împrumutate — ca și termenii corespunzători — dela Ruși ¹.

- căpitan* 269₂₃₋₃₁, 275₁₁, etc. comandant militar peste 1000 oameni; < капитанъ = căpitan, Sanz. 198.
- carătă* 264_{8,29}, 301₃₆ trăsură închisă, cupeu, cu două roate; < карета = trăsură; în rusește din it. carrétta = căruță, trăsură.
- coboc* 282_{34, 38} «coboc de vin» pahar mai mare; < кубокъ = cupă, pahar mare, vâscior. H. Brüske, 20.
- covor* (pl. covoarăle) 286₂, 295₁₈, < коврикъ dim. din ковѣръ = covor. H. Brüske, 20.
- încoronație* 273₇ forma apare alături de încoronare, ambele de origine latină: corono, — are. Forma coronație, încoronație este sub influența rus. < коронація = încoronare. Sanz. 201.
- ispisoc* 305₂₇ «ispisoacele pe limba țării»; copie după un document scris; < списокъ dim. din списочекъ = copie, listă, rol. H. Brüske, 28.
- pajoră* 303₂₆ «și după povelire, fiindu p a j o r ă gatită, o pune în mijlocul bisearicii cu capul spre apus și cu coada spre răsăritu...»

Este vorba de vulturul lucrat în mătase (sau din alt material mai de rând) întrebuințat la hirotonisirea episcopilor, simbolizând «curăția, dreptatea și înălțimea Dumnezeestii cuvântări» ². Forma p a j o r ă, p a j e r ă sunt arhaisme, păstrate în unele părți din Moldova ³, în alte părți înlocuite prin termenul

¹ C. von Sanzewitsch, *Die russischen Elemente romanischen und germanischen Ursprungs im Rumänischen*, în *Zweiter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 1895, p. 193—214 și Aug. Scriban, *Observații privitoare la influența limbei rusești asupra celei românești*, în *Revista idealistă*, Aug. 1903, p. 596—601. Hermann Brüske, *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, în *XXVI—XXIX Jahresbericht des Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig* (1921), p. 1—69 (prescurtat: H. Brüske). Ca dicționare am consultat: Dr. Em. Grigorovitz, *Dicționar român-rus*, ed. II-a, Buc. 1924 și N. P. Makaroff, *Dictionnaire russe-français*, Berlin 1924.

² V. mai sus, p. 148—149.

³ Sim. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, Cernăuți 1883, vol. I, p. 137—163.

- vultur. «Compară rut. pažera» I. A. Candrea, *Dicț. Enc. După A. Scriban, Conv. lit.*, 44, (1910) p. 1004, este același cuvânt cu p a s ă r e, dar trecut prin limba ung. și polonă, ca jimplă <pol. żemla, ung. zsemlye.
- polcovnec* 270₁ colonel; < полковникъ = colonel.
- porușnic* 269₃₁ ofițer la Ruși; < поручикъ = locotenent (H. Brüske, 36).
- pričasnă* 276₁₄ tropar care se cântă la strană în timpul cuminecăturii; < причастенъ = cântare de împărtășire.
- prințep* 306₂₀ «prințep de Moldaviia»; < принцъ, prin mijlocirea it. principe.
- rădvan* 264₈ trăsură în vechime, așezată pe arcuri mari și frumos împodobită; < рыдванъ, dim. din рыдванчикъ = trăsură veche. Sanz., 208. H. Brüske, 37.
- sotnec* 270₂ căpitan de cazaci; < сотникъ = căpitan peste o sută de oameni.

ELEMENTE POLONE

Puține cuvinte avem în limba noastră din limba polonă. În textele din Moldova ele sunt mai numeroase din cauza legăturilor apropiate ce au fost între Moldova și Polonia. Deseori nu se poate preciza dacă origina cuvântului românesc se găsește într'o formă ucrainiană sau polonă (de ex. v u t c ă). De aceea, în afară de cercetarea dicționarului ¹, trebuie să atrag atenția și asupra unor studii ² care mi-au folosit ca orientare.

- canavață* 296₂₂ pânză groasă; < kanawac, kanawas = canevas. Polonii, probabil, l-au împrumutat din limba it. canavaccio (= canava).

¹ Am avut la îndemână dicționarul lui Oskar Callier, *Slownik podreczny francusko-polski i polsko-francuski*, Leipzig 1928 (în *Dictionnaires Collection Holtze*).

² În afară de studiul citat (v. mai sus, p. 230, nota 1) al lui Hermann Brüske, mai vezi St. Wędkiewicz, *De quelques emprunts du slave occidental au roumain*, în *Revue slavistique*, 7 (1914—1915), p. 111—132, dar mai ales Dr. D. Scheludko, *Nordslavishe Elemente im Rumänischen*, în *Balkan Archiv*, I, Leipzig 1925, p. 153—172.

<i>hatman</i>	265 ₄ , 267 ₂₆ comandantul suprem al armatei, în țările românești și în Polonia; <hetman = général en chef.
<i>leftică</i>	302 ₁₆ trăsură de gală, se întrebuintă în diferite ceremonii; <lektyka = chaise à porteur, împrumutat de Poloni din limba it. lettiga. Grupul <i>ft</i> se explică prin analogie cu doctor > doftor. V. Bogrea, <i>Dacorom.</i> , III, 1088.
<i>moschicesc</i>	305 ₃₃ ca adjectiv: rusesc; <moskiewski, din Moskal = nume ce-l dau Polonii, în batjocură, Rușilor.
<i>sclip</i>	282 ₃ «sclipul despre Doamna» pivnița, camera din apartamentele Doamnei; <sklep = boltă.
<i>tij</i>	288 ₂₅ de asemenea; <tež = aussi; e > i prin analogie cu alte cuvinte începătoare cu <i>ti</i> , ex. tijghea.
<i>țărămonie</i>	263 _{16, 20, 26} etc.; <ceremonja = cérémonie.
<i>vutcă</i>	279 _{11, 21} wodka = eau-de-vie. H. Brüske, 44.
<i>zlot</i>	276 ₂₅ , 279 ₅ monetă polonă; <złty = florin. H. Brüske, 45.

ELEMENTE OBSCURE

Următoarele cuvinte — al căror sens este uneori explicat de autorul însuși (de ex., l a s t r ă), altele reiese din context (ț o l i t u r i, î n ț o l a ț i) sau rămâne cu totul neînțeles (b u t e) — mi-au rămas necunoscute în ce privește origina lor :

bute 292₃₉—293₁ «și eșindu din bisearică (slujitorii din alaiu), să scoboară pe scara cea mare și mergu pe b u t e din lăuntrul curții».

În sec. XVII păcura domnească se mai numea și *bute* (N. Iorga, *Neamul lui Petru Șchiopul și vechi documente de limbă mai nouă, în An. Acad. Rom.,* ist., s. III, t. XVIII (1936—1937), p. 374). S'ar putea înțelege, deci, că o porțiune din curtea domnească, dela scara bisericii domnești și până la palat, era unsă cu păcură, cu *bute* (cum se face și azi în unele locuri) pentru a împiedica praful, și că pe acea porțiune, pe *bute*, mergeau slujitorii.

Această formă de îngrijire a drumurilor, prin ungere cu păcură, sau poate chiar printr'o aplicare a

- unei compoziții cu păcură (asfaltul de azi) o vedem pentru prima dată menționată în *Condica* lui Gheorgachi.
- lastră* 296₂₁₋₂₂ «celor mai mari boeri li să dăruia de cătră Domnu câte o l a s t r ă sau canavață cu fir și un postav ». Lastră era o ștofă veche, cu o anumită țesătură, pe care Tiktin o definește «Pflasterstein, also etwa karrierter Stoff ». După Tiktin, cuvântul este poate de origină italiană: lastra.
- talger* 281_{35, 36, 38} «la schimbarea talgerilor»; talgirea 283₉; este un moldovenism pentru taler. Comp. bg. talerŭ, rut. talir <germ. Teller, dial. Taller, cfr. I. A. Candrea, *Dicț. enc.*, p. 1271. Tiktin nu-i dă origina, dar amintește mijlocirea it. tagliere, ro.
- țolitură, înțolați* 299₅₋₇ «...fiindu înțolați atât telegarii, povodnicii, cât și armăsarii cu ceale obișnuite a lor țoliturii, felŭri de felŭri ».
- Gheorgachi se exprimă astfel, când descrie podoba cailor care erau scoși «în privala» familiei domnești, de ziua Sf. Gheorghe. Țol, țolă înseamnă și astăzi, în graiul popular, o bucată de pânză, covor sau o haină («este înțolit»); și în gr. τσόλι.
- vătaf* 269₄₋₆ rang boeresc care urma după marele cupar; un fel de șef, vătaf de păhărniceii, de stolniceii, de aprozii.
- «Probabil de origine tătară: v a t a h a «ceată» (de unde pol. rut. v a t a h a, rus. v a t a g a); cuvântul a trecut din graiul ciobanilor noștri în limbile mai tuturor popoarelor cu care aceștia au venit în contact în migrațiunile lor»; cfr. I. A. Candrea, *Dicț. enc.* 1405. Th. Capidan, *Dacorom.*, III, 191—193. H. Brŭske, p. 43, îl derivă din rut. vatah = Oberhirt.

S T I L U L

Condica lui Gheorgachi fiind un fel de tratat oficial, în care sunt înregistrate diferitele obiceiuri dela curtea domnească din Moldova, autorul nu a căutat expresiuni figurate, în care să-și exprime ideile, ci a descris întotdeauna cu claritate, cu precizie și în ordine diferitele ceremonii. Toate aceste însușiri stilistice

fac din *Condică* o lucrare mai mult de interes științific, decât literar.

Opera se caracterizează prin spiritul de observație a autorului și prin grija de a arăta desfășurarea *amănunțită* a diferitelor cerințe protocolare.

În două rânduri autorul iese din făgașul informațiilor reci, dând oarecare căldură operei lui și luând tonul narativ: este capitolul în care povestește instalarea în domnie a lui Grigore Calimachi ¹ și ultimul, în care povestește despre trecerea lui Hamza-Pașa spre Hotin, prin orașul Iași ².

Atrag atenția asupra unor figuri de stil, obișnuite în limba populară: «cându era *giugul țării mai ușor*» (text, p. 281₁₀₋₁₁) și «la zioa sfântului Gheorghie, *daca este câmpul închietă cu ȳarbă*» (text, p. 298₂₅₋₂₆).

Forma corectă și topica românească a frazei arată pe Gheorghachi ca Român de origine, iar nu un Suțu, Grec venit de curând în țară, cum cred unii cercetători. Însă, despre autor lucrurile se vor lămuri mai bine în capitolul următor.

¹ V. mai jos, p. 271₁₈—273₃₉.

² V. mai jos, p. 307₂₇—312₃₀.

A U T O R U L

Opera analizată mai sus poartă în două locuri numele autorului: odată în titlul ei, publicat și de M. Kogălniceanu: «... care s'au alcătuit și s'au și scris de mine prea plecata slugă, Gheorgache vtori logofăt aici în orașul Eșului, la anii 1762 Noemvrie 5»¹. A doua oară la sfârșitul *Pinax*-ului, care a fost omis de M. Kogălniceanu în ediția lui: «Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt»². Această a doua însemnare este scrisă de altă mână decât aceea care a scris întreaga operă. Nu poate fi decât scrisul lui Gheorgachi; el a strâns materialul necesar pentru alcătuirea operei, a scris-o apoi, adică a stilizat-o și, pentru că era scrisă din poruncă domnească și pentru folosul curții domnești, a dat-o vreunui caligraf pentru copiere, a legat-o în piele, imprimând pe legătură stema domnească a Calimachilor³ și se înfățișa, terminată, cum o avem azi în depozitul de manuscrise din Biblioteca Academiei Române, fondul românesc, nr. 19.

Gheorgachi a ținut să însemne *manu propria*, doar dedicația, închinarea adresată Domnitorului.

Din aceste singure însemnări este însă cu neputință a găsi și numele familiei din care făcea parte autorul.

N. Iorga spune că autorul este Gheorgachi Șuțu. N. Iorga a fost singurul cercetător care a căutat să identifice pe Gheorgachi

¹ V. mai jos, p. 262₆₋₇.

² V. mai jos, p. 263₁₄₋₁₅.

³ Vezi mai jos, p. 242—243.

și argumentează că este un membru al familiei Șuțu și-i urmărește existența în documente, până la 1802¹.

Iată argumentele lui N. Iorga:

1. « Gheorgachi, Iorgachi, e același nume ca și Iordachi. Iordachi al nostru din *Condica* se vede a urmări cu deosebită atenție și simpatie pe membrii puternicii familii a Suțeștilor ». Autorul, deci, este unul din Șuțești.

2. Manuscrisul grecesc nr. 116 din Biblioteca Academiei Române a fost al unui membru al familiei Șuțu (Draco), al cărui nume însă nu-l poate afla; în orice caz, « poet, scriitor, diplomat, autorul interesantului carnet grecesc ». Acest anonim scriitor înseamnă în manuscris că a lăsat pe fiul său Gheorgachi în Moldova, la curtea lui Grigore Alexandru Ghica². Ei bine, acest Gheorgachi Șuțu este autorul *Condicei*, pe care a redactat-o « după însemnările tatălui său », adică după cele 3 fragmente de ceremonial, ce am publicat mai sus, la p. 180—185.

Argumente în contra identificării Gheorgachi Șuțu. Iată deci, un argument și o ipoteză, în baza cărora Gheorgachi a fost considerat membru al familiei Șuțu. Pe mine argumentul și ipoteza expuse mai sus nu m'au convins și deci nu pot considera pe Gheorgachi drept Gheorgachi Șuțu și iată pentru ce:

1. În *Condica* lui Gheorgachi, Șuțeștii sunt amintiți de 3 ori (N. Iorga spune numai de 2 ori), *dar nu cu deosebită atenție, nici cu simpatie*, ci așa cum sunt amintiți și alți numeroși boeri; de pildă, în capitolul despre trecerea lui Hamza Pașa prin Iași (mai jos, p. 308²⁰⁻³⁶), autorul spune foarte obiectiv: a) Alexandru Muruzi *ginerile lui Nicolae Sučo biv vel postelnic și bașcapuchehaias* a adus firman de domnie lui Grigore Calimachi³; b) *Neculache Suču biv vel postelnic, bașcapuchehaias* a adus pe Ralița lui Ioan Calimachi, dela Țarigrad la Iași, la nunta fiului lor Grigore Vodă⁴; c) Grigore Vodă a ieșit înaintea Pașei cu alai de boeri, între cari a luat și pe *Mihalache Suču biv vel comis*⁵. Cred că nu există nimeni

¹ N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 496—499; ed. II-a (Buc. 1926), p. 554—557.

² Ms. grec. Acad. Rom., nr. 116, f. 17 r.

³ V. mai jos, p. 271³⁶—272¹.

⁴ V. mai sus, p. 173³⁴⁻³⁵.

⁵ V. mai jos, p. 309¹⁸.

care să vadă în aceste rânduri ale lui Gheorgachi vreo atenție deosebită acordată Șușeștilor și cu atât mai mult nu putem vedea simpatie.

Dacă ar trebui să ne orientăm după atenția și simpatia arătate de autorul *Condicei* diferitelor persoane, atunci Gheorgachi ar trebui să fie mai de grabă un membru al familiei Cantacuzino, familie pe care într'adevăr o cinstește cu astfel de cuvinte: «Și aprozii aceia încă să făciia din oameni de cinste, cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor. Cel dintâiu, anume [Iordache] ă-au venit în Moldova, întâi aprod au fost și pe urmă s'au cinstit cu alte boerii așungându până la starea cea mai de cinste a boeriilor »¹. Deosebit, pe Ioniță Cantacuzino, marele vistiernic, îl amintește în 2 rânduri, odată când Domnul l-a luat în întâmpinarea Pașei², a doua oară când Domnul l-a numit printre cei 3 boeri cari aveau să poarte grija Pașei, în timpul șederii lui la Iași³. Un Iordachi — deci Gheorgachi Cantacuzino a existat chiar în vremea aceasta (circa 1760)⁴.

2. Ipoteza că Gheorgachi, autorul *Condicei*, este fiul aceluși Șușu, autorul manuscrisului grec nr. 116, nu se poate susține, decât dacă admitem că cele 3 fragmente de ceremonial din acest manuscris (la mucarer, în Ajunul Bobotezii și la Bobotează) scrise de presupusul tată, au folosit fiului drept izvor în alcătuirea *Condicei*. Ori, noi am arătat în capitolul despre *Izvoare* (mai sus, p. 179—195) că nu există încă dependență între cele 3 fragmente și *Condica*. Mai mult, manuscrisul grec 116 cuprinde unele texte datate între 1765 (dragomanatul lui Scarlat Caragea) și 1776 («Marche-route» Moscova-Constantinopol). V. A. Urechia consideră acest manuscris, cu bună dreptate, posterior anului 1762, în care Gheorgachi a scris *Condica*. Fiul n'a redactat *Condica* după însemnările tatălui, deci nu este Gheorgachi Șușu.

3. Noi cunoaștem un scriitor Gheorgachi Șușu, care a scris, între altele și o comedie grecească, în care batjocorește pe Alexandru Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei (1785—1786), zis

¹ V. mai jos, p. 269₁₅₋₁₈.

² V. mai jos, p. 309₁₉.

³ V. mai jos, p. 310₃₆.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 21, p. 128; vol. 22, p. 98, 240 (anul 1723) și M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 209.

Firari¹. Acest scriitor însă a compus mai mult în domeniul literaturii satirice. Apoi, el nici nu știa limba română, ca să scrie opere literare sau istorice în această limbă.

4. Știm din cronică lui Ioniță Canta, că în jurul lui Grigore Calimachi, domn tânăr, făceau ce vroiau Grecii și anume « Drăceștii (Șuțeștii) toți și cu alte neamuri a lor, îl purtau după voia lor și mâncau țara, cum le era voia și boierii Moldovei cu nemică nu puteau să se împătășească, de răul Grecilor »².

Dar autorul *Condiceii* nu apare absolut de loc un descendent al lui Draco-Șuțu, dușman țării, ci se înfățișează din contră, cum am văzut, ca un Român iubitor de țară, admirator al formelor mai vechi de organizare a țării și al obiceiurilor din alte vremuri. Suspina după vremurile « când era giugul mai ușor »; suspină că de « când au născut mucarorul, s'au tăiat acele cheltuele de podoabele Paștilor ». Aceste întoarceri admirative spre trecutul țării nu se explică făcându-le un Șuțu, pe care-l interesa numai prezentul și libertatea de acțiune, pe care i-o lăsa Grigore Calimachi.

5. Opera este scrisă de un Român, care mânuia bine condeii și care cunoștea foarte bine nuanțele populare ale limbii române. Expresiuni ca: « câmpul încheietu cu iarbă », « este în purtarea de grijă », « Dumineca a șasea a Stălpărilor », « se bucură de venirea Dumitale », « a bate nubet », « să dreagă la masă », « s'au îngreuiatu giugul țării », « s'au scurtatu veselile meselor », « se trăgeau la văi cu apă unii pe alții », « pentru gingășia gerului », « să zică un pestref », « țigani fac și ei o zicătură » și altele ca acestea nu s'ar putea întâlni așa de des în limba și stilul unui străin de neam.

6. *Condica* nu este a lui Gheorgachi Șuțu, a cărui vieață o reconstitue N. Iorga până pe la 1802, ci a unui autor, care s'a stins curând după anul 1762, data alcătuirii ei (sau a fost îndepărtat dela curte), pentru că n'a avut timp nici măcar să-și revizuiască copia caligrafică ce comandase. Aceasta nu se poate vedea din ediția lui Kogălniceanu, care a acoperit lacunele cu text sau le-a completat, dar se observă în manuscris și în ediția de față.

Gheorgachi n'a revăzut copia ce a comandat; el a predat lui Grigore Calimachi opera cu numeroase locuri albe, ce trebuiau

¹ A. Sakkelion, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Catalogul manuscriptelor Bibliotecii Naționale a Greciei), Atena 1892, p. 240, nr. 1328. D. Russo, *Studii și critice*, Buc. 1910, p. 104—105.

² M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 191.

completate și necompletate au rămas până azi. Dacă unele dintre aceste lacune voite pot fi puse pe seama neglijenței, sau a uitării în momentul exact al scrierii, apoi cele mai multe nu se explică, decât printr'o necunoaștere precisă a datelor, în privința cărora avea nevoie să se documenteze, dar asupra cărora, nu putem ști din ce cauză, nu s'a documentat.

Astfel vorbind (f. 7 v., *Textul*, 269₁₇) despre neamul Cantacuzinilor veniți în Moldova, nu cunoaște care a fost primul venit « Cel dintâi, anume * * ă-au venit în Moldova, întâi aprod au fost »¹.

Nu cunoaște ziua din lună, când a venit Alexandru Moruzi cu firmanul de domnie pentru Grigore Calimachi:

« Iar la * * ale aceștii luni [Iunie] au venitu Alexandru Muruz, ginerile lui Nicolae Sučo... » (f. 9 r., *Textul*, 271₃₆₋₃₇).

A vrut să traducă cuvântul turcesc *dova* (rugăciune), dar nu și-a putut aduce aminte pentru moment: « ...care pe limba turcăscă să numește dovà * *. După această... » (f. 10 r., *Textul*, 272₃₁₋₃₂).

Trebuia să afle la câte ceasuri să vie boierii la biserică: « ...ca să vie la biserică la * * ăasuri... » (f. 11 r., *Textul* 274₇).

Alt exemplu: « ...îndată să slobod * * tunuri... » (f. 14 r., *Textul*, 278₂₃₋₂₄).

În ajunul Sf. Vasile hatmanul adună la curtea domnească slujitorimea, dar Gheorgachi nu știe la ce oră: «... are purtare de grijă hatmanul cu aga la * * ăasuri den zi, să ă afle... » (f. 19 r., *Textul*, 285₁₁₋₁₂).

La Bobotează «doi din * * îmbrăcați în dulămi de taftă, mergu înaintea Domnului... », dar nu știe care anume dintre slujitori trebuiau să îndeplinească această îndatorire, (f. 20 v., *Textul*, 287₂₆₋₂₇).

Odată caligraful uită să completeze cu chinovar roșu inițiala **R** din cuvântul **Рекл**: «Și pe urma lor * * el comis călare... » (f. 29 r., *Textul*, 299₉).

În ajunul prăznirii Sf. Paraschiva, când vine egumenul dela Trei-Jerarhi la Domn, să-l invite pentru a doua zi la slujbă, al 3-lea

¹ * * pentru arătarea lacunelor în text, vezi D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în *Buletinul Comisiei ist. a României*, I, București 1915, p. 73.

logofăt¹, anunță Domnului, în spătărie, sosirea egumenului, conducându-l, dar uită să completeze care anume logofăt: « . . . și ducându-să de * * logofăt în spătărie . . . » (f. 29 v., *Textul*, 299₃₀). Apoi, tot al 3-lea logofăt¹ anexează cererea de dimisie a mitropolitului în condica mitropoliei, dar Gheorgachi uită din nou să precizeze, care anume logofăt, (f. 31 v., *Textul*, 302₃₀).

Trecerea lui Hamza Pașa prin Iași spre Hotin, spune Gheorgachi, a fost « la letu 1762 Iulie * * în zilele . . . » fără să mai completeze în care anume zi a lui Iulie, (f. 35 r., *Textul*, 307₃₄).

Asemenea lacune nu ar fi rămas necompletate într'o operă scrisă pentru Domn, dacă autorul ar fi trăit până pe la 1802.

7. Știm dintr'o notiță din 14 Iulie 1799, scrisă pe f. 2 r. a manuscrisului, dar omisă de Kogălniceanu în edițiile lui, că opera lui Gheorgachi a intrat, după alcătuirea ei, în stăpânirea unui « Neculai, logofăt de obiceiuri, ce au fost la Mărița sa Alecsandru Calimah . . . »², care a domnit între 6 Maiu 1795 — Martie 1799.

Dacă autorul *Condicei* ar fi Gheorgachi Șuțu, a cărui activitate în viața publică o urmărește N. Iorga până pe la 1802, atunci de ce Alexandru Calimachi, fratele lui Grigore, care ordonase *Condica*, a numit în logofeția de obiceiuri, la 1795, pe logofătul Nicolae, iar nu pe alcătuitorul însuși al *Condicei de obiceiuri*? Dacă trăia Gheorgachi la 1795, cum de și-a lăsat opera în stăpânirea altuia, care să tragă foloasele de pe urma alcătuirii acestei opere a lui? Negreșit, Gheorgachi la această dată, nu numai că nu ocupa funcțiuni în viața publică, dar el se găsea sau îndepărtat de la curtea domnească, sau mai de grabă murise.

Autorul este Român. Se va întreba atunci: cine este acest Gheorgachi? Mărturisesc că, cu toate cercetările întreprinse, a fost cu neputință să-l pot identifica mai precis. Insuși rangul lui boeresc de vtori logofăt nu mi-a înlesnit cercetările, pentru că acesta nu figura printre boerii semnatari ai documentelor, decât în foarte rare cazuri.

¹ Completăm noi al 3-lea logofăt, pentru că primul nu avea asemenea atribuții, nici mai înainte (cfr. C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Buc. 1926, p. 91—108), nici în preajma alcătuirii *Condicei*, după cum rezultă din însuși cuprinsul ei. Nu poate fi nici al doilea logofăt, pentru că autorul însuși fiind vtori logofăt și-ar fi cunoscut și această atribuțiune. Deci la acest caz și la precedentul avem niște simple scăpări din vedere din partea autorului, în momentul redactării.

² V. mai jos, p. 262, notă.

Numele de Gheorgachi este un diminutiv al numelui de botez Gheorghe, prin sufixul de origine grecească *achi*¹, dar îl găsim semnând și *Gheorghe* nu numai în *Condică*, dar și într'unele documente ale timpului: 14 Iunie 1763²; 15 Martie 1764³. Poate tot el să fie alcătuitorul anaforalei despre țigani, din 22 Ian. 1766 și semnat « Iordache alū douile logofătū »⁴. În orice caz, după acest an nu-l mai găsim amintit.

Dacă despre persoana și viața lui, documentele nu ne dau nicio știre mai mult, apoi *Condica* întregeste cu prisosință datele despre personalitatea lui culturală, despre preocupările lui.

Gheorgachi a fost cărturar moldovean, matur, cunoscător al limbii grecești și un povestitor talentat. Inzestrat cu un rar spirit de observație, temperament ordonat și metodic, ne-a dat o operă de rară valoare științifică, în ce privește descrierile de ceremonial și de însemnată valoare literară prin stilul ei propriu, clar și foarte curgător. Și-a iubit țara mult, ale cărei obiceiuri « vechi și nouă » i-au plăcut și le-a înfățișat ca un fel de imbold pentru buna ei ordine și gospodărie.

¹ *Gheorgachi* (Γεωργάκης, Γιωργάκης), diminutiv în limba greacă din Γεώργιος, revine în limba română și supt forma de *Iorgachi*, *Iordachi*, *Iordache* (analogie cu *Costachi*, *Costache*); cfr. A. Buturas, Τα νεοελληνικά κύρια ὀνόματα, Atena 1912, p. 60—61. Gh. Pascu, *Sufixe le macedo- și megleno-române de origine neogreacă*, în *Anal. Acad. Rom.*, lit., s. II, t. 35 (1912—1913), p. 111.

² N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 189.

³ *Ibidem*, p. 192.

⁴ *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 193—196.

RĂSPÂNDIREA OPEREI

CIRCULAȚIA MANUSCRISULUI

Opera lui Gheorgachi n'a avut o circulație întinsă. Nu se cunoaște până acum decât un singur manuscris, acela editat de M. Kogălniceanu, împrumutat dela vornicul Alecsandru D. Sturdza Miclăușanu¹. Manuscrisul acum este în posesia Bibliotecii Academiei Române, în fondul de manuscrise românești, nr. 19.

Nu mai fac aici o descriere a manuscrisului, deoarece a fost făcută de I. Bianu², dar ne vom opri la câteva amănunte care își au importanța lor, prin lumina ce aduc asupra circulației *Con-dicei*.

Opera proprietate a Domnului. Manuscrisul are « legătură în scoarțe de piele, cu stema Moldovei [capul de zimbru susținut pe un iatagan și un buzdugan, încrucișate] imprimată pe față și pe dos, având deasupra ochiul lui Dumnezeu, împrăștiind raze, și mitra arhierescă; lângă stemă sunt imprimate răsturnat literile: **Ю ЕЕ КОЕКО[А]** (Ion Theodor Calimah Voevod Mold., 1758—1761). Pe fața legăturii, jos într'un rând, se află imprimat: **САШ АСКРАТЬ ДѢ ПОПА МИХАН А ІАШЬ**, »³, care nu e altul decât Mihail Strelbițchi, venit în țară cu mult înainte decât se știa până acum⁴.

¹ Vezi mai sus, p. 5, nota 2.

² Ioan Bianu, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscrisurilor românești*, București 1907, p. 70—71.

³ *Ibidem*, p. 70.

⁴ Popa Mihail Strelbițchi, iscusitul legător al cărții și artistul gravor al stemei casei Calimachilor, a fost vestit gravor și tipograf, de origină polonă și stabilit la Iași, încă din anul 1756. Se știe că avea obiceiul să-și imprime numele pe luxoasele legături ce executa. (Émile Picot, *Notice*

Această stemă domnească a Calimachilor, aplicată pe legătura manuscrisului, arată, în primul rând, că el a fost dela început proprietatea Domnului Grigore Calimachi (1761—1764). Că a fost manuscris din biblioteca domnească, se mai vede, de altfel și din titlul operei: «...Care s'au alcătuit și s'au și scris de mine *prea plecata* slugă, Gheorgache vtori logofăt, aici în orașul Eșului. La anii 1762 Noemvrie 5»¹. *Prea plecată slugă* nu se poate socoti decât față de Domn, care i-a și *poruncit* alcătuirea *Condicei*. O notiță pe f. 3 v., omisă în edițiile lui Kogălniceanu, scrisă de altă mână decât celelalte 38 pagine, precizează că opera se scrisese pentru a satisface dorința de pompă exclusiv a Domnului: «Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt»². Este de bună seamă, după cum se afirmă, notița autografă a autorului însuși, care a ținut ca, pe copia curată ce o comandase vreunui caligraf al timpului, să pue iscălitura de garantare și închinare a operei, cu propria-i mână.

bibliographique sur le protopope Mihail Strelbickij, graveur et imprimeur à Iassi, à Mogilev de Podolie et à Dubossar, Paris 1905, p. 4; Ioan Bianu și R. Caracaș, Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriselor românești, II, Buc. 1913, p. 275: ms. rom. 529, legat în piele de M. Strelbițchi, are aceeași însemnare ca pe ms. 19 al Condicei).

Pe legătura în piele a unui exemplar din *Indreptarea legii*, Târgoviște 1652, care a circulat prin Moldova, din Bibl. Ion I. C. Brătianu, din București, este scris, ca și pe ms. 19 și 529: «S'au lucrat de Popa Mihai în Iașu».

În ce privește gravura, aceasta are în M. Strelbițchi pe cel mai de seamă reprezentant al ei, la noi; cărțile vechi, începând cu publicația lui N. Mauroiedes *Τὸ ἀποστολικὸν δόκτιον* și terminând cu *Psaltirea*, Iași 1790, sunt pline de xilografii artistice ale lui, pentru ca să fie apoi reluate în cărți tipărite mai târziu până pe la 1808. Vezi: I. Bianu-N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, II, p. 568 (indice); în *Bibliografie* autorii reproduc în facsimile numeroase gravuri ale lui M. Strelbițchi, dintre care cea mai frumoasă, atât ca idee, cât și ca execuție, este cea din *Prăvilioară*, Iași 1784, închinată aceleiași case a Calimachilor, întru cât reprezintă pe Mitropolitul Gavril Calimachi îmbrăcat în odăjdii și blagoslovind (I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, p. 293, facs. 306). Émile Picot, *op. cit.*, p. 4 și, după el, N. Iorga, (*Ist. bis. românești și a vieții religioase a Românilor*, II, ed. II-a, Buc. 1932, p. 183), consideră drept cea mai veche mențiune, la noi, despre Strelbițchi, o semnătură pe un ms. din 1764. Însă la 20 Mai 1757, sub Matei Ghica Vodă, el era stabilit la Iași, unde cumpăra un loc de casă dela Ioniță Stolnicul (cfr. *Uricarul*, X, (1888) p. 60—61).

¹ V. mai jos, p. 262₅₋₇.

² V. mai jos, p. 263₁₄₋₁₅.

Afară de scrisoarea copistului — vreun caligraf — și a autorului, mai avem o a treia scrisoare, peste urmele unei răzături, corectând prin cuvintele: « șos din stranele lor, *toți în rându și ei*, cu . . . » (f. 13 v., *Textul*, 277₃₁). Numai cinci cuvinte și acestea scrise pe hârtia rasă, de sigur nu sunt suficiente pentru a se putea face identificarea scrisorii.

Intrebuințarea operei. Opera lui Gheorgachi, odată intrată în biblioteca Domnului Grigorie Calimachi, deveni acestuia un folositor *vade-mecum* cu prilejul diferitelor ceremonii dela curte și probabil că se împrumuta și logofătului al 3-lea, care executa, după cum am văzut, atribuțiile cele mai numeroase în legătură cu săvârșirea ceremoniilor curții. A fost, deci, foarte firesc lucru ca această operă, de un interes exclusiv protocolar, care nu se folosea decât în interiorul cancelariei domnești și pentru săvârșirea unora dintre ceremonii, la anumite zile ale anului, să nu aibă o circulație mai întinsă, cum la fel s'a întâmplat și cu marea operă bizantină de ceremonial, a lui Const. Porphirogenetul, transmisă într'un singur manuscris.

Ea era un fel de regulament oficial, un fel de *cod al rânduielilor protocolare*, care trebuia aplicat de curteni. Mai târziu aceste uzanțe de ceremonial au devenit așa de numeroase și s'au încadrat în atâtea amănunte, încât s'a simțit nevoia înființării unei funcțiuni anumite, al cărei titular se ocupa exclusiv de rânduirea ceremoniilor și anume: logofeția și logofătul de obiceiuri ¹.

De aceea nu ne mirăm când, din notițele *Condiceii* — omise în edițiile lui Kogălniceanu — aflăm că manuscrisul a fost până la 14 Iulie 1799 în posesia lui « Neculai logofăt de obiceiuri ce au fost la Mărița sa Alecsandru Calimah Voevod » ².

Neculai logofătul de obiceiuri dăruiește manuscriptul, la această dată, stolnicului Hrisoverghi, ³ care semnează pe manus-

¹ Dionisie Fotino, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακκίας*, III, Viena 1819, p. 472—473: Μέγας λογοθέτης τῶν συνηθειῶν.

² Spune: « ce au fost », pentru că Alexandru Calimachi, mazilit din domnie încă dela 22 Martie, plecase la Constantinopol la 1 Mai 1799 (cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București 1902, p. CLXXXII—CLXXXIII).

³ Acesta este Grigorie Hrisoverghi, mai târziu postelnic, care se va fi bucurat că devine posesorul unei opere a Casei Calimachilor, cu care se înrudea prin alianță: frate-său, spătarul Alexandru, ținea în căsătorie pe Ancuța Calimachi, fiica lui Dumitrașcu Calimachi vel ban, nepoata lui Ioan Teodor Calimachi Voevod.

cript că este de danie, « pentru ca să nu să rătăcăscă de cătră cineva »; și pentru ca să nu i se tăgăduiască dania acestui prețios manuscris, fost proprietate domnească, pune să semneze ca martor și pe nepotul său, Manolache Hrisoverghi: « Am încredințat și eu di acest dar, că i-au dăruit-o log. Neculai această Condică dumi-sali moșului Grigorii Hrisoverghi. 1799 Iuli 14, Manolachi Vornicu»¹ (f. 2 v., *Textul*, 262, notă).

Ne lipsesc date asupra circulației manuscrisului de când l-a stăpânit Grigore Hrisoverghi (1799) și până la intrarea lui în posesia vornicului Alecsandru Dim. Sturdza din Miclăușeni². Acesta însă îl împrumută lui Mihail Kogălniceanu, care-l publică în 1846, dela care dată *Condica* lui Gheorgachi intră într'o altă fază de întrebuințare a ei, ca izvor pentru studiile istorice, care abia începeau să se facă asupra trecutului nostru; în prima fază, ca manuscris, a avut numai o întrebuințare oficială, în legătură cu rânduirea ceremoniilor la curte.

IMPORTANȚA CONDICEI PENTRU RÂNDUIALA PROTOCOLULUI DOMNESC

Dacă opera lui Gheorgachi a avut o întrebuințare strict oficială, după cum am văzut din mărginita ei circulație printre slujitorii curții domnești și în special la un logofăt de obiceiuri, e natural ca efectele alcătuirii ei să se fi transmis, nu asupra operelor culturale și literare (de aceea nu avem nici copii, nici prelucrări, nici imitații ale ei), ci numai asupra faptelor sociale și de administrație internă a curții domnești, asupra sistematizării într'o anumită rânduială a tuturor cerințelor protocolare.

¹ Manolache, fratele poetului Al. Hrisoverghi, era într'adevăr nepotul post. Grigore Hrisoverghi, fiind fiul Vornicului Nicolae Hrisoverghi (+ 1818), frate cu Grigore. O schiță genealogică a fam. Hrisoverghi a dat O. G. Lecca, *Familiile boarești române*, Buc. 1899, p. 274—275. Indreptări și completări studiului alcătuit de O. Lecca, a făcut N. Docan, *Arhiva, Organul soc. științifice și lit. din Iași*, 11 (1900), p. 148—180. Vezi și M. Kogălniceanu, *Vieața lui A. Hrisoverghi*, prefața volumului de *Poezii a lui A. Hrisoverghi*, Iași 1843.

² Fiul cel mai mic al logof. Dumitru Sturdza, cu moșie la Miclăușeni (jud. Roman) și tatăl istoricului Dumitru Sturdza, fostul președinte al Academiei Române; se știe că acesta din urmă a dăruit Academiei Române întreaga colecțiune de manuscrise a tatălui său, între care se aflau mai ales cronicile Moldovei, deci și *Condica* lui Gheorgachi (I. Bianu, *Bibl. Acad. Române, Catalogul manuscrisurilor*, I, p. V).

Logofeția de obiceiuri în Moldova. Pentru Moldova, din câte am cercetat, ne lipsesc atestări documentare, cu privire la înființarea oficială a unei logofeții de obiceiuri, prima mențiune cunoscută rămânând tot notița din *Condica* lui Gheorgachi, scrisă de Stolnicul Grigore Hrisoverghi, la 14 Iulie 1799: «...Neculai logofăt de obiceiuri ce au fost la Mărița sa Alecsandru Calimah ...» (6 Mai 1795—Martie 1799). Deci, în Moldova, între 1795—1799, exista logofeția de obiceiuri. Este foarte semnificativ faptul că a doua inițiativă în legătură cu organizarea sistematică a ceremoniilor (prima inițiativă a fost la 1762, sub Grigore Calimachi, prin însăși comandarea *Condicei*) vine din partea celui alt fiu al lui Ioan Theodor Calimachi. Alexandru Calimachi crescuse până la vârsta de 20 ani în mediul țări-grădean, având cunoștința tuturor diplomaților străini cari vizitau casa tatălui său, dragomanul Ioan Calimachi. Dobândise din acest mediu de recepții și ceremonii, rafinamentul unei vieți de salon¹. Venit la Iași, la 9 Oct. 1758², continuă aceeași viață de pompă, la curtea tatălui său mai întâi, dar mai mult la a fratelui său Grigorie, Domnul Moldovei. Timpul și-l petrecea cu plimbări prin grădinile Copoului, de curând aranjate după modelul Buiucdereului din Constantinople³; sau cu îndeplinirea diferitelor atribuții ceremonioase la curtea fratelui, sau cu cercetări astronomice «pe atunci la modă mai pretutindeni în Europa»⁴.

Trecându-și viața într'un așa-mediu, nu mai este o surprindere pentru noi că prima mențiune despre logofeția de obiceiuri, în Moldova, datează din vremea lui Alecsandru Calimachi.

Organizarea ceremoniilor în Muntenia. La câțiva ani dela alcătuirea *Condicei* lui Gheorgachi, în Moldova, dar mai ales în Muntenia, cresc tot mai mult pretențiile de a îmbrăca orice eveniment dela curtea domnească într'o aureolă de fast și lux. Voevozi ca Alexandru Ipsilanti, Mihail Șuțu, Alexandru Moruzi cari erau Domni când în Muntenia, când în Moldova, unde cunoscuseră rânduiala oficială a ceremoniilor executată după *Condica*

¹ Asupra educației Calimachilor în acest sens, vezi mai sus, p. 75—78.

² N. Iorga, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său* (în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II., t. 27 (1904—1905), p. 80.

³ *Ibidem*, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 82.

lui Gheorgachi, emană din cancelaria domnească o mulțime de dispoziții cu privire la executarea alaiurilor.

V. A. Urechia a publicat în volumele lui de *Istoria Românilor* foarte multe din asemenea măsuri. Organizația lor era următoarea:

Până la 1797, data instituirii logofeției de obiceiuri în Muntenia, pentru supravegherea unor anumite ceremonii, se însărcina în mod special vel logofătul: « urmându după povățuirea d-sale vel logofătului ». Se mai numea însă prin pitacul domnesc și vătaful de păhărnicea ca zapciu, ca supraveghetor de aproape, ca executor al « povățuirilor » date de vel logofăt¹. Însă, în cele mai multe documente, vătaful de aprozi este acela care poartă toată grija și răspunderea îndeplinirii ordinelor domnești²; alteori ceaușul spătăresc³.

Grija pe care o arăta Domnul pentru reușita ceremoniei, atât ca pompă, cât și ca ordine, se manifesta prin formele, de multe ori stereotipe, cu care se încheiau pitacurile: « așijderea să aibi a arăta fieșcăreia breaslă la mergere, să n'aibă a striga și a face sgomotu și amestecătură » nici să se facă « vreună cusurū, sau vreo atacsie la pornire »⁴; sau: « cusurū să nu se facă, că vei cădea în urgie »⁵. Ordinele erau așa fel alcătuite, încât numele slujitorului scris pe hârtie arăta locul pe care el îl ocupa în rânduiala ceremoniei. Multe din aceste planuri arătau locul, pe care-l ocupa careta domnească, printr'un desen ce reprezenta această caretă, sub care se nota numărul telegarilor ce trebuiau înhămați: « Carăta gospod cu 6 telegari »⁶.

Logofeția de obiceiuri în Muntenia. V. A. Urechia n'ar fi trebuit să mai stea la îndoială că *Condica* lui Gheorgachi (cum o numește el « exemplul Moldovei »), a determinat pe Alexandru Ipsilante din Muntenia să organizeze pentru prima dată, în mod

¹ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774—1786, însoțit de documente cu totul inedite*, p. 288 (paginația este a extrasului, iar nu a *Analelor Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893) în care s'a publicat acest memoriu).

² *Ibidem*, p. 301, 305, 313.

³ *Ibidem*, p. 302.

⁴ *Ibidem*, p. 301; atacsie < gr. ἡ ἀταξία = desordine.

⁵ *Ibidem*, p. 313; cusur < gr. τὸ κουσοῦρι = defect.

⁶ *Ibidem*, p. 287; v. și p. 286, 288, 305, 313, etc.

oficial, funcțiunea logofeției obiceiurilor, iar nu inițiativa lui Ienăchiță Văcărescu ¹).

În Muntenia, Alexandru Ipsilante (a doua domnie, Aug. 1796—Dec. 1797) înființează logofeția de obiceiuri printr'un hrisov cu data de 20 Iulie 1797 ². Isac Ralet, semnat în acest hrisov ca vel logofăt al obiceiurilor, figurează cu aceeași boierie în hrisoave din 2 și 9 Martie ³. Dela această dată logofătul de obiceiuri devenea membru al divanului veliților boieri, purta baston de argint, avea ca subalterni de cancelarie trei logofeți; avea 80 scutelnici și o leafă de 500 lei pe lună ⁴.

Nu e lipsit de interes a arăta la ce formă de organizare se ajunsese la 1797 cu rânduiala ceremoniilor domnești, la a căror sistematizare, după modelul tratatelor bizantine, se gândise încă din 1762 Gheorgachi al 2-lea logofăt.

Logofătul avea o « canțelarie », unde trebuiau adunate și clasificate datele referitoare la « toate obiceiurile și orânduielele politicești ». După aceste date și « prin îngrijirea, nevoița și strădania » personalului de cancelarie, trebuia « să se scrie istoria, orânduiala politicească... și să se păstreze la... cămară ». La acordarea dregătorilor sau la săvârșirea diferitelor ceremonii, « atât politicești, cât și bisericești », ei trebuiau să fie prezenți, sau cum zice hrisovul, « să se afle față ».

Așa după cum Constantin VII Porphyrogenetul la Bizantini, înainte de a-și redacta prețioasele -lucrări istorice, geografice și de ceremonial (prima lui lucrare, *De administrando imperio*, a fost scrisă între 949—952), a întreprins o vastă acțiune de adunare, pe lângă cancelaria imperială, a materialului existent istoric și literar ⁵, tot așa, prin hrisovul amintit al lui Alex. Ipsilante,

¹ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, VII, Buc. 1894, p. 54, stă la îndoială dacă să atribute planul vast de sistematizare a orânduielilor dela curtea lui Ipsilante îndemnului lui Ienăchiță Văcărescu (mort câteva zile înainte de 20 Iulie, 1797) sau exemplului Moldovei « unde aflăm urme de o instituțiune analoagă » prin *Condica* lui Gheorgachi.

² Publicat în întregime de V. A. Urechia, *loc. cit.*, p. 55—57 și de N. Iorga, *Un ordin domnesc din 1797 de a se scrie istoria și geografia țării*, în *Revista istorică*, 24, (1938), p. 289—292.

³ V. A. Urechia, *loc. cit.*, p. 54, nota 1 și p. 301.

⁴ Dionisie Fotino, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, III, Viena 1819, p. 473.

⁵ Dr. Ferd. Hirsch, *Kaiser Constantin VII Porphyrogenetos*, în *Jahresbericht über die Königsstädtische Realschule*, sub direcția lui Franz Wenzlaff, Berlin 1873, p. 1—25; pentru opere și izvoarele lor mai ales, p. 21—25.

logofetia de obiceiuri, împărțită în 5 secțiuni, avea de întreprins colectarea materialului necesar la «istoria domnilor Valahiei». Trebuia mai întâi, un corpus al letopisețelor scrise «după vremi de oameni de știință» și alcătuită o cronologie «a domnilor și cârmuitorilor pe scurt». O a doua secțiune avea de lucru «în geografia țării. . . cum să hotărăște (Valahia) cu cele de afară ale ei», adică cu imperiul otoman și cu Austria, puteri pe care le și numește. A treia secțiune avea să se ocupe «în cele ce să cuvînă la Domni», înțelegându-se prin această formulă: «Venirea Domniei dela Țarigrad, până să așază pe scaonul Domniei; ținemoniile ce se obișnuiesc a să face mai des sau mai rar, precum alaiuri, serbări, felurimile ieșiri ale Domnilor din curtea domnească afară, cununii și botezuri domnești, întâmpinări de soli și de alți mosafiri». După cum se poate vedea din propriile cuvinte ale hrisovului, nu este vorba decât de același material pe care l-am analizat, din *Condica* lui Gheorgachi: încoronări, alaiuri, plimbări, primirea solilor, etc., etc. În plus, în acest hrisov se prevede și ceremonialul cununiiilor¹ și botezurilor domnești.

A patra secțiune se referea la «bisericeasca orânduială, . . . în-deobște cum se urmează parisiile bisericesti și în parte . . . cum se face așezare de Mitropolit, de Episcopi, de Egumeni», ceremonii

¹ În legătură cu ceremonialul cununiiilor, *Condica* lui Gheorgachi nu cuprinde decât scurta mențiune despre cununia lui Grigorie Calimachi cu domnița Ileana, fiica lui Alexandru Mavrocordat, cel mai mic fiu al lui Nicolae Vodă, cununie făcută «cu mare bucurie și pohfală. . . cu toate țărmoniile, ca o nuntă domnească» (*textul*, p. 273₂₉₋₃₀).

Dintre relațiunile publicate de V. A. Urechia: *cununia Domniței Ecaterina, sora lui Alexandru Moruzzi, Domnul Munteniei*, în Iulie 1793 (*Ist. Rom.*, V, p. 460—461).

Alaiul aducerii mirelui, fiul vornicului Slătineanu, căsătorit cu fiica viștiernicului Filipescu, 28 Ianuarie 1795 (*Ist. Rom.*, V, p. 462—463).

Ms. Acad. Rom. 5360, f. 14 r. — 18 v. (fără sfârșit) cuprinde material foarte însemnat în legătură cu ceremonialul cununiiilor: *Orațiia, când merge ginerile cu poclonu la nuni, fiindu Domnul nun.*— *Alta ce să zice cându să dau darurile la masă.*— (*Orație*) *la călțunari.*— *Orații când să mărită cocoană de boiari.*— *Orații la călțunari, cându să mărită fată de Domnu.*— *Orații ce să zice când să mărită Domniță.*— Toate aceste orații sunt bilingve, intercalându-se în textul românesc, în continuare de idei, citate în limba neogrească, scrise de o altă mână decât textul românesc, cu numeroase greșeli ortografice; pentru datarea ms., v. mai sus, p. 157.

la care trebuia să fie prezent *rednicul*¹, « spre a arăta orânduiala lor ». Vedem că și în privința ceremonialului bisericesc, materialul cerut de hrisov se aseamănă cu cel descris în *Condica* lui Gheorgachi. În ambele găsim rânduiala preoților cari trebuie să fie prezenți la diferite ceremonii bisericești (« parisiile bisericești »), cât și instalările de prelați, ceea ce amintește de aproape capitolul din *Condica* intitulat *Orânduiala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop, cându moru* (v. mai jos, p. 301₂₁—302₂₂).

În sfârșit, într'al cincilea rând, trebuia « în orânduiala politicească » să se ocupe de participarea Domnului la diferite ceremonii interne, de boerii și de veniturile boerilor, de « datoria ce are fieșcare (boier) a săvârși » și toate aceste date trebuiau trecute în « condica de obiceiuri ».

Vedem că până acolo merg analogiile dintre *Condica* lui Gheorgachi și prescripțiile de organizare a ceremoniilor impuse de hrisovul din 20 Iulie 1797 al lui Alex. Ipsilante, încât titlul operei lui Gheorgachi, cât și al registrului de ceremonii pe care-l redacta logofeția de obiceiuri, este același: *Condica de obiceiuri*.

Logofeții de obiceiuri, dela această dată, sunt întâlniți foarte des în documentele timpului². Întâlnim *vel logofeți de obiceiuri*³, *vtori logofeți*⁴ și *epistați de vel logofeți za obiceiuri, cu sărutare de mână*⁵, titlu care se da unui boer chemat într'o funcție inferioară aceleia pe care o ocupase.

¹ Din bulg. ρεδικ = a rândui, a aranja în șir (§ ρεδ = la rând; ест наш ρедик = este rândul nostru).

² De exemplu Dionisie Fotino, 'Ιστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena 1819, p. 4-a nenumerotată: Οἱ ἄρχοντες λογοθέτι τῶν συνηθειῶν: Νικόλαος Γολέσκος, Γρηγόριος Ράλλη. Acad. Rom., ms. rom., nr. 871: « Arhondologia veike a Țării Românești », f. 2 v.: logofăt de obiceiuri Alecsandru Comăneanu, mort 4 Mart 1837.

³ Ioan C. Filitti, *Arhondologia Munteniei dela 1822—1828*, în *Revista Arhivelor*, nr. 4 (1927), p. 20, Ioniță Fălcoianu, la 12 Noemvrie 1822; p. 25, același menționat cu același titlu, la 6 Febr. 1824.

⁴ *Ibidem*, p. 21, Costandin sin clucer Iordache Mavrodin, 20 Dec. 1822; p. 36, Mihalache Vieroșanu, 8 Iulie 1826—26 Apr. 1828 (p. 45).

⁵ *Ibidem*, p. 35, Aga Iordache Florescu, făcut epistat de vel log. za obiceiuri, cu sărutare de mână, 31 Mai 1826; p. 41, vornicul Alecu Crețulescu, făcut la fel, la 11 Iulie 1827. Epistat de vel logofăt, însemna supraveghetor al ordinilor marelui logofăt, un fel de ajutor; ὁ ἐπιστάτης = supraveghetor, intendent. S'ar putea înmulți aceste exemple.

Tradiția a fost luată în seamă, în ce privește ceremonialul, până la suirea pe tron a lui Ioan Cuza (1859). Imi comunică d-l George D. Florescu, că generalul Theodor Cazimir, ridicat la rangul de mareșal al curții domnești sub Cuza și omul de încredere al acestuia, se folosea în desfășurarea ceremoniilor de un cod al protocolului, tipărit în franțuzește, cod pe care a binevoit a mi-l împrumuta pentru studii.

Theodor Cazimir, rudă cu familia Florescu, a transmis cartea lui D. Florescu, iar acesta fiului său, d-lui George Florescu. Cartea, din nefericire, n'are foaia cu titlu. Este în folio mic, 74 pag. Pagina 1 are scris: *Cérémonial*. Pag. 2 albă, iar dela pag. 3—74 sunt 11 titluri (*titre premier*, etc.) subdivizate în capitole (*chapitre*). La pag. 74 jos: « *Imprimerie imperiale. — Février 1860* », deci din vremea împăratului Napoleon al III-lea.

Iată cuprinsul pe titluri, din acest cod al ceremoniilor:

- I. De la distribution des appartements, et des entrées dans chacun d'eux.
- II. Des levers de leurs Majestés, des présentations, des audiences.
- III. Cérémonial de la chapelle impériale.
- IV. Des repas de leurs Majestés.
- V. Bals et concerts du Palais.
- VI. Du service d'honneur de l'empereur et de l'impératrice.
- VII. Grande Parade.
- VIII. Cérémonies (Sa M. est sur le trône; pour recevoir les hommages des fonctionnaires publics; Sa M. est debout).
- IX. Cérémonial pour la réception des ambassadeurs et ministres étrangers.
- X. Des serments.
- XI. Deuils de cour.

În timpul domniei regelui Carol I, mareșalul Curții și al Casei Regale, generalul Th. Văcărescu, alcătuește un ceremonial scris al Curții domnești, pe care-l tipărește (primul cod de ceremonii tipărit în limba română) la 1876¹. Acest cod a trebuit să fie modificat și completat după « usurile internaționale și regulile care

¹ Vezi titlurile întregi, mai sus, p. 78, nota 1.

se observă la toate Curțile în semn de ospitalitate și de bună primire către trămișii Suveranilor Statelor ce întrețin cu Țara relațiuni amicale »¹. Astfel apare ediția a II-a acestui cod, în anul 1882, adică după proclamarea Regatului României.

STUDIUL EDIȚIILOR

Condica lui Gheorgachi a fost editată de M. Kogălniceanu în 1846, în cirilică și a doua oară la 1874, în transcriere latină, având ca bază un singur manuscris, cel cu nr. 19 din Biblioteca Academiei Române, unicul în care ni s'a transmis această operă².

Editarea cronicelor de Kogălniceanu, foarte bună și mai ales foarte folositoare pentru epoca în care s'a făcut, nu corespunde însă exigențelor științifice de astăzi, nici metodelor actuale de critică textuală, care cer găsirea tuturor mijloacelor de a determina originalul, sau de a da tradiția cea mai apropiată de el³. Astfel, în foarte multe cazuri, a modernizat formele vechi de limbă, pentruca în alte texte să creeze forme vechi inexistente în tradiția manuscriselor, fapt care a indus în eroare până și pe filologi și romaniști încercați, ca Meyer-Lübke⁴. Intre cele două

¹ < Th. Văcărescu > *Ceremonialul Curței Regale a României*, București 1882, p. 10.

² În listele comparative care vor urma, am notat ediția Iași 1846, prin A; ediția București 1874, prin B; originalul, prin Ms.; trimiterele (pagina și rândul) de sub sigla Ms., se fac la textul reprodus de mine, mai jos, p. 262—312. Pentru citarea completă a titlurilor, volumelor, paginilor, v. mai sus *Introducerea* (p.5—10).

³ În limba română, singurul studiu consacrat recenziunii textelor este acela publicat de D. Russo, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, I, București 1915, p. 3—100 (și în extras), cu titlul *Critica textelor și tehnica edițiilor*. Studiul mai nou al lui P. Collomp, *La critique des textes* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 1931), după o amplă expunere bibliografico-critică a metodelor de până acum, ajunge la fixarea a 7 procedee științifice, combinate mai ales din sistemele lui Dom H. Quentin și Clark. Collomp citează (p. 73) studiul lui P. Servien Coculesco, *Sur les méthodes de critique textuelle du type Lachmann-Quentin*, în *Grai și suflet*, 4 (1929), 97—107. Recenzii asupra studiului lui Collomp, vezi A. Gudeman, *Philologische Wochenschrift*, 52 (1932), p. 869—871 și F. W. Hall, *Class. Rev.*, 46 (1932), p. 141.

⁴ D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, p. 29, nota. Vezi și Gr. G. Tocilescu, *Studie critice asupra cronicelor române. Cum sînt publicate cronicile române*, în *Rev. p. ist. arch. și filologie*, vol. 3 (1884), p. 241—288.

ediții ale lui Kogălniceanu, trebuie să recunoaștem că, ediția din 1846, dela Iași, e « mult superioară » celei din 1872—1874, dela București; pentru cronică lui Neculce, superioritatea a și fost pe deplin demonstrată de Al. Procopovici¹.

Făcând o comparație între cele două ediții ale *Condiceii* și manuscrisul original, vom vedea că între ele există deosebiri numeroase și uneori însemnate. Dintre acestea, unele sunt departe de a înfățișa cuvintele în tradiția lor adevărată din manuscris, iar altele modifică chiar sensul originalului. Deosebirile le vom grupa în: 1) modernizări de cuvinte în ediții, față de original; 2) arhaizări în ediții față de original; 3) modificări de cuvinte și de sens; 4) omisiuni; 5) punctuația.

1. MODERNIZĂRI ÎN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL²

A.	A. B.	B.	Ms.
noue 287 ₃	sine 287 ₂ , 297 ₂	nuoi 297 ₃	sâne
făcut 287 ₆		—	no↑ (= noă)
Moldavia 287 ₈	meū 287 ₈ , 297 ₈		făcutu
Ion 287 ₉		Moldova 297 ₈	mieu
al doile 287 ₁₁		—	Moldaviia
scaun 289 ₁	Iașului 287 ₁₂ , 297 ₁₂	alu duoilea 297 ₁₁	Io
deosebit 289 ₆	se 289 ₂ , 299 ₂	scaunu 299 ₁	vtori
eastă 289 ₁₀	întâmpinarea 289 ₁₀ , 299 ₁₀		Eșului
mângâere 289 ₂₂	Galați 289 ₁₀ , 299 ₁₀	deosebitū 299 ₆	scaon
—	este 289 ₁₁ , 299 ₁₁		să
șiragul 290 ₅	gazdele 289 ₁₈ , 299 ₁₈	astă 299 ₁₁	deosăbitu
	aceea 289 ₂₂ , 299 ₂₂	mângâiere 299 ₂₃	întinpinarea
	întâmpină 289 ₂₇₋₂₈ , 299 ₃₁		Gălați
		café 299 ₃₋₆	iasta
		(omite)	îaste
			gazdile
			mângâiare
			aceaia
			întinpină
			cahfea
			șăragul

¹ *Cronica lui Ioan Neculce*, ediție îngrijită de Al. Procopovici, Craiova 1932, p. VI (în colecția *Clasicii români comentați* de sub direcția prof. univ. N. Cartoian).

² Liniuța sub siglă înseamnă că în ediția aceea avem la fel ca în original. Când aceeași abatere dela original se găsește în ambele ediții, atunci ea se notează sub sigla A. B.

A.	A. B.	B.	Ms.
	Sfântul 290 ₁₀ , 300 ₁₁ Altară 290 ₃₈ , 300 ₃₄ , etc. hاتیseriful 291 ₁₄ , 301 ₄ Antiohie 292 ₁₄ , 301 ₄₃		Sfântu oltariu hاتیšariful Antohie
	vreme 293 ₁₈ , 302 ₃₈ Dumnezeescă 295 ₉ , 304 ₁₅	tocmeală 301 ₄₄	tocmală vreame dumnăzăescu
contăș 295 ₁₉		conțeșă 304 ₂₈ terzimănie 305 ₁₄₋₁₅	contoș tărzămănie vornecii cecmă meidan
	vornicii 298 ₅ , 306 ₃₈ cecmă 298 ₂₈ , 307 ₂₀ medean 302 ₃₂ , 311 ₂		pahară piste protopsaltis cheltuiale igumenii
păhare 303 ₁₈	peste 303 ₁₅ , 311 ₂₄ protopsalt 304 ₁₄ , 312 ₁₉ cheltuele 305 ₁₆ , 313 ₁₅ Egumenii 307 ₇ , 314 ₄₀ aceeași țeremonie 307 ₂₉ , 315 ₂₁	pahare 311 ₂₂	aceeași țără- monie bacșășul
	bacșășul 307 ₃₁ , 315 ₂₃ etc.		
veșmintele 308 ₃₀	săvârșește sfânta 309 ₂₉ , 317 ₁₁	veștmăntele 316 ₁₇	veșmintile săvârșește svânta
obicee 310 ₄	cererea 310 ₂₁ , 318 ₁ ține 319 ₁₉ , 326 ₁ mănele 319 ₁₉ , 326 ₁ pecetluește 320 ₁₀ , 326 ₂₇ străini 322 ₂₀ , 328 ₂₈ Leșești 322 ₂₂ , 328 ₃₁	obiceie 317 ₂₆ priveala 323 ₃₄ vorbindă 329 ₃₀ înșirați 329 ₃₇ —	obiceae cearirea privala ține mănule pecetluește streini leșăști vorovind înșarați Vasilie mulțămită
Vasile 324 ₃₃ mulțemit 325 ₇ Sučo 295 ₁₇ , Su- čul 296 ₃₈ , Su- țul 325 ₁₅		Sučo 304 ₂₃₋₂₄ Suțu 305 ₄₁ , 331 ₁	Sučo (Suču)

Se poate ușor constata din alăturatele exemple — și s'ar putea mări numărul lor — că ediția din Iași, 1846, este mai aproape de tradiția manuscrisului, decât ediția 1874; totuși, în ambele, Kogălniceanu a modernizat formele vechi de limbă, încât cronicile vechi, în transcrierea lui, nu se pot lua de bază în eventuale cercetări lexicologice și fonetice.

2. ARHAIZĂRI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

Dacă nu ne mirăm în fața tendinței de modernizare a formelor vechi, apoi nu ne explicăm o tendință contrarie a lui Kogălniceanu, aceea de a arhaiza, ici și colo, formele originalului. Această acțiune de arhaizare, deși mai puțin extinsă, totuși adaogă un fel de neîncredere asupra edițiilor lui Kogălniceanu. Unele forme arhaizate se apropie, după cum se poate constata din exemplele alăturate, de vechi forme moldovenești, pe când aceleași cuvinte în original, se apropie de formele actuale literare, ale graiului muntenesc ¹:

A.	A. B.	B.	Ms.
	meideanul ² 289 ₃₁ , 299 ₃₃		meidanul
	eară 290 ₁₄ , 300 ₉		iar
	Nicolai 290 ₁₄ și 16, 300 ₉		<i>Nicolae</i>
	și 11 etc.		<i>asemene</i>
	aseminea 291 ₁₆ , 301 ₈		
șăde 291 ₁₆ , 313 ₂₇			
etc.		șeade 301 ₈	sede
	țeara 291 ₃₈ , 305 ₁₉		țara
	țeară 301 ₂₈ , 313 ₁₈		țoră
aice 292 ₁₂ , 297 ₁₆		aicea 301 ₄₁ , 306 ₁₂	aici
triș 294 ₁		—	trei
	neguțitori 293 ₃₁ , 303 ₁₂		neguțători
prietini 296 ₁₂₋₁₃		—	prieteni
sfintele 301 ₅		sfântele 309 ₂₄	sfintele
	luminările 302 ₁₂₋₁₃ , 310 ₂₅		<i>lumânările</i>
	și 36		șinlic
	șănlică 306 ₁₆ , 314 ₁₁		atuncea
atunce 309 ₁₃		—	
	(nom. pl.) aceștii 309 ₁₈		aceștia
	și 21, 316 ₄₅ , 317 ₃		

¹ În tablou, aceste exemple vor fi cursive.

² Kogălniceanu transcrie când *meideanul*, când *medean* (A 298₂₉, B 311₂).

A.	A. B.	B.	Ms.
a cince 310 ₃₁		împotriva 317 ₇	împotriva
trimetea 315 ₂₂		—	a cincea
	nimene 323 ₈ , 329 ₉	trămiteau 322 ₂₁	trimetea
zilile 324 ₆		—	nimeni
meștersugul		—	zilele
327 ₁₃		—	meștersugul
înțelepciune		—	înțelepciune
327 ₂₇			

Din exemplele de mai sus se vede că ediția din 1874 păcătuiește mai puțin în ce privește procesul de arhaizare a cuvintelor originalului, pe când, lucru curios în ediția din 1846, acest proces este mai intens.

Dacă la această constatare adăogăm și constatarea precedentă, că procesul de modernizare a cuvintelor se aplică mai puțin tot în ediția dela Iași 1846, aceasta nu ne poate duce decât la concluzia că Kogălniceanu a vrut în 1846 să prezinte opera într'o atmosferă de vetustate și cu un colorit mai arhaic decât îl are opera în original.

3. MODIFICĂRI ÎN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

A.	A.B.	B.	Ms.
aprozii aciea		—	aprozii aceia
293 ₁₂ (adv. loc.)			(pron. dem.)
orânduși 293 ₃₆		orânduși 303 ₁₇	rânduși
	mucarel 293 ₃₆ ,		mucareriu
	303 ₉	Savica 304 ₂₇	Sabica
—			
de cătră stăpân		de către stăpân 305 ₃₇	de cătră stăpâni
296 ₃₄	cu steagurile lor		cu seamnile lor
	și dvoresc 300 ₁₇ , 308 ₄₂₋₄₃		zvorescu
—		cofețioane 309 ₃₅	cofețioane
—		confeturi 301 ₁₈ , 309 ₃₈	cofeturi ¹
—		de pe la 308 ₁₈ , 316 ₄	dupre la

¹ Cu privire la acest cuvânt însăși ortografia originalului nu e stabilită, găsind scris și *confeturi*.

A.	A. B.	B.	Ms.
denainte vreme 310 ₅		d'inainte vreme 317 ₂₇	denainte vremi
—		înăuntru 311 ₁₉ , 318 ₃₇	înlăuntru
—		năuntru 312 ₁₅ , 319 ₂₉	lăuntru
—		ori sârmă cusulă 312 ₃₅₋₃₆	ori (cu) sârmă cusute
—		peste brache 317 ₁₆ , 324 ₅	piste brațe
—		cum poroncește 317 ₁₆ , 324 ₅	câți poroncește
—		să-l pue 319 ₈ , 325 ₃₄	să-l sue
cu paicii și cio- hodari 322 ₂₇		paicii și ciohodarii 328 ₃₇	paici și čohodari
—		Costaki Batați 330 ₃₆	Costache Vatați
—		să pornească Pașa 330 ₄₂	să purčadă Pașa
Ioan Cantacu- zino 325 ₁₆		Ion Cantacuzino 331 ₁₇	Ioniță Canta- cozino
—		de acolo pornindū 331 ₂₄	de acolo purce- gându
—		la locul său 326 ₁₃₋₁₄ , 332 ₁₀	la cortul său
—		oare care luptători de pe- hliveni 327 ₁₀ , 332 ₄₆ , 333 ₁	oarecare luptă- turi de pehli- veni
nimică au făcut 327 ₂₇		nimică au făcutū 333 ₁₉₋₂₀	nimică n'au fă- cutū

Ediția din Iași 1846 este, după cum ușor se poate constata din studiul tablourilor de mai sus, mai aproape de original și în ce privește modificările și înlocuirile de cuvinte. De altfel aceste modificări și înlocuiri de cuvinte nu sunt de așa natură, încât să schimbe sensul cuprinsului, denaturându-i adevărul inițial. Totuși fiind numeroase¹, scad mult din exactitatea care se impune în stadiul actual al științei, edițiilor de texte vechi.

4. OMISIUNI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

Manuscrisul 19 din Bibl. Academiei Române, în afară de textul propriu zis al *Condicei*, scris pe curat de vreun caligraf al timpului, ne-a transmis și alte scurte, dar importante însemnări, datorite altor persoane și anume: la f. 3 v. închinarea autografă a autorului: « *Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt* ». (*textul*, 263₁₄₋₁₅); la f. 2 r. și v. însemnarea

.¹ Exemplele de mai sus nu sunt extrase din întreaga operă.

stolnicului Hisoverghi și alta a lui Manolache Vornicul, din 14 Iulie 1799, atât de importante pentru circulația manuscrisului. Toate aceste trei însemnări au fost omise în edițiile lui Kogălniceanu (*textul*, p. 262, nota și 263₁₄₋₁₅).

În original, între titlu și *textul Condicei* există: « *Pinax, adecă însemnare de ceale ce să află întru această Condică* », cuprinzând 17 titluri mai mici ale capitolelor respective, însă mai concis formulate decât în *textul* însuși (*textul*, 262₈—263₁₅).

Acest *Pinax* de asemenea lipsește în edițiile lui Kogălniceanu.

În *textul* însuși al *Condicei*, în edițiile lui Kogălniceanu, găsim numeroase omisiuni, după cum pot proba următoarele exemple:

Ms.¹ ... dându-le Domnul tuturor o mângâiere 264₂₇₋₂₈

A. B. ... dându-le Domnul tuturor mângâiere 289₂₂ 299₂₃

Ms. ... cu totu alaîul în șăragul său 265₁₅

B. ... cu totu alaîul său 299₄₀

Ms. ... Din-a-dreapta și din stânga, pintre paicii 265₂₀

B. ... din-a dreapta pintre paicii 300₄

Ms. ... s'au îmbrăcat, pe unii cu blane, pe alții cu caftane,
pe alții și cu capoturi 273₂₁₋₂₂

A. B. ... s'au îmbrăcat pe unii cu blane, pe alții cu capoturi 296₂₇ 305₂₉₋₃₀

Ms. ... pe preoții domnești și pe diiaconi 278₁₆

A. B. ... pe preoții Domnești și diaconi 300₂₇ 309₇

Ms. ... le dă vel visterul tot câte 1 galbăn 278₃₂

A. B. ... le dă vel Vistă câte un galbăn 301₂ 309₂₁

Ms. ... numai ce sântu în caftanile lor 278₂₃₋₂₄

A. B. ... numai sânt în caftanele lor 304₃₄ 312₃₉

Ms. ... și înainte a cafelii 286₃₇

A. B. ... înainte a cafelii 307₂₀ 315₁₁

Ms. ... parisiă sa cea domnească 291₁₃

A. B. ... parisia cea Domnească 311₁ 318₁₈

¹ Când ambele ediții au aceeași omisiune, le contopesc sub sigla A. B.

- Ms. ... dela o *samă* de vreme 291₃₅
 A. B. ... dela o vreme 311₁₈ 318₃₆
- Ms. ... ȳaste *acestu* obiceiău 292₁
 A. B. ... este obiceiău 311₂₂ 318₄₁
- Ms. ... mergu și boerii *toți* pela casile lor 292₂₁₋₂₂
 A. B. ... merg și boierii pe la casele lor 311₃₈ 319₁₃
- Ms. ... sărută *Domnul* crucea 295₂
 A. B. ... sărută Crucea 313₃₇ 324₂
- Ms. ... Iar *de* cându au născutu mucareriul 298₈
 A. B. ... Ear când au născut mucarelel 316₂₀ 323₁₅
- Ms. ... ca să *să* scoată caii domnești 298₂₇₋₂₈
 A. B. ... ca să scoată caii Domnești 316₃₅ 323₃₀
- Ms. ... pentrusărutareași*împărtășirea* creștinescului norod 300₆
 A. B. ... pentru sărutarea Creștinescului norod 318₁ 324₂₉
- Ms. ... Și cându va *ca* să ȳasă din curte 303₃₉
 B. ... și cându va să ȳasă din curte 327₁₈
- Ms. ... domnița a doă *a* lui Mihai Voevod 304₃₅—305₁
 B. ... Domniea a doua lui Mihař Vodă 328₄₋₅
- Ms. ... iar *de* atuncea 305₂
 A. B. ... ear atuncea 321₃₅ 328₆
- Ms. ... a ceti și *a* scrie 305₁₅
 A. ... a aceti, și scrie 322₇; B. și a ceti și scrie 328₁₆
- Ms. ... hatmanul și aga 310₁₆₋₁₇
 A. B. ... Hatmanul, Aga 326₇ 332₄

5. DEOSEBIRI IN PUNCTUAȚIE

Punctuația originalului, contrariu altor texte din secolul al XVIII-lea, este exact pusă. Rămâne ca particularitate a secolului, particularitate pe care și-o însușește și autorul nostru, fraza de multe ori prea lungă, neintervenind virgula, nici punctul. Două dintre semnele punctuației sunt întrebuițate cu mult rost de Gheorgachi, fapt care contribuie la claritatea textului: semnele citării « » (în original „ ”) și parantezele ().

Semnele citării sunt întrebuițate de Gheorgachi pentru a pune între ele titlurile boerești, când înșiră rangurile acestor boerii în ordinea lor descrescândă (*textul*, 266—269). Kogălniceanu omite pentru aceste cazuri semnele citării, în ambele ediții. (A. 291₃₈—292₁, 292₂₀₋₂₂, 292_{26 28}, 293₂₂₋₂₇; B. 301₂₈₋₃₀, 302₁₁₋₁₄, 303₁₋₇). Lipsesc în ed. Iași 1846, dar le pune în ediția București 1874, ca în original, semnele citării pentru fragmentele de vorbire directă pe care Gheorgachi a întrebuițat-o, de sigur ca să dea mai multă vioiciune cuprinsului; alte ori se închid între « » anumite formule consacrate: (egumenilor) *zice Domnul*: «și la anul» (*text*, 285₉).

(Episcopul) *zice*: «(cutarele) din mila lui Dumnezeu ipopsifios prea sfintei și dumnezeștii episcopii (cutare) cu a mea mână am scris pravoslavnică mărturisire» (*text* 303₂₈₋₃₁; B.327₁₀₋₁₂; A.320₃₃₋₃₆)¹.

Paranteza într'un tratat de ceremonial e natural să se întrebuițeze într'o măsură foarte mare: aici, mai mult ca într'o narațiune care-și continuă succesiunea momentelor epice, intervin des explicațiuni, recomandații, formule oficiale, etc., pe care autorul le izolează de mersul general al expunerii prin paranteze, ceea ce nu poate face altceva, decât să contribuie la claritatea expunerii. Edițiile lui Kogălniceanu omit de foarte multe ori aceste paranteze, mai ales în ediția întâia². Deci, sub raportul punctuației, ediția a doua este mai exactă față de original și în același timp mai clară.

La aceste observații trebuie să adăogăm că lacunele, lăsate de Gheorgachi în text, pentru a fi completate mai târziu (v. mai sus, p. 239—240), nu sunt relevate în edițiile lui Kogălniceanu, textul continuându-se în mod obișnuit și pentru acele locuri lăsate albe în original.

Din acest studiu comparativ al edițiilor, față de opera originală transmisă prin ms. nr. 19 al Bibl. Academiei Române, rezultă în mod evident, că un studiu integral și exact asupra *Condiceii*

¹ O singură dată sunt omise și în original, dar, deși se întrebuițează verbul la persoana a 2-a, totuși propozițiunea o face dependentă, prin conjuncțiunile *cum că*: *Și Domnul atuncea îi zice cum că*: (cutare) episcopie rămăindu văduvă de păstorul ei, Svinția-ta te-i ales a fi păstor acelu scaon (nu pune semnele citării, cf. mai jos, p. 303₁₀₋₁₁).

² Iată în *text* pasagiile puse între paranteze, dar omise în ediții: 283₆, 287₃₀, 291₁₈₋₁₉, 295₁₋₂, 296₂₇₋₂₈, 301₃₂₋₃₃, 304₁₁, 308₂₅₋₂₆, etc.

lui Gheorgachi nu se putea face pe baza edițiilor lui Kogălniceanu, care sunt departe de a înfățișa fidel tradiția manuscrisului. De aceea, era o imposibilitate ca, întreaga analiză a *Condicei*, cât și considerațiile cu privire la autor să se facă pe baza edițiilor lui Kogălniceanu. O operă al cărei bogat și variat conținut este în raport invers cu întinderea materială a ei, nu se poate analiza decât bazându-te pe o ediție exactă și mai ales, care să aibă în mod imperios indicele de nume proprii și de lucruri.

Pentru acest motiv, în ediția care urmează, voi transcrie — nu voi transpune — manuscrisul nr. 19 din Biblioteca Academiei Române; litera K în margine arată pagina corespunzătoare din ed. a II-a (anul 1874) a lui M. Kogălniceanu.

ce are întru sâne obiceiuri vechi și noă a prea înălțaților domni, care s'au făcutu din poronca prea înălțatului, luminatului și iubitoriiului de Hs. Domnului meu și oblăduitoriiului a toată
 5 Moldaviia: Io Grigorie Ioan Voevod, care s'au alcătuit și s'au și scris de mine prea plecata slugă, Gheorgache vtori logofăt aici în orașul Eșului, la anii 1762 Noemvrie 5.

adecă însemnare de ceale ce să află întru această Condică :

10	Orânduiala Domnii noao	p. 264 ₁ —267 ₂₃
	Orânduiala boeriilor	p. 267 ₂₄ —270 ₅
	Orânduiala mucareriiului	p. 270 ₆ —271 ₁₇
	Domniia Mării sale lui Grigorie Voevod	p. 271 ₁₈ 273 ₃₉
	Orânduiala la zioa Așunului Nașterii	p. 274 ₁ —279 ₃₂
15	Orânduiala în zioa Nașterii	p. 279 ₃₃ —285 ₉
	Țărămoniia ce să face la Sfete Vasilie	p. 285 ₁₀ —286 ₁₇
	Orânduiala în zioa Așunului și în zioa de Bobotează p.	286 ₁₈ —290 ₇
	Alte obiceiae vechi ce avea Domnii cei dinainte .	p. 290 ₈ —293 ₃

f. 1. din ms. nescrisă.

Subt titlul de mai sus următoarea însemnare, omisă în ed. lui Kogălniceanu : Aăastă Condică me-u dăruit-o Neculai logofăt de obiceiuri ce au fost la Măriiia sa Alecsandru Calimah Voevod și pentru ca să nu să rătășască de cătră cineva, am iscălit. 1799 Iuli 14. Hrizoverghi Stolnic.

f. 2v. altă însemnare și ea omisă în ed. lui Kogălniceanu: Am încredințat și eu di acest dar, că i-au dăruit-o log. Neculai aăastă Condică dumi-sali moșului Grigorii Hrisoverghi. 1799 Iuli 14, Manolachi Vornicu.

Orânduiala la zioa Invierii	p. 293 ₄ —298 ₁₀
Țărămonița ce să face la Sfete Gheorghie	p. 298 ₁₁ —299 ₂₀
Orânduiala cându merge Domnul la Svităi	p. 299 ₂₁ —304 ₂₀
Orânduiala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop cându moru	p. 301 ₂₁ —302 ₂₂ ⁵
Rânduiala iarași cându face Domnul Mitropolit sau Episcop; cându fac paretisis	p. 302 ₂₃ —304 ₁₅
Rânduiala divanului	p. 304 ₁₆ —305 ₃₀
Țărămonița ce să face la solii cei streini ce trec f. 3v. pin Eși. 	p. 305 ₃₁ —306 ₃₂ ¹⁰
In ce chip să adună Domnul cu Hanul și cu Pașii cei cu trei tuțuri, cându trec pin Eși la sarhatul lor.	p. 307 ₁ —312 ₃₀
Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt.	

14-15: scrise de altă mână, decât aceea care a copiat întreaga Condică; este, negreșit, semnătura proprie a lui Gheorgachi. V. mai sus p.243.

*Acest Pinax care ocupă în ms. întreaga f. 3, a fost omis de M. Kogălniceanu. L-a reproduș I. Bianu, Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscrisurilor românești, I, București, 1907, p. 70—71. Trimiterile la paginile originalului (de ex. *list. 1 *, *list. 2 *, etc.) le înlocuim cu *pag. . . . * din ediția de față.*

Domnul, după ce ia Domniia la Țarigrad, îndată avându gata
pre unul din oamenii săi și cu călărașii carii să întâmplă acolo, în
5 menzil, vin la Moldova cu zaptu-ferman și cu cărțile Domnului
la caimacami, pe carii îi orânduiește Domnul.

Deci boerii caimacami, deosăbitu de alte trebi și purtări de
griji ce au din poronca Domnului, gătescu rădvane, carătă și cară
pentru agârlâc și le trimit la Țarigrad, cu toate ceale trebuincoase.
10 Și mai nainte pân a nu sosi Domnul la Gălați, fieștecarele din
boerii țării (afară din caimacami), s'au silitu ca să iasă întru
întinpinarea Domnului la Gălați, așteptându-l la vadul Dunării,
de ăasta parte, unde și saivantu ăaste întinsu pre malul Dunării.
Și cându ăase Domnul din ghecitu, stau boerii la rânduiala lor
15 de-i fac alaïu și mergându Domnul la saivantu, mergu toți boerii,
pe rânduială, de-i sărută mâna și poala. Și lângă Domnu stă un
boeriu, care ăaste mai cunoscutu Domnului și arată pe fieștecare
din boeri, cine ăaste și ce boerie au avutu; și de acoalea, îndată
să ridică Domnul de merge la târgul Galaților, la gazda ce ăaste
20 rânduită și gătită, petrecându-l și boerii. După ce întră Domnul
în casă, mergu și boerii toți înlăuntru și le zice Domnul de șăd,
dându-le și cahfea. Pe urmă, eșindu boerii dela Domnu, mergu
pela gazdile lor.

A doao zi mergu boerii de să inchină Domnului și după cafea
25 să face și divan de ăudecăți norodului. Unii din Domni au făcutu
f. 4v. și masă boerilor | (dar nu toți). Apoi dela Gălați și până la
Eși, la toate conacile face Domnul divan, dându-le Domnul tuturor
o mângăiare ca aceea că vor avea toți o dreptate.

Pe cei mai aleși boeri îi ia Domnul și în carătă, într'o zi pe
30 unul, într'altă zi pe altul, întrebându-i de starea țării și cu ce
chip să potu chivernisi și să potu rădica trebuințile. Sosindu

Domnul la Șanta, unde de orașul Eșilor iaste cale de 2 časuri, acolo iaste saivantul Domnului întinsu; și Domnul, după ce să schimbă în strae și să grijăște după rându'ala Domnii (fiindcă acolea îl întimpină și alaïul cel gătitu din partea hatmanului, a agăi și altor rufeturi), unii din boeri întimpină pe Domnul și la Șanta și de acolea vine Domnul cu tot alaïul. Obiceïul vechiu au fostu de au așteptatū boerii caimacami pre Domnul în meidanul ce este din ȝos de Fântâna Papii și acolea fiindu saivantul întinsu, descăleca Domnul și mergea caimacamii de să aduna cu Domnul, împreună și cu ceilalți boeri, ce nu putea merge la Gălași și după ce șidea toată boerimea la rânduïala sa, la fieștecarele să da cahfea. Iar dela o vreme incoace s'au obiñnuitu a descăleca Domnii dreptu la mănăstire, la Galata.

A doao zi să face gătire de tot alaïul, așteptându pe Domnu toată boerimea la poarta mănăstirii, cu totū alaïul în șaragul său. 15

Domnul, după altă podoabă de îmbrăcăminte ce pune asupra sa, să îmbracă și cu haina cea împărătească, ce să chiamă cabaniță și pune cuca în cap și din a stânga Domnului, alătura, merge schemni-agasi, ce este rânduitu de împărăție pentru așăzarea Domnului la scaon. Din-a-dreapta și din-a-stânga, | pîntre paicii Domnului, mergu și alți oameni împărătești aproape de Domnu, fieștecare pe rânduïala sa. Cum și toți boerii cei mari și cei mici mergu inaintea Domnului inșirați pe rânduïala lor și după izvod ce să face cu pecetea Domnului. Și viindu Domnul încetū încetū, intră în orașul Eșului pe la Vamă și descalică întâi la biserica sfântului Ierarhū Nicolae; iar schemni-agasi merge și descalică dreptu la curtea domnească și intrând în spătărie, așteaptă pre Domnu. 25

Insă până a veni Domnul la Sfântu Nicolae, mitropolitul țării cu episcopii, cu alți arhieriei și cu toți egumenii mănăstirilor Eșului, mai nainte să află în biserică, fiind mitropolitul îmbrăcatu în toate veșmintile arhieresti și cu mitra în cap, iar episcopii îmbrăcați în mantii și cu cârjăle a mână. 30

Domnul, descălecându la scara bisearicii, mai nainte să află mitropolitul cu episcopii, cu ceilalți arhieriei și cu igumenii la ușa bisearicii, preotul cu sfânta evanghelie, diiaconii îmbrăcați în stihare, cu cadelnițele a mână și citeții cu lumini aprinse în doă sfeșnice; și după ce să sue Domnul pe o scară sau doao, să scoboară și mitropolitul ca doao trei scări și luând din mâna preotului, în mână sa, sfânta evanghelie, o dă Domnului de o sărută 35

- și cel ce ȳaste protopsaltis ȳndatǎ ȳncepe a cǎnta axion. Și aĝun-
gȳndu Domnul ȳn mijlocul bisericii, ȳș ȳa cuca din cap și sǎ ȳnchinǎ
cǎtrǎ ȳicoana Mȳntuitorȳului Hs. și o sǎrutǎ, asemenea și cǎtrǎ
f. 5v. 5 ȳicoana Preacistii și a proschinitarului. Și apoi stȳnd ȳn mijloc;
ȳntre cele 2 sfeșnice, din-a-dreapta ȳl ȳa | episcopul de Roman și
den-a-stȳnga episcopul de Rȳdȳușȳ și-l ducȳ pe ușȳ cea ȳmpȳ-
rȳteascǎ ȳn sfȳntul ȳltariu și ȳȳindu-l unul de o mȳnǎ și altul de
alta, ȳncunĝurǎ sfȳntul preastol, cȳntȳnd: 'Hσα̅τα χ̅ορευε, iar pe
limba rumȳneascǎ: Isaiȳa dȳnțuește. Și stȳndu mitropolitul ȳn
10 dvera cea mare și episcopii aducȳnd pe Domnu și ȳngenuchindu-l
ȳnnaintea sfȳntului preastol, Domnul ȳncȳ plecȳndu-șȳ capul și
mitropolitul puindu omoforul asupra creștetul Domnului, ce-
tește molitfa cea orȳnduitǎ de ȳncoronare, puindu asupra capului
Domnului și ipogonation, ce sǎ chiamǎ nebedernișǎ. Dupȳ sȳvȳr-
15 șire molitfei, ȳl și miruește și sȳrutȳndu Domnul mȳna mitropo-
litului, mitropolitul ȳncȳ sȳrutǎ creștetul Domnului; și vrȳndu ca
sǎ ȳasǎ Domnul din ȳltariu, stȳndu afar, din partea din-a-dreapta,
cȳușii cei ȳmpȳrȳtești, episcopul de Roman și din partea din-a-stȳnga,
episcopul de Rȳdȳușȳ, sau de Hușȳ (de nu ȳaste Rȳdȳușul), ȳl ȳau
20 pe Domnu de susiori și-l duc de-l sue ȳn domneasca stranǎ. Și
stȳndu mitropolitul ȳn mijlocul ușii cei ȳmpȳrȳtești, blagoslovește
pre Domnu și diȳaconul ȳndatǎ ȳncepe: 'Ελέησον ἡμ̅ας ὁ Θεός; și
pomenește pe mitropolitul, pe Domnu și pre tot creștinescul norod
și face mitropolitul otpustul, cȳntȳreșii Τὸν δεσπότην și Πολυχρόνιον.
25 Și coborȳndu-sȳ Domnul din strana sa, merge de sǎ ȳnchinǎ ȳn
mijlocul bisericii și eșȳndu afarǎ din bisericǎ și ȳncȳlecȳndu, ȳșȳ
pune iarȳșȳ cuca ȳn cap și cu tot alașul merge de ȳnrȳ ȳn curtea
domneascǎ. Și descȳlecȳndu la scara cea mare, merge ȳn divanul
cel micu, unde sȳntu gȳtite de vȳtaful de aprozi doao scaone, a
30 Dom | nului din stȳnga și a lui schemni-agasȳ din-a-dreapta; K 301
f. 6r. și | beizadelile Domnului, cu mitropolitul, cu episcopii, cu alȳi
arhieriei și cu boerii stau toșȳ ȳn pișoare și sǎ ȳnchinǎ Domnului.
Șȳ Domnul stȳ ȳn pișoare dreptu domnescul sȳu scaon și din
sȳnul sȳu scoate hatișȳriful cel ȳmpȳrȳtescu și desfȳcȳndu-l și
35 sȳrutȳndu-l și puindu-l la fruntea sa, ȳl dȳ ȳn mȳna lui divan-
efendi și divan-efendi asemenea sȳrutȳndu-l, ȳncepe a-l ceti ȳn
veliglas. Dupȳ sfȳrșitul hatișȳrifului, ȳndatǎ sȳ face slobozire de
toate tunurile și ȳncepe și mehterhaneaoa cea ȳmpȳrȳteascǎ. Dupȳ
ceȳȳ a Domnul șede ȳn scaonul sȳu. Apoi divan-efendisȳ ȳncȳ ȳmbracȳ

pe schemni-agasi cu blană de samur din partea Domnului; și după ce-l îmbracă, șede și el în scaon. Și apoi vel visternicul cetește tâlcuiala hatișarifului împărătescu, ce este scos pe limba țării; și apoi vel postelnicul îmbracă pe divan-efendi și pe vel visternic cu blanile ceale rânduite; și apoi vel visternicul ⁵ îmbracă pe toți oamenii cei împărătești, cum și pe oamenii lui schemni-agasi, pe unii cu blane, pe alții cu caftane, pe alții cu capoturi și pe alții cu binișuri de postav, pe fieștecare după cinstea sa. După aceasta mergu beizadealile, apoi mitropolitul, arhieriei, episcopii și toți boerii de sărută mâna Domnului (însă boerii și ¹⁰ haina cea împărătească). Deci rădicându-să Domnul și cu schemni-agasi din scaonile lor, mergu în spătărie și beau cafea și apoi îmbracă Domnul pe caimacami cu caftane, mulțămindu-le de slujbă; iar la unii Domni au îmbrăcatu pe caimacami și cu blane. ¹⁵

Obiceful cel mai vechiu au fostu că Domnii dela Țarigrad, după ce lua Domnița, prindea căruțe cu chirie de-și aducea agârlâcul lor și Domnii venița călări până la Dunăre, încă unii din Domni ^{f. 6v.} au venit și în menzil. | Domnul după ce să așază la domnie, a treia zi au fost vechiu obiceiău să să dea și boeriile. Dar dela ²⁰ unii Domni încoace, pân a să lămuri orânduiala boeriilor, să face întârziere și pân la o săptămână. Și rânduiala einstei boeriilor așa s'au urmatu obiceiul, cum arat în ȝos:

« Vel Logofăt », « Vel Vornic de Țara-de-ȝos », « Vel Vornic de Țara-de-sus », « Pârcălabul de Hotin », « Pârcălabul de Neamțu », ²⁵ « Pârcălabul de Cetate-noao », « Pârcălabul de Sučavă ». « Hatmanul » ce să scrie la titulușul lui și Pârcălab Socevii, fiindu că și vornicița Socevei este în sama hatmanului. Iar în vechile vremi, hatman nu era, ce în locul hatmanului era o boerie ce să numița Vel Portar de Sučavă, « Vel Postelnic », « Vel Spathar ». « Vel Ban »: Însă această ³⁰ boerie a băniî în vechile vremi n'au fost și nu de multu s'au adaos și această boerie făcându-i-să și venitu un ban de drobul de sare dela ocnă. După Vel Ban: « Vel Păharnic », « Vel Visternic », « Vel Stolnic » și « Vel Comis ». Și fieștecare boerie să păzița și să cinstea la rânduiala sa. Iar dela o vreme (care de multe ori s'au și ³⁵

24 și urm.: edițiile Kogălniceanu omit parantezele între care sunt scrise boeriile în original, când se vorbește exclusiv de ele.

intâmplat) de s'au făcut din vornici mari hatmani, încă și visternici, fiind aceste boerii mai cu venit și din hatmani și spathari s'au făcut visternici și li s'au dată de cătră Domnu a li să păzi rânduiala la cinstea boeriilor celor mai de sus.

5 S'au intâmplat, aici la Moldova, de s'au făcutu (însă numai la domniia lui Grigorie Voevod Ghica) și din beizadele, din fiii lui Antiohie Voevod: Ioan și Constandin. Cel mai mare, Ioan, s'au făcut ban și cel mai mic, Costandin, s'au făcut vel-comis, dar cu tocmală ca această dinnaintea Domnului, măcar că sântu beizadele,
 10 dar să-și păzască | rândul boeriilor. Și cându vor lipsi din boerie, K 302
 l. 7 r. îmbrăcându-să cu blane, să li să dea | iar și cinstea cea de mai nainte, ca unor beizadele; și cât au fostu în boerie, ași ș-au păzitu rândul. Încă beizadea Ioan au fostu și ispravnic Bacăului câtăva vremi.

15 După Vel Comis: « Vel Medelnicer », « Vel Clucer », « Vel Sărdar », « Vel Sulger », « Vel Căminar », « Vel Jicnicer », « Vel Pitar », « Vel Șătrar », « Vel Armaș », « Vtori Logofăt », « Vel Ușăr », « Vel Agă ».

Însă până la Grigorie Voevod, în domniia a doă, aga purta baltag și cinstea i să păziia la această rânduială. Iar atuncea Gri-
 20 gorie Voevod, cu testamentu care s'au cetit în spătărie, rânduiala agăi, au suit agiia după vel comis, dându Domnul cu mâna lui semnu să poarte topuz, adecă buzdugan și de atuncea s'au numitū și Vel Agă. După Aga: « Vel Gramatic », « Vel Camaraș », « Vel Vamăș ». Apoi: « Vtori Postelnic », « Treti Logofăt », « Vtori Spathar »,
 25 « Vtori Paharnic », « Vtori Visternic », « Vtori Stolnic », « Vtori Comis », « Vtori Medelnicer », « Vtori Clucer », « Vtori Sulger », « Vtori Jicnicer », « Vtori Pitar », « Vtori Șătrar », « Vtori Armaș » « Vtori Ușăr ».

Și al treilea boerii aseam[me]ne urmează, după cinstea veli-
 30 ților boeri și al doilea; și după treti vister, logofătul de visterie, care, dela domniia lui Costandin Voevod Mavrocordat s'au obi-
 35 ținuitū a să îmbrăca cu caftan, după rânduiala Țării-Rumânești.

« Logofătul de taină », (adecă) cămărașul de izvoade, carele în
 35 vechile vremi au avutu și odae osăbită în curte, de să numiia cămară de taină, la care cămară scriia și uricarii și diecii de divan, carii s'au numitu dieci de cămară, fiindu rufetul lui vel logofăt, avându zapciu pe treti logofăt, iar acmu, dela o vreme, le zăc dieci de divan.

Alte boerii a curții carii au osăbită rânduială

f. 7^v. «Vornecul doamnei», «Cupariul», care și acesta, dela domnița |
 lui Constandin Voevod Mavrocordat, i s'au dată cinste de Vel
 Cupar. După Vel Cupariu, «Vătaf de Păhărnicei», «Vătaf de Stol-
 nicei», «Vătaf de Aprozi». Care în vechile vremi era doi vătafi de 5
 aprozi, unul să numiia Vătaf de Aprozi de târgu și altul Vătaf de
 Aprozi de curte. Și această breaslă a aprozii, la Domnița cei vechi,
 până la Radul Voevod, s'au păzitu rânduiala cinstii lor, încă și
 la alți Domni mai încoace; că au fostu foarte cinstiți aprozii și
 imbla cu șarvanale și la boerii cei mai de cinste aprozii imbla cu 10
 poronciile domnești; și cându mergea la casa boerilor, ori în ce
 cinste de boerie era acel boeriu, eșii înaintea lui și-l priimiia cu
 șlicul a mână și băgându-l în casă, stându boeriu în piçoare și
 cu aprodul, îi da poronca domnească și punea pe aprod de șădea
 și apoi șădea boeriu. Și aprozii aceia încă să făciia din oameni 15
 de cinste, cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor. Cel
 dintâi, anume [Iordache] Ț-au venit în Moldova, întâi aprod au
 fost și pe urmă s'au cinstit cu alte boerii, așungându până la starea
 cea mai de cinste a boeriuilor. Iar dela o vreme încoace, această
 breaslă s'au foarte micșoratu, încăpând acmu la această breaslă 20
 din oameni proști. După Vătaf de Aprozi: «Vel Cafegiu», «Credince-
 riul», «Vtori Camaraș», «Vătaf de copii», «Divictariul», care mai nainte
 vreme această boerie n'au fostu, făcându-să dela Grigorie Voevod.

Asemene și «Mehtupciul», carele să chiamă și Chiesadariu, «Cibuc-
 ciul», «Čohodar», «Beceriu», «Pivniceriu», «Satârbaș», și 25
 «Baș-ciohodar».

Partea slujitorească ce rânduială are

K 303

f. 8^r. «Vel Căpitan de Eși», «Vel Căpitan de Codru», «Vel Căpitan
 de Coșman», «Vel Căpitan de Soroca», «Vel Căpitan de Tecuci»,
 «Vel Căpitan de Ropcea», «Vel Căpitan de Dorohoiu», «Vel Că- 30
 pitan de Cohurluiu», «Porușnicul hătmănescu», «Căpitan de dă-

17: în original, loc gol pentru completare. Primul Cantacuzino venit în Mol-
 dova este Iordache, fiul lui Andronic și al Irinei fata lui Iacob Rali, pe la
 1630; cf. Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino, publicată și
 adnotată de N. Iorga, *București* 1902, p. 45 și Ioan C. Filitti, Arhiva
 Gheorghe Grigore Cantacuzino, *București* 1919, p. XXVI și tabloul Canta-
 cuzino I.

răbani », « Polcovnecul », « Başbulucbaş de curte », « Bulucbaş al doilea », « Căpitanul de drăgani », « Sotnecul de Cazaci », « Başbulucbaş hătmănescu », « Başbulucbaş agescu », « Căpitan despre doamna », carele au avut steag de călăraşi de au purtat trebile
 5 Doamnei.

Țărămoniia ce să face la mucareriu

După ce vine cu caftanul, unul din boerii cei mai aleşi ai Țarigradului, conăceşte la mănăstire la Galata și a doao zi singur Domnul cu toată boerimea și cu tot alaîul de slujitorime, încă și
 10 Turcii neguțători, carii să află în Eşi și partea neguțătoarească de creștini și toate alte rufeturi ce sântu în sama agăi, de le rânduiește. Și așa merge Domnul înaintea caftanului; înaintea Domnului beizadealile, fiindu toată partea boerească împodobiți cu ceale mai bune strae; și toată boerimea, mari și mici, atât cei cu boerii,
 15 cât cei fără boerii, pe rânduiala izvodului ce să face cu pecetea Domnului, sântu rânduiți de mergu câte doi, câte trei în șărag, câți boeri vor fi pe un nume de boerie și înaintea tuturor hatmanul și cu aga, cu alaîul pe obicei. Și descălecându Domnul la čardacul lui Mihai Voevod, merge suptu saivantu și rânduește
 20 Domnul pe o samă din bocri și din zapcii de mergu la mănăstire la Gălata. Carii apoi vin înaintea pe rânduială, făcându cinstea cea căzută caftanului împărătescu. Și când iaste aproape să sosască la čardac caftanul, să pornește și Domnul dela saivantu, ca doi sau
 f. 8 v. 25 trei pași, întimpinându caftanul. Deci boeriu ce aduce | caftanul și blana cea de samur ce i să trimitu Domnului de cătră împărăție, le ține pre brațile sale și Domnul luând întâi hatișeriful cel împărătescu, sărutându-l, il pune la cap și apoi il pune la sân și tot acolo îmbrăcându și blana, îndată incalică și să pornește cu tot alaîul pe orânduială, începându și mehterhaneaoa, ducând
 30 acelaș boeriu caftanul pe brațile sale, înaintea Domnului. Și viindu Domnul pela Vamă, să face sunare de toate clopotile și întrându în curtea domnească, descalică la scara cea mare. Acolo fiindu scoase și tușurile, să tae și doi berbeci suptu tușuri, ca pentru un semnu de biruință (care această tăiare a berbecilor să face și la
 35 venirea domnii noao).

Deci întrându Domnul în divanul cel micu, unde și beizadealile să află cu mitropolitul, cu alți arhieriei și cu toată boerimea și

stând Domnul în picioare lângă scaon, scoate din sânul său hățișeriful cel împărătescu și după sărutare puindu-l și la cap, îl dă în mâna lui divan-efendi, carele sărutându-l și el îl citește în veliglas. După cetirea hățișerifului, îndată divan-efendi ia caftanul după brațile boerului și merge către Domnu și Domnul 5 sărutându-l, îmbracă caftanul și slobozindu toate tunurile, să face șanlic cu mehterhanea și cu toată rânduiala. Și Domnul șazându în scaon, vel visterul cetește tâlcuiala hățișerifului pe rumânie. După aceasta, vel postelnicul îmbracă întâi pe divan-efendi și pe boerul 10 K 304 ă-au adus caftanul, cum și pe vel | vister, cu blările ce sântu orânduite de Domnu. Și beizadealile mergându, sărută mâna Domnului; apoi mitropolitul sărutându creștetul Domnului, Domnul îi sărută mâna și mergându toată boerimea, sărută mâna și poala Domnului. După sărutarea mâinii, vel visterul încă îmbracă pe oamenii boerului ce | aduce caftanul, câte cu o haină 15 ce iaste rânduită de Domnu, pe fiește care după cinstea sa; și cu acestu chip să sfârșăscu țărămoniile caftanului de mucarertu.

De vreme ce am arătat mai sus obiceiăie vechi și noao, cum și țărămonii ce s'au obiėnuitu dela Domnii vechi și până acum, cu cuivință am găsit a serie și acestu lucru, care n'au fostu obiėnuitu, 20 nici s'au întâmplat la vreo domnie a vremilor trecute

Adecă un părinte Domnu să așaze pe un fiu al său în scaonul părintescu a domnii, care la anul 1761, luna lui Iunie în 7 zile, ȝoi. După trei ani a Domnii lui Ioan Theodor Voevod, lucrarea dumnăzăeștii pronii au adaos o întâmplare ca ačasta, că însuși prea 25 puternicul împărat Sultanul Mustafă, din năstav dumnăzăescu, vrându să mângăe bătrâneățile bătrânului Ioan Voevod pentru slujbile sale, au poroncitū de s'au datū domniia Moldovei, fiului său celui mai mare, Grigorie Voevod. Și după vestirea ce i-au venit, însuși bătrânul Ioan Voevod, cu mânule sale luând de mână 30 pre fiul său și dându-i părinteasca blagoslovenie, l-au așazatu în domnescul și părintescul său scaon, mergându mitropolitul de l-au sărutat pe creștet, și toți boerii, pe rânduială și pe obiceiū, i-au sărutat mâna, făcându-să și șanlic de bucurie cu slobozirea a tuturor tunurilor, cu toată rânduiala. 35

Iar la * * ale aceștii luni au venitu Alexandru Muruz ginerile lui Nicolae Sučo biv vel postelnic și baș-capuchehaias, cu zaptu

f. 9^v ferman, carele în zioa ce s'au adunată cu Domnul Grigorie Voevod. în loc de mulțămire, |l-au îmbrăcată Domnul cu contoș cu samur făcându-l și cămăraș mare.

Deci fără zăbavă vreme au venitu și om împărătescu, sabica
 5 spahilar-agâsi, Ahmet-beiu, om de cinste între meghistanii împără-
 tești ai Porții, i-au adus sangeac, caftan, cucă, tuțuri și cal împără-
 tescu cu tacâmul lui, ce să numește tablabăș, cum și alte rânduiale
 toate a unii Domnii noao; pe care Agă Domnul l-au conăcitu la
 casile dela Frumoasa. Și Domnul Grigorie Voevod, cu iubită fra-
 10 tele său, Alexandru beizadea și cu toată boerimea și slujitorimea
 și alte rufeturi, după cum s'au arătat mai sus, că iaste obiçnuit
 a merge un Domnu înaintea caftanului, au eșitū cu tot alaīul,
 pe rânduială, mergând la Frumoasa (însă fără mehterhanea).
 Și cându au fostu suptu saivantul Domnului ce era întinsu aproape
 15 de poarta caselor dela Frumoasa, boerimea toată au stătut ġos
 la saivantu pe rânduială, făcând alaīu; și Domnul Grigorie
 Voevod cu vel postelnicul, cu vel comisul călări și boerii cei de
 alai pe ġos, innaintea Domnului, au tot mersu cătră întimpinarea
 agăi împărătescu călare. Care și aga încălecându, au purces cătră
 20 întimpinarea Domnului. Și întâlnindu-să amândoi, au purces
 cătră saivantu, viind spahilar-agasi din-a-dreapta Domnului; și
 innaintea Domnului și agăi împărătescu, să aducea de haznata-
 riul și de alți oameni ai lui, semņile ale domnii noao, care s'au
 a | rătat mai sus. Deci descălecându Domnul și spahilar-agasi K 305
 25 la saivantu, acolea s'au cetitū și hatișeriful împărătescu și meh-
 tupul vezirului; și după cetirea acestora, spahilar-agasi îndată
 au îmbrăcat pe Domnul Grigorie Voevod cu cabaniță, cu samur
 și piste cabaniță cu caftanul și | puindu-i și cuca în cap, i-au
 f. 10^r făcutu sangeacul și tuțurile teslim; și Domnul închinându-se san-
 30 geacului cu o shimă de smerenie și sărutându-l, cu mulțămită au
 făcutū orații prea puternicului împărat, care pe limba turcăscă să
 numește dovă, [rugăciune]. După ačasta puindu-să sangeacul
 și tuțurile la rânduiala cea obiçnuită, îndată au încălecat și Domnul
 și spahilar-agasi (însă Spahilar-agasi din-a-stânga Domnului). Și
 35 totū alaīul tocmindu-să, pe rânduială, au purces și viindu pe
 calea cea obiçnuită, pela Vamă, sosindu drept bisearica Sfântului
 Ierarh Nicolae, spahilar-agasi au intratū în curte și în divanul

32 : in original loc alb pentru completare.

cel mic s'au întimpinatū cu bătrânul Ioan Voevod la ușa spătăriei; și întrându în spătărie, au șazutu amândoi în voroavă, fiind cunoscuți și vechi prieteni, încă din tărăzămănie. Iar Domnul Grigorie Voevod au intratu în bisearica Sfântului Nicolae, unde îl aștepta Kyr Gavriil, mitropolitul țării, cu alți arhierii, cu 5 episcopii și cu igumenii sfintelor mănăstiri din Eși. I s'au cetit molitfa, făcându-să și toate țărmoniile încoronații a domnii noao, care mai pre largu s'au arătat innapoi. Și dela bisearică viindu Domnul la curte și întrându în divanul cel mic, au stătut în piçoare lângă scaonul domnescu și spahilar-agasi în dreptul 10 scaonului cel gătitū pentru sâne, cum și toată boerimea stând la rânduiala sa în piçoare, s'au cetit hatișăriful împărătescu de divan-efendisū în veliglas și de vel vister tâlcuiala hatișărifului. După cetire șazându Domnul în scaonul său, îndată s'au făcut șanlıc cu tunuri, cu mehterhanea, cu toată rânduiala pe obicei. 15

f. 10v. Indată divan-efendisū, | din partea Domnului, au îmbrăcatū pe aga împărătescu cu blană de samur și vel postelnicul pe divan-efendisū și pe vel vister cu blanile ceale rânduite. Aga au mai adus și 12 caftane, cu care tot acolea, în divanul cel mic, au îmbrăcat pe 12 veliți boeri. Apoi și pe toți oamenii agăi împărătescu s'au îmbrăcatū, pe unii cu blane, pe alții cu caftane, pe alții și cu capoturi, pe fiește care dup cinstea sa, dinnaintea Domnului, cu mâna lui vel vister. De acolea, din divanul micu, rădicându-să Domnul cu aga cel împărătescu, au mersu în spătărie la cafea. După cafea eșindu dela Domnu spahilar-agasi cu mare alai și cu 25 mehterhanea, au mersu la gazda cea gătită pentru dânsul, la casile Sturzii logofăt. Intr'acestu chip au luatū sfârșitū orânduialile țărmoniilor a domnii lui Grigorie Voevod, fiul lui Ioan Voevod bătrânul.

Bătrânului Ioan Voevod i s'au făcutu și hătârul acesta de cătră stăpâni, lăsându-l încă 60 de zâle de au rămas aicea la odihna 30 sa, ca să însoare pe fiul său, Domnul cel nou Grigorie Voevod, carele era logoditū cu fiica lui beizadea Alexandru, fiul lui Necolae Voevod Mavrocordatū, aducându-se și pe Doamna sa dela Țarigrad de Neculache Suțul biv vel postelnic, bașcapichehaias și de altu boeriu vechiu al casii, Manole vel clucer, cu cinstea 35 sa. Insuși batrânul Ioan Voevod, cu Doamna sa Ralița, i-au cununat cu mare bucurie și pohfală; și după săvârșirea nunții ce s'au făcut cu toate țărmoniile, ca o nuntă domnească, s'au pornitū și Ioan Voevod cu Doamna sa cătră Țarigrad. |

f. 11 r. **Obiceiul țarmoniilor ce să fac în zioa de Ağunul Nașterii Domnului Hristos**

K 306

Cel ce ȳaste logofăt al treilea, de cu sară ȳa răspsu dela Domnu, la câte časuri va să ȳasă la biserica cea mare după poartă, la 5 časuri și la liturghie; și după răspsul ce ȳa, ȳdată face ȳștiințare cu fuștași, mitropolitului țării, episcopilor și tuturor boerilor celor mari și al doilea, ca să vie la biserică la * * časuri, că va să ȳasă Domnul; carii toți, după poroncă, la vremea ȳsemnată, să află la bisearică, așteptându pre Domnu.

10 Insă episcopul de Roman șede în partea mitropolitului din-a-dreapta, iar episcopul de Rădăuți, cu episcopul de Huși șad la stranile din-a-stânga și de să mai ȳntâmplă și alți arhieriei, șad la orânduiala lor, la stranile unde rânduēște mitropolitul. Și de să ȳntâmplă aici și vreun patriiarh, atuncea mitropolitul țării dă 15 scaonul său patriiarhului și mitropolitul șede în strana cea din sus, ce ȳaste ȳmpotriva scaonului mitropolitului.

Boerii cei mari pân la vel comis, carii sântu cu boerii, șad la rânduiala lor; și de va vrea Domnul să dea rânduială, să mai cinstească pe vreunul din boeri, șede și acela unde rânduēște Domnul; 20 iar ceilalți boeri mazili, fieștecare după rându ala sa, șad mai gos pin stranile bisearicii ceale din sus. Iar vel visterul are obiēnuită șidere în strana dreaptă, de cătră scaonul mitropolitului, iar vel postelnicul cu vel camaraș și cu vel gramaticu și alți boerinași a curții șad la stranile ce sântu aproape de strana Domnului din-a- 25 dreapta: vel clucer, vtori logofăt, vtori vister și treti logofăt șed f. 11 v. la obiēnuite stranile lor | din-a-stânga boerilor celor mari.

Domnul, după poronca ce au dat, dimineața ȳase din lăuntru dela casa ce să chiamă mabel și vine în spătărie și șede în domnescul scaon; și vrând ca să ȳasă la bisearică, acel ce ȳaste vtori 30 spatar ȳcinge sabiira cea ȳmpărătească piste umăr și ȳa buzduganul în mâna dreaptă, țiuindu-l răzimat pe umărul său și cel ce ȳaste vister mare, țiuindu în mâna sa cuca, o pune în capul lui vtori spatar. Apoi, sculându-se Domnul din scaon cu toată parataxis, (adecă) orânduiala boerimii sale, cei ce au semnile lor, 35 carii să chiamă și zapcii, merge la bisearică, mergându ȳnainte Domnului: vel postelnicul, ȳnainte lui, vtori postelnicul, apoi

7: *locul liber completat de Kogălniceanu prin atătea.*

treti postelnicul cu alți postelnicei innainte. Inaintea acestora: vel agă, vel armaș, vel ușer, treti logofăt; apoi vătaf de aprozi; înaintea acestora: vătaf de păhărnicei, vătaful de stolnicei, căpitanul de dărăbani, polcovnecul, vtori armaș, vtori ușer, treti armașu, treti ușer, izbaș de divan; înaintea izbașii: ăușii cu 5
 ăoiănilor lor a mână, după rânduială. Iar armășăii aprozii, copii din casă cei mari și călărășii de Țarigrad, stau la rânduiala lor, unul lângă altul în divanul cel mic, unii din-a-dreapta, alții din-a-stânga. Vornecii de poartă, bulucbașii curții, bulucbașii hătmănești și agești, stau pe rânduiala lor cu seamnile a mână în divanul 10
 cel mare, din-a-dreapta. Căpitanul de arnăuți cu zapcii săi și cu alți arnăuți după aceștiia stau paicii, cu satârbaș pe rânduială și ăohodarii cu baș ăohodar din-a-stânga, cum merge Domnul la bisearică; iar cum ăase, din-a-dreapta și pela spatile acestor șăraguri de alai, stau fuștașii cu dardile a mână, pe amândoă părțile, 15
 dela ușa divanului celui mare, pân la ușa bi | searicii. Pintr'acestu K 307
 alai merge Domnul la bisearică, făcându toți plecăcune cătră

f. 12 r.

Domnu | pe obicei; și cându ăase Domnul din bisearică, asemenea se află la rânduiala lor. După ce intră Domnul în bisearică, aflându-se mitropolitul, episcopii și cu toată boerimea mai nainte în 20
 bisearică, fiește care stându în piăoare la rânduiala sa și mitropolitul îmbrăcatu în mantie, cu paterița a mână, cum și episcopii cu cărjăle (însă la sărbătorile ceale mari, iar la ceale mai mici cu hazdrane) și boerii cei mari cu semnile lor.

Domnul așungându în mijlocul besericii, stându pe piatra cea 25
 din mijloc, să închină cătră icoana Mântuitorului Hristos și cătră icoana Preacistii, apoi cătră ușile ceale împărătești și întorcându-se cătră mitropolitul și cătră boeri, cu oarecare shimă de smerenie cătră toți și să sue în strana domnească. Apoi mitropolitul, cu episcopii și cu toată boerimea, făcându plecăcune cătră Domnu, 30
 să sue și ei pin stranile lor; și de are Domnul frați beizadeale, sau beizadeale, aceștiia vin pe urma Domnului și mergu la stranile lor ceale obiănuite, ori din-a-dreapta, ori din-a-stânga Domnului.

Lângă strana Domnului, din-a-stânga, stă: vel postelnicul, cu vtori postelnicul, i treti postelnicul și postelnicei în rându, fiește 35
 carele cu semnile a mână. Dinapoia lui vel postelnicul stă: vtori spatar cu semnile ce s'au arătat mai sus, țindu în mâna stângă gugimana Domnului, (adecă) șlicul cel de sobol, cându îl rădică din cap, pe care mână are vtori spathar și o năframă ce-i zic cecmea.

Din-a-dreapta Domnului stă vel camaraș cu vtori camaraș, cu vătaf de copii, cu vel cupariu și cu alți boerinași pe rânduială. In rândul lui vtori spatar stă vel agă, vel armaș, vel ușer și alții cu semnile lor a mână; | și dinapoia acestora stau satării și čohodarii, cu
 5 zapcii lor pe rânduială. La sfânta liturghie, cându iase la văhodul cel mic preotul și diiaconul cu evangheliă, o sărută mitropolitul, apoi Domnul și frații Domnului (de sântu) și apoi beizadelile. Asemene și după cetire, iarăși să face sărutare evanghelii. Vel postelnicul, cu vel camaraș, după ce stau puțin oarece în piçoare
 10 lângă strana Domnului, le zice Domnul de-și mergu la stranile lor și la vremea însemnată (adecă) la cetirea evanghelii, la Heruvico, vin de stau lângă Domnu; și după Heruvico, iarăși mergu la stranile lor și vin la Tatăl nostru și zvorându, stau pân ce să isprăvește liturghiă. La pričasnă, după ce merge mitropolitul
 15 de să închină la icoane pe obicei, întorcându-se, blagoslovește pre Domnu, pre beizadele, pre boeri și pre celalaltu nărod, stându șos lângă strana sa; asemene și episcopii și boerii stau șos din stranile lor. Deci coborându-să și Domnul din strana sa, merge in mijlocul bisearicii și să închină cași arhiereul; și de iaste praznic
 20 împărătescu, sau altă sărbătoare, mitropolitul, sau altul din arhierci, stă lângă icoana proschinarului, de cătră vel vister și miruește pe Domnu; și întorcându-se ca să meargă cătră strana sa, face oarecare shimă de smerenie cătră toți și, suindu-se în strană, vel visterul dă in blid 10 lei, care să chiamă pomazanie mare;
 25 iar la sărbătorile ceale mai mici să dau de vel vister 3 zloți, după cum sântu legați in visteriia domnească. Dar de nu să întâmplă vel visterul la bisearică, pomazaniia o dă, ori vtori visterul, ori logofătul de visterie. |

f. 13 r. De să va întâmpla să fie și Doamna in bisearică, după Domnu
 30 merge Doamna de să închină asemene și după Doamna beizadelile, tot pe orânduială. Iar | cându să întâmplă aici vreun mitropolitu mare, din scaonile ceale alese (adecă engritos) musafir și iaste pofit ca să vie la bisearica domnească, la toate urmează după mitropolitul țării și apoi Domnul, Doamna și beiza-
 35 delile.

K 308

După săvârșirea liturghii merge Domnul de ia anaforă den mâna mitropolitului; după Domnu frații Domnului și apoi beizadelile. După suirea Domnului in strana sa și a beizadelilor, să sue și mitropolitul. Atuncea, cu cevaș puțină vreamă mai nainte,

merge un vornic de poartă la cupărie și cu'n păhărnicele și aduc
 cupa în biserică, viindu înainte cupii vornecul cel de poartă și
 ducându vtori paharnicul cupa, la mitropolitul întâi; o ia și o
 blagoslovește, atingându-o și de buzile sale și dându-o, vtori pahar-
 nicul să pleacă și-i sărută mâna și apoi întorcându-se, merge cătră 5
 Domnu și stând dinaintea stranii domnești, întâi vtori paharnic
 ia credință, apoi întinde și Domnul mâna la cupă și atingându
 degetile sale de o parte de pâine ce iaste în cupă, la atinge de
 buzile sale. După darea cupii, boerii făcându plecare cătră Domnu,
 să sue pin stranile lor și, dela vel logofăt pân la treti logofăt, 10
 mergu toți după rânduiala boerii lor, de să miruescu și iau și ana-
 foră din mâna mitropolitului, închinându-se toți la icoana pros-
 chinitariului; iar de iaste Duminică, iaste obicei de mergu boerii
 pe la toate icoanile. După molitfa colivei, ce să citește de mitro-
 politul, ori de altu arhieru (cându nu iaste mitropolitul), la sār- 15
 bătorile ceale alese, vtori logofăt rădică coliva | și o duce întâi
 la mitropolitul, la Domnu și la beizadele; iar în Duminici și în-
 tr'alte sărbători o rădică treti logofăt. Dar în zioa Nașterii și în
 zioa Paștelor coliva o rădică vel visterul; iar în zioa de Sfete
 Gheorghie poartă de grijă vel clucer de duce colivă, un miel în- 20
 treg la bisearică și întru acea zi tot vel clucer o și rădică.

Cupa, iaste obicei la Crăcun, la Sfeti Vasilie, la Bobotează
 și la Paști, o dă mitropolitului și Domnului vel paharnicul;
 iar de nu se întâmplă el, o poartă vtori paharnic, atât în ağunuri,
 cât și întru aceste 4 împărătești praznice; iar Duminicile și în 25
 celelalte sărbători priste an, cupa o poartă vel cupariu; dar de
 lipsește cupariul, o poartă credincerul. După săvârșirea ana-
 forii, vrându Domnul ca să iasă din biserică, să meargă în spă-
 tărie, ese întâi episcopii înainte și după dânșii mitropolitul și stau
 în, rându cam spre ușa bisericii, iar boerii stau ȝos din stra- 30
 nele lor, toți în rându și ei, cu semnile a mână; și Domnul cobo-
 rându-se din strană și făcându-și cruce, face oarece shimă de sme-
 renie cătră boeri și cătră mitropolitul, cându aȝunge dreptu
 dânșul și ese din biserică și merge în spătărie. Inșă la cele patru
 praznice împărătești, cându iase Domnul din biserică în divanul 35
 cel mic, iaste obicei, căpitanul de vânători și cu câțiva vânători,
 stau în rându cu vânatul lor, pus de-a-rândul ȝos. Vânatul lor
 este: cerbi, čute, capre, rămător sălbatic, epuri și alte pasări
 ce pot vâna.

f. 13v.

După ce intră Domnul în spătărie, să sue în domnescul scaon și lângă scaonul Domnului, aproape, stă vel postelnic, vel spatar, f. 14 r. vel vister, vel camaraș, vtori camaraș și alți boeri și boeri | nași și toți boerii zapcii, și zapcii curții, stau în rându cu semnile lor, zvorescu. După eșirea Domnului din biserică, iese mitropolitul, cu episcopii, cu alți arhieriei și cu toți boerii și mergându în divan, șad toți la rânduiala lor și cei cu boerii și cei mazăli. Apoi din poronca Domnului, iese din spătărie | vtori postelnicul și poștește pe mitropolitul, pe arhieriei, pe veliții boeri, cum și pe K 309
 10 cei mazăli la cahfea și intrând în spătărie, fac plecarea cătră Domnu, fiindu toți cu semnile a mână și Domnul rădicându șlicul său le zice tuturor să șadă, fiește carele la locul său și după boeria sa, cum cei cu boerii, ași și cei fără boerii. Inșă la Așunul Crăcunului, logofătul are purtare de grijă, să ducă pe toată partea biserică
 15 ășcă în spătărie, pe rânduială; și eșindu în divanul cel mic, întâi pe preoții domnești și pe diiaconi ce stau gata îmbrăcați în epitrafale și în feloane, îi duce cu icoanile a mână și cu 2 făclii aprinse în doao sfeșnice de argintu, în spătărie și dela ușa spătăriei începe protopsalt cu al doilea cântărețu a cânta tropariul
 20 și condacul praznecului. Atuncea mitropolitul, Domnul, beizadelile, episcopii și toți boerii să rădică în picioare și preotul cel ce au slujit liturghie, dă icoana în mâna mitropolitului și, sărutându-o, o dă în mâna Domnului; și când face Domnul sărutare, îndată să slobod ** tunuri și începe și mehterhaneaoa. Apoi ia mitropo-
 25 litul icoana din mâna Domnului și o dă la beizadele, dela dânșii la arhieriei și dela dânșii o poartă boerū din mână în mână, pân
 f. 14 v. o sărută toți. Și | după sărutare, șede Domnul în scaon și mitropolitul, cu arhieriei și cu toți boerii șos și diiaconul curții începe a ceti orațiile sărbătorii. După săvârșirea orațiilor, vel visterul
 30 dă preoților după poartă și preoților celor despre Doamna, câte 1 galbăn și diiaconului ce spune orațiile asemenea; cum și lui protopsalt și lui al doilea cântărețu, le dă vel visterul tot câte 1 galbănū.
 După preoții domnești, intră iconomul, (adecă) cel ce iese arhimandrit, cu toți igumenii mănăstirilor Sfântului Mormântu
 35 după dânșii, Sânaiții, Sfetagoreții și alții îmbrăcați în epitrafale și feloane, cu sfintele icoane a mână, aceaeși țărămonie făcându-se, după cum s'au arătat mai sus. Și unul din egumeni, care

va fi mai procopsitū la învățătură, face engomion cătră Domnu, (adecă) orații, căruia, după ce sfârșaste, vel visterul îi dă ce socotește Domnul; iar celoralalți igumeni, stându la ușa spătăriei, logofătul de visterie și cu diăacul carele iaste orânduितū de cheltuește, le dau pre a-mână câte un zlotū, ce sântu obiĉnuiți și orânduiti 5 delă visterie. După egumenii greci întră protopopol cu preoții din Eși, îmbrăcați în veșminte asemenea, cu icoane pre a-mână; să face aceaeși țărămonie, ce s'au zis maisus și care din preoți va fi mai procopsitū, face orații, căruia i se dă de vel vister iarăși un galbăn și celoralalți li să dau după rânduiala visteriei. 10

După eșirea preoților, fiind gătitū de vel camaraș vutcă și confeturi (care să chiamă cofețioane), îndată vel cupar, cu tipsiia cea de argint, stând înaintea Domnului, pune vutcă în doao păhare și întâi cuparul ia credință, apoi | Domnul sângur ia paharul de-l pune la gură și ia și confeturi; și copii cei din 15 casă, ce sântu rânduiti de vel camaraș, dau vutcă mitropolitului, la ceilalți arhieriei și la boeri; după vutcă confeturi. După confeturi, vel cafegiu pune pe dinaintea Domnului peșchirul cel rânduितū, ce să chiamă și fotă, dă Domnului cafea și copii din casă la mitropolitul, la arhieriei și la boeri; însă vel cuparū, cându 20 dă Domnului vutcă, dă și beizadelilor, asemenea și vel cafegiu și apoi să dă celoralalți. După băutul cafealii să scoală întâi mitropolitul și face plecare cătră Domnu, apoi arhieriei, și boerii și es din spătărie ori în divan, ori în postelnicie. | Obiceiu vechiu K 310 au fostu, care s'au urmat și până la Grigorie Voevod Ghica, 25 la Aĝunul Crăĉunului, cum și la Bobotează, să făcea masă domnească în spătărie, șăzându mitropolitul cu episcopii și cu boerii cei cu boerii și pe cine mai poroncea Domnul și din cei mazăli; însă masă fără caftane și fără zvoreală, cu cântări bisericești, cu mehterhanea și cu țăgani. Acestu obicei la Domnii vechi să păziia pe 30 toți anii, până la Grigorie Voevod, însă și la Grigorie Voevod nu pe toți anii; și iarăși delă Grigorie Voevod s'au tăiatū de tot.

Obiceiu țărămoniilor ce să fac în zioa Nașterii

După porunca ce dă Domnul, de cu sară, cătră treti logofăt, că va eși la atâtea ĉasuri la biserică, logofătul are aceiași 35 purtare de griă, după cum s'au arătat mai sus. Domnul, după ce să gătește, dimineața în zioaa Nașterii, după altă îmbrăc-

minte și podoabă ce pune asupra sa, deasupra tuturor pune și
 haina cea împărătească ce să chiamă cabaniță și eșindu la spă-
 tărie, șede în domnescul scaon, fiindu toți boerii cei mari, cum
 f. 15 v. și boerii curții împodobiți, după cum să cu | vine pentru bu-
 5 curiia și prăznuirea Sfintei Nașteri. Și stând lângă Domnu vel
 postelnicul, vel visterul, vel spatarul, din poronca Domnului ia
 vel visterul caftan și îmbracă pe vel postelnic, apoi al doilea caftan
 luând, îmbracă pe vel spatar; și luând spătarul sabiia cea împă-
 rătească, o pune curmeziși pe umărul său, după aceeaia ia și buz-
 10 duganul în mâna dreaptă, țindu-l răzimat de umărul său și vel
 visterul, țindu în mâna sa cuca, o pune în capul lui vel spatar;
 și vtori spatar încă pune cecmeaoa pe mâna stângă a lui vel spa-
 tar. După aceeaia rădicându-se Domnul din scaon, merge la bi-
 searica cea mare, cu toată rânduiala ce s'au arătat mai sus.

15 Boerii stându la stranile lor pe rânduială, atât cei cu boerii,
 cât și cei mazâli, la vremea polieleului, cându iaste obișnuită
 să împartă lumânările, făclii de țară, ce să fac cu cheltuiala vi-
 steriei. Și la vreme, întâi vel visterul luându făcliile ceale rân-
 duite pentru mitropolitul, pentru Domnu, pentru beizadele (care
 20 făclii le ține logofătul de visterie în mâna sa), le dă însuși cu mâna
 sa vel visterul; (însă făcliia Domnului, a Doamnei și a beiza-
 delilor, cum și a domnițelor să fac împletite și poleite. Făcliia
 Domnului o ține vel camaraș, sau vtori camaraș, iar beizadelile,
 după ce iau făcliile den mâna lui vel vister, le dau la unii din cei
 25 mai aleși copii în casă, ce au.

Apoi logofătul de visterie, împreună și cu alți dieci de visterie,
 împartu celelalte lumânări arhierilor, igumenilor și veliților boeri,
 cum și boerilor mazâli, la rufeturi, cum și norodului celui ce să află
 în biserică, căruiași după cinstea sa și stau cu lumânările a mână
 30 aprinse, pân la sfârșitul polieleului și pân să citește evangheliia
 f. 16 r. cea dela utrane. | Iar la sfânta liturghie, iaste obiceiul de să va
 întâmpla vreun patriiarh aicea, sângur patriiarhul, cu mitropo-
 litul țării, cu alți arhierii și cu igumeni, câți vor fi rânduiți, să-
 vârșescu svânta liturghie, cu toată rânduiala bisericască; și după
 35 ce iase Domnul din biserică, mergându în spătărie, șede în scaonul
 său; și mitropolitul, cu arhierii, cu veliții boeri și cei mazâli, după
 ce intră în spătărie și să închină Domnului, șad la rânduiala lor.
 Apoi vel cuparul duce Domnului un păhar de vutcă și confeturi,
 iar la mitropolitul, la ar | hierii și la boeri copii din casă le dau

vutcă, cofeturi și apoi și cafea; și îndată și mehterhaneaoa din lăuntru curții, în meidan, începe a zice, pentru cinstea sărbătorii.

Dar de să va întâmpla aici vreun patriiarh, după cum și mai sus s'au arătat, fiindu în biserică cu Domnul, iase patriiarhul împreună cu Domnul alătura, patriiarhul din-a-dreapta și 5 Domnul din-a-stânga; și după ce intră în spătărie, Domnul nu șede în scaon, ce șăd amândoi pe macatu, patriiarhul din-a-dreapta Domnului și la toate țărămoniile tot patriiarhul urmează înaintea Domnului.

Au fostu obiceiū la domnii cei mai vechi, cându era ăugul 10 țărăi mai ușor, de nu lipsiia masa cea domnească și masa să făciia în divanul cel mic, cu cheltuiala visteriei, făcându-se izvod cu pecete domnească, de arhierii și de toată boerimea, căți să întâmpla la Eși, să se afle la masa domnească, între care era rânduiți și doi vornici de poartă; însă boerii cei rânduiți de masă, 15 era pân la vtori logofăt; iar cându nu se întâmpla toată boerimea la Eși, ca să se îplinească masa, să rânduiia și din boerii al doilea și mai ales pe cei știuți de Domnu. Și cându să așază f. 16 ▽. Domnul la masă, să face slobozire de un tun. | Vel postelnicul cu toiașagul a mână, vel spathar cu sabiia la umăr și cu buzduganul 20 în mâna dreaptă, răzimatū pe pieptul său, îmbrăcați în caftane, stau zvorindu la spatile Domnului. Vel paharnic îmbrăcat în caftan și cu 7 coți taftă naramgie legați piste umăr, zvorește înaintea Domnului; și vutca ce să dă înaintea mesii și vinul, cupariul pune; și vutca și vinul în păharū și vel paharnicul cu mâna 25 lui dă Domnului.

Vel stolnic iar îmbrăcatū în caftan și cu tafta legatū piste umăr, iaste purtătoriu de grija culnii și bucatelor; și cându să așază bucatile pe masă, din blidul ce iaste rânduitū să se pue înaintea Domnului, ia vel stolnicul credință și apoi il așază la 30 masă.

Vel medelnicer iarăși îmbrăcatu în caftan și cu taftă legat piste umăr, întâi dă Domnului de spălatu înaintea mesii, apoi să află zvoritor iarăși înaintea Domnului și din blidul cel dintâi, cu lingura cea mare de argint, scoate Domnului pe talger supă, 35 cum și dintr'alte bucate; și la schimbarea talgerilor, șede la spatile lui vel medelnicer și vtori medelnicer; și cându să schimbă talgerul Domnului, vel medelnicerul pune altu talger, luându-l din mâna lui vtori medelnicer.

Vel clucer iarași îmbrăcatū în caftan și cu tafta legatū piste umăr, iaste purtătoriu de grijă a mezelilor ce să aducū dela beciul domnescu și dela sclipul despre Doamna, care cu mâna sa aducându-le, întâi ia credință și apoi le pune înaintea Domnului.

5 Vel vameș iaste purtătoriu de grijă confeturilor, cu mânilor lui le așază pe toată masa domnească, însă fără caftan. Boerii zvo-
relnici de mai sus pomeniți, ce îmbracă caftane, după al treilea
rându de păhară, ce să dreg la masă, le poroncește Domnul de
mergu la cămară, unde vel camaraș are obiceiū să le gătească
10 masa cu toată rânduiala ei, șazăndu și el la acea masă împreună
f. 17 r. cu boeri; și | nezăbăvindu, cându vine vremea păharilor celor
de inchinăcune, să află cu toții iarași la orânduiala lor. Și în
câtă vreme zăbovăscu ei la masă, boerii cei ai doilea fac slujba
politiei acea rânduită.

15 Deci întâi mitropolitul rădică un păhar de vin făcându orații
pentru slava lui Dumnezeu și după ce bea | Domnul, îndată
protopsaltu cu al doilea cântăreț și cu alți peveți încep a sla-
voslovi pre Dumnezău cu obișnuitile cântări.

K 312

Domnul rădică altū păhar de vin pentru sănătatea și biruința
20 împăratului și să face slobozire de toate tunurile și focul cel mă-
runtu, începându mehterhaneaoa și altă muzică ce iaste rânduită
asupra mesii, care aceste șanlicuri sântu de-a-pururea în pur-
tarea de grijă a hatmanului și a agăi, cum și mehterhaneaoa asupra
purtării de grijă lui vel armaș. A treilea pahar rădică mitropolitul
25 pentru sănătatea Domnului, a Doamnei și a beizadelilor și să
face șanlâc iarași. Asemene și cântăreții cântă *πολυχρόνιον*. Și
boerii, stându în piçoare, să rădică toți dela masă și mergu
înaintea Domnului pe rânduială și cu contășile pe umăr, numai
în chiostece și cupariul le drege câte un coboc de vin și după băutul
30 cobocului, fieștecare merge de sărută mâna Domnului. Și După ce
să rânduiescu toți boerii cei de masă, apoi mergu și boerii a doilea
și alți boeri ce sântu zvoritori la masă înaintea Domnului, fiește-
care pe rânduială, de beau cobocul acela și apoi mai pe urmă de toți,
merge și protopsaltis cu al doilea cântăreț și li să dă și lor câte un
35 păhar de vin de ceale mici și prin păhară li să pune galbeni bacșiș,
cât iaste poronca Domnului, cu mâna lui vel camaraș; altă dată
sângur Domnul cu mâna sa pune galbeni în paharul lui protopsaltis.

f. 17 v.

După ačasta iarași | Domnul rădică un pahar pentru mitro-
politul, însă acestu pahar iaste fără șanlic, numai cântăreții cântă

običnuitile cântări. Domnul mai pe urmă rădică un pahar pentru arhieriei, pentru toată boerimea și norodul țării și să face șanlic; și boerii pe rânduială, toți mergu de fac mulțămită Domnului, bându câte un pahar de vin din ceale mici; sărută mâna Domnului (dar câte odată rânduiește Domnul de beau iar cu cobocul). ⁵

După ačasta la cine va Domnul, ori din arhieriei, ori din boeri, iarăș mai închină, cum și ei unii cătră alții; și din bucatile ceale mai alese ce să pun înaintea Domnului și din mezele, trimite Domnul pe talgirea pela arhieriei și pela unii din boeri, cui so-cotește și cui va. ¹⁰

Mai pe urmă de toate mezealile, aduce vel vameșu și confeturile pe masă și boerii, afară de câte mănâncă, mai ȳau și pin năfrămi și dându-le pela fičorii lor, le duc pe acasă. Și rădicându-se masa, vel medelnicer merge de dă Domnului apă de spălat în spătărie. Domnul, după ce întră în spătărie să să spele, boerii rămân de să ¹⁵ spală în divanul cel mic; și după spălatu, mergu cu toții în spătărie și șăzându la rânduială, li se dă cafea. După cafea ȳaste volnic fieștecare să meargă pela casile și gazdile lor; iar câte odată opriă Domnul pe boeri și-i ținea pân în sară, punându-i la ģoc, încă și Domnul să prindea la ģoc. ²⁰

Vtori paharnic și vtori medelnicer încă sântu legați cu taftă naramgie în curmeziș, numai piste caftanile lor ceale de taftă; iar vătaf de păhărniceii și vătaf de stolniceii nu pun taftă, numai ce sântu în caftanile lor; și vătaf de păhărniceii stă zapciu de păhărniceii să dreagă la masă; iar vătaf de stolniceii stă zapciu asupra ²⁵ stolniceilor, pentru rânduiala bucatelor.

Doamna încă are obicei de face masă ģupăneasilor; acolo ^{f. 18r.} ȳaste zvoritor vornecul Doamni | și cu alții ce sântu din partea haremului; și la masă face și Doamna închinăčune, că întâi Doamna rădică pahar pentru Domnu, apoi logofeteasa cea mare ³⁰ rădică pahar pentru Doamna, apoi iarăș Doamna pentru | toate ^{K 313} ģupăneasile; mergându ģupăneasile pe rânduială, de beau câte un pahar de vin, făcându mulțămită, sărută mâna Doamni.

Cându popriă Domnul pe boeri după masă, făcându ģocuri și alte semne de veselii, mergea și în lăuntru la maibentu și câte ³⁵ odată aducea Domnul pe Doamna cu toate ģupăneasile și să făciă un ģoc de obștie, Domnul cu Doamna și boerii cu ģupăneasile.

La Sfântul Vasilie, la Sfântul Botezu și la Sfintile Paști, tot asemenea să păziă rânduiala meselor domnești și tot cu a astă

politică și încă și la alte sărbători, cum și la zioa Nașterii Domnului, la sărbătoarea ce iaste numită pe numele său, însă fără zvoreala boerilor și fără caftane, șazăndu toți la masă; numai închinăcunile și șānlăcurile să făcea tot deplin.

- 5 Avut-au Domnii vechi și acestu obiceiū, de nu lipsiā mesele domnești dela aceste sfinte zile și s'au păzitu și pān la domniā a doao a lui Grigorie Voevod. Iar apoi de cāndu s'au îngreuiat
- 10 gūgul țārāi cu mucarerīuri și cu alte adaose cheltuāle, s'au scurtat și veselile mesilor, făcāndu-se rar o masā sau doao, de cātrā un Domnu în domniā lui. Incā au mai fostu obiceiū de să făcea
- o masā și egumenilor dela toate mânăstirile de țārā carii sāntu obiĉnuiți de vin la Boboteazā, de închinā pocloane Domnului, care masā să făcea a treia zi dupā Boboteazā, la o trapezare unde să
- 15 gāsiā loc mai largu, la mânăstirile grecești de aici din Eși, cu toatā cheltuāla Domnului, care cheltuālā era scrisā la condica visteriei;
- f. 18 v. și purtā|torīu de grijā și zvoritorīu measii era treti logofāt cu uricarii și cu toți diecii divanului, fiindu-cā mai nainte vreame între diecii divanului era cāte 5 și 6 uricari, oameni bătrāni, tāl-
- 20 mācitori și făcātori uricilor celor slovenești, carii de vel logofāt era aleși și-i ducea la Domnu de le da toīag și nume de uricārīu; care breaslā s'au păzitu pān la domniā a treia a lui Mihai Vodā Racovițā. Apoi, începāndu a-i pune cāte odatā și la bir și lipsindu-sā de chivernisala lor, s'au stricatū. Și dela Domniā lui Con-
- 25 standin Voevod Mavrocordat și incoace, au lipsitū și masa cā-lugārīlor igumeni de nu s'au mai făcutu.

Alte țārāmonii pe obiceiau ce să urmeazā tot la Sfānta Naștere

A doao zi dupā zioa Nașterii vin dascalii școalilor cu ucenicii cei mai aleși; însă întâi dascalul cel mare elinescu (fiind Domnul în spātārie în scaon) să închinā Domnului și pune pe ucenicul

30 sāu cel rānduitū de spune engomion elinescu, adecā orații și dupā sfārșitu merge dascalul de sārutā māna Domnului, dupā dānsul ucenicul sāu; și Domnul le dā bacșișu cātu socotește, cu māna lui vel visternic.

Dupā acesta, al doilea dascal grecescu, asemene prin ucenicul

35 sāu cel rānduit, spune engomion grecescu; apoi dascalul școalii slovenești, asemene face orații printr'al sāu ucenic, pe limba ro-

mânească și toți aceștiia mergându pe rânduială, sărută mâna Domnului și-și iau bacșășul lor din mâna lui vel visternic.

f. 19 r. A treia zi după Sfânta Naștere, iaste obicei de vin igumenii greci ai mănăstirilor din Eși, închinându-să Domnului cu pocloane; obiceiul iaste să aducă toți câte un | miel, iar carii nu pot | găsi ⁵ K 314 mieii, aducu viței mici, curcani, găini; și Domnul le zice de șed pe laviță, fiește-care pe rânduială și li să dă cafea, întrebându-i Domnul, cum petrec la sfintele mănăstiri și rădicându-să ca să iasă, le zice Domnul « și la anul ».

Țărămoniile ce sântu obișnuite de să fac la Sfete Vasilie 10

In zioa Ağunului sfântului Vasilie are purtare de grijă hatmanul cu aga la * * časuri den zî, să să afle toată slujitorimea la curte cu zapcii lor și cu pușcile a-mână; și Domnul eșindu la bisearica cea mare cu toți boerii, după sfârșitul slujbei bisericesti de sară, mergându Domnul la spătărie, merge și mitropolitul ¹⁵ cu arhierii și cu toți boerii în spătărie, de șed la rânduială și li să dă tuturor câte un păhar vutcă, confeturi și cafea. Inșă întâi Domnul cându rădică paharul la gură, îndată să face șinlic de slobozirea a toate tunurile, cu focul măruntu și cu mehterhanea; după mehterhanea, țăganii obișnuiți de cântă la masa Domnului, ²⁰ fac și ei o zicătură de un scopos; și alte rufeturi încă vin cu seamnile slujbii lor, de fac țărămoniia anului nou. Și eșindu mitropolitul cu arhereii și cu toți boerii, mergu pe la casile lor.

După ačasta daca inserează, merge mehterhaneaoa de face un nobet și despre Doamna și la beizadeale, apoi la mitropolitul ²⁵ și la toți veliții boeri cei cu boerii, luându-și mehterbaș și cei împreună cu el, bacșășul cel obișnuitu. Iar a doao zi, in zioa Sfântului Vasilie, iase Domnul la bisearică cu aceeași rânduială de țărămonie, după cum s'au arătat inapoi, la zioa Sfintei Nașteri, făcându-se și polieleu, cu dare de făclii de căară. Deci după să- ³⁰ vărșitul sfintei liturghii, eșind Domnul din bisearică, | toate rufeturile curții așternu pe șos năfrămile lor, cu seamnile ceale de slujba lor, dela ușa bisearicii și pân în spătărie și vel visterul merge înaintea Domnului, dându-le bacșiș.

f. 19 v.

12: locul lăsat liber este completat de Kogălniceanu prin atâtea.

Mitropolitul, arhieriei, boerii cei mari fiindu chieმაți la cafea în spătărie, aruncă și ei bacșiș numai pe covoarele copiilor din casă. Și mergu boerii pe rânduială de sărută mâna Domnului pentru anul nou. Apoi șezându fiește-carele pe rânduiala sa, li să
 5 dă vutcă, confeturi și cafea și îndată să face șinlăc de slobozirea a toate tunurile și începe și mehterhaneaoa în meidanul curții din lăuntru. Iar alte rufeturi a curții, partea slujitorească, au ačastă rânduială, că după ce merge toată boerimea de sărută mâna Domnului, vin și toți zapcii, întâi a curții, a hatmanului, apoi a
 10 agăi și sărutându mâna și poala Domnului, li să dă de vel visternic obiėnuitul bacșiș, după cum sântu legați la izvodul visteriei domnești.

Iaste obiceiū de merge mitropolitul cu arhieriei și cu toți veliții boeri la Doamna și la beizadeale, de sărută mâna pentru
 15 anul nou și li să dă și cafea; și de nu iaste masă mare, fără zăbavă vreame, iase mitropolitul cu toată boerimea și mergu pela casile lor.

Țărămoniile ce sântu obiėnuite de să fac la zioa Agiunului și a sfântului Botez

20 Toți igumenii ai mănăstirilor de țară, și Moldovenii și Grecii, au obiceiū să să afe la Ağunul sfântului Botez să să închine cu pocloane Domnului, aducându vulpi, jderi, pește de munte, brânză de oi, zmântână de bivolițe și | de altile, pentru care treti lo-
 f. 20r. 25 gofăt făcându izvod anume și eșindu Domnul | în spătărie, îi împreună cu Domnul pe rânduială. Și Domnul îi întreabă de petrecirea stării lor; și după ačasta mergu și igumenii și Domnul la bisearică, la časuri și liturghie.

K 315

Iaste obiceiū într'ačastă zi a Ağunului sfântului Botezu, de săvârșaste toate ceale arhieresti episcopul de Roman, carele fiind
 30 îmbrăcatu în mantie, șede în strana cea de ęos a mitropolitului și după săvârșirea sfintei liturghii, tot el săvârșaste și osfeștania cea mare. Și mitropolitul într'acea zi, la bisearica curții nu vine, fără numai la cafea, aflându-să la țărămoniile ce să fac pe obiceiūl sărbătorii.

35 După bisearică mergându Domnul în spătărie, șede în domnescul scaon. Apoi, după obicei, întră mitropolitul cu arhieriei și cu toți boerii, de șed pe rânduială; și înaintea cafelii, treti logofăt

aduce întâi preoții curții cu protopsalt și cu alți cântăreți, în lăuntru spătăriei, cântându tropariul și condacul zîlii. Și Domnul cu beizadelile, cu mitropolitul și cu toată boerimea stau în pi-
 5
 10
 15
 20
 25
 30
 35
 40
 45
 50
 55
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95
 100
 105
 110
 115
 120
 125
 130
 135
 140
 145
 150
 155
 160
 165
 170
 175
 180
 185
 190
 195
 200
 205
 210
 215
 220
 225
 230
 235
 240
 245
 250
 255
 260
 265
 270
 275
 280
 285
 290
 295
 300
 305
 310
 315
 320
 325
 330
 335
 340
 345
 350
 355
 360
 365
 370
 375
 380
 385
 390
 395
 400
 405
 410
 415
 420
 425
 430
 435
 440
 445
 450
 455
 460
 465
 470
 475
 480
 485
 490
 495
 500
 505
 510
 515
 520
 525
 530
 535
 540
 545
 550
 555
 560
 565
 570
 575
 580
 585
 590
 595
 600
 605
 610
 615
 620
 625
 630
 635
 640
 645
 650
 655
 660
 665
 670
 675
 680
 685
 690
 695
 700
 705
 710
 715
 720
 725
 730
 735
 740
 745
 750
 755
 760
 765
 770
 775
 780
 785
 790
 795
 800
 805
 810
 815
 820
 825
 830
 835
 840
 845
 850
 855
 860
 865
 870
 875
 880
 885
 890
 895
 900
 905
 910
 915
 920
 925
 930
 935
 940
 945
 950
 955
 960
 965
 970
 975
 980
 985
 990
 995

Mai pe urmă de toți vine și pater prefectus (adecă popii un-
 gurești), carii pe obiceașu sântu priimiți de Domnu și dau și ei
 crucea în mâna mitropolitului de o duce la Domnu, de o sărută
 și spun și orații lătinește și-și ȳau și ei bacșșul din mâna lui
 vel vister.

A doao zi, în zioa sfântului Botez, ȳase Domnul la bisearică
 tot cu aceeași rânduială de țărămonie, după cum s'au scris pre
 largu zioa Nașterii; numai atâta obiceașu să mai adaoge, că să fac
 doao făclii mari dela visterie, împodobite cu pânză, cu mătăsuri,
 în chipul făcliilor celor de botez și cându ȳase Domnul la bisea-
 rică, doi din **imbrăcați în dulămi de taftă, mergu ȳnainte Dom-
 nului, unul din-a-dreapta, altul din-a-stânga și ȳntrându în bi-
 searică Domnul, unul stă cu făclița ȳnainte icoanii lui Hs. și
 altul ȳnainte Precistii, fiindu făcliile aprinse și să face și Polieleu
 (cu cherodosie), adecă dare de lumânări de ȳară, precum s'au
 arătat mai sus, dându-să lumânări și igumenilor de țară și călu-
 gărilor tuturor, câți să vor afla în bisearică. Și după doxologie
 ȳndată, mitropolitul cu Domnul, cu beizadealile și cu toată boe-
 rimea esă la Iordanu cu tot alașul, mergându și acei doi cu făcliile
 a-mână ȳnainte Domnului, fiind afară scaone gătite pentru
 Domnu, pentru Doamna, pentru beizadeale, pentru mitropolitul
 și arhieriei și pentru boerii cei mari și masă pentru osfeșanie,

26. locul lăsat liber este completat de Kogălniceanu prin cuvântul curteni.

lângă care, aproape, stau acei doi, unul din sus, altul din ȝos, cu făcliile ȝiindu-le a-mână ȝi feaȝile lor cătră masă. Inșă la această osfeștanie, ce să numește Iordanul, cât ȝi la cealelalte osfeștanii ce să fac priste an | ȝaste obiceiău de să aduc 2 icoane: f. 21 r. 5 Preacista dela mânăstirea Golița ȝi dela Sfânta Vineri, făcătoare de minuni icoane, cum ȝi cealelalte icoane dupre la toate bisearicile, cu steagurile lor, așăzându-se pe rânduială. ȝi după ce ȝase Domnul suptu saivantu, șede în piçoare dreptu scaon ȝi vine ȝi Doamna cu toate ȝupâneasile ȝi cu toate fetile din casă ȝi șede 10 ȝi Doamna în piçoare dreptu scaonul său, din-a-stânga Domnului.

Mitropolitul, cu arhieriei, cu toȝi igumenii de țară, cu preoȝii de Eși, stau din-a-stânga Domnului ȝi unde să sfârșaste șiragul bisericescu, acolo stau ȝi icoanile lângă masă. Iar din-a-dreapta Domnului stau beizadealile ȝi toată boerimea, dela mare ȝi până 15 la mic, afară din vel postelnic ȝi vel spatar, ce stau îmbrăcaȝi în caftane din-a-stânga Domnului, ȝi vel camaraș cu ceilalȝi boeri a curȝii la spatile Domnului.

Doamna cându vine la Iordan, vine înaintea sa vornecul său, cu toȝagul a-mână, îmbrăcatu în feregea de postav ȝi după ce stă 20 Doamna dreptu scaonul său, stau ȝi toate ȝupâneasile în șărag, pe rânduiala lor. Apoi Mitropolitul merge cătră masă cu paterița în mână, în toate veșmintile fiindu îmbrăcatu, cu mitra în cap; cădește întâi svintile icoane ȝi apoi masa cea de osfeștanie ȝi îndată face ȝi incepere. După această merge cătră Domnu ȝi-l cădește de 9 ori; pe Doamna tij ȝi pe beizadeale de 3 ori; apoi pe 25 arhieriei, pe igumeni, pe preoȝi ȝi pe toată boerimea; ȝi după căditu săvârșaste mitropolitul toată slujba Iordanului înveli glas; ȝi după ce cântă troparele de trei ori, sărută mitropolitul crucea ȝi sărută ȝi icoana Preacistii ȝi moștii (de vor fi). Apoi Domnul 30 mergându cătră mitropolitul ȝi mitropolitul cătră Domnu, înaintea f. 21 v. Domnului | vel postelnic ȝi vel spatar, lângă Domnu ȝi cam înapoi vel camaraș ȝi cându sărută Domnul crucea, să face șinlic cu slobozirea tuturor tunurilor ȝi cu focul cel măruntu ȝi îndată mehterhaneaoa. Apoi Domnul merge de sărută sfintile icoane ȝi 35 cându să întoarce, arată oarecare shimă de smerenie cătră toȝi, mergându la scaonul său. După Domnu merge Doamna, asemenea ȝi beizadealile ȝi apoi vine mitropolitul de șede în scaonul său. După beizadeale mergu arhieriei, igumenii toȝi, fiește-carele după rânduiala sa, de sărută crucea ȝi să stropăscu cu aghiazmă.

Apoi mergu boerii cei mari pe rânduială, dela vel logofăt pân la vornicii cei de poartă și încă și zapcii curții.

Obiceîul vechiu au fostu, că după ce mergea boerii dela vel logofăt pân la vel ușer, de săruta crucea, apoi să da rându
de mergea și ăpâneasile. Iar Grigorie Voevod Ghica au făcutu 5
altu obiceîu de rânduială, că după ce mergea boerii cei cu boerii
și mazâli, dela vel logofăt și pân la vel comis, apoi au dată rându
ăpâneasilor, dela logofeteasa cea mare pân la comisoae; apoi
mergea ceilalți boeri și după dânșii ăpâneasile lor. Deci, după
ce sărută toată boerimea, atuncea șazăndu Domnul, Doamna, 10
beizadealile, partea bisericăscă și o samă din boeri pe scaone, mai
pe urmă încep a aduce și caii cei domnești și întâi trec telegarii,
după telegari vtori armaș, treti armaș înainte a tușurilor și iuruk-
bairac în mijlocul tușurilor, răsunându în trâmbișile domnești,
cu sărmaciul povodnicilor, trec pe dinaintea Domnului închinân- 15
du-se. După aceștiia, povodnicii domnești și armăsarii, unul după |
altul, după cum îi rânduiește vel comis; și atătū pe povodnici, K 317
cātu și pe armăsari încalică tot fișori de boeriu și din boerenașii
f. 22r. Domnului împodobiți și numai | în caftanele lor ceale de taftă;
și aceștiia sântu toți rânduși cu catastif domnescu. Și mai pe 20
urmă de toți vine și vel comis îmbrăcatu în caftan domnescu
și pe calul cel împărătescu, care să numește tablabaș, cu alai fru-
mos și cu ăhodarii Domnului pe lângă dânsul, după obiceîu.
Și toți acei călări pe cai, cându vin împotriva Domnului, să în-
chină întâi cătră sfintile icoane, apoi cătră Domnu și pe urmă 25
cătră mitropolitul, stropindu-i cu svânta aghiazmă. Și după să-
vârșirea acestor țărămonii, îndată să rădică Domnul cu toată
partea bisericăscă și boerească și merge în bisearică, unde însuși
mitropolitul cu arhierii și cu câți igumeni de țară rânduiește,
săvârșaste svânta liturghie. Doamna încă merge de ascultă litur- 30
ghie la bisearica sa, împreună cu toate ăpâneasile. După ce
iasse Domnul din bisearică și merge în spătărie, să face iarăși
aceaiași țărămonie ca și la sfânta Naștere, adecă atăt partea
bisericească, cât și boerii să cinstescu cu vutcă, confeturi și calfea;
și de nu iaste masă, mergu boerii pela casile lor. Câte odată s'au 35
obișnuită a să face Iordanul și în divanul curții din lăuntru, ori
pentru împotivirea vremii, ori pentru gingășiia gerului și mai multu
pentru ca să privască Doamna cu ăpâneasile pe ferestri, nepu-
tându ca să iasă la divan pentru vreo pricină.

A dooa zi după Bobotează iarăși vin dascalii cu ucenicii lor, de spun engomiile cătră Domnu, după cum s'au arătat mai sus.

A treia zi era obiceiul vechiu de făcea Domnul divan igumenilor dela Munte și tot într'acea zi să făcea și masă călugărilor, de
 5 care am arătat mai sus; și să poronciia de cătră Domnu lui trei
 f. 22 v. logofăt să le isprăvească trebile lor și să le | dea și pecetluiturile
 ceale de sare și să-i pornească să și meargă la mănăstiri.

Alte obiceiae vechi ce avea Domnii cei mai denainte vremi

Obiceașu era de mergea Domnul (câte odată și Doamna) la
 10 mitropolie, la praznecul Stretenii și după ce eșia Domnul din bi-
 searică, mergea în casele mitropoliei și din partea mitropolitului
 să da vutcă, confeturi și cafea, atâtă la Domnu, la Doamna, la
 beizadeale, câtă și la toată boerimea. Și era obișnuită mitropolitul
 de să gătiia și făcea masă mare Domnului cu toată boerimea;
 15 și cându era după masă, de eșia Domnul să meargă, cel mai ales
 omu a mitropolitului, din poronca stăpânului său, trăgea un
 cal poclon Domnului (însă cal de prețu, după cinstea Domnului).
 Iar dela o vreme încoace, Domnii nu rămân la masa mitropoli-
 20 tului, nici Doamnele mergu cu Domnii; ce numai după cafea
 șede Domnul în voroavă cu mitropolitul ca un čas și apoi eșind
 să meargă Domnul la curte, calul iaste adus de-l vede și Domnul
 și încălecându, cu tot alașul merge la curte.

La Duminica lăsatului săc de brânză, iaste vechiul obicei, după ce iase Domnul dela bisearica cea mare și merge în spătărie
 25 șazăndu în scaonul domnescu, trei logofăt aduce în spătărie,
 pe diiaconul curții și stându cu fața cătră Domnu, face
 orații, întru care la mijlocul vorbei aduce din partea | mitropo-
 litului, arhierilor și a toată boerimea cuvântu de cerirea ertă-
 čunii dela Domnu, pentru toate ceale ce-i vor fi greșit (cum și
 30 Domnul asemene dela toți cu umilință cere ertă une). Și după
 f. 23 r. ce sfârșaste diiaconul ora | țile, mitropolitul merge cătră Domnu
 și Domnul încă să scoboară din scaon și făcându oarecare semnu
 de plecare, sărută mâna mitropolitului și mitropolitul îi sărută
 creștetul; după mitropolitul, beizadealile; după dânșii, arhierii
 35 și după arhierii mergu toți boerii de sărută mâna Domnului;
 și după ce șed fiește-care la rândușala lor, să dă cafea Domnului

și apoi la toată boerimea și pe carii va Domnul din boeri, îi po-
prește la masa din lăuntru despre harem.

Au mai fostu obiceiăru vechiu iarăși la toate Duminicile sfân-
tului și marelui postu, pân la Duminica a cincea, de mergea Dom-
nul pela mănăstirile grecești, întâi la Trei Sfinți Ierarși, la Golâia, 5
la Burnosche, la Sfeti Savva, la Sfânta Vineri și la Buna-Vestire,
iar la Golâia. Iar dela domnița lui Neculai Voevod s'au tăiată și
acestu obiceiăru; atâta numai au rămas, cându iaste hramul vreunii
mănăstiri, vine igumenul acei mănăstiri mai nainte de zioa prăz-
nuirii cu o zi, către Domnu cu pocloane, cafea și zahar și trei 10
logofăt ducându-l în spătărie cătră Domnu, închină pocloanile
și poștește pe Domnu ca să ia osteneală să cinstească prăznuirea
svintei mănăstiri cu mergerea și parisița sa cea domnească. Și
Domnul încă-i dă răspunsu, după cum îi dă mâna și vreamea.

Dar la hramul mănăstirii Gălății, la Inălțarea Domnului 15
Hristos și la hramul mănăstirii Cetățui, la Svinții Apostoli,
s'au întâmplatū de multe ori, de au rămas Domnii acolo la masă,
fiindu mai departe de oraș (insă cheltuiala bucatelor au fostu
de cătră domnie). Iar la Duminica a șasea a sfântului postu, ce
să chiamă a Stălpărilor, iase Domnul la bisearica cea mare și cân- 20
tându-se polieleu, să dau făclii de țară tuturor, după cum s'au
f. 23▼ ară | tatū mai sus; și în trei sări a săptămânii cei mari, Duminică
spre Luni, Luni spre Marți și Marți spre Miercuri, Domnul iase
tot la bisearica cea mare, cu toată boerimea, de ascultă utrănea
de cu sară, la un čas din noapte (dar pe aceste sări de multe ori 25
merge Domnul la bisearica despre Doamna), după cum îi iaste
voia și după cum să întâmplă și trebile.

Miercuri dimineața era obiceiū de să făcea masle în spătăria
cea mică, aflându-să și boerii cei mari și boerii curții, dându-să
tuturor făclii de țară, săvârșindu svântul maslu însuși mitro- 30
politul cu alți arhieriei, cu episcopii și cu preoții curții, câți
sântu de trebuință. Și după săvârșirea maslului, cu mâna lui vel
vister, să dă mitropolitului 4 galbeni, arhierieilor câte 2 și la preoți
câte 1. Și după masle, mergea boerii de-și lua dela Domnu ertă-
tăcune. Dar acmu dela o samă de vreame, s'au rădicatū și acestu 35
obiceiăru, fiindu-că Domnii, acmu, maslile le fac înlăuntru cu ai lor;
iar boerii își fac masle pela casile lor și ertăcunea dela Domnu
o iau în zioa de Ğoi-mari, cându vor ca să să împărtășască sfin-
telor și infriçoșatelor taine.

- In zioa de Goia-cea-mare iaste acestu obiceiău, de iase Domnul la bisearica cea mare cu toată boerimea, slujându întru această zi sfânta liturghie însuși mitropolitul țării, numai cu preoții curții și cu doi sau și trei diiaconi; și după săvârșirea cântării *Τὴν γὰρ σὴν μῆτραν* merge Domnul de să închină la toate sfintele icoane pe obiceiău, cerându-și ertăcune dela boerime și dela norod
- f. 24 r. și-și | merge la strana sa și la | vreme merge de să pricistuește K 319 cu svintile taine; după Domnu, beizadelile și apoi toți boerii pe rânduială. Și eșindu Domnul din bisearică, merge în spătărie cu
- 10 toată boerimea; și era întâi obiceiău de să da câte un pahar de vin la toți boerii carii era împărtășiți sfintelor taine, apoi cahfea. Și de iaste voia Domnului și poftește să să facă umivanie (adecă niptira), după cafea iase Domnul la umivanie, care să face în meidanul curții din lăuntru (de iaste vreamă bună), unde și Doamna
- 15 cu toate gupâneasile privăscu acea sfântă taină, care să săvârșaste de însuși mitropolitul țării, făcându-să spălarea după toată rânduiala bisericii. Inșă cându să face spălare, iaste obiceiău a să da dela visterie mitropolitului, o fotă de ceale bune, cu care se
- 20 împrežură și un burete și un prosop de ceale bune cu care șterge piçoarile ucenicilor. Acestea, după spălare, rămân a mitropolitului. Și îndată suindu-să Domnul sus, mergu și boerii toți pela casile lor. Inșă să mai dă dela visterie 10 lei bani și un postav, de cele cotul câte 1 leu, la obrazul acel ce să află în locul Iudei.
- La un čas din noapte, mitropolitul, episcopii, alți arhierii
- 25 și igumenii greci, câți sântu rânduți de mitropolitul și toată boerimea, vin la bisearică și iase și Domnul la slujba celor 12 sfinte evanghelii. Și cea dintâi evanghelie să citește de mitropolitul țării și după dânsul alți arhierii, episcopii și igumenii; dar evanghelia cea mai după urmă, o cetește diiaconul curții
- 30 în amvon.
- In zioa sfintei și marii Vineri, iase Domnul iarași la bisearica
- f. 24 v. cea mare la | časuri, făcându-să și vecernia cu sărutarea epita-fiului totă odată; și la 6 časuri din noapte, spre Sâmbătă, iaste obiceiău de iase Domnul iarași la bisearica cea mare și la canonul
- 35 cel dintâi să face dare de făclii de cără la toți; și după slavoslovie să scoate aerul, mergându Domnul cu mitropolitul alătura inaintea aerului, cu tot alașul și cu boerii cei mari pe urma Domnului și a mitropolitului, toți cu făclii aprinse, cum și celalalt norod. Și eșindu din bisearică, să scoboară pe scara cea mare și mergu

pe bute din lăuntru curții, unde și scaone sântu gătite pentru aer în mijloc, iar pentru Domnu și ceilalți, la locurile ceale obișnuite și acolo să face și sărutarea aerului, de toți, pe obiceiău.

Obiceaiul țărămonii ce să face la zioa Invierii Domnului Hristos

Iaste poronca Domnului dată cătră treti logofăt, la 6 časuri ⁵ din noapte, mitropolitul, arhieriei, episcopii și toți boerii să să afle la bisearica curții și iase și Domnul îmbrăcatu în cabaniță, cu toată țărămoniă ce s'au arătat la zioa sfintei Naștere. Și cântându-să canonul Sâmbetii, îndată să impart făclii la toți. Și după sfârșitul canonului, iase Domnul cu mitropolitul în divanul cel ¹⁰ mare, însă mitropolitul cu arhieriei și cu toți igumenii, îmbrăcați în toate veșmintile și acolo să face țărămoniă de rânduiala sfintei biserici, adecă începătură de cântarea sfintei Invierii; și apoi începându-să canonul Invierii, întră iarași în bisearică; și după sfârșitul canonului, cu sftetilna *Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνήσκος*, iar iase ¹⁵ f. 25 r. Domnul cu toți cei arăta | ți mai sus, cu făclii aprinse, | ori K 320 în meidanul cel mare al curții, ori înlăuntru despre Doamna, unde iaste gătitu scaonul Domnului, a beizadelilor, a mitropolitului, a arhierieilor și a toată boerimea.

Al treilea logofăt are datorie să poarte grijă (însă de n'are ²⁰ Domnul cruce cu sfântul și cinstitul lemnu) din crucile ce să află la mânăstiri, sau pre la arhieriei, să afle cruce care va fi mai cu bună podoabă, pentru Domnu, pentru Doamna, pentru beizadele, care cruce iaste obiceiū de să leagă cu năfrămi greale, ori <cu> sârmă cusute, ori <cu> fir, unde țin crucea cu mâna; care cruce tot lo- ²⁵ gofătul al treilea sângur dă în mâna Domnului și a beizadealilor la vreamă. Iar pentru crucea Doamnii, de nu să scoboară gos cu Domnul, vornecul Doamnii are purtare de grijă de merge la treti logofăt și ia acea cruce ce iaste gătită pentru Doamna, avându și mitropolitul cu arheireii și cu toți igumenii cruce pe ³⁰ a-mâna lor. Deci la vreamă cea obișnuită, la (enus) merge mitropolitul de să închină și sărută crucea și evangheliă și, întorcându-să cătră Domnu și cătră norod, blagoslovește; și acolea așteaptă de vine și Domnul; și după ce sărută și Dol cruceamnu

4 — p. 298₁₀ publicate și de Traian Ichim, Sfintele Paști de altă dată, în Șezătoarea, 24 (1928), p. 49—54.

și evangheliia, sărută și crucea ce ține mitropolitul în mâna sa, cum și mitropolitul sărută crucea cea din mâna Domnului, făcându amândoi și sărutarea cea duhovniască și obișnuită asupra cărîia sărutări îndată să face mare șănlăc, cu slobozirea tuturor
 5 tunurilor și cu focul măruntu și începe și mehterhaneaoa. Și Domnul merge la scaonul său, iar mitropolitul rămâne tot pe loc, pân
 f. 25v. face sărutare și cu beizadelile și apoi merge și mitropolitul | și beizadelile la scaonile lor. Iar de să vor întâmpla niscareva arhieriei, adecă mitropoliți mari de eparhii alese, musafiri, la sărutarea crucii și a evanghelii, ei mergu după mitropolitul țării și apoi merge Domnul.

Și iarași cându să va întâmpla vreun patriiarh, după patriiarhul merge mitropolitul țării, apoi mitropoliții musafiri și apoi Domnul, după Domnu beizadelile și după dânșii arhieriei
 15 ceilalți, episcopii și igumenii.

După oamenii bisericesti mergu toți boerii, dela vel logofăt pân la cei mai mici, toți pe rânduială și întâi mergu de sărută svânta evanghelie; și apoi mergu la mitropolitul de sărută crucea și fac și sărutare, apoi la Domnu și la beizadele și apoi să întorcu cătră arhieriei și igumeni, sărutându crucile ce țân în mâna lor, fac și sărutarea cea frățască și merge fiește-carele de șede la rânduiala lui, făcându sărutarea cea obișnuită la șăragul boerescu pân la rândul său și la rândul său așungându, stă acolo. Și după ce să face sărutare de cătră toți, îndată Domnul și mitropolitul mergu la biserică, săvârșindu-să svânta liturghie de însuși mitropolitul, cu arhieriei și cu igumenii ce sântu rânduii.
 25 Eșindu Domnul din biserică, merge la spătărie și șede în domnescul său scaon; mai pe urmă vine și mitropolitul, cu arhieriei, cu igumenii și cu toți boierii; și după ce întră în spătărie și fac
 30 plecarea cea obișnuită, șadu toți pe rânduială, dându-li-să vutcă, confeturi și cafea. După aceea, iarași cu toții mergu și la Doamna și la beizadele și acolo încă li să dă cahfea; și de nu iaste masă,
 f. 26r. nezăbovindu, Domnul merge înăuntru la | harem și boerii pe la gazdile lor.

35 Iaste și acestu obiceiău de iaste și masă. Domnul după cafea merge înăuntru, iar mitropolitul cu ceilalți arhieriei și cu boerii mergu pe la casile lor și la vremea mesii, la câte časuri li să poroncește, să află iarași cu toții la curte. La 8 časuri den zi, iar iaste obiceiău să să afle toți boerii la curte; și e | șindu Dom-

nul la bisearică, la slujba cea obișnuită de sară (ce să chiamă a doao Inviere), cându sărută Domnul crucea și evanghelița, să slobod ȧrași toate tunurile și începe și mehterhaneaoa. Și după ce es din bisearică și mergu în spătărie, să dă dulceți, cafea la Domnu și la toată boerimea; după cafea, merge Domnul înăuntru 5 și boerii pe la casile lor. A doao zi, Luni, era vechiu obiceiău, care s'au urmat și pân la Grigorie Voevod: că vrându Domnul ca să facă oarecare glume cu boerii, nu da răspunsul de cu sară pentru vreamea bisearicii, cătră nimeni și Domnul să scula de noapte și eșiă la bisearică și câți boeri nu să afla la bisearică, 10 rânduia boerenași de mergea pela gazdile lor și le lua câte un cal și-l aducea la grajdul domnescu. Și tot întru această zi, eșindu Domnul din bisearică, toate rufeturile așternu pe ęos, dela ușa bisearicii și pân la ușa spătăriei, năfrămile lor; iar în spătărie și la ușa spătăriei, în divanul mic, să așternu de copiii din casă 15 covoară și înaintea Domnului mergându vel visterul, dă bacșășurile; dar la partea slujitorească să rânduiescu bacșășurile dela visterie, cu catastif domnescu.

f. 26 v. Deci după ce intră Domnul în spătărie și șede în scaonul domnescu și mitropolitul cu arhieriei și cu boerii la rânduiala lor, merge 20 întâi mitropolitul, cu arhieriei, de fac cu Domnul | ȧrași sărutarea sfintei Invieri, cum și boerii toți pe rânduială mergu de sărută mâna Domnului, făcându-să șinlic cu slobozirea tuturor tunurilor și mehterhaneaoa încă zice din lăuntru curții. Și după vutcă, confeturi și cafea, treti logofăt îndată aduce pe dascali 25 cu ucenicii lor în spătărie, de spun engomiile cătră Domnu, spre lauda și bucuriă sărbătorii, luându-și și bacșășul lor, după cum s'au arătat mai sus. După săvârșitul engomiilor, mitropolitul cu arhieriei și cu boerii cei mari, mergu la Doamna și la beizadele, asemenea făcând sărutarea svintei Invieri; și îndată după acesta, 30 boerii mergu pe la casile lor, dându-li-să întru această zi volnicie la curte să nu vie, odihnindu-să și bucurându-să fiește-carele la casa lui și cu ai săi.

Tot întru această zi au fostu obiceiău de să uda cu apă și să trăgea la văi cu apă unii pe alții și mai în toate breasile era această 35 obișnuință, pân la vreamea Domnii lui Antohie Voevod (care obiceiău pân acmù la Țara-Rumânească să păzește și să și urmează, a doao zi după Bobotează, în zioa svintului Ioan). Și cum s'au purtatù cuvântul din oameni bătrâni, cum că boerii

indrăzniia a zice și Domnului că-l vor trage în vale; și pe acei ce-i trăgea la vale, ca să le toarne coafe de apă din cap, ei să împăca cu trăgătorii, unii dându-le vedre de vin, alții pașce și oaă. Și mai vârtos fămeile să aduna la un loc câte 20—30 și trăgea
5 pe bărbați.

Iar din zilele lui Antohie Voevod, din pricinile trasului în vale, au născutu gălcevi foarte mari și s'au și omorit câțiva oameni și atuncea din poronca domnească s'au tăiatu ca nici de cum obiceiul acesta să nu mai fie (măcar că fămeile așa oarișce tot îl țin). |

f. 27 r.10 A treia zi după Paști, vin toți igumenii greci de să închină Domnului cu svânta Inviere, aducându și pocloane câte un miel. Și tot într'aastă zi, sau a patra zi, au fostu obiceiău vechiu de eșia Domnul afară cu tot alaïul de slujitorime și cu toată boerimea, mari și mici, la halcă, ori în șăsul Bahluului, ori la Copou,
15 scoțându-să toți caii domnești; și șăzându Domnul la saivantu și boerii pe scaone, pe cine din boeri rânduia Domnul, încăleca pe cal domnescu și să | sloboziă cu suliașă asupra halcalii (care suliașă sântu aduse din Țara-Ungurească, acolò să fac într'adinsu
20 halcaoa în repegunea calului, veniă de să închina Domnului și-i săruta mâna și poala și celor mai mari boeri li să dăruia de cătră Domnu, câte o lastră sau canavață cu fir și un postav; celor mai de șos postaj și atlaze, iar celor mai mici, postaj; fieștecăruia să da darul Domnului după cinstea sa, petrecându întru aceeaia zi
25 și cu alte chipuri de glume, pentru bucuriia sărbătorii. Iar Ţoi întâi după Paști iaste obiceiū vechiu de să face osfeștanie, care pân acmū să păzeăște, adecă iase Domnul după liturghie (însă de nu iaste vreamea împotrivă); care osfeștanie să face de însuși mitropolitul țării, uneori cându era secită, ori la șăsul Bahluului,
30 ori la Păcurariū; dar în vremile ceale bune în meidanul curții, despre scara cea mare, sau dinnăuntru curții, unde câte odată eșia și Doamna cu toate șupâneasile suptu saivantu; și acolò, fiind adunați mitropolitul, arhieriei, cu igumenii și cu toți preoții din Eși, aducându-să și sfintile icoane, să săvârșăște osfeștania;
f. 27 v.35 și la vreamea cea | obișnuită merge Domnul, Doamna, beizadelile și toți arhieriei, igumenii și toți boerii de sărută crucea și icoanile, după rânduiala ce s'au arătat mai sus.

Fost-au obicei vechiu mai nainte, de zioa Paștilor, la toți boerii, dela vel logofăt pân la vel comis: avea dar dela Domnu, câte un

postav mahut și câte un atlas florintin, de li să trimeea pre la gazdile lor; și ȝupâneasilor câte o taftă cu fir de ceale grele, care să socotiă dar din partea Doamnii; și la toți boerenășii curții și slugile domnești postaji supțiri și atlaze și tafti și la toți zapcii partea slujitorească; vel căpitan, porușnicul, baș-bulucbaș de curte, 5 baș-bulucbaș al doilea, căpitan de drăgani, sotnecul de Cazaci, căpitan de vânători, baș-bulucbaș hătmănescu, baș-bulucbaș agescu, postaji supțiri și taftă de dulămi, iar altor bulucbași hătmănești, i agești li să da numai postaj și la toată partea slujitorească, adecă la 4 steaguri a curții, la care aũ fostu obiceiu, ca să să afe câte 10 33 de oameni la un steag cu zapcii lor și vânătorii ce să făcuse pân la 100 de oameni, în 2 steaguri și Roșii ce să făcuse iar pân la 100 de oameni, carii să purta în haine roșii și în bărăți arnău-țești, tuturor acestora li să da postaj groase și la fiește-care steag să da postav tot de o floare. Inșă doao steaguri a vânătorilor, 15 mai nainte vreame n'au fostu ca să să afe zvoritor în curtea domnească și să ia strae dela domnie, fară numai era un vâtaf de vânători carele era șazător | la țară și avea în sama lui 20—30 de oameni vânători țărani, fiindu purtători de grija vânatului, de treaba domnii, avându scuteală de bir. Iară la domniăa lui Gri- 20 gorie Voevod, în vreamea ce au fostu agă Ianache, fiul lui Costandin Ypsilantie hatmanul, din poronca domnii, au făcutu aceale 2 steaguri de vânători, avându zapcii căpitani; și au mai făcutu și alte steaguri, iar 100 de oameni, ce s'au numitū Roșii, avându zapciu pe polcovnecul; și îmbrăcăminteaa acestor slujitori era în 25 sama agăi, de să gătiăa straille lor a tuturoră și comănacile; care fiește-care comănac avea câte o slovă însemnată, care de ce steag este. Și în Ȝoia-cea-mare a sfintelor patimi, după liturghie, sau mai vârtos după prânzu, însuși | Domnul eșiă la un loc de bună K 323 privală, unde socotiăa, de făcea căutare la toată slujitorimea, 30 strigându-i cămărașul de izvoade pe izvod; și ei mergându pe rânduială, întâi zapcii apoi slujitorii cu pușcile a-mână, sloboziăa pușca trecându și a căruia nu-i lua pușca foc, să rădea dela izvod. Care era bătrănu, la vârstă neputincoasă, să erta dela slujbă, dându-i camarașul de izvoade cartea Domnului, să fie scutit de 35 bir. Și întâi să petrecea simenii de curte, apoi vânătorii, apoi simenii hătmănești, cu zapcii lor și dărăbanii, carii sântu în sama căpitanului de dărăbani și toată slujitorimea, ce lua haine dela domnie.

Atuncea, la căutare, trebuia să să afle toți îmbrăcați în hainile ceale noao. Inșă această rânduială de gătierea strailor cu cheltuțala domnii, numai la vremea lui Grigorie Voevod au fostu; iar la domnii cei mai vechi, li să da numai postaj și ei își gătiia
 5 hainile. Dar dela domnița a doao a lui Costandin Voevod Mavro-
 cordatu, s'au făcut și steagul | Arnăuților și apoi aceștiia au intrat
 f. 28 v. la slujbile ceale mai de trebuință a Domnilor, carii sântu în sama hatmanului. Iar de cându au născutu mucareriu, s'au tăiatu aceale cheltuțale de podoabile Paștilor, prea puțin ur-
 10 mându-să.

Ce țărămonii să fac la zioa sfântului Gheorghie

In zioa sfântului Gheorghie au fostu obiceiău, de eșiia Domnii, uneori la Hlincea, alte ori la Bârnova, la hramul bisericilor, cu toată boerimea și acolò rămânea și la masă (inșă cheltuțala era
 15 domnească, iar nu dela călugări).

Iar cându nu eșiia Domnul afar din vreo pricină, eșindu la bisearica curții despre poartă, vel clucer păziia slujba lui, de să aducea un miel friptu întreg, în loc de colivă, la bisearică și el rădica blidul întru acea zi; și colivile de preste tot anul era în pur-
 20 tarea de grijă lui vel clucer, ca prin mijlocirea clucerului celui mai mic de curte, să să afle nelipsitū colivă, precum la sărbătorile mari, așa și în toate Duminicile; și pentru această s'au datū și rânduială de șidere mai sus, în strană de vtori logofăt și de treti logofăt.

25 Tot la zioa sfântului Gheorghie, daca este câmpul inchietū cu iarבă, sau și mai pe urmă cu puține zile, după vreme, iaste obiceiău și în purtarea de grijă lui vel comis, ca să să scoată caii domnești la căiru și țărămoniia într'acestu chip să urmează.

Intr'acea zi făcându-se gătiere, chiamă Domnul pe vel comis și-l
 30 îmbracă cu caftan și eșindu dela Domnu cu caftanul îmbrăcatū și puindu-și în cap și șlicul lui cel de sobol, merge la grajdul domnescu; și de acolò, să pornescu caii, după cum îi rânduește vel comis, în privala Domnului, | a Doamnii, a beizadelilor și a toată boerimea, petrecându-i pen meidanul cel mare a curții, despre
 f. 29 r. 35 cămară, ori pe dinlăuntrul curții. Și înainte iaste un steag de Arnăuți cu zapcii lor, după dâșii 2 steaguri de săimeani, pe de o parte și pe de altă parte, în șărag și pentre dâșii, înainte, să

aduc telegarii; pe urma telegarilor, sacabaș, apoi vtori armaș, treti armaș și iuruc-bairactar în mijloc. După dânsii trâmbițașii domnești și sărmaciul povodnicilor, răsunându în trimbiță și în surlă. După aceștiia, povodnicii, apoi armăsarii, țiiându-să de comișai și de simenii ce să rânduescu de hatmanul, fiindu înțolați s atât telegarii, povodnicii, cât și armăsarii cu ceale obișnuite | a K 324 lor țoliturii, feliori de feliori. După armăsarii zapcii curții, a hatmanului și a agăi, a părții slujitorești, împodobii și apoi vtori comis și treti comis. Și pe urma lor ** el comis călare pe cal împărătescu, ce să chiamă și tablabășu, îmbrăcatu în caftan, 10 calul împodobitu cu podoabile ceale mai alese, legatū calul și cu taftă naramgie piste brațe; pe lângă comis, seizbaș și alți seizi și comișai și čohodari, căti poroncește Domnul, cum și slugile comisului toate, împodobite și pe lângă dânsul și meh-terhaneaoa zicându pe urma lui. Și cându așunge vel comis în 15 dreptul Domnului, unde iaste să închină cătră Domnu și apoi iase cu toată rânduiala ačasta pe din sus de Sfântul Nicolae și pela vamă; și așungându la čair, unde și corturi sântu întinse, așază comisul caii Domnului pe rânduială. Are obiceiū vel comisul de face și masă mare la o samă din boerii cei poftii de dânsul. | 20

f. 29 v.

Ce obiceiū are Domnul cându merge la Svântă

La 14 zile a lunii lui Octomvrie aici în pământul Moldovei, întru ačastă de Dumnezău păzită țară, să prăznueste la mânăstirea a trei Sfinți Ierarși, Svânta și cuvioasa prepodobna Parascheva cea noao, al căriia sfântul ei trup întreg să află întru 25 ačastă numită mânăstire, aduse fiindu sfintile ei moștii de răpăosatul Vasilie Voevod, la anii 7148.

Deci cu o zi mai-naainte de prăznuirea Sfintei, vine igumenul mânăstirii cătră Domnu cu poclon, cahfea și zahar după obiceiū și ducându-să de [treti] logofăt în spătărie cătră Domnu, pofteste 30 igumenul pe Domnu cu rugăminte, ca să ia Domnul osteneală, să cinstească prăznuirea Sfintei cu mergirea și domneasca sa parisie. Și Domnul încă fiindu doritū a să împărtăși cu sărutarea Sfintelor moștii, mulțamește igumenului, bucurându-l și cu mergirea sa.

35

13: căti este transcris cum in ed. Kogălniceanu.

Și la 8 ȕasuri den zi ȕaste obiceiău de să trag toate clopotile sfintei mănăstiri și atuncea igumenul și cu preoȕii bisearicii mergându în bisearică, după închinăȕunea cea cu smerenie, ce fac cătră racla Sfintei, o rădică dela locul ei racla cu sfintile moștii și o pun în mijlocul bisericii, în kuvuelion ci i s'au făcutu acmū de curându, pentru sărutarea și împărtășirea creștinescului norod. Și îndată să începe și vecerniăa cea mare. Deci după săvârșitul vecerniei, merge și Doamna la numita mănăstire cu alaīu de slujitorime și trag și clopotile (numai aceștii mănăstiri) și cându va să între în bisearică, igumenul are purtare de grijă, de-i ȕase cu svânta evanghelie înainte; și întrându în lăuntrul sfintei biserici f. 30r. și închinându-să | sfintelor moștii și sărutându-le cu smerenie, poroncește de să face și paraclisul Sfintei și după paraclis, ȕar sărută moștiile și eșindu din bisearică, merge la curte.

15 Iaste obiceiău de să fac dela visteria Domnului și 2 făclii mari de ȕară, câte de ** oca, care să și zugrăvăscu și să trimitū la Sfântă, din partea Domnului; și aceste făclii să trimitu pân a nu merge Doamna la bisearică; care făclii să pun, una la cap, alta la piȕoarile Sfintei.

20 Și după mergirea Doamnei la curte, vel șătrar are purtare de grijă de întinde saivantul Domnului în ograda mănăstirii, din-a dreapta ușii bisearicii, unde și Domnul descalică; cum și vătaf de aprozi are și el aȕastă purtare de grijă, de așază scaonul Domnului, a mitropolitului și a beizadelilor.

25 A | doao zi dimineaȕa, în zioa Sfintei, după ce să gătește Domnul și să luminează bine de zio, purcede Domnul dela curte cu tot alaīul cel domnescu și obiȕnuitū și vine la Trei-Sfetitele, făcându-să răsunare, atât de a mănăstirii clopote, cât și de ceale lalte mănăstirești clopote, carii sântu mai aproape. Inaintea Domnului, la ușa bisericii, ȕaste obiceiū de ese mitropolitul cu alȕi arhieriei și igumeni, cu sfânta evanghelie și cu axion duc pe Domnu în bisearică; și îndată cel întâi cântărețu începe slavosloviia; și după slavoslovie, Domnul, cu mitropolitul alătorea, esū împreună afară și după dâșșii boerii și cântăreȕii încep a cânta litiia și 4 din preoȕii bisearicii, în epitrafie și feloane fiindu îmbrăȕaȕi, cu capetile goale, rădică racla cu sfintile moștii pe umerile lor, doi f. 30v. la cap, doi la piȕoare și | eșindu afară din biserică, să face incun-

6: și împărtășirea omite ed. Kogălniceanu.

gurare sfintei biserici cu sfintele moștii, mergându mitropolitul cu Domnul și cu toată boerimea înaintea sfintelor moștii.

După încungurarea bisearicii odată, merge Domnul suptu saivantu dreptu scaonul său și toți ceilalți dreptu scaonile lor și sfintele moștii aducându-să, să pun în mijloc și merge întâi mitropolitul de sărută moștile și mergându și Domnul și sărutându sfintele moștii, să miruește de mitropolitul; și după mir, mergându Domnul la scaonul său, să dau 10 lei de vel vister în blid.

Apoi mergu beizadelile și boerii toți de sărută moștile și să miruescu și îndată mitropolitul cu Domnul și cu toată boerimea 10 intră în bisearică și să începe sfânta liturghie; iar sfintele moștii rămân afară pentru sărutarea norodului. Și la Heruvicò, la văhodul cel mare, să aduc sfintele moștii în bisearică fără raclă și să petrece Domnul, beizadelile și cu boerii pe dedesuptul sfântului trup și apoi ducându-l în sfântul oltariu, îl pun pe sfânta masă 15 și aproape de chinonico, sfintele moștii să rădic din oltariu și să aduc de să pun ȳarași, în racla lor ce ȳaste în mijlocul bisearicii și după săvârșirea liturghiei, eșindu Domnul din bisearică, de voește, merge la chiliia igumenului de bea cahfea; de nu, merge la curte și acolo bea și cafea cu toată boerimea, după orânduială. 20

Ce obiceiū ȳaste cându face Domnul Mitropolitu țării sau Episcopū

f. 31 r. De să întâmplă de moare mitropolitul (sau episcopul) și mitropoliia (sau episcopiia) rămân văduve, cu ce rânduială și politică să fac. | Cel vechiu obiceiū așā au fostu: pe episcopul de Roman să-l aducă să-l facă mitropolitu și pe episcopul de Rădăuți să-l sue la scaonul Romanului și pe episcopul de Huși să-l sue la scaonul Rădăuțului și la scaonul Hușului să facă altul, care să va alege cu sobor.

Iar dela o vreme încoace, s'au stricatū orânduiala obiceiului acestuia (rămânându la socoteala Domnilor), alegându-să cu sobor 30 după vrednicie, unul din episcopi; și carele ȳaste cel ales, îl chiamă întâi Domnul, de-l poștește ca să fie purtător de grijă și păstor turmei lui Hristos. Și cându merge de să împreună cu Domnul, închină și oarecare obișnuite pocloane, adecă covor, răși, cahfea și zahar. Apoi în zioa cea rânduită, trimite Domnul pe treti lo- 35 gofāt cu carāta domnească, de-l aduce dela gazdă, la curtea domnească și întrându în divanul cel mic, merge vel postelnic cu

toiaĝul a-mână și cu treti logofăt, de-l poftescu din partea Domnului în spătărie, fiindu și toți boerii cei | mari. Și Domnul șăzându în scaonul său domnescu, vtori logofăt ține mantiia în mâinile sale; iar de nu iaste vtori logofăt, o ține treti logofăt; 5 și vel visterul luindu mantiia den mâna lui vtori logofăt, îmbracă pe mitropolitul și Domnul sculându-să în piçoare fără șlic, țiuindu cărja în mâna sa cea dreaptă, merge mitropolitul cătră Domnu și Domnul îi dă paterița în mâna sa, sărutându-i mâna și mitropolitul creștetul Domnului.

10 Și după ce ia cărja, stând în piçoare înaintea Domnului, face cătră Domnu și oarecare orații de mulțămită. După această șede la cafea și după cafea, eșindu dela Domnu, rânduește Domnul pe vtori logofăt, vtori postelnic cu postelnicei, treti logofăt, vtori comis și pe alți boerenasi și čohodari, de-l duc la mitropolie, mergându și vel postelnic înaintea lui | cu toiaĝul, îl petrece, pân îl sue în leftică. Și cându iase pe poarta curții, încep a să trage toate clopotile, atât la mănăstiri, cât și pe la bisearici; și întrându în bisearica mitropoliei cu cântarea axionului, acolo să află episcopii țărâi și alți arhieriei streini de sântu și igumenii, 20 carii îl sue în scaonul mitropoliei și i să face și engomion. Apoi rânduește Domnul și mehtherhaneaoa, cu tot alaialul, de mergu la mitropolie și-i fac obiçnuita cinste.

Ce obiceiü iaste cându face Mitropolitul sau Episcopul paretisis

Dându mitropolitul sau episcopul paretisis în scris la mâna 25 lui treti logofăt, ori la altü obraz mai mare, acela încă o dă în mâna Domnului; și Domnul, cându sântu toți boerii adunați în spătărie, le spune cum că mitropolitul, sau episcopul, au făcutü paretisis de eparhiia sa; și acea paretisis o dă Domnul în mâna logofătului a treilea de o citește într'auzul tuturor și după ce să 30 citește, poroncește Domnul lui [treti] logofăt de o pune în condica mitropoliei (care condică mai nainte vreame nu era, ce dela Costandin Voevod Racovița s'au făcutu și s'au așăzatu acea rânduială).

Insă acea paretisis să pune în condică și, pentru ca să stea 35 neștrămutată de acolo, o pecetăluște Domnul în patru cornuri cu a sa pecete cu čară tare și împotriva acei pecetluite paretisis, din prijmă, să scrie văduviia mitropoliei sau a episcopii, (adecă)

f. 32 r. cum că iaste trebuință a să așăza scaonul cu altu păstor. Și atuncea Domnul dă poroncă să să facă alegire. Și de iaste să să facă mitropolitu, cu sobor bisericescu și politicescu, să face alegire din episcopii țării. Iar de iaste să să facă | episcop, asemenea ierași cu sobor să alege din igumenii mănăstirilor de țară și cel ales din egumeni, i să poroncește întâi de mitropolitul ca să slujască liturghie în bisearica cea mare, fiindu și Domnul la bisearică. Apoi iaste chemat de treti logofăt și el îl duce de-lîmpreună cu Domnul, închinându-să cu oarecare pocloane, care s'au arătatū mai sus. Și Domnul atuncea îi zice cum că: « (cutare) episcopie rămâindu 10 văduvă de păstoriu ei, Svințiira-ta te-i ales a fi păstor acelui scaon ».

După ačasta, la zioa ce hotărește Domnul ca să să hirotonisască episcop, vel vister are purtare de grijă, ca să poronască logofătului de visterie, să să facă trei scaone, doă mai mari și unul mai mic, care scaone ducându-le în bisearica cea mare, le 15 îmbracă cu postav roșu, nici prea bun, nici prea rău, de mijloc și le pun în mijlocul bisericii, pe care șede mitropolitul și | Domnul, și pe scaonul cel mai de sus șād, iar pe cel de al doilea razimă K 327 piçoarile lor; și mitropolitul fiindu îmbrăcat în toată podoaba arhierească, șede din-a-dreapta și Domnul din-a-stînga. Și pe al 20 treilea scaon, mai ȝos, șād 2 din episcopii țării, sau dintr'alți arhierei, îmbrăcați în toate veșmintile lor. Deci, după doxologie, aduc pe ipopsifios din oltariu, scoțându-l pe ușile ceale împărătești protopopul sau altu obraz cînstitū din cei mai aleși igumeni, îl aduce cătră mitropolitul, chelevsindu-l. Și după pove- 25 lire, fiindu pajoră gătită, o pune în mijlocul bisericii cu capul spre apus și cu coada spre răsăritū și călcându pe coada pajorii cel ce iaste ales, stă cu fața cătră mitropolitul și zice: « (cutarele) din mila lui Dumnezeu ipopsifios prea sfintei și dumnezăeștii f. 32 v. episcopii (cutare), cu a mea mână am scris pravoslavnica | măr- 30 turisire ». Și după ačasta să săvârșaste și ceilaltă orânduială a povelirii, după canoanile sfintei bisearici. Și îndată să începe sfânta liturghie și la liturghie să hirotonisește desăvârșit. Deci, după liturghie eșindu Domnul din bisearică cu mitropolitul, cu ceilalți arhierei și cu toată boerimea, merge în spătărie pe obicei; 35 și mai pe urmă de toți, iase și acel nou hirotonisit episcop din bisearică, îmbrăcatū în mantie și cu cārja a-mână și întrându în spătărie, toți să scoală în piçoare și apoi șede la cafea, la rânduiala sa. Și cându va ca să iasă din curte, era cel vechiu obiceiū, din pur-

tarea de grijă a lui vel visternic, i să gătiia un cal domnescu îmbrăcatū piste tot cu astar albu și cusutu astariul pe cal. Și rânduia Domnul pe treti logofăt, pe vtori postelnic cu postelnicei, vtori comis, treti comis cu alți boerinași și cu čohodari il ducea
5 pe episcop petrecându-l pin tot târgul, blagoslovindu norodul, trăgându clopote mari și mici, la toate bisearicile și pe urmă il descalică la mitropolie, poroncindu Domnul de mergea mai pe urmă și mehterhaneaoa, făcându-i obiçnuită și politicăscă cinste.

Dar dela Ioan Voevod Mavrocordatū încoace, s'au rădicatū
10 acel obiceiū de a să purta episcopii ce să făcea, pe cal îmbrăcatū în astar (socotindu-să ca un lucru anosto și foarte făr de cale), rânduindu-să de atuncea ca ori cându și ori la ce Domnu să va întâmpla a să face episcop, să-l aducă dela curte cu carăta domnească cu șase telegari și cu tot alaïul arătat mai sus și cu čohodari;
15 și de atuncea așa s'au urmat.

Obiceïul și orânduïala divanului, în ce chip să urmează

f. 33 r.

Cu o zi mai naintea divanului, poroncește Domnul vătavului de aprozi, să facă știre vornicilor de poartă, ca să înștiințeaze pe jăluitori, că iaste să să facă divan și oricine din lăcuitori să va
20 trage la divan, să le fie ușa deșchisă. Iar unii din Domni era obiçnuiți, pân nu era amândoașo părțile davagii ce să păriia față, să da poroncă pe unul sângur la đivan să nu-l scoată (care această poroncă și hotărîre și în vremile de acmū și mai tare să păzește, atât de cătră Domni, cât și de cătră veliții boeri, carii sântu ġu-
25 decători).

Deci vătaful de aprozi gătește divanul. La divanul cel mare iaste obiceiū să să aple și mitropolitul țărăi și boerii toți pe rânduïală: vel agă, vel armaș, vătaful de aprozi, vtori armaș, treti armaș, vornicii de poartă, izbașū de divan; toți aceștiia
30 stau la rânduïala lor și cu seamnile | boeriilor lor pe a-mână. Asemene și paicii și čohodarii să află zvoritori la divan înaintea Domnului, stând și ei în rându și la locul lor. Din veliții boeri mazăli, pe care va Domnul, le poroncește să șază la divan, împreună cu ceilalți boeri cu boerii, la rânduïala lor. Și pân la domniia a

K 328

16 — p. 305₃₀ *reprodus de M. Gaster, Chrestomatie română, II, București 1891, p. 75—76.*

doă a lui Mihai Voevod, au fostu vechiū obiceiū de șădea și vtori logofăt la divan pe urma altor boeri; iar de atuncea nu s'au mai obiĉnuitū a șădea, dar la divan, înaintea Domnului zvoritor să află.

Unii din Domnii cei vechi ĉ-au fostu Moldoveni, era obiĉnuiți a ġudeca norodul mai mult în spătărie, avându ușile lor deșchise; și făcea divan și la vreama de chindie, cetind treti logofăt jalbile oamenilor și alte scrisori ce sântu să le asculte și să le auză Divanul. 5

f. 33 v. Era obiceiū vechiū care s'au și urmat la domnii | cei trecuți și pân la Cantemir Voevod, logofātu al treilea să făcea cu această alegire: să fie om învățatū la tălmăcirea sloveniei, ca să poată ceti și tălmăci hrisoavele ceale slovenești de moșii înaintea Domnului și să și scrie slovenește ceale ce vor fi poroncite de Domnu; și să aibă lângă dânsul 5 și 6 uricari, carii să știe și aceia slovenia și a ceti și a scrie, fiindu că din-ceputul și descălecatul țării, aș 15 era obiĉnuitū a să scrie hrisoavele moșiiilor, pe slovenie; și acealea era mai de cinste și mai de credință, de vreama că acele hrisoave slovenești, ori întărituri de moșii, ori ġudecăți să scriia în scurtu; care și pân acmū aceale urice domnești pe slovenie n'au nicio îndoială a nu să crede. Și toate hrisoavele slovenești era întărite 20 cu credința Domnului și a fiilor săi și a tuturor veliților boeri; (la care hrisoave), după vornicii cei mari, să punea și pârcălabii acestor scaone, întâi pârcălabii de Hotin, i pârcălabii de Cetatea Neamțului, i pârcălabii de Cetatea-noao și apoi pârcălabii de Sučavă. 25

Iar dela o vreama, s'au rădicatū acestu obiceiū a slovenii și rânduiala pârcălabilor, scriindu-să ispisoacele moșiiilor și ġudecățile pe limba țării, măcar că la une hrisoave și acmū să urmează de să pune credința Domnului, a beizadealilor și a boerilor celor mari, dela vel logofātu și pân la vel comisū. 30

Țărămoniile ce să fac la solii streini ce trec pin orașul Eșului, mergând la Țarigradū

f. 34 r. Cându s'au întâmplatū de au venitū soli moschicești, sau leșăști, de au trecut pe aici pin orașul Eșului la Țarigrad, de sântu oameni mai mici, Domnul rânduește pe hatmanul cu alaiul său, 35 de-l aduce la gazda orânduită. Iar de iaste obraz de cinste, merge

hatmanul cu alaiul său cale ca de doao și trei časuri înaintea solului, făcându cercetare pentru sănătatea lui din partea Domnului. Și apoi rânduește Domnul tot alaiul de slujitorime, cu aga și mehterhaneaoa, cu paici și čohodari câți va Domnul și câți
 5 socotește pentru cinstea lui, orânduindu și toți boerii cei mari și cei mai mici, de es la marginea orașului, unde acolò așteptându pre sol, il și întâmpină cu toată cinstea ce i să cade. Inșă vel postelnic are obiceiău să întimpine pre sol mai nainte pân a nu sosi la marginea orașului, să-i zică din partea Dom-
 10 nului aceste cuvinte, adecă cum că: «prea înălțatul Măriia-Sa Domnul nostru să bucură de venirea Dumitale». Și cu acestu fel de cinste și cu mehterhanea il | aduc pân la gazda sa, unde iaste gătită. Și cându sosește solul la gazda lui, la curtea domnească să face slobozire de toate tunurile, un chip de bine au
 15 venitū.

A doao zi (sau după trei zile) merge întâi solul la curtea domnească de să adună cu Domnul, puindu-i scaon din-a-stânga Domnului. Apoi în ceilaltă zi merge și Domnul la gazda solului cu tot ala'ul, pe rânduială, cu boerii și boerinașii și cu
 20 toată podoaba ce să cade unui prințep de Moldaviia.

f. 34 v. Au fostu obiceiău vechiu de făcea Domnii masă solilor, la curtea domnească, în divanul cel mic și apoi și solul făcea masă Domnului (care acestu lucru și obiceiău de masă, din Domnii de aemū nimeni nu l-au urmat, nici l-au păzitū, fără Domnul Matei Voevod
 25 Ghica). | Și cându să pornește solul din Eși, iarași cu acelaș alaiu și cinste să petrece și cându iaste aproape de poarta curții domnești, atuncea să slobod iaraș toate tunurile, chip de mergere sănătos.

Iar cându s'au întâmplatū sol mai mare, ca să vie vreun voevod
 30 leșăscu (după cum la domniia lui Neculae Voevod Mavrocordatū), au mersu sol mare la Țarigradū, Voevoda Mazovețkie (care sol ca aceștiia foarte rar s'au întâmplatū de au trecutu), atuncea iaste acestu obiceiău, adecă: sângur Domnul să iasă înaintea
 acelu sol cu toată orânduiala alaiului țării, să-l întimpine de
 35 laturea orașului și să-l petreacă, mergându Domnul cu solul călări și alătura (inșă Domnul din-a-dreapta și solul din-a-stânga) il duce pân la gazdă și iarași la împreunări, întâi solul au mersu la curte, întru adunarea Domnului și apoi au mersu Domnul cătră adunarea solului, la gazda lui.

**Ce obicei iese cându să întâmplă să să înpreune Domnul cu
Hanul sau cu Iuțutuiulun Pașà**

Cându să întâmplă de ese Domnul înaintea vreunui han, ce va trece pin țară, cându merge Domnul la saivantul hanului să să înpreune, să-i sărute piçorul, ași iese obiçnuitù la dânșii: 5 rădică Domnul gugimanul din capu și-l dă la un copil de cei din casă de ai hanului, de-l ține și așa, fără șlic, merge de sărută piçorul hanului; și Domnul cându să rădică dela sărutatul piçorului, îndată copilul acel din casă pune Domnului șlicul în cap și poroncește hanul Domnului de șede în genuchie pe macatù, voro- 10 vindu amândoi ceale de trebuință pricini. Inșă cându sărută Domnul piçorul | hanului, el încă are obiceiă de-și pune mâna la obraz și-și rădică șlicul, de abiă numai il atinge cu palma.

Iar când vine vreun pașà cu trei tuïuri, ca să treacă pin Eși, iese obiceiù de-i iese Domnul înainte cu toată boerimea mari 15 și mici, cale de un ças de doao înainte lui; și unde iese întimpinarea Domnului cu pașà, Domnul descalică mai nainte și așteptă șazăndu în piçoare și toți boerii înșàrați pe rânduială. Și cându sosește pașà dreptu Domnu (ori călare de va fi, ori în cocie) să poprește și merge Domnul de-i sărută piçorul, cum și boerii 20 toți pe rânduială mergu de sărută piçorul; și încălecându Domnul dinpreună cu toată boerimea, merge înpreună cu pașà pân la gazda cea orânduită și gătită. Cum și la petrecirea pașii asemenea urmază Domnul cu toată boerimea; | și de unde iese să-și ia Dom- 25 nul zioa bună, descalică iarăși de sărută piçorul pașii și boerimea toată asemenea.

K 330

**Țărămoniia ce să face prea deplin la Iuțutuiulun Pașà, cându
este să treacă pin orașul Eșului**

Măcar că am însemnat mai sus în ce chip urmează Domnul la treacirea unui pașà cu trei tuïuri, dar nefiindu de așunsu, 30 pentru mai bună știința, mai pre largu toată țărămoniia cum s'au și întâmplat de am văzut, s'au scris aici

mai gos:

Dreptu aceea la letù 1762 Iulie** în zilele domnii prea înălțatului, luminatului Domnu și oblăduitoru a toată Moldaviia: *Grigorie Ioan* 35
r. 35 v. *Voevod*, din | poronca prea puternicii Impărății, fost-au rânduitù

pașă la sarhatul Hotinului, Hamza-Pașă, om mare, vestit și ginere împăratului sultan Mustafă, carele să afla cu pașalâcul său la Sofiă.

Inaintea acestui pașă au trimis Domnul un boieriu din Greci, 5 pe carele au socotit om cu știința limbii turcești, anume pe Dumitrache vel ușer, cu mehtup de cătră Domnu și cu daruri; care boieriu mergându, au întimpinat pe pașa de ceaia parte de Dunăre, la locurile țării turcești, unde dându ușeriul mehtupul și darurile de cătră Domnu pașii, s'au bucurat și Domnului 10 încă i-au venit mehtup de cătră pașa cu mulțămire și cu o poftă ca aceea, cum că voește ca să-i fie trecirea pin orașul Eșului, iar nu pe Prutu, care la această cerire a pașii, nici Domnul înpotrivitor sau pricinuitor n'au fostu.

Deci, cându au fostu aproape ca să treacă pașa Dunărea, să vie 15 la Galați, Domnul, după datorie, mai nainte pân a nu sosi pașa la Dunăre, avându purtare de grijă, au trimis pe un boieriu mare din peminteani, anume pe Vasilie Costache vel ban întru întimpinarea sa cu mehtup, carele și conaccibaș au fostu rânduit din partea Domnului pân în Eși.

20 Din Gălați vrându pașa și poftindu (după cum s'au arătat mai sus) ca să-i fie trecirea pin Eși, îndată, din poronca Domnului, s'au rânduit toate conacile și la fieștecare conac s'au rânduit câte unul din veliții boeri, înpreună și cu ispravnicii dupe la țânuturi și câte o samă din mazilii carii s'au socotit că vor fi de 25 trebuință, la fieștecare conac * * (Insă conacile într'această chip s'au urmat, pe cum sânt arătate). In Gălați au fostu purtător f. 36 r. de grijă mai susul arătat Vasilie banul cu pârcălabul de | Gălați și cu alții.

La conacul dela Prival fost-au purtătoriu de grijă Costache 30 Vatâți biv vel medelnicer și cu alții.

La conacul dela Puțeani, iarași Vasilie banul, cu pârcălabul și alții.

La conacul dela Bârlad, Costandin Sturza biv vel medelnicer, cu ispravnicii și alții.

35 La conacul dela Vaslui, Ilie Costache biv vel ban, cu ispravnicii și alții.

Iar cându au fostu să purcadă pașa din Vasluu, să meargă la Scânteae (măcar că conacul era gătit de alți boeri mai nainte), dar Domnul, pentru | mai mare cinstea pașii, dimineța, în zioa

aceaia ce era să fie pașa la Scânteae sara, au pornit de aici pe Ioan Bogdan vel logofăt, de s'au aflatu la Scânteae cându au venitū pașa, pentru toată purtarea de grijă, ca un boeriu bătrân. Și tot intru acea sară au trimis Domnul și pe vel postelnic la pașa, pentru cercetarea sănătății și că s'au bucuratū Domnul 5 pentru bună venirea sa; și pașa, prin întoarcerea lui vel postelnic, încă au mulțămītū Domnului foarte, atât pentru cercetarea sănătății, cât și pentru bucuriia ce s'au bucuratū pentru venirea sa.

Deci dar, în zioa aceaia care au fostu ca să între pașa în orașul Eșului, Domnul gătindu-să au eșit i cu tot ala'ul și cu toată boe- 10 rimea dincolo de Ezăreni și acolo, pe loc, au lăsatū toată boerimea cu prea iubitū fratile său, beizadea Alexandru, cu Divanefendisū și cu totū ala'ul și încăle ându Domnul de acolò cu doi čhodari și cu saracibaș numai, au mai luat împreună cu sine și pe Alixandru Ipsilante, postelnic și capicheaia, i pe vel 15 postelnic Petrache Duca, i pe Mihalache Suču biv vel comis, i pe Scarlat Caragea vel comis, i pe Alexandru Moruzi vel camaraș și din | boerii peminteani pe Ioniță Cantacozino vel vi-
f. 36v. sternic, călări, iar slugile pe ģos și așa au mersu intru întimpinarea pașii. 20

Luându pașa veste, cum că Domnul iaste aproape de întimpinarea sa, au trimisu pe al său seleam-agasi intru întimpinarea Domnului și pașa încă fiind în tahtârvan, au eșitū și au încălecatū pe armăsarū și cându au fostu Domnul aproape de pașa, au descălecatū (pașa încă au stătut) și mergându Domnul cătră 25 pașa, după obiċnuita închinăċune ce au făcut, au sărutat scara calului cea din dreapta. Și de acolò, purcegându Domnul un pas doi pe ģos înainte pașii, au poroncitu pașa Domnului de au încălecatū și încălecându, au mersu înainte pașii nu departe. Iar vel postelnic, cu vel comis au mersu înainte Domnului (insă 30 amestecați între oamenii pașii cei mai aleși).

S'au întâmplatū mai nainte vreamē, cându au trecutū alți pași, ași oameni mari vestiți, pin orașul Eșului, de au pus pe Domnu din-a-stânga și alătura, făcându-și voroavă cu Domnul; și atât la intrat, cât și la eșitul pașii tot alătura din-a-stânga petrecea 35 Domnul pe pașa, cu tot ala'ul obiċnuitū; și cându era după ce eșiia afară, cându vrea Domnul să-și ia zioa bună, pașa îmbrăca pe Domnu cu feregea cu cacum și pe 12 boeri mari cu caftane. (Măcar că și acmū, fiindu Domnul cu doi sau trei pași mai nainte de

pașa, în doao și trei rânduri au chemat pe Domnul pașa, de au făcutū amândoi voroavă de aproape).

De aici întorcându-ne, să venim ȳarași la voroava noastră.

După ce au încălecatū Domnul, mergându înainte pașii, cându
 5 au fostu pașa dreptu boiari, au stătut; și boerii șazăndu fiește-
 f. 37 r. care după rânduiala sa, Domnul călare stându, au | zis cătră
 pașa, arătându-i cum că boerii memlechetului cer să sărute pċioa-
 rile Mării-sale. Și ași, pe rându, au mersu întâi divan-efendisū,
 după dânsul beizadea, fratele Domnului și apoi boerimea pe orân-
 10 duială, de au sărutatū piċorul pașii, rămâindu apoi toată boe-
 rimea de veniĳa pe urma pașii.

Purcegându Domnul împreună cu pașa de acoloa ȳarași, ina-
 intea Domnului | și înaintea oamenilor lui cei aleși, era edecurile
 pașii și înaintea edecurilor vĳataful de copii cu semnul Domnului
 15 și vtori postelnic cu vtori comis și postelnicei pe rânduială. Ina-
 intea postelniceilor, edecurile Domnului, după edecuri hatmanul
 și aga cu tot alaĳul cel obiċnuitū. Și cu aċastă rânduială au venit
 pașa la Frumoasa, unde și casile Frumoasii era gĳtite și grijite
 pentru odihna sa; și acoloa, în dreptul Frumoasii, era și cortul
 20 pașii întinsu, unde descălecându pașa, au intrat la cortu și au șā-
 zutu și poftindu și pe Domnu ca să șază, au șāzutu bāndu și
 cafea. După bāutul cafelii, zābovindu-să oareșce la voroavă
 Domnul cu pașa, după obiċnuita inċhinăċune, au eșitu Dom-
 nul dela pașa și au mersu la cortul său, unde și alte doao
 25 trei corturi era gĳtite pentru starea boerilor. Și aproape de
 sară, de al doilea rându mergându Domnul la pașa și luāndu-și
 voe ca să și vie la scaonul său, au purces dela Frumoasa cu
 tot tacāmul și obiċnuitul domnescul său alai, de au venitū la
 scaonul său.

30 Inșā au poftitu Domnul pe pașa ca să sā odihneascā doao-
 trei zile, fiindu trudit și ostenitū de cale și au făcutu pașa oturac
 trei zile.

Domnul intru aceste trei zile, ce au făcutu pașa oturac, pentru
 f. 37 v. toată | purtarea de grijā a celor trebuitoare, ca să fie toate de
 35 prisosit și nimica să nu lipsascā, au rānduitū trei boeri mari, pe
 Vasilie Razul hatman, i pe Ioniĳā Cantacozino vel vister și pe
 Iordache Hrisoscoleo vel agā, deosābitū de alĳi boerenași și zapcii,
 carii au avut mare purtare de grijā și toate au fostu deplin, nimic
 lipsindu.

K 332

Domnul în toate zilele, la un čas la doao den zi, mergea cu tot tacâmul său și cu boerii cei mari și numai cu alașul Levenților la Frumoasa, la cortul său cel domnescu și pașa, încă după ce să gătiă, chema pe Domnu la voroavă; și la vreamea bucatelor eșiă dela pașa și la cortul său mânca bucate și de cătră sară 5 veniă la scaonul său.

Iar cu o zi mai nainte de purceadirea pașii, aflându-să Domnul la Frumoasa, după ce l-au chemat pașa la cafea, șazăndu și oareșce la voroavă, pe urmă l-au îmbrăcatu și cu blană de samur; și pe beizadea, fratile Domnului, cu cherachea; pe divan-efendisū cu 10 cubur, cu sângeap, iar pe vel postelnic l-au îmbrăcat cu cubur cu cacum; cum și pe alții din boerii carii au fostu rânduși asupra trebilor, încă i-au îmbrăcat, pe alții cu blane și pe alții cu binișuri, pe fieștecarele după cum au vrutu, mulțămindu și Domnul pe pașa cu ceale ce s'au căzut și pe cătu au fostu pen puțină. 15

După ce au îmbrăcatu pașa pe Domnu cu blana cea de samur, viindu la domnescul său scaon, mai pe urmă au venitū și mehterbaș al pașii cu toți mehterii săi, la curtea Domnului, de i-au zis un nubetū și după sfârșitul nubetului, Domnul au poroncitu de au îmbrăcatu pe mehterbașū cu cherachea, mulțămindu și pe 20 toți mehterii cu căți galbeni au socotitū Domnul. |

f. 38 r.

Domnul, din oamenii pașii, pe altu pe nimeni n'au îmbrăcat, fără numai pe baș-čajușu și pe conaccibașū cu cherachele.

În câte zile au fostu zăbava pașii aici, mehterhaneaoa Domnului, după obiceiul ce iaste de bate în toate zilile nubetu, ce să 25 chiamă chindie, n'au bătutu, fără numai mehterhaneaoa pașii au bătutu într'o zi. După ce au eșitu pașa la cortul său, fiindu și Domnul cu toată boerimea (unde și oarecare | luptături de pehliveni K 333 au fostu) și vrându pașa ca să auză și pe mehterbaș a Domnului ce meșterșug are, au zis Domnului ca să poroncăscă lui 30 mehterbașū să zică un pestref; și începându mehterbaș și zăcându un scopos ca acela, au foarte plăcutu pașii meșterșugul și zicătura lui. Și după ce au sfârșitu de zis, pașa au poroncitu de l-au îmbrăcatu cu biniș de postav, acolea inaintea sa.

Vrându pașa ca să purcădă, au datū poroncă cu o zi mai 35 nainte, de au purces tot agârlăcul său. Și Domnul încă au poroncitu de s'au rânduitu conacile, orânduindu-să bașconacciu pe Costandin Cananō, biv vel paharnic, ca să margă împreună cu pașa pân la hotar și de aicea s'au rânduitu 3 conace, * *.

Insă: la Podul lui Gherman un conac, la care au fostu rându-
duită Gheorghie Beldiman, biv vel stolnic, i Costandin Gândul
biv vel șătrar și alții.

Un conac la Tabără, la care au fostu rându-
5 vel medelnicer și alții.

Un conac la Ștefănești, la care au fostu rându-
Cananò biv vel medelnicer și alții împreună.

In câte zile au fostu șădearea pașii, oamenii lui toți s'au purtat
foarte cu înțelepçune, după poronca ce au avutu dela pașa și
f. 38 v. 10 nimărui nimică | n'au făcută, nici s'au atinsu de cinevași, fără
numai doi copii de ai noștri, vrându ca să meargă cu niște Turci
de ai pașii și înștiințându-să pașa, nici de cum n'au priimitu,
ce cu urgie au poroncitu pașa Turcilor acelora, de au dat copii
pe mâna lui vel ușer.

15 Deci în zioa ce au fostu purcesul pașii, Domnul tot cu aceaeș
țărămonie și orânduială și cu tot alașul ce iaste arătat mai sus,
au purces cu pașa dela Frumoasa și cându au fostu în dreptul
curții și a porții domnești, s'au făcut slobozire de toate tunu-
rile. Și așa au petrecut Domnul pe pașa pân aproape de iazul
20 mitropolii, pe Cacaina, mergându pașa voios și foarte mulțămitu
de cătră Domnu.

Iaste și acestu obicei, cându vine pașa la Gălați, din partea
Domnului să află trimisă o cocie bună împodobită și cu șase
telegari buni potriviți la toate; (dar această cocie să trimitte cându
25 iaste pașa om mare, precum au fostu acesta).

N'am putut lăsa ca să nu arātu și această, (adecă) în câte zile
au șăzutu pașa aici la Frumoasa, dumnăzăeștile lăcașuri, (adecă)
sfintele noastre bisearici, nici au tocată, nici au tras clopotile,
dar orânduiala orthrului și a Svintei liturghii de cătră biserică-
30 știle obraze, foarte s'au păzitu, de n'au lipsitu.

INDICE LEXICAL ¹

- aduna (a se) 200
aer 212
agă 219
agarlâc 219
aghiasmă 212
alaiu 219
anaforă 212
anosto 212
aprod 228
arnăuți 219
astar 219
atlaz 219
axion 212
- ban 228
bărăți 219
baș 219
becer 219
beciu 219
biniș 219
blagoslovi (a) 204
blid 204
breaslă 204
bulucbașă 219
bute 232
buzdugan 219
- cabaniță 220
cacum (cacom) 220
cădi (a) 204
cafea (cahfea) 220
cafegiu (cafegi-bașa, vel cafegiu) 220
caftan 220
caimacam 220
čair, v. ceair
călăraș 200
cămăraș 200
cămară 200
căminar 204
canavață 231
canon 212
căpitan 230
capot 220
carătă 230
cârjă (cârjăle) 204
carte (cărțile) 200
catastif 212
căutare 200
ceair (čair) 220
ceardac 220
cecmă (cecmă) 220
cevaș 198
chelevsi (a) 213

—
Cifrele arată pagina unde sunt explicate în studiu; acolo se arată și pagina unde sunt întrebuințate în textul *Condiceii*.

- cherachea 220
 cherodosie 213
 chesedar, (chesadar) 221
 chindie 221
 chiostece 221
 chivernisi (a se) 213
 ciauș 221
 ciohodar (čohodar) 221
 cioian 221
 citeț 205
 ciubucciu 221
 clucer 205
 coboc 230
 cocie 229
 cofețioane, v. cofeturi
 cofeturi 213
 čohodar, v. ciohodar
 comănacile 213
 comis 213
 conac 221
 conăci (a) 221
 condac 213
 confeturi, v. cofeturi
 contășile 221
 cover 230
 credincer 201
 credință 201
 cubur 221
 cucă 221
 cupă 201
 cupărie 201
 cupariul 201
- dardă 229
 dărăban 229
 dascăl 213
 davagiu 221
 diac 205
 diacon 205
 divan 222
 divan-efendi 222
 divictar 222
 dova 222
 doxologie 213
 dulamă (dulămi) 222
 dvera 205
- edec 222
 engomion 214
 engritos 214
 epitaț 214
 epitrafil 214
- făclie 201
 felon 214
 feregea 222
 ferman, v. zapt-ferman
 fičor 201
 florintin 214
 fotă, fotă 222
 fustaș 201
- galbăn 201
 gâlceavă 205
 gazdă 229
 ghecit 222
 gingășia 229
 gramatic 214
 griji (a) 205
 gugimana 222
 gugimanul 222
- halcă 223
 harem 223
 hatâr 223
 hatișârif 223
 hatman 233
 hazdrane 223
 haznatar 223
 heruvico 214
 hirotonisi (a) 214
- iconom 205
 împotrivă 205
 împreuna (a) 201
 închietă 201
 încoronare 201
 încoronație 230
 înțolați (sub voce țolitură) 233
 ipogonation 214
 ipopsifios 214
 ispisoc 230
 ispravnic 205
 iučutuulun (Pașă) 231

- iurucbairac 223
 izbaş 223
 izvod 206

 jicnicer (jicnicer) 206
 judecător 202
 jupâneasă (ğupâneasile) 206

 kuvuclion 215

 lastră 233
 lature 202
 leftică 233
 leşâsc 206
 levent 223
 logofăt 215

 mabel 223.
 macat 223
 mahut 223
 mantie 206
 mărunţ 202
 mazil, mazil 224
 medelnicer 206
 meghistan 215
 mehter 224
 mehterbaş 224
 mehterhanea 224
 mehtup 224
 mehtupciu 224
 meidan 224
 memlechet 224
 menzil 224
 meşteşug 224
 mezel 224
 moschicesc 233
 moştii 206
 mucarer 224

 năframă 224
 naramgie 224
 năstav 206
 neberdeniţă 206
 niptira 215
 nobet 224

 oarece 202
 obraz 207
 oltariu 207
 omofor 215
 oraţie 202
 orthrul 215
 osăbit 207
 osfeştanie 207
 otpust 207
 oturac 224

 paharnic 207
 paic 225
 pajoră 230
 parataxis 215
 pârcălab 229
 paretisis (paretesis) 215
 parisiiia 215
 pască 215
 paşalâc 225
 pateriţă 207
 pecetea 207
 pecetluituri 207
 pehlivan 225
 pestref 225
 peşchir 225
 peveşi 207
 pinax 215
 pitar 207
 pivnicer 207
 poclon 207
 pohfală 207
 polcovnec 231
 polihronion 216
 policleu 215
 politică 216
 politie 216
 pomazanie 208
 popri (a) 208
 poruşnic 231
 postaj 242
 postelnic 208
 postelnicie 208
 povelire 208
 povodnic 208
 praznic 208
 prăznuire 208

- preastol 208
 pricistui (a) 208
 prijmă 208
 prințep 231
 procopsit 216
 pronie 216
 proschinitar 216
 prosop 216
 prost 209
 protopsaltis 216
 purceadire 202
 purces 202
 purcegând 202
- raclă 209
 rade (a se) 202
 rădvan 231
 rânduială 209
 răși 225
 repegune 202
 rufet 225
- sabica 225
 săbor 209
 saivant 225
 sangeac 225
 saracibaș 225
 sârdar 226
 sarhat 226
 sârmaciu 226
 satâr 226
 satârbaș 226
 schemni-agasi 226
 schimă, v. shimă
 sclip 233
 scopos 216
 seiz, seizbaș 226
 seimen 226
 seleam-agasi 226
 semn 202
 sfetilna 209
 shimă 216
 slavoslovi (a) 209
 slavoslovie 209
 slobozire 209
 smerenie 209
- sotnec 231
 spahilar-agasi 226
 spatar 216
 spătărie 216
 steag 209
 stihar 216
 stolnic 209
 strae 202
 stretenie 209
 sulger (sluger) 209
 svint 210
- șarvană (șarvanale) 226
 șătrar 209
 șenlic 226
 șirag 229
 șlic 227
- tablabaș 227
 tacâm 227
 taftă 227
 tahtârvan 227
 tăia (a se) 202
 tâlcuială 210
 talger (talgirea) 233
 târzămănie 227
 telegar 210
 teslim 227
 țij 232
 tipsie 227
 tituluș 202
 tocmală 210
 toiag 210
 topuz 227
 trapezare 217
 trebuință (trebuințile) 210
 tropar 217
 trudit 210
 tuiu 227
- țărămonie 232
 țolitură 233
- umivanie 210
 uricar 229
 ușâr 202
 utrâne 210

văhod 210	voroavă 211
vameș 229	vutcă 232
vânător 202	
vătaf 233	zăbavă 211
vecernie 210	zapciu 227
veliglas 210	zapt-ferman 228
velit 210	zicătură 203
visternic, vister 203	zlot 232
volnic 210	zvori (a) 211
volnicie 210	zvorelnic 211
vornic 211	zvoritor 211

INDICE ANALITIC DE NUME ȘI LUCRURI ¹⁾

- aerul*, scoaterca lui 292₃₅-293₃
agarlăc, al Domnului 264₈₋₉, 267₁₆₋₁₈;
 al Pașii 311₃₅₋₃₆
agă, *vel*, așteaptă pe Domn la Șanta
 265₄₋₆; 268₁₇; avansat 268₁₆₋₂₃; îngri-
 jește de petrecerea publică la Cră-
 ciun 282₂₂₋₂₃; de hainele Roșilor
 297₂₅₋₂₆. Cel împărătesc 273₁₆₋₁₇
Ahmet-beiu, fost spahilar-agasi, vine
 în Moldova 272₄₋₉, 273₁₀₋₁₁
Ajunul, *Bobotezii* 262₁₇; ceremonia în
 această zi 286₁₆-287₂₀; *Crăciunului*
 262₁₄; ceremonia 274₁-279₃₂; *Sfân-
 tului Vasile* 285₁₀₋₂₇
alaiu 310₂₈; al Levenților 311₂₋₃
aprod, v. *breaslă*, *vătăf*
Arghirie, biv vel medelnicer, la co-
 nac 312₄₋₅
armaș, *vel* 268₁₇, 275₂; are grija meș-
 terhanelei 282₂₃₋₂₄; *al doilea* 268₂₇;
armășei 275₆
Arnăuți, steag (ca unitate) 298₅₋₈,
 35-36
atlas (pl. *atlaze*) în dar 296₂₃; florentin,
 în dar 297₁
Atos, se face divan călugărilor dela
 Sf. Munte 290₃₋₄; v. și *Sfetago-
 reși*.
axion, la instalarea Domnului 266₁;
 la Sf. Paraschiva 300₃₁
- Bacău*, ținutul Bacăului 268₁₄
Bahluiu, șesul, se juca halcaoa 296₁₄;
 se făcea osfeștanie 296₂₉
ban, *vel*, de curând înființat 267₃₀₋₃₃
Barnovschi (Mănăstirea Burnosche),
 merge Domnul 291₆
Bârlad, conac 308₃₃
Bârnova, biserica cu hramul sf. Gheor-
 ghe 298₁₃
bașbulucbaș, *agesc* 270₃, 297₇; *al doilea*
 270₁₋₂, 297₆; *de curte* 270₁, 297₅;
hătmănesc 270₂₋₃, 297₇₋₈
bașcauș, al Pașii 311₂₃
bașcôhodar, v. *côhodar*
beciu, domnesc 282₃
Beldiman, *Gheorghe*, biv vel stolnic, la
 conac 312₂
beretă (pl. *bărăți*), arnăuțești 297₁₃₋₁₄
biniș (pl. *binișuri*), în dar, la instalare
 267₈; dăruiește Pașa 311₁₃₋₁₄; de po-
 stav 311₃₄
blană (pl. *blane*), dăruite Turcilor
 267₇; de samur Domnului, la mu-
 carer 270₂₅; de samur, îmbracă Gr.
 Calimachi 311₁₆
blid, pentru bacșiș 276₁₄; pentru mân-
 care, la masa Domnului 281₂₉
Boboteaza 262₁₇, 286₁₉; ceremonia
 287₂₁-290₂; obiceiuri vechi 289₂₋₉,
 290₃₋₇

¹⁾ Acest indice folosește pentru orientare în textul *Condicei* lui Gheorghachi. Tabela cuprinsului (p. 331—334), fiind analitică și dezvoltată, folosește foarte bine pentru orientarea în studiu.

- boerie* (pl. *boeriile*), rânduiala boerilor 267₁₉-269₂₈; stranele lor 274₁₇₋₂₆; rânduiala în alaiu 274₃₆-275₁₆; rânduiala în biserică 275₃₄-276₁₄; de al 2-lea rang, servesc la masă pe cel de 1-iul rang 282₁₂₋₁₄
- boeri*, judecători 304₂₄₋₂₅
- Bogdan, Ioan*, vel logofăt, întâmpină pe Hamza-Pașa 309₂
- breaslă*, a aprozilor 269₇₋₂₁
- bulucbași*, așești 275₁₀; ai curții 275₉; hătămănești la Ajunul Crăciunului 275₉₋₁₀; al doilea 270₁₋₂
- Buna-Vestire*, mănăstire 291₆
- burete*, la umivanie 292₁₉
- buzdugan*, cel împărătesc, la Crăciun 280₉₋₁₀
- cabaniță*, la instalare 265₁₇; o îmbracă Gr. Calimachi 272₂₇; la Crăciun 280₂; la Paști 293₇
- Cacaina*, râu lângă Iași 312₂₀
- cafegiu* 269₂₁; rolul lui 279₁₇₋₂₂
- caftan*, în dar, la instalare 267₇; la mucarer 273₁₈₋₂₀; la Crăciun, pentru boeri 280₆₋₈; de taftă 289₁₉; îmbracă Pașa pe boeri 309₃₇₋₃₈
- cahfeja*, la Duminica lăsatului sec de brânză 290₃₆; în Joia-mare 292₁₁; o bea Domnul în chilia călugărului, la Sf. Paraschiva 301₁₉
- caimacam*, pregătesc instalarea Domnului 264₇₋₁₀; îl așteaptă la Fântâna Papii 265₆₋₈; îmbrăcați cu caftane 267₁₃₋₁₅
- căir*, caii domnești la 298₂₅-299₂₀
- cal*, domnești la Iordan 289₁₁₋₂₆; la Sf. Gheorghe 298₂₇₋₂₈; dă mitropolitul Domnului 290₁₅₋₁₈
- călăraș*, din Țarigrad, aduc cărțile de domnie în țară 264₄₋₆; în Ajunul Crăciunului 275₇
- Calimachi (Alexandru)*, beizadea 272₁₀; întâmpină pe Hamza-Pașa 309₁₂; 262 (notă). (*Gavriil*), mitropolitul Moldovei, așteaptă pe Domn în biserică 273₅. (*Grigorie*), Domnul Moldovei, poruncește Condica 262₅; domnia lui 262₁₃, 271₁₈-273₃₉; « domnescu fiu » primește domnia 271₂₉; face cămăraș mare pe Alex. Moruzi 272₁₋₃; logodit 273₃₁₋₃₂; se însoară 273₂₉₋₃₉; cheltuește pentru hainele slujitorimei 298₁₋₃; primește solia lui Hamza-Pașa 307₃₅. <*Ileana*>, soția lui Gr. Calimachi, Vd. 273₃₂. (*Ioan Theodor*), Domnul Moldovei, renunță la domnie 271₂₉₋₃₆; întâlnește pe sabica spahilar agasi 272₃₇-273₃; rămâne 60 zile în Moldova după renunțarea la domnie 273₂₉₋₃₁; naș la nunta fiului său 273₃₆₋₃₇. (*Ralița*), soția lui Ioan Th. Calimachi, la nunta fiului 273₂₆.
- cămăraș vel*, 268₂₃; gătește masă la Crăciun 282₉₋₁₄; al doilea 269₂₂; de izvoade, biroul lui 268₃₄₋₃₉; strigă soldații 297₃₁.
- cămară*, « de taină », biroul uricarilor și al diecilor 268₃₆
- Cananó (Constantin)*, biv vel paharnic și bașconacciu 311₃₆₋₃₉. (*Iordache*), biv vel medelnicer, la conac 312₆₋₇.
- canavață*, în dar 296₂₂
- canon*, în Vinerea-mare 292₃₄₋₃₅; la Sâmbetii-mari; al Invierii 293₁₄
- Cantacuzini*, neamul lor 269₁₆
- Cantacuzino (Ioniță)*, vel vistier 309₁₈, 310₃₆. <*Iordache*>, aprod 269₁₇
- Cantemir (Antioh)*, « Antiohie Vd » 268₇; desființează obiceiul trasului pe văi 296₆₋₉; alegerea logofătului al 3-lea până la el 305₉₋₁₆. (*Constantin*), fiul lui Antioh Cantemir, vel comis 268₈. (*Ioan*), fiul lui Antioh Cantemir, ban 268₇₋₈; ispravnic al Bacăului 268₁₃₋₁₄
- capot* (pl. *capoturi*), în dar, la instalare 267₈; se îmbracă oamenii agăi 273₂₂
- Caragea*, Scarlat, vel comis 309₁₇
- carătă* (sing. și pl.), se gătesc la Iași pentru Țarigrad, la instalare 264₈;

- se sue și unii boeri, în drum, spre instalare 264₂₉₋₃₁; pentru mitropolit 301₃₈
- carte* (pl. *cărțile*), scrisorile de întărire în domnie 264₅
- catastif*, domnesc 289₂₀; pentru bacșișuri 295₁₈
- căpitanul*, de arnăuți, cu zapcii lui 275₁₁; de Codru 269₂₈; de Cohurlui 269₃₀₋₃₁; de Coțman 269₂₈₋₂₉; de dărăbani 269₃₁-270₁; *despre Doamna*, are steag de călărași 270₃₋₅; de Drohoiu 269₃₀; *de Drăgani* 270₂; *de Iași*, slujitor 269₂₈; *de Ropcea* 269₃₀; *de Soroca* 269₂₉; *de Tecuci* 269₂₉; *de Vânători*, aduce vânat în Ajunul Crăciunului 277₃₈₋₃₉
- căutare* (= inspecție), armatei și slujitorimei 297₂₈-298₂
- cărjă* (pl. *cârjăle*), 265₃₂; la sărbători mari 275₂₃
- ceardac*, al lui Mihail (Racoviță) 270₁₉
- cecmă*, v. *năfranl*
- ceremonie*, **țărămoniă**, la mucareri 270₆-271₁₇; la încoronarea lui Gr. Calimachi 271₁₈-273₃₉; Ajunul Crăciunului 274₁-279₃₂; Crăciun 279₃₃-285₉; Sf. Vasile 285₁₀-286₁₇; Ajunul Bobotezei 286₁₈-287₂₀; Bobotează 287₂₁-290₇; Stretenie 290₉₋₃₂; Duminica lăsăturii sec de brânză 290₂₃-291₂; în Postul mare 291₃-293₃; la Paști 293₃-298₁₀; Sf. Gheorghe 298₁₁-299₂₀; Sf. Paraschiva 299₂₁-301₂₀; când face mitropolit sau episcop 301₂₁-302₂₂; demisia mitropolitului sau a episcopului 302₂₃-304₁₅; ținerea divanului 304₁₆-305₃₀; primirea solilor 305₃₁-306₃₉; întâlnirea cu Hanul și cu Iuțutuilun Pașa 307₁₋₂₈; trecerea lui Hamza Pașa 307₂₇-312₃₀
- Cetatea Neamțului*, v. *Neamț*
- Cetatea-Nouă*, părcălăbul de 267₂₈, 305₂₄
- Cetățuia*, mănăstire 291₁₈
- cherachea*, dăruiește Pașa 311₁₀, 311₂₀, 23
- cherodosie*, (= dare de lumânări de ceară); v. *facție*
- chesarariul*, v. *mehdupciu*
- chindie*, la *vreamă de —* se face divan 305₆
- ciauș*, cei împărătești 266₁₈, 275₅
- cioian*, (— *ile a mână*) le poartă ciaușii 275₆
- clucer*, *vel*, 268₁₅; la masă 282₁₋₄; aduce miel fript la Sf. Gheorghe 298₁₈₋₁₉; îngrijește colivile 298₁₉₋₂₄; *al doilea* 268₂₆
- coboc*, de vin 282_{29, 30, 33}
- cocie* 307₁₉; pregătită Pașii 312₂₃
- Codru*, *vel* căpitan de 269₂₈
- cofețioane*, v. *confeturi*
- șohodar*, 269₂₅; la Ajunul Crăciunului 275₁₃; la Iordan 289₂₃; la Sf. Gheorghe 299₁₃; baș-șohodar 269₂₆
- Cohurlui*, *vel* căpitan de 269₃₁
- comănac*, (-*ile*) ale Roșilor 297₂₆; însemnarea lui cu literă 297₂₆₋₂₈
- comis*, *vel*, 268₁₅; aranjează caii domnești la Iordan 289₁₂₋₁₀; înfățișarea lui la Iordan 289₂₀₋₂₃; caii la Sf. Gheorghe 298₂₅-299₁₉; face masă 299₁₉₋₂₀; *al doilea* 268₂₅₋₂₈
- conaccibaș*, v. *Costache Vasile*
- a conăci*, demnitarul turc conăcește la Galata 270₈; la Frumoasa 272₈₋₉, 310₁₇₋₁₈
- condac*, se cântă în Ajunul Crăciunului 278₂₀; Ajunul Bobotezei 287₂
- condica*, mitropoliei Moldovei 302₃₀₋₃₃; de ceremonii 262₁₋₇; cuprinsul acesteia 262₈-263₁₅
- confeturi*, (*cofeturi*, *cofețioane*) în Ajunul Crăciunului 279₁₁₋₁₂, 17-18; la Crăciun 280₃₈; la Paști 295₂₅
- copil*, (de casă) cei mari 275₆₋₇; dau vutcă și cofeturi 379₁₅₋₁₆; dau propusul mitropolitului 279₁₉₋₂₀
- Copou*, se juca halcă 296₁₄
- Costache*, (*Ilie*), biv *vel* ban, la conac 308₃₅. (*Vasile*), *vel* ban, întâmpină pe Hamza-Pașa, conaccibaș, 308₁₇₋₁₈, 308₂₇
- Coțman*, *vel* căpitan de 269₂₈₋₂₉

- covor* (pl. covoarăle), ale copiilor de casă, pe jos, pentru bacșiș 286₁₋₃
- Crăciun*, « Nașterea [Domnului] » 262₁₅; ceremonia 279₂₃-284₂₅; alte obiceiuri 284₂₆-285₉
- credințierul*, 269₂₁₋₂₂; poartă cupa 277₂₇
- credință* (= *încredințare*), ia vtori paharnic 277₆₋₇; ia cuparul 279₁₄; din mâncare ia vel stolnic 281₃₀₋₃₁; pentru mezeleri ia vel clucerul 282₄; (= *încredere*) 305₁₇; (= *confirmare*) a Domnului 305_{21, 29}, a boerilor 305₂₉₋₃₀
- cupur*, cu cacum, vel postelnicului 311₁₁₋₁₂; cu sângeap, lui divan-efendi 311₁₀₋₁₁
- cuca*, o pune Domnul la instalare 265₁₈; o ia de pe cap, când sărută icoanele 266₂; o pune când încăleacă 266₂₇; la Crăciun 280₁₁
- cupa*, obiceiul purtării ei 277₂₇
- cupariul*, ridicat la rangul de vel cupar 269₂₋₄; poartă cupa 277₃₆; pune vin la masă 281₂₄₋₂₅
- cupărie*, o parte a palatului 277₁
- dascâl*, *elinesc*, sau *cel mare*, cu ucenicii la Crăciun 284₂₈₋₃₃; *grecesc*, la Crăciun 284₃₄₋₃₅; *școalii slavonești*, cu engomion în românește, la Crăciun 284₃₅-285₂; face orații a doua zi de Bobotează 290₁₋₂ și la Paști 295₂₄₋₂₈
- diac*, de divan 268₃₆₋₃₉; de visterie, dă bacșiș 279₄₋₆
- diaconul* (curții), spune orații în Ajunul Bobotezei 287₉ și la Duminica lăsatului sec de brânză 290₂₆₋₂₇; cere iertare Domnului în numele clerului și al boerimei 290₂₇₋₃₀
- divan*, norodului înainte de instalare, la Galați 264₂₅; la conace dela Galați la Iași 264₂₆₋₂₈; cel mic 266₂₈₋₂₉, 270₃₆, 273₉; cel mare 275₁₀₋₁₁; alcătuirea lui 304₁₆-305₃₀
- divan-efendi*, citea hatîșeriful 266₃₅₋₃₇; îmbracă pe schemni-agasi cu blană de samur 266₃₉-267₂
- divictariul*, se creează întâi sub Grigorie Vodă Calimăchi 269₂₂₋₂₃
- doamna*, primește clerul și boerimea la Sf. Vasile 286₁₃₋₁₇; la Iordan 288₇₋₁₀; la biserică 289₃₀₋₃₁
- Dorohoiu*, vel căpitan de 269₃₀
- Duca*, *Petrache*, vel postelnic 309₁₆
- Duminica*, lăsatului sec de brânză, ceremonia 290₂₃-291₂; Duminicile în postul mare 291₃₋₈; a stâlpilor (*Floriile*) 291₁₉₋₂₂
- Dumitrache*, vel ușer, întâmpină pe Hamza-Pașa 308₄₋₁₃
- Dunărea*, la vadul ei se aștepta Domnul, cu saivantul întins 264₁₂; veneau Domnii călări până la ea 267₁₈; dincolo de ea întâmpină pe Hamza-Pașa 308₇₋₁₀; 308₁₄₋₁₆
- edec* (—*urile*), Pașii 310₁₃₋₁₄; ale Domnului 310₁₆
- Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεός, rugăciune (*Miluește-ne Dumnezeule*) la încoronarea Domnului 266₂₂
- engomion*, v. *orație*
- epitaf*, sărutarea lui 292₃₁₋₃₃
- Ezăreni*, întâmpinat Hamza - Pașa 309₁₁
- făclie*, cu icoanele, în Ajunul Crăciunului 278₁₇; de ceară la Crăciun 280₁₅₋₂₅; la Sf. Vasile 285₂₀; la Bobotează 287₂₃₋₂₂; la Sf. Paraschiva 300₁₅₋₁₉
- Fântâna Papii*, se întâlnea Domnul cu boerii 265₈
- feregea*, de postav pentru toiagul vornicului Doamnei 288₁₈₋₁₉; cu cacum 309₃₈
- fișor* (= slugă) primesc confeturi 283₁₂; călări la Iordan 289₁₆
- foc*, mărunț [de armă] la masă 282₂₀₋₂₁; în Ajunul Sf. Vasile 285₁₉; la Iordan 288₂₂
- fotă*, pentru spălarea picioarelor (Joiamare) 292₁₈

- Frumoasa*, casele conac 272₉₋₁₅; găzduiește Hamza-Pașa 310₁₀; 311₃, 8; pleacă Pașa 312₁₇
fustași, în Ajunul Crăciunului 275₁₈
- Galata*, mănăstire, descalică Domnii la instalare 265₁₃, 15; conăcește boerul care aduce caftanul la mucarer 270₈, 21; vizitată de Domn 291₁₅
- Galați*, « Gălați », întâmpină pe Domn 264₁₀₋₁₂; rămâne Domnul, în drum spre instalare 264₁₈₋₂₃; dela Galați la Iași, conace 264₂₆₋₂₈; vine Pașa 308₁₅, 20, 26, 27; 312₂₂
- galbăn*, bacșiș 278₃₁₋₃₂, 291₃₃₋₃₄
- Gândul, Constantin*, biv vel șătrar, la conac 312₃
- Gheorgache*, logofăt al 2-lea, autor al Condicei 262₆; « Gheorghie » iscălitura lui 263₁₅
- Gheorghie, Sfântul*, « Sfete Gheorghie », 263₂; ceremonia și obiceiuri 298₁₁₋₂₉₉₂₀
- Gherman*, v. *Podul*
- Ghica (Grigorie)*, Domnul Moldovei, boerește pe fiii lui Antioh Cantemir 268₅₋₈; domnia a doua, a ridicat agia după vel comis 268₁₈₋₂₃; desființează masa la Ajunul Crăciunului și la Bobotează 279₂₄₋₃₂; rărește mesele în a doua domnie 284₅₋₇; schimbă ceremonialul la Iordan 289₅₋₉ (*Matei*), Domnul Moldovei, da masă la venirea solilor 306₂₃₋₂₅
- Golia*, mănăstire, icoana Precistei, la Iordan 288₅; o vizitează Domnul 291_{5,7}
- gramatic, vel*, 268₂₃
- Greci*, egumeni la Domn, în Ajunul Crăciunului 286₃₀₋₃₇; localitate 308₄
- gugimana*, Domnului 275₃₈; (gugimantul) 307₆
- haina*, împărătească, o sărută boerii 267₁₀₋₁₁
- halca*, obicei 296₁₂₋₂₅
- Hamza-Pașa*, trece prin Iași 307₂₇₋₃₁₂₃₀
- harem*, are slujbași deosebiți 283₂₈₋₂₉; masă 291₂; 294₃₃
- hatșerișul*, scoate Domnul din sân, la instalare și se citește 266₃₃₋₃₇; 273₁₂₋₁₃; la mucarer 270₂₆₋₂₇
- hatman*, așteaptă pe Domn la Șanta 265₄; în frunte, la mucarer, dela Galata la Iași 270₁₇₋₁₈; și părcălab Sucevii 267₂₆₋₂₈; în vechime înlocuit cu vel portar de Sučavă 267₂₈₋₃₀; are grija șanlicului la Crăciun 282₂₂₋₂₃; primește solul 305₃₆₋₃₀₆₃
- hazdrane*, ale episcopilor, la sărbători mici 275₂₃₋₂₄
- haznatariul*, aduce semnele Domniei 272₂₂₋₂₄
- hirotonisirea*, unui episcop 303₁₂₋₃₃
- Hlincea*, biserica cu hramul Sf. Gheorghe 298₁₃
- Hotin*, părcălabul de 267₂₅; 305₂₃; sarhatul 308₁
- hramul*, diferitelor biserici, merge Domnul 291₇₋₁₉
- Hrisoscoleu, Iordache*, vel agă 310₃₇
- hrisoave*, mai puternice cele slavonești 305₉₋₂₅
- Hristos*, icoana Lui 266₃; 275₂₆
- Hrizoverghi, Grigorie*, stolnic, posesorul Condicei 262 (notă)
- Iluși*, episcopul de Iluși șade la stânga Domnului 266₁₉; la Ajunul Crăciunului 274₁₁; avansat episcop de Rădăuți 301₂₆₋₂₇; se alege cu sobor 301₂₅
- Iași*, « Eși, Eșului », s'a scris Condica 262₇; trecerea solilor 263₁₀, 305₃₁₋₃₀₆₃₀; trecerea Hanului și a Pașii 263₁₂, 307₁₋₃₁₂₃₀; conace dela Galați la Iași 264₂₆₋₂₇; la 2 ceasuri de Șanta 265₁; intră Domnul la instalare 265₂₅₋₂₉; vel căpitan 269₂₈; preoți din 273₆, 279₆₋₇; mănăstiri grecești din 284₁₆, 285₃₋₄
- icoana, (-ile)* purtarea lor în Ajunul Crăciunului 278₁₃₋₂₇₉₁₀; la Iordan 288₄₋₇; la Paști 296₁₀₋₁₁
- iconomul*, un arhimandrit 278₃₃
- <Ierusalim>*, v. *Sfântul Mormânt*
- împăratul* (sultanul), închină Domnul pentru el 282₁₀₋₂₀

- Inălțarea Domnului*, hramul m-rei Galata 291₁₅
- Iordan*, ieșirea cu 287₃₂-289₃₀; se face și în divanul curții 289₃₅₋₃₉
- Ipsilante*, (*Alexandru*), postelnic și capucehaie, însoțește pe Domn 309₁₅; (*Constantin*) hatman 297₂₁₋₃₂; (*Ianache*), agă, fiul lui Constantin 297₂₁
- Ἡσάτα χορεύε, cântare bisericească (Isaia dănțuește) la încoronare 266₈
- ispisoc*, (pl. ispisoacele) românești 305₂₇₋₂₈
- ispravnic*, de ținuturi, la conace 308₂₃₋₂₄
- Iuda*, în Joia-mare 292₂₃
- iuruk bairac*, la Iordan 289₁₃₋₁₄
- izbaș*, de divan, la Ajunul Crăciunului 275₅; când se ține divanul cel mare 304₂₉
- izvod*, cu pecete, la întâmpinarea Domnului 265₂₂₋₂₄; la mucarer 270₁₅₋₁₆; de plocoanele aduse Domnului, la Ajunul Bobotezii 286₂₄
- jalbă*, (pl. jalbile) citirea lor 305₆₋₈
- jăluitori*, (petiționari) înaintea divanului 304₂₈₋₁₉
- jičnicer*, vel, 268₁₆; al doilea 268₂₇
- joc*, *goc*, după masă 283₁₈₋₂₀; de obște 283₃₄₋₃₇
- jupâneasă*, *gupâneasă, gupâneasile*, masa lor 283₂₇₋₃₃
- lastră*, în dar 296₂₂
- leftică*, se sue mitropolitul 302₁₆
- Levenți*, alaiul 311₂₋₃
- logofăt*, vel, 267₂₄; al doilea 268₁₇; ține mantia mitropolitului 302₃₋₄; al treilea 268₂₄; purta grija mesii egumenilor 284₁₆; anunța pe boeri ora ieșirii la biserică 293₅₋₇; procura cruce Domnului 293₂₀₋₂₇; înlesnea audiențe 303₇₋₉; lua dimisii 302₂₄₋₂₆; alegerea lui 305₉₋₁₃; de taină, zis și cămăraș de izvoade, cu odae în curte 268₃₄₋₃₉; de visterie, în caftan 268₃₀₋₃₃; dă bacșișuri în Ajunul Bobotezii 287₁₄
- Luni*, din Săptămâna-mare 291₂₃; după Paști 295₆
- mabei*, o parte din casa Domnului 274₂₈; *maibentul* 283₃₅
- macat*, stă Domnul cu patriarhul 281₇; cu hanul 307₁₀
- mahut*, postav în dar 297₁
- maibentul*, v. *mabei*
- Maica Domnului*, *Precista*, icoana Ei 266₄, 275₂₇
- Manolache*, vornicul 262 (notă)
- Manole*, vel clucer, însoțește pe Ralița Calimachi 273₃₅
- mantia*, mitropolitului 275₂₂, 302₂₋₇
- Marți*, din Săptămâna-mare 291₂₃
- masă*, boerilor înainte de instalare, la Galați 264₂₅₋₂₆; Ajunul Crăciunului și Boboteaza 279₂₆₋₃₃; domnească, la Crăciun 281₁₀-283₂₀; a jupânițelor 283₂₇₋₃₃; a egumenilor 284₁₀₋₁₇; la Paști 294₃₅; solului, dată de Domn și Domnului, dată de sol 306₂₁₋₂₅
- Mavrocordat*, (*Alexandru*), fiul lui Nicolae Vodă și socrul lui Gr. Calimachi 273₃₂₋₃₃. (*Constantin*), Domnul Moldovei, îmbracă pe logofătul de visterie cu caftan 268₃₀₋₃₃; ridică pe cupariu la rangul de vel cupariu 269₂₋₄; desființează masa egumenilor 284₂₃₋₂₅; în a doua domnie înființează steagul Arnăuților 298₅₋₈. (*Ioan*), Domnul Moldovei, desființează obiceiul purtării episcopilor călare 304₉₋₁₅. (*Nicolae*), Domnul Moldovei 273₃₃; nu mai merge la mănăstiri în postul mare 291₇₋₈; primește ca sol pe voevodul polon 306₃₀
- Mazovia*, *Mazovețkie*, voevodul Stanislaw Chomętowski trece prin Moldova 306₂₉₋₃₂
- medelnicer*, vel, 268₁₅; atribuțiunile lui la masă 281₃₂₋₃₉; dă de spălat Dom-

- nului după masă 283₁₃₋₁₆; *al doilea* 268₂₆; atribuțiunile lui la masă 281₃₇₋₃₉
- meghistan*, împărătesc 272₅₋₆
- mehter*, al Pașii 311₁₈; ia bacșiș 311₂₀₋₂₁
- mehterbaș*, al Domnului, ia bacșiș în Ajunul Sf. Vasile 285₂₆₋₂₇; al Pașii 311₁₇₋₁₈; îl îmbracă Domnul 311₂₀; al Domnului, place lui Hamza Pașa 311₂₉₋₃₄
- mehterhana*, cea împărătească, după citirea hatîșerifului 266₃₈; la sărutarea icoanelor, în Ajunul Crăciunului 278₂₄; la Crăciun 281₁₋₂; Ajunul Sf. Vasile 285_{19, 24}; la Sf. Vasile 286₆₋₇; la Paști 294₅
- mehtup*, scrisoarea oficială a vizirului 272₂₅₋₂₆, 308₆
- mehtupciu*, zis și chesadariul 269₂₄
- meidan*, (=câmp) 265; cântă muzica 281₂
- mezel*, la masă 282₂; trimite Domnul boerilor 283₈
- Miercuri*, din Săptămâna-mare 291₂₃; se făceau masle 291₂₈₋₃₂
- Moldova*, « Moldavia » 262₅; primește întâi pe Cantacuzino 269₁₇; domnia lui Ioan Th. Calimachi în 271₂₈; are moaștele Sf. Paraschiva 299₂₂; 307₃₅
- Moldoveni*, egumeni la Domn 286₂₀₋₂₇
- molitfa*, la încoronare 266₁₃; la încoronarea lui Gr. Calimachi 273₆₋₇; a colivei 277₁₄
- Moruzi*, « Muruz » *Alexandru*, aduce zapt-firman lui Gr. Calimachi 271₃₆₋₂₇₂; vel cămăraș, însoțește pe Domn 309₁₇₋₁₈
- mucarer*, 262₁₂; ceremonia lui 270₆₋₂₇₁₁₇
- Mustafâ*, sultan, admite renunțarea la domnie a lui Ioan Th. Calimachi 271₂₈₋₂₉; la Sofia 308₂₋₃
- muzică* (alta, afară de mehterhana) la masă 282₂₁₋₂₂
- năframă*, zisă cecmă 275₂₉; pentru confeturi 283₁₂; pentru bacșiș 285₃₁₋₃₄
- Neamț*, pârcaľabul de 267₂₅; (Cetatea Neamțului) 305₂₃₋₂₄
- Neculai*, logofătul de obiceiuri al lui Alexandru Calimachi, dăruște Condica 262 (nota)
- Nicolae*, Sf. (biserica), v. *Sfântul nobel*, Doamnei 285₂₄₋₂₅; « nubet » Domnului 311₁₉; adică chindie 311₂₅₋₂₆
- norod*, îl blagoslovește mitropolitul 276₁₆; îi împarte făclii la Crăciun 280₂₈, 292₃₈; îi cere iertare Domnul 292₄; la Sf. Paraschiva 300₆
- oltariu*, intră Domnul, la instalare 266₈₋₇; iese din el 266₁₇; moaștele Sf. Paraschiva 301₁₅₋₁₆
- omoforul*, deasupra creștetului Domnului 266₁₂
- orație*, Grigore Calimachi la instalare 272₃₀₋₃₂; diaconul în Ajunul Crăciunului 278₂₈₋₂₉; egumenii în Ajunul Crăciunului 278₃₄₋₂₇₉; popa din Iași în Ajunul Crăciunului 279₆₋₁₀; mitropolitul la masa Crăciunului 282₁₅₋₁₆; dascălii și ucenicii a doua zi de Crăciun 284₂₇₋₂₈₅₂; diaconul, egumenii și pater prefectus în Ajunul Bobotezii 287₈₋₂₀; la Paști a doua zi, dascălii cu ucenicii 295₂₅₋₂₈; mitropolitul la instalare, în palat 302₁₀₋₁₁; mitropolitului la instalare, în biserică 302₂₀
- osfeștania*, cea mare slujită de episcopul Romanului, în Ajunul Bobotezii 286₃₁₋₃₂; la Iordan 287₃₇₋₂₈₈₄; Joi după Paști 296₂₅₋₃₇
- Păcurari*, loc de ceremonie 296₃₀
- păhar*, la toasturi 282₁₅₋₂₈₃₅; pentru mitropolit fără șanlic 282₃₆₋₃₉; se pune în el bacșiș 282₃₅₋₃₇; ridicarea lor la mesele jupânișelor 283₂₉₋₃₃
- păharnic*, *vel*, 267₃₃; 277₂₃; la masă 281₂₂₋₂₆; *al doilea* 268₂₅; atribuțiunea lui în Ajunul Crăciunului 277₆ și 24
- păhărniceľ*, aduce cupa Domnului 277₁;

- paic*, la instalarea Domnului 265₂₀; în Ajunul Crăciunului 275₁₂; la primirea solilor 306₄
- pajură*, la hirotonisirea episcopului 303²⁶⁻²⁷
- Paraschiva*, v. *Sfânta*
- părcălabul*, de Hotin, Neamț, Cetatea Nouă, Suceava, 267₂₆₋₂₈; confirmă documentele 305₂₂₋₂₇
- paretisis*, a mitropolitului sau a episcopului 263₇; 302₂₃-304₁₅
- parisita*, cea domnească 291₁₃, 299₃₂₋₃₃
- Paști*, « Zioa Invierii » 263₁; ceremonia 293₄-298₁₀
- pater* (prefectus), « adecă popii ungurești » la Ajunul Bobotezei 287₁₆₋₂₀
- paterița* 275₂₂; la Iordan 288₂₁
- patriarh*, cinstea care i se da 280₃₁₋₃₄; 281₂₋₉
- Pavel*, Sf., v. *Sfinții Apostoli*
- pecelluituri*, de sare, călugărilor 290₅₋₇
- Petru*, Sf., v. *Sfinții Apostoli*
- peveți*, slăvesc pe Dumnezeu la masă 282₁₇
- pitâr*, *vel*, 268₁₆; *al doilea* 268₂₇
- piwniceriul*, 269₂₅
- pocloane*, la Bobotează 284₁₃; aduc egumenii din Iași la Crăciun 285₃₋₉; aduc egumenii din țară la Ajunul Bobotezii 286₂₀₋₂₇
- Podul lui Gherman*, conac 312₁
- polcovnecul*, 270₁, 275₄; șeful Roșilor 297₂₄₋₂₅
- polieleu*, se împărțeau lumânări 280₁₅₋₃₁
- polihronion*, (πολυχρόνιον) se cântă 266₂₄; la masă 282₂₆
- politică* 264₂; a meselor 283₃₈-284₄; la facerea mitropolitului 304₂₃₋₂₄
- pomazanie*, (mare) bacșiș la Ajunul Crăciunului, care se da la miruire 276₂₄₋₂₈
- porușnic*, hătmănesc 269₃₁
- portar*, de Sučavă, în vechime în locul hatmanului 267₂₆₋₃₀
- postaj*, în dar 296₂₃, 297₄, 8, 9, 14
- postelnicul*, *vel*, în alai, la Ajunul Crăciunului 274₃₆; îmbracă pe di-
- van (fendi și pe vel vistier 267₄₋₆; la masă 281₁₉₋₂₂; în caftan la Iordan 288₁₅; cu toiagul 302₁₅; întâmpină solul 306₇₋₁₁; *al doilea* 268₂₄, 274₃₆
- postelnicei*, pe lângă primii 3 postelnici 275₁
- postelnicie*, o parte a palatului 279₂₄
- povodnic*, scoși la Bobotează 289₁₆
- preastol*, îl înconjură Domnul 266₈; îngenuche înaintea lui 266₁₀₋₁₁
- preoți*, după poartă 278₃₀; despre Doamna 278₃₀; se mai numesc și domnești 278₃₃; din Iași 279₆₋₇; ai curții 287₁
- pricistui*, (a se), în Joia-mare 292₇₋₈
- prințep*, de Moldova 306₂₀
- Prival*, conac 308₂₉
- prosop*, la umivanie 292₁₉
- proschinitar*, icoana lui 266₄
- protopsaltis* 266₁; la Ajunul Crăciunului 278₁₉; ia bacșiș la Crăciun 282₃₄₋₃₇; la Ajunul Bobotezii 287₁; i se zice « cel întâi cântăreț » 300₃₂
- Prut*, 308₁₂
- Puțeni*, conac 308₃₁
- racla*, cu moaștele Sf. Paraschiva 300₃₆
- Racoviță*, (*Constantin*), Domnul Moldovei, înființează condica mitropoliei 302₃₁₋₃₃; (*Mihail*) Domnul Moldovei, la ceardacul lui se așteaptă mucarorul 270₁₉; în domnia a treia ține pe uricari în cinste 284₂₁₋₂₂; în domnia a doua ține pe al 2-lea logofăt zvoritor înaintea lui, la divan 304₃₄-305₃
- rade* (a se), de pe izvod 297₃₃
- Radu*, Domnul Moldovei, până la el s'au cinstit aprozii 269₈₋₉
- Razu*, *Vasile*, hatman, la conac 310₃₆
- Rădăuți*, episcopul de, ia pe Domn din stânga 266_{6, 19}; « Rădăuțul » 266₁₉; șade în stânga Domnului la Ajunul Crăciunului 274₁₁₋₁₂; avansat episcop de Roman 304₂₅₋₂₈
- rădvan*, gătite de caimacami 264₈
- răși*, plocon Domnului 304₃₄

- Roman*, episcop de, ia pe Domn din dreapta 266_{5, 18}; 274₁₀₋₁₁; șade în dreapta la Ajunul Crăciunului 274₁₀₋₁₁ slujește în Ajunul Bobotezii 286₂₈₋₃₂; avansat mitropolit 301₂₄₋₂₅
- Ropcea*, cel căpitan 269₃₀
- Roșii*, steagul 297₁₂₋₁₅ și 24₂₈
- rufet*, corp de ostași 265₅; corporație, grupă: rufetul lui vel logofăt 268₃₇₋₃₉
- sabia*, cea împărătească, la Crăciun 280₈₋₉
- săbor*, se alege episcopul Hușilor 301₂₇₋₂₈; bisericesc și politic pentru mitropolit 303₃; pentru episcop 303₅
- saiwant*, întins la Galați 264₁₃; la Șanta 265₃; la Iordan 288₈
- Sămbătă*, din Săptămâna-mare 292₃₃, 293₉
- Σαφελ ὑπνώσας ὡς θνητὸς, sfetilnă la Paști 293₁₅
- sarhat*, al Hotinului 308₁
- sărmaciul*, al povodnicilor 289₁₅, 299₃
- satâr*, în alai 276₄
- satârbaș* 269₂₅; la Ajunul Crăciunului 275₁₂
- săruta* (a), Domnului mâna și poala, la instalare 264₁₈; la mucarer 271₁₃₋₁₄; evanghelia 276₈₋₉; mâna Domnului la Sf. Vasile 286₃₋₄; Domnul icoanele, crucea 288_{39, 34}; Domnul piciorul hanului 307₅₋₁₂; Domnul și boerii piciorul Pașii 307_{20-21, 25-26}; Domnul scara (dela șea) a Pașii 309₂₆₋₂₇; boerii picioarele Pașii 310₇₋₈
- sărutarea*, cea duhovnicească, la Paști 294₃; cea frățească 294₂₁; sfintei Invieri, în spătărie 295₂₁₋₂₃
- Savva*, v. *Sfânta*.
- Scânteea*, conac 308₃₈, 309₁₋₂
- schemni-agasi*, la instalare 265₁₈₋₂₀; descalică la curtea domnească, așteaptă pe Domn la spătărie 265₂₆₋₂₇; i se gătește scaon în divanul cel mic 266₂₉₋₃₀; merge în spătărie 267₁₁₋₁₃
- sclipul*, despre Doamna 282₃
- seiz*, în alai, la Sf. Gheorghe 299₁₃
- seizbaș*, în alai, la Sf. Gheorghe 299₁₂
- seleam-agasi*, al Pașii 309₂₂
- semnile*, Domniei 272₂₃; boerimei 274₃₄, 275₁₀, 276₃₋₄
- Sfânta* (Paraschiva) 263₃; slujbă la moaștele Ei 299₁₋₃₀₁₂₀; cea nouă 299₂₄₋₂₅
- Sfânta Savva*, mănăstire, merge Domnul 291₆
- Sfânta Vineri*, mănăstire, icoana Precis-tei, la Iordan 288₅; vine Domnul 291₆
- Sfântul Ierarh Nicolae*, (biserica) descalică întâi Domnul 265₂₅₋₂₆; vine alaiul lui Gr. Calimachi 272₃₆₋₃₇
- Sfântul Mormânt*, egumeni cu icoanele în Ajunul Crăciunului 278₃₄
- Sfetagoreți*, egumeni cu icoanele în Ajunul Crăciunului 278₃₅₋₃₇
- Sfinții Apostoli*, (Petru și Pavel), hramul mănăstirii Cetățuia 291₁₆
- simeni*, de curte 297₃₆, 299₅; hătmănești 297₃₆₋₃₇; steaguri în alai 298₃₆₋₃₇
- Sinaii*, egumeni cu icoanele, în Ajunul Crăciunului 278₃₅
- slobozire*, de tunuri, la citirea hațișerifului 266₃₇₋₃₈; la sărutarea icoanei, în Ajunul Crăciunului 278₂₄; la Paști 294₄₋₅
- Sofia*, pașalâcul lui Hamza-Pașa 308₂₋₃
- Toroca*, vel căpitan de 269₂₉
- sotnecul*, de Țazaci 270₂
- spătar*, vel, 267₃₀; la masă 281₂₀₋₂₂ în caftan la Iordan 288₁₅₋₁₆; în biserică, la Crăciun 280₈₋₁₀; *al doilea* 268₂₄; rolul lui în Ajunul Crăciunului 274₂₉₋₃₁; în biserică 275₃₆₋₃₉
- spătărie*, se bea cafea după încoronare 267₁₂; în Ajunul Crăciunului 277₃₄; la Sf. Vasile 286₁₋₁₂
- steag*, organizarea lor 297₉₋₁₅; de vânători 297₁₅₋₂₃; v. *Arnăuți*, *Roșii stolnic*, vel, 267₃₃₋₃₄; la masă 281₂₇₋₃₁; *al doilea* 268₂₅
- Stretenie*, întâmpinarea Domnului, 2 Febr., slujba 290₉₋₂₂
- Sturza*, logofăt, gazda lui sabica spahilar-agasi 273₂₅₋₂₇. (*Constantin*), biv vel medelnicer, la conac 308₃₃

- Suceava*, pârcaľab de 267₂₆₋₂₇, 305₂₄₋₂₅; portar de 267₂₉₋₃₀
şulger, vel, 268₁₈; *al doilea* 268₂₆
- Şanta*, la 2 ceasuri de Iaşi 265₁; în tâmpină alaiurile pe Domn 265₅₋₆
şătrar, vel, 268₁₆₋₁₇; aranjează saivantul Domnului 300₂₀₋₂₃; *al doilea* 268₂₇
şenlic, la mucarer 271₇; la Paşti 294₄
şlicul, « a mână » îl ține aprodul la casa boerului 269₁₃; îl ridică Domnul 278₁₁
- Ştefăneşti*, (jud. Iaşi) conac 312₆
Şufu, (*Mihalache*) biv vel comis 309₁₆ (*Nicolae* « Sučo »), biv vel postelnic şi baş capucehaie, socrul lui Alex. Moruzi 271₃₇; aduce pe Raliţa Calimachi la Iaşi, din Țarigrad 273₃₃₋₃₅
- Tabără*, conac 312₄
tablabaşa 272₇; îl încalecă vel comis, la Iordan 289₂₂; la Sf. Gheorghe 299₁₀
taçâm, al calului împărătesc trimis lui Gr. Calimachi 272₇; domnesc 310₂₈, 311₂
taftă, naramgie, vel paharnicului, la masă 281₂₂₋₂₄; vel stolnicului la masă 281₂₇₋₂₈; medelnicerului la masă 281₃₂; pentru cal 299₁₁₋₁₃
tâlcuiala, hatişerifului de numire în domnie 267₃; de mucarer 271₈
talgerul, schimbarea lui la masă 281₃₅₋₃₉
târzămănie, a lui Ioan Th. Calimachi 273₃
Tecuci, vel căpitan de 269₂₉
telegar în alaiuri 289₁₂₋₁₃, 299_{11, 6}
 Την γάρ σήν µήτρων, cântare bisericască în Joia-mare 292₆
tipsie, de argint 279₁₃
toiag, îl ține vel postelnicul 281₃₀
 Τὸν δεσπότην, rugăciune la încoronare 266₂₄
topuz, îl poartă şi vel aga 268₂₁₋₂₃
Trei-Ierarchi, « Trei sfinţi Ieraşi », mănăstire, merge Domnul 291₅; praznicul sf. Paraschiva 299₂₂₋₂₆; « *Trei Sfetitile* » 300₂₇
- troparul*, în Ajunul Crăciunului 278₁₉; Ajunul Bobotezii 287₂
tuiu, la mucarer, sub ele, se taie doi berbeci 270₃₂₋₃₄; Paşă cu trei tuiuri 307₃₀
 < *Turcia* >, « Impărăţie », trimite mucarer 270₂₅; « Poarta » 272₆, 307₃₈
Turci, neguţători 270₁₀; vor să ia copii 312₈₋₁₄
- Țara-Românească*, (« rumânească »), influenţează pe Moldova 268₃₃₋₃₄; păstrează obiceiul stropitului de Sf. Ioan 295₃₆₋₃₈
Țarigrad, se primeşte domnia 264₃ şi 267₁₆₋₁₇; se trimite daruri după instalarea Domnului 264₉; vine funcţionar turc, la mucarer, cu caftan 270₇₋₈; călăraşi de 275₇; soli spre 305₃₄
ţarmonia, v. *ceremonie*
ţigani, lăutari la masă 279₃₀; « fac şi ei o zicătură de un scopos » în Ajunul Sf. Vasile 285₂₀₋₂₁
- umivania*, ceremonia spălării picioarelor 292₁₂₋₂₃
 < *Ungaria* >, « Țara ungurească », se comandă sulițe 296₁₇₋₁₉
uricar, scriitor al divanului 268₃₆; breasla şi cinstea lor 284₁₈₋₂₆; alegerea lor 305₁₃₋₁₅
uşăr, vel, 268₁₇, 312₁₄; *al doilea* 268₂₃
- Vamă*, intrare în Iaşi 265₂₅, 272₃₆
Vameş, vel, 268₂₃; aşează confeturile la masă 282₅₋₆
Vasilie, Lupu, Domnul Moldovei, aduce moaştele Sf. Paraschiva 299₂₆₋₂₇
Vasile, Sf., 262₁₆; ceremonia 285₁₀₋₂₈₆₁₇
Vaslui, conac 308_{35, 37}
Vataşi, Costache, biv vel medelnic, la conac 308₂₉₋₃₀
văhodul, cel mic 276₅₋₆; cel mare 301₁₂₋₁₃
vânători, v. *steag*

- vătaf*, de aprozi, pregătește scaune, la instalare 266₂₀₋₃₀; 269₅; de 2 feluri: de târg și de curte 269₆₋₇; importanța lor odinioară 269₇₋₁₀; acum, din oameni simpli 269₁₉₋₂₁; în alai 275₂; așează scaune 300₂₃₋₂₄; la ținerea divanului 304₁₇₋₁₈; de copii, 269₂₂; 276₁₋₂; duce semnele Domnului 310₁₄; de păhărnicei 269₄, 275₃; de stolnicei 269₄₋₅; de vânători 297₁₇₋₁₈
- veliglas*, se citește hatîșeriful, la încoronare 266₃₇; la mucarer 271₄
- Vineri*, din Săptămâna-mare 292₃₁₋₃₃; mănăstire, v. *Sfânta*
- vistier*, *vel*, 267₃₃; citește tălmăcirea hatîșerifului 267₂₋₄; îmbrăcat de divan-efendi 267₄₋₆; îmbracă pe oamenii împărătești 267₅₋₉; dă cuca lui vtori spătar 274₃₁₋₃₃; dă bacșișuri 287₁₃₋₁₄; îmbracă pe mitropolit în mantie 302₅₋₆; al treilea 268₃₀
- vornecul*, *Doamni* 269₂; face masă jupânițelor 283₂₇₋₂₉; vine cu Doamna la Iordan 288₁₈₋₂₁; îi duce crucea la Paști 293₂₇₋₃₁; de poartă, la Ajunul Crăciunului 275₉; aduce cupa Domnului 277₁₋₃; doi, admiși la masa domnească, de Crăciun 281₁₄₋₁₅; 304₁₈₋₂₀; în alai, la Bobotează 289₂; anunță deschiderea divanului; de Țara-de-jos 267₂₄; de Țara-de-sus 267₂₄₋₂₅
- zapciu*, al logofătului 268₃₈; ai semenilor 297₃₇; ai căpitanului de Arnăuți 275₁₁; ai ciohodarilor și satârilor 276₄₋₅; ai curții 299₇; de păhărnicei 283₂₄₋₂₅; asupra stolniceilor 283₂₅₋₂₆; ai curții, ai hatmanului și ai agăi, sărută mâna și poala Domnului, la sf. Vasile 286₈₋₁₀; ai curții în alai la Bobotează 289₂; merg primii la inspecție 297₃₂
- zicătură*, a țiganilor lăutari 285₂₀₋₂₁; mehterbașului 311₃₂
- zloți*, bacșiș, la Ajunul Crăciunului 276₂₆; bacșiș egumenilor, la Crăciun 279₅
- zvorelnici*, iau masa la Crăciun, la cămară, iar nu cu Domnul 282₆₋₁₄

LE CÉRÉMONIAL DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE ANCIENNE: LE CODE DES USAGES DE GHEORGAKI

R é s u m é

« Le code qui contient des usages anciens et nouveaux de Leurs Altesses les Princes », écrit par Gheorgaki le II-e logothète, en 1762, à Jassy, par l'ordre du Prince Grégoire Calimaki, n'a pas été remarqué dans notre historiographie et c'est pour la première fois qu'on le met dans sa véritable lumière.

Selon le contenu, cette œuvre n'est pas une chronique, ni une œuvre littéraire; elle doit être encadrée dans la *littérature de cérémonial*, qui est un genre très répandu chez les Byzantins, auxquels il se rattache aussi par le fait que le cérémonial constantinopolitain a été adopté aux cours de nos voévodes.

Le plan de l'ouvrage m'a obligé de m'occuper, d'abord, de la littérature de cérémonial chez les Byzantins et chez les peuples slaves qui nous entourent: les Bulgares, les Serbes, les Polonais et les Russes. Ensuite, j'ai cherché les éléments de cérémonial qui ont pénétré dans la littérature roumaine jusqu'à Gheorgaki, par l'intermédiaire des œuvres parenéthiques, par les chroniques, par les œuvres d'informations géographiques et ethnographiques (*Le poème polonais* de Miron Costin et *Descriptio Moldaviae* de D. Cantemir).

D'ailleurs, l'apparition du Code a été précédée de plusieurs œuvres proprement dites de cérémonial, qui ont été écrites, ou qui ont circulé chez nous, en grec, jusque vers la seconde moitié du XVIII-e siècle, comme par exemple: Ion Stanos, Pseudo-Kodinos, Hrisant Notara, Georges Papadopol, Const. Dapontes, des

programmes pour les fêtes à caractère religieux. Pour passer à l'analyse du « Code », nous devons remarquer que les cérémonies peuvent être groupées en trois séries :

1. *Les cérémonies politiques*, qui sont sous une forte influence ottomano-byzantine: l'avènement du Prince, le renouvellement (le moucarer), la réception des ambassadeurs, les séances du « divan », etc.

2. *Les cérémonies ecclésiastiques*, qui prouvent leur origine du rituel orthodoxe de l'église de Constantinople: les solennités de Noël, de la Nouvelle Année, de l'Épiphanie, de Pâques, la nomination et la révocation des évêques et des métropolitains.

3. *Les éléments qui ont leur origine dans le folklore et l'ethnographie roumains* se trouvent parmi les éléments des cérémonies politiques et ecclésiastiques, en leur imprimant souvent un coloris et un cachet spécifiques populaires roumains: la procession des icônes, la veille de Noël, des coutumes pour la fête de St. Georges, la procession aux champs pour bénir la récolte, la chasse, les festins.

Dans le chapitre sur *les sources*, j'ai montré que Gheorgaki a subi, dans le plan de son ouvrage et dans la manière de présenter les cérémonies, l'influence de Constantin Porphyrogénète (*Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως*) et du Pseudo-Kodinos (*Περὶ τῶν ὀφφικίων*).

En qui concerne *l'auteur*, je ne puis partager l'opinion généralement admise, qu'il serait en réalité Gheorgaki Soutzo, grec d'origine; il a été du terroir, petit boyard cultivé, qui a occupé l'emploi de second logothète à la cour de Grégoire Calimaki (1761—1764) en Moldavie, étant âgé.

Le code est difficile à lire à cause des nombreux éléments étrangers (la terminologie du cérémonial) et surtout des mots turcs et grecs.

Ensuite l'édition définitive du Code de Gheorgaki est présentée, ayant comme base le manuscrit original — par lequel cette œuvre nous a été transmise — no. 19 de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest. Cette édition était nécessaire, non seulement parce que les anciennes éditions de M. Kogălniceanu (en 1846 en caractères cyrilliques; en 1874 en caractères latins) étaient épuisées, mais aussi parce qu'elles ne correspondaient plus aux exigences scientifiques de notre époque.

CUPRINSUL

	Pag.
INTRODUCERE	5—10
<p>Condica, operă unică în literatura românească, a fost totuși nedreptățită 5. M. Kogălniceanu o editează 5—6. Alex. Papadopol-Calimah, Al. D. Xenopol, Aron Densușeanu o cercetează sumar 6—7. N. Iorga pune probleme noi 7. V. A. Urechia și ms. grec. 116 din Biblioteca Academiei Române 7—8. D. Russo o încadrează în genul literaturii bizantine de ceremonial 8—9. G. Pascu o consideră interesantă pentru terminologia ei 9. Planul lucrării de față 9—10</p>	
LITERATURA DE CEREMONII ÎNAINTE DE GHEORGACHI	11—74
<p><i>La Bizantini</i> 11—21.</p> <p>Genul literar 11—12. Petrus Patrikios 12—13. Philotheus 13—14. Epifanius 14. Const. Porphirogenetul, "Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 14—18. Pseudo-Codinos, Περὶ τῶν ὀφφικίων 18—21.</p> <p><i>La Slavi</i> 21—28.</p> <p>Influența ceremonialului bizantin asupra Bulgarilor 21—22. Sârbii dau mai multă atenție ceremonialului decât Bulgariei 23—25. Polonii 25—27. Rușii 27—28.</p> <p><i>La Români</i> 28—74.</p> <p>1. <i>Elemente de ceremonial în literatura parenetică</i> 30—34. Invățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie: toc-mirea boerilor, masa, solii 30—32. Nicolae Mavrocordat, Invățături 32—34.</p> <p>2. <i>Elemente de ceremonial în cronici și hronografe</i> 34—45. Interpolarea despre dregătorii a lui Misail Călugărul 35—36. Miron Costin contra ceremoniilor fastuoase 36—37. Nicolae Costin și încoronarea crailor poloni 37—39. Axinte Uricarul 39. Pseudo-Amiras, încoronarea lui Grigore Ghica Vodă (Dec. 1726) 39. Ioan Neculce</p>	

39—40. Istoriografia munteană 40—43. Instalarea lui Brâncoveanu descrisă de Radu Greceanu și în Cronica anonimă 40—42. Radu Popescu despre Ștefan Cantacuzino iubitor de ceremonii și despre alte ceremonii 42—43. Expuneri despre dregătorii în hronografe 43—45.

3. *Elemente de ceremonial în opere cu caracter informativ, geografic și istoric* 46—66. Miron Costin, Poema polonă 46—49. D. Cantemir, Descriptio Moldaviae 49—63. Ceremonial privitor la diferite acte ale Domnului: investirea, instalarea, înmormântarea 50—54. Ceremonialul dregătorilor 55—58. Alaiul în drum spre biserică 59. În biserică 60. Divanul 61—62. Obiceiuri de ceremonial popular: înmormântarea, logodna, nunta 62—63. Descrierea Țării-Românești, ms. rom. din Biblioteca Academiei Române 63—66.

4. *Opere propriu zis de ceremonial* 66—74. Ioan Stanos, Βίβλος χρονική, fragmentul despre solii 66—67. Opera Περὶ τῶν ὀφφικίων a lui Pseudo-Codinos tradusă în greaca-apla în Țara-Românească (1691) 67—68. Traducerea a fost copiată la 1741 de Const. Daponte 68. Hrisant alcătuște și tipărește o colecție de ceremonii bisericesti: Περὶ τῶν ὀφφικίων κληρικᾶτων (1715) 68—69. Const. Rosset comandă și el o copie după Περὶ τῶν ὀφφικίων 69—70. Gheorghe Papadopol și ceremonialul încoronării 70—71. Const. Daponte și investitura lui Ioan Mavrocordat 71—72. Texte grecești de ceremonial bisericesc (circa 1750) 72—74.

ANALIZA CONDICEI 75—178

Ceremonialul politic 75—111.

Mediul în care s'a alcătuit Condica 75—78. Luarea domniei 78—80. Insemnele Domnului 80—81. Ceremonia îmbrăcării caftanelor 81. Instalarea lui Grigore Calimachi 81—83. Iarăși insemnele Domnului 83—84. Mușterul 84—87. Primirea solilor 87—91. Întâlnirea cu hanul tătarăsc 91—92. Recepția Pașei Iuciuțuiului 92—94. Influența otomană 94—95. Dregătorii 95—97. Portarul de Suceava 97—98. Banul 98—99. Logofătul de visterie și de taină 99—100. Dregători cu osebită rânduială 100—101. Partea slujitorească 101—103. Indatoririle de ceremonial ale veliților boieri 103—105. Divanul 105—107. Ceremonia împărțirii darurilor de Paști 107—109. Garda domnească 109—110. Concluzii 110—111.

Ceremonialul bisericesc 111—151.

Ceremonia încoronării 112—114. Ajunul Nașterii Domnului

Iisus Christos 115—118. Ziua Nașterii Domnului Iisus Christos 118—120. Ceremonia la Sf. Vasile 120.

Ceremonia în Ajunul Bobotezii și la Bobotează 120—125.

Stretenia 125—126. Lăsatul secului de brânză 126—127.

În postul mare 127—128. În Săptămâna-mare 128—134. Slujba Invierii 134—138. Slujba osfeștaniei 138—140. Slujba la Sf. Gheorghe 140—141. Ceremonia în ziua de Sf. Parascheva 142—144. Instalarea mitropolitului sau a episcopului 144—149. Concluzii 150—151.

Elemente etnice și folklorice 152—178.

Literatura de ceremonii și studiul obiceiurilor 152—154.

Icoanele în Ajunul Crăciunului 154—156. Orațiile 156—

161. Udatul a doua zi de Paști 161—164. Scoaterea

cailor la ciaz (Sf. Gheorghe) 164—166. Vânatul 167—

168. Halcaoa 168—169. Pehlivanii 169—170.

Muzica 170—171. Ospețe 171—177. Ceremonia cafelei

173. Tratații, mese 173—177. Concluzii 177—178.

IZVOARELE. 179—195

V. A. Urechia și ms. grec. 116 din Biblioteca Academiei Române 179—180. Numai 3 texte din acest ms. sunt de ceremonial:

mucarerul, Ajunul Bobotezii și Boboteaza 180—185. N.

Iorga consideră aceste 3 texte drept însemnări, după care s'a redactat Condica 185—186. Argumente contra acestei pă-

rerii 186—187. Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως a lui Const.

Porphyrogenetul și Περὶ τῶν ὁφεικίων a lui Pseudo-Codinos au servit ca modele lui Gheorgachi 187—194. Tradiția și ex-

periența 194—195. Izvoarele logofeției 195.

LIMBA 196—234

Fonetica 196—197. Morfologia 197—198. Sintaxa

198. Lexicul 199—233. Elemente latine 199—203.

Elemente slave 203—211. Elemente grecești 211—

217. Elemente turcești 217—228. Elemente ungu-

rești 228—229. Elemente rusești 229—231. Elemente

polone 231—232. Elemente obscure 232—233. Stilul

233—234.

AUTORUL. 235—241

Opera poartă în două locuri numele Gheorgachi 235. N.

Iorga identifică pe Gheorgachi cu un membru al familiei Șuțu, grec de origine 235—236. Combaterea acestor argumente

236—240. Autorul n'a revăzut opera 238—240. Perso-

nalitatea lui ca scriitor 240—241.

	<u>Pag.</u>
RĂSPÂNDIREA OPEREI	242—261
<p>Puțina circulație a manuscrisului 242. Opera, proprietate domnească 242—244. Intrebuițarea ei drept cod al ceremoniilor 244—245. Logofeția de obiceiuri în Moldova 246. În Muntenia 246—250. Ceremonialul în timpul lui Alex. Cuza și Carol I 251—252. Studiul edițiilor 252. Modernizări în edițiile Kogălniceanu, față de original 253—255. Arhaizări în ediții, față de original 255—256. Modificări în ediții, față de original 256—257. Omissioni în ediții, față de original 257—258. Greșeli de punctuație 259—260. Lămuriri despre noua ediție 261.</p>	
TEXTUL CONDICEI LUI GHEORGACHI	262—312
INDICE LEXICAL	313—317
INDICE ANALITIC DE NUME ȘI LUCRURI	318—328
RÉSUMÉ	329—330
CUPRINSUL	331—334

MONITORUL OFICIAL, ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI 1939